

Akadémiai doktori értekezés

A viszonyosságon túl – Az igazságtalanságra adott proszociális válasz

Molnárné Kovács Judit

2021

Tartalomjegyzék

TÉMAKIJELÖLÉS ÉS A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE.....	5
1. AZ IGASZÁGOSSÁG PROBLEMATIKÁJA A PSZICHOLOGIÁBAN.....	9
1.1. Az igazságosság iránti vágy	10
1.2. A disztributív igazságosság	12
1.2.1. Elosztási elvek.....	12
1.2.2. Elosztási elveket illető preferenciák.....	13
1.3. A procedurális igazságosság.....	17
1.4. A kapcsolati (interakciós) igazságosság.....	18
1.5. Az igazságossági észlelet integrációja.....	19
1.6. Változások az igazságosságtudás szemléletében az elmúlt 20-30 évben	22
1.6.1. Hangsváltás a retributív igazságosságtól a resztoratív igazságosság felé – a büntetőjogi értelemben vett „esetek”.....	22
1.6.2. Hangsváltás a „számlakiegyenlítéstől” a megbocsátás felé – büntetőjogi esetnek nem minősülő normasértések	23
1.7. Összefoglalás.....	25
2. AZ IGASZÁGOSSÁGRA ÉS IGASZÁGTALANSÁGRA ADOTT VÁLASZOK.....	26
2.1. Az észlelt igazságtalanság stresszt okoz.....	26
2.2. A sérelmek okozta stressz megküzdést igényel, mely megküzdésre számos út kínálkozik ..	28
2.3. Az igazságtalanságra és igazságosságra adott válaszok csereelméleti kerete és a viszonyosság-alapú válaszok	29
2.3.1. Sérelem – Rombolás: A hátrányosan érintő igazságtalanságra adott cselekvéses válaszokat példázó vizsgálatok.....	30
2.3.2. A nagyvonalúság és igazságosság kiváltotta építő válaszok	32
2.4. Az igazságtalanságokra adott proszociális válaszok	35
2.5. A megbocsátás, mint a viszonyossági kereten túlmutató olyan proszociális válasz, mely a sértett feszültségét is szünteti	36
2.6. Összefoglalás.....	37
3. A RENDSZERIGAZOLÁS, MINT AZ IGASZÁGTALANSÁGRA VALÓ VÁLASZ ELMARADÁSÁNAK LEHETSÉGES OKA.....	39
3.1. A rendszerigazolás elméletének alapvetései.....	40
3.2. Az igazságtalanság olykor nem nyilvánvaló, ezért nehezebben észlelhető.....	41
3.3. Bántalmazó kapcsolatokhoz való ragaszkodás közeli kapcsolatokban: a családban és a munkahelyen	42
3.4. A motivált és a motiváló igazságossággal kapcsolatos jelenségek egységes rendszerbe foglalásának szükségessége.....	44
3.5. Összefoglalás.....	45
4. KAPCSOLATÓRZÉS A HATÉKONYSÁGGAL SZEMBEN: RELEVÁNS ELMÉLETEK ÉS KAPCSOLÓDÓ KUTATÁSI MEGFIGYELÉSEK KORÁBBI KUTATÁSAIMBÓL	46
4.1. A kapcsolatiság és a kontroll (hatékonyság) a társas kapcsolatokban: releváns elméletek ...	46
4.1.1. A pénz és a társas kapcsolatok	46
4.1.2. A hatalom és a társas kapcsolatok	47
4.1.3. A célkeretezési elmélet.....	48
4.1.4. Kapcsolatiság és hatékonyság integratív alkutárgyalásokban	49
4.1.5. A morális alapok elmélete	50

4.2.	Kutatási tapasztalatok saját kutatásainkból, melyek az érdek-alapú morálon túl a kapcsolat-alapú morál motivációs erejét húzzák alá.....	53
4.2.1.	A hatalomféltés és hatalomvágyás különös ellentmondása és a kapcsolati rombolás ellen való „beépített” biztosítás.....	53
4.2.2.	Egyenlőség-heurisztikus osztás mentésre érdemes társas viszonyok közepette (kapcsolatmentés a hatékonyság rovására).....	57
4.2.3.	Alkalmazkodás-alapú integráció integratív alkuban	59
4.3.	Összefoglalás.....	62
5.	AZ ÉSZLELT IGAZSÁGTALANSÁGOT VISZONZATLANUL HAGYÓK NYUGALMA	63
5.1.	„Menethibás” csavar: a provokálhatatlanok türelme.....	63
5.2.	Az igazságtalanságot követő feszültség oldásának egyéni mintázatai: szóvá tenni vagy hallgatni?	70
5.3.	A kapcsolatromboló és kapcsolatjavító válaszok egymás mellett való jelenléte az igazságtalanságot követően	74
5.4.	Összefoglalás.....	80
6.	AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA ADOTT VÁLASZOKAT BEFOLYÁSOLÓ EGYÉNI TÉNYEZŐK.....	81
6.1.	Az igazságos világba vetett hit.....	81
6.2.	Az igazságosságra való érzékenység.....	85
6.3.	Proszocialitás.....	86
6.4.	Vallásosság.....	89
6.5.	A megbocsátási hajlandóság.....	92
6.6.	Összefoglalás.....	93
7.	AZ EGYÉNI TÉNYEZŐKNEK AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA ADOTT VÁLASZT BEFOLYÁSOLÓ HATÁSÁT ELLENŐRZŐ VIZSGÁLATAINK	96
7.1.	A proszociális társas értékorientáció és az igazságtalanságra adott válaszok	96
7.1.1.	A proszociális társas értékorientáció elnézővé tesz a sérelmekkel kapcsolatban.....	96
7.1.2.	A proszociális társas értékorientációjú személy kevésbé védi saját magát és az erőforrásait.....	99
7.2.	A vallásosság összefügg az igazságtalanságra nem-cselekvő módon való reagálással.....	101
7.3.	A proszocialitás és az igazságosság iránti érzékenység összefüggése az igazságtalanságra adott válaszokkal	103
7.4.	A megbocsátási hajlandóság és összefüggése az igazságtalanságra adott válaszokkal.....	106
7.5.	Összefoglalás.....	108
8.	A DÖNTÉSHOZÓ TÖREKVÉSE AZ IGAZSÁGOSSÁGRA ÉS VÁLASZAI AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA....	110
8.1.	A döntéshozók igazságosságra való törekvése és az etikus vezetés.....	110
8.2.	A döntéshozó proszociális lehetőségei az általa elkövetett igazságtalanság után: a kárpótlás 111	
8.3.	Kérjen-e bocsánatot a döntéshozó? Hogyan kérjen bocsánatot a megbocsátást segítő és a bizalmat helyreállítandó?	113
8.3.1.	A vétséget elismerő bocsánatkérés hatása	114
8.4.	Összefoglalás.....	124
9.	AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA TANÚKÉNT ADOTT PROSZOCIÁLIS VÁLASZOK	126
9.1.	Tanúként való közbeavatkozás az igazságtalanságokkal szemben interperszonális szinten ...	126
9.1.1.	Az áldozat védelmében való személyes kiállás tanú szerepben	127
9.1.2.	A normasértés büntetése érdekében mutatott kiállás tanú szerepben	128
9.2.	A kollektív cselekvés.....	129

9.2.1. A kollektív cselekvés pszichológiai alapja: a társas identitás alapú mobilizáció	129
9.2.2. Az aktivizálódás feltételei: morális felháborodás és hatékonyságérzés	130
9.2.3. A kollektív cselekvést befolyásoló további hatások.....	130
9.3. Összefoglalás.....	131
ÖSSZEGRÉS	133
<i>A kapcsolat és a hatékonyság nem trade-off .....</i>	<i>133</i>
<i>A dolgozat hozzájárulása a pszichológia tudományához elméleti, tudományos és gyakorlati vonatkozásban .....</i>	<i>135</i>
<i>Gyakorlati vonatkozások .....</i>	<i>143</i>
<i>A dolgozatban közölt kutatások limitációi.....</i>	<i>143</i>
<i>A dolgozatban közölt tartalmaknak a szociálpszichológiának az igazságossággal kapcsolatos legfrissebb elgondolásaihoz való viszonyítása .....</i>	<i>145</i>
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	147
IRODALOMJEGYZÉK.....	148
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	172
ÁBRÁK JEGYZÉKE.....	173
MELLÉKLETEK.....	174

TÉMAKIJELÖLÉS ÉS A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE

A szociálpszichológiában az igazságosság-tematikát a csereelmélet vázolta fel, mely az emberek közötti interakciókat a gazdasági csere analógiájára értelmezi. Csereelméleti alaptézis, hogy azokat a viszonyokat tartjuk meg és ápoljuk, melyekből nyereségünk van, lehetőleg minél több nyereségünk (Chadwick-Jones, 1976). Az elmélet szerint az emberek csak olyan kapcsolatokba fektetnek be, ahol a befektetés megtérül, vagyis az emberek a jutalmak reciprocitását, a viszonzosságot várják el (Argyle, 1995). A hozamba a legkülönbözőbb erőforrás-kategóriákban számolt jutalmak sűrítetnek, a pénz, a dologi javak, a szolgáltatások, a szeretet, az információ, és a státusz kategóriáiban számolt jutalmak (Foa és Foa, 1976). A nyereségre vonatkozó csereelméleti alapvetés egészült ki azzal, hogy a kapcsolatokból származó nyereségeknek nemcsak az abszolút nagysága, de az egyensúlya (igazságossága) is számít. A hátrányos egyensúlytalanság ugyanis hosszú távon nem garancia a hatékony jutalomgyűjtéshez (Homans, 1961).

Az igazságosság-kutatásra a csereelméleti indíttatás valamilyen fokban máig rányomja a bélyegét. A csereelmélet elviekben ugyan nagyvonalúan számol a partikulárisabb, vagyis a jutalom forrásának a személyéhez inkább kötött erőforrás-kategóriákkal (szeretet, státusz, szolgáltatás, melyek közül a legszemélyesebb nyilvánvalóan a szeretet), a csereelméleti felfogás által inspirált kutatások azonban sokszor olyan keretek között zajlanak, zajlottak, ahol a személyek anonim interakciókat folytatnak egymással. Ezek tanulmányozásából nehezen derülhet ki, hogy az igazságtalanságra kapcsolatépítő módon adott válasz mennyire jellemző lehet az emberre. Nem arról van szó, hogy azt gondolnám, a jó és a rossz viszonzása ne lenne tipikus mintázat a kapcsolatokban. De a viszonzosságon túl maga a kapcsolat is tud nagyon fontos lenni.

Erre a felismerésre persze akár egy laikus személy is könnyen eljuthat, de a szociálpszichológia fősdra is tudottan ide vezet bizonyos értelemben. Hiszen a 2000-es évekre igen ismertté és meghatározóvá vált rendszerigazolás-elmélet is hangsúlyozza, hogy az igazságtalan viszonyokhoz – még ha a rendszerigazolási elmélet érdeklődése elsősorban inkább a társadalmi viszonyokat, berendezkedést illeti is – tudnak az emberek ragaszkodni (Jost és Banaji, 1999). A rendszerigazolás elmélete azokat a legfőképpen a társadalom alárendelt csoportjait jellemző rendszerelfogadó pszichológiai mechanizmusokat elemzi, melyek egyéni funkciója az én-védelem, társadalmi funkciója pedig a fennálló társadalmi rend konzerválása. Az elmélet szerint jellemzően az ragaszkodik az igazságtalan viszonyokhoz legerősebben, aki a leggyengébb, ráadásul a legnagyobb vesztese éppen azoknak az igazságtalanságoknak, melyeket azok követnek el, akikhez ragaszkodik: annyira gyenge, hogy védelemre az elnyomótól számít.

A dolgozatban kevésbé társadalmi attitűdöket, sokkal inkább interperszonális tapasztalatokat vizsgállok. Ebből is következhet, hogy a rendszerigazolási elmélet fenti szakaszban elnagyoltan bemutatott pozíciójához képest e dolgozatban azt hangsúlyozom, hogy az igazságtalanságra kapcsolatfenntartással, akár még kapcsolaterősítéssel is élő válaszolás más fontos funkciókat is betölthet. Nem feltétlenül saját-érdek ellenes, meglehetősen elterjedt, és nemcsak a vakok, a gyengék, a helyzetükre rá nem látók jellemzője.

A szociálpszichológiai kutatások tárgyát sokszor társadalmi értelemben érzékeny kérdések adják, amelyekre adott válaszokat könnyű a „liberális-progresszív” vagy a „konzervatív” címkékkel illetni. Az igazságosság, különösképpen, ha nem csak a személyközi kapcsolatok igazságosságát, de a társadalmi igazságosságot is tekintjük, ilyen kutatási tárgy. A vizsgált jelenségekhez tárgyilagosan, legfőképpen a tudománnyal szemben támasztott mércéket követve próbáltam közelíteni.

Az igazságosságot pályám első szakaszában magam is a főárambeli felfogást meghatározó keretben kutattam (nevezzük ezt viszonzossági keretnek), vagyis rámutattam az igazságtalanság kapcsolatotromboló és veszteségokozó, és az igazságosság építő, gyarapító hatásaira. Azzal kapcsolatos üzeneteknek adtam hangot, hogy a cselekvőnek ajánlatos törekedni az igazságosságra, mert az igazságosságnak jó, az igazságtalanságnak rossz hatásai vannak a kapcsolatokban. Azzal kevésbé foglalkoztam, hogy a sértett viszonzó, kapcsolatotromboló reakcióinak milyen hosszú távú következményei lehetnek nem csak a társas környezetre, de akár saját magára vonatkozóan is. Pontosabban szólva, egy másik, általam szintén művelt kutatási vonulatban, a megbocsátás jelenségének a kutatásában benne volt a megbocsátás kívánatosságának az üzenete, de a kutatásaimnak azt a szálát sokáig nem fűztem egybe e másikkal.

Hagyományosan az igazságosságkutatás ugyanis inkább a hierarchikus, a megbocsátás-kutatás pedig inkább a mellérendelt kapcsolatokat vizsgálja, ahol nyilvánvalóbb a kapcsolat megőrzésének a jelentősége. A sérelem élményével, az igazságtalanság és megbántottság érzésével való megküzdés alapján viszont könnyű a két jelenségvilág között párhuzamot vonni. E különbségtevésről és hasonlóságról szóltam már korábbi írásaimban is (Kovács, Bernáth, Pántya és Papp, 2011; Kovács, 2015). Ebben a dolgozatban e két tematikát azonban sokkal közelebb hozom egymáshoz.

A sértő és sértett közötti hatalmi különbség kisebb mértékben való hangsúlyozásán túl a dolgozat témafeldolgozásának újszerűsége, hogy nem csak a sértettnek az igazságtalanságokra adott válaszaival foglalkozik, de a sértőnek a válaszaival is, továbbá azokkal a reakciókkal, amelyek az embereket személyesen nem érintett helyzetben jellemzik, vagyis a más személyek által átélt igazságtalanságokra adott válaszokkal. E szélesebb körű vizsgálódás követi a Schmitt, Baumert, Gollwitzer és Maes (2010) által az igazságosságra való érzékenységgel kapcsolatban meghonosított megkülönböztetéseket. A szerzők ugyanis áldozati, kedvezményezetti, valamint elkövető, illetve tanú szerepben jellemző érzékenységet konceptualizáltak.

A dolgozat tartalmát tekintve a 2014-ben megjelent, *„Az igazságosság és a hatékonyság az interperszonális és a társadalmi kapcsolatok pszichológiájában”* című monográfiámmal csak kis mértékben fed át. Annak tárgya kifejezetten a javak elosztásához, az elosztás eredménye alapján vizsgálható igazságossághoz és hatékonysághoz kapcsolódott, s a megalapozó empirikus tapasztalatok tényleges anyagi érdekeltséget hordozó gazdaságpszichológiai kísérletekből származtak. E jelen írás nem azt a tartalmat dolgozta át. A jutalommatrixok alternatívái közül való választásokhoz képest szélesebbre nyílik az igazságosság szempontjából értelmezhető interaktív események, sértések köre. Ezzel párhuzamosan módszertani szempontból sem ragaszkodtam a laboratóriumi kísérletek

világához, amennyiben vinyetta-módszerrel véghezvitt vizsgálatok, illetve korrelatív kapcsolatokat vizsgáló kérdőíves vizsgálatok beszámolói is gazdagítják az eszköztárat. Az igazságtalanságra adott kapcsolatfenntartó választ elemző fókusz a vizsgálatok bemutatását összeköti, történjen az adatgyűjtés bármilyen módszertannal, és legyen középpontban akár az áldozati, a kedvezményezettként megtapasztalt, a döntéshozóként elkövetett vagy a tanúként látott igazságtalanság.

A dolgozatban a következő kérdésekre keresem a választ: Milyen tudománytörténeti okok lehetnek annak hátterében, hogy a szociálpszichológia nem tudta mindezülig egységes keretben értelmezni a motivált és a motiváló igazságosság tematikáját? Mi lehet a hátterében annak a logikának, mely szerint az igazságtalanság válasz nélkül hagyása vagy rendszerigazolást, vagy hátrahagyott stresszt jelent? Lehet-e a megélt igazságtalanságot viszonzó destruktív válaszreakció nélkül feldolgozni? Tudja-e a konstruktív kapcsolatreparáló aktivitás csökkenteni az igazságtalanság nyomán előálló stresszt? Milyen személyiségtényezők állnak azzal kapcsolatban, hogy valaki inkább az igazságtalanság viszonzására hajlik, vagy inkább arra, hogy az igazságtalanságra nem a viszonosság alapján válaszoljon? Az igazságtalanság okozójaként megtehető kapcsolatreparáló gesztusok közül a bocsánatkérés hogyan szolgálja a megbocsátást és a bizalom újraépülését?

A dolgozat kutatói munkásságomnak az igazságosság-kutatással kapcsolatos fontos epizódjait fűzi egybe, és szövi bele a nemzetközi szakirodalomba. Közöttük olyan vizsgálatokat, melyeket régebben kiviteleztem, s melyek eredményeit megjelent tudományos publikációk rögzítették, s olyanokat is, melyeket az utóbbi időben folytattam. Ez utóbbi kutatások eredményeiről részletesebben számolok be. A dolgozat „Mellékletek” fejezete a bemutatott kutatásokban alkalmazott összes vizsgálóeszközt tartalmazza, továbbá az adatelemzésnek olyan mozzanatait, melyek ugyan fontosak, de a főszöveg arányait felborították volna, ha nem a mellékletben jelennek meg.

A dolgozat szerkezete a következőképpen alakul: Nyitásképpen megismerkedünk az igazságosság-kutatás legfontosabb alapkérdéseivel. Ezt követően a viszonzás-sémába illő kutatási eredményeket tekintjük át, külön figyelmet fordítva arra a kérdésre, hogy az igazságtalanságokat magukba foglaló helyzetekben mit is érthetünk proszociális viselkedésen, és mit érthetünk a viszonosságon túli proszociális viselkedésen. Majd a rendszerigazolás elméletének az igazságtalanságra való nem reagálásra adott magyarázatait tekintjük át. A negyedik fejezet a kapcsolat-fenntartási motívummal foglalkozik, és olyan kutatásokkal ismerkedhetünk meg, melyek általában véve a kapcsolatápolás, kapcsolatvédelem bölcsességére mutatnak rá, még akkor is, ha ezek az aktivitások első ránézésre nem tűnnek racionálisnak. Az ötödik fejezetben bemutatott vizsgálatok kifejezetten az igazságtalanságra adott kapcsolatfenntartó válaszok kapcsán mutatnak rá arra, hogy az efféle válaszok is képesek az igazságtalanságból származó stresszt oldani, és nem feltétlenül van mögöttük valamiféle a saját helyzet értékelését illető homályos látás, hamis tudat. A hatodik fejezet az igazságtalanságokra adott válaszokat befolyásolni képes tényezőkről szól, az igazságosságra való érzékenységről, az igazságos világba vetett hitről, a vallásosságról és a proszocialitásról. Az ezt követő fejezetben a fenti személyiségtényezőket magukba foglaló adatgyűjtéseink tanulságait ismerjük meg annak vonatkozásában, hogy azok vajon valóban az elvárt módon állnak-e összefüggésben

az igazságtalanságra adott válaszokkal. A nyolcadik fejezetben arról szólunk, hogy az igazságtalanságot elkövető hogyan reagálhat a saját maga által elkövetett igazságtalanság után úgy, hogy az a kapcsolat fenntartása, erősítése irányába hasson. Végül, a kilencedik fejezetben a másokkal szemben elkövetett igazságtalanságokat követő proszociális cselekvési lehetőségekről, vagyis a kollektív cselekvésről szólunk. A dolgozatot a kutatásaink limitációjával és a tanulságok, tézisek összefoglalásával zárjuk.

1. AZ IGAZSÁGOSSÁG PROBLEMATIKÁJA A PSZICHOLÓGIÁBAN

Az állítások tényyszerűségét, igaz vagy hamis státuszát a valósággal való összevetés eredménye alapján határozzuk meg. Annak az állításnak, hogy „ma hétfő van” az igazságtartalma nem függ attól, hogy ki veti össze az állítást az igazsággal. A kapcsolatokban megtapasztalt gyakorlatok és viszonyok igazságosságával vagy igazságtalanságával viszont ez sokszor másképp van: ami az egyik fél szerint rendben lévő, az a másik fél számára igazságtalan, és fordítva. Az igazságosságnak sok különböző, a maga nemében a saját lábán megálló olvasata lehet, attól függően, hogy honnan nézzük. A pszichológiai szemléletnek szerves velejárója, hogy meggyőződésünk szerint az emberi reakciókat nem az objektív valóság alakítja, hanem a szubjektum által észlelt valóság. Ahogyan azonban a tárgyak észlelete nem független a tárgytól, nyilván az igazságosság észlelete sem független az objektív valóságtól. Valójában a pszichológusokat nagyon is érdekli, hogy jellegzetes tények hogyan befolyásolják az igazságossági ítéleteket (Pántya, Illyés és Kovács, 2015). Lényeges azonban, hogy a viselkedés közvetlen előzményének nem a valóság bizonyos konstellációit tartjuk, hanem azok észleletét.

Tehát a pszichológia tudománya hangsúlyozottan észlelet-fókuszú, ami ebben a kontextusban azt jelenti, hogy érdeklődésének középpontjában nem annak tisztázása áll, hogy objektív értelemben vagy morál-filozófiai megfontolások alapján mi az igazságos, hanem az, hogy az emberek mit látnak igazságosnak (Gollwitzer és van Prooijen, 2016). Ez nem jelenti azt, hogy a valóság teljes mértékben érdektelen a pszichológia számára (az észlelet és a valóság szélsőséges és kóros állapotoktól eltekintve jellemzően azért megfeleltethetőek), de azt bizonyosan, hogy elsősorban az észleleti, szubjektív működéseket tartjuk érdekesnek. Ezt alapul véve a pszichológiai nézőpont világosan megkülönböztethető például a jogtudományétól, mely *a jogi szabályozás alapján*, objektív módon, vagyis elfogulatlanul, ember és ember között nem különbséget téve próbálja vizsgálni többek között a jogsértések igazságos büntetésekövetkezményeit. De megkülönböztethető a közgazdaságtani háttérű normatív társadalomelmélet nézőpontjától is, mely *morálfilozófiai mércékhez képest* foglal állást többek között azzal kapcsolatban, hogy milyen az igazságos társadalmi elosztás (Konow és Schwettmann, 2016).

Noha az észlelet mindig tartalmaz szubjektív mozzanatot, az észlelt igazságosság esetében azért le kell szögeznünk, hogy ez az észlelet mégsem annyira szubjektív természetű, mint például az, hogy kit látunk szépnek vagy csúnyának, vagy melyik ételt tartjuk finomnak vagy nemkívánatosnak, hiszen az észlelet tárgya egy *normának* a betartása, vagyis egy közösség által többé-kevésbé egységesen követendőnek gondolt viselkedésmódnak a betartása. Ha ebben nem lenne valamiféle egyezés az emberek között, a norma be sem tudná tölteni a működésszabályozó funkcióját (Tyler, 2012).

Az igazságosság tehát egy norma, mely az alá- és fölérendeltséggel, vagyis hatalmi különbségekkel jellemezhető kapcsolatokban írja elő a magasabb poszton lévőnek, hogy az erőforrásokat milyen módon kell megosztani, szétosztani a tőle függők között. Egyrészt, milyen arányban (elosztási, vagy disztributív igazságosság), milyen döntéshozatali forgatókönyvhöz tartva magát (döntéshozatali folyamatot érintő, vagyis procedurális igazságosság), és milyen viselkedést mutatva az érintettekkel szemben (interakciós igazságosság). A pszichológiai

szakirodalom igazságtalanságról akkor beszél, ha a hatalmat gyakorló személy (az erőforrások elosztása felett diszponáló személy, lásd pl. Keltner, Gruenfeld és Anderson, 2003 alapján) valamelyik tekintetben megsérti ezt a normát.

Az igazságosság a mindennapi élet megannyi színterén számít: a családban, a különféle csoportjainkban, a munkahelyen is. Gyakorlatilag nehezen lehetne az életünknek olyan aspektusát azonosítani, ahol az igazságosság ne lenne szempont.

Az igazságosságnak a hierarchikus kapcsolatok, például a főnök-beosztott viszony vonatkozásában értelmezhető mozzanatain (disztributív, procedurális, interaktív) túl még létezik a retributív és resztoratív mozzanata is. A retributív a következményelvű normabetartatás célját szem előtt tartva azzal foglalkozik, hogy vétségeket (ezek jellemzően jogsértések) milyen módon és milyen mértékben igazságos a joggyakorlatnak büntetni. A resztoratív igazságosság ezzel szemben a sértő és sértett közötti kapcsolat helyreállítására teszi a hangsúlyt. Figyelmünket e dolgozatban főképp a disztributív, procedurális és interakciós igazságtalanságok jelenségvilágára fordítjuk, tehát azokra a helyzetekre, amikor a *hatalmi pozícióban lévő fél sérti meg a normát*, és azt tárgyaljuk, milyen válaszok szokták követni az ilyen eseményeket, azoknak milyen következményei vannak a társas egységre (pl. szervezet, család, stb.) és a válaszokat mutató egyénre nézve, és azt, hogy mitől függ, hogy ki milyen reakciót mutat. E reakciók tárgyalásakor viszont meríteni fogunk a kapcsolathelyreállító igazságosság témakörében kumulálódó ismeretekből is.

A dolgozat címe, a „A viszonyosságon túl – az igazságtalanságra adott proszociális válasz” előrevetíti, hogy kitüntetett alapossággal tárgyaljuk az igazságtalanságra adott proszociális, vagyis türelmes, kapcsolatmegőrző, megbocsátó választ, mely túlmutat a „szemet szemért, fogat fogért” elven (a viszonyosságon), vagyis azon, hogy az igazságtalanságra rombolva, az igazságosságra pedig építően válaszolunk. A dolgozat első fejezete az igazságosság iránti vágyat, az igazságosság vonatkozásait, az igazságosságról szóló benyomás formálódásáról alkotott modelleket, valamint az igazságosság kutatásának legújabb irányait veszi számba. Az új irányok tárgyalása során hangsúlyozzuk, hogy az utóbbi időkben a kutatók az igazságosság témájának tárgyalásakor kevésbé szigorúan ragaszkodnak az alá és fölrendelt viszonytagoláshoz, továbbá több figyelmet szentelnek a kapcsolatok helyreállításának.

1.1. Az igazságosság iránti vágy

Mint a normák általában (Deutsch és Gerard, 1955) az igazságosság és annak betartása is egyrészt a környezethez való alkalmazkodás, másrészt a kapcsolat-összetartás funkcióit szolgálja. Egyrészt tehát segíti a hatékony működést, segít eligazodni, kiszámíthatóvá teszi a történéseket. Másrészt, a normák betartásának, így az igazságosság követésének is, kapcsolaterősítő, csoportösszetartást elmélyítő funkciója is van. Az összetartozó személyek egymással szemben különösképpen betartják és betartatják a normákat, és egymással igazságosan viselkednek (pl. Deutsch, 1990; Smith és Tyler, 1996). Ez elmélyíti a csoporthoz tartozás érzését, megerősíti a csoportidentitást, mely az önértékelésnek is bázisa. Ha valakivel szemben a csoport kezdi nem betartani az alapvető normákat, így az igazságosságot (mert

például a minimálisan elvárható tiszteletet sértő módon nem tájékoztatja egy olyan eseményről, amiről egyébként mindenki tud), azt jelenti, hogy a személyt kezdi a csoport nem igazi csoporttagként számon tartani. A normák betartásának, így az igazságosság betartásának is, van tehát egy inklúzitás-, vagyis bennfoglaltság-üzenete, a normasértésnek, így az igazságtalan bánásmódnak pedig van egy elutasítottság-, kizárótság-üzenete (Lind, 2020).

Röviden tehát, az igazságosság egyrészt keretét adja a cselekedetek észszerű tervezésének, mely keretek között a birtokolt erőforrások gyarapíthatók és megtarthatók, másrészt a kapcsolati és csoportstátusz érzésének fontos összetevője.

Különös, hogy annak ellenére, hogy Deutsch és Gerard már 1955-ben írtak a normák e kétféle funkciójáról, a kutatók az igazságosságra a kutatásának a 60-as években való kezdetétől fogva egészen a 80-as évek végéig kizárólag az instrumentalitás, vagyis a *hatékonyság* szemszögéből tekintettek. Ekkor, vagyis a 80-as évek végén jött el az a fordulat, hogy Lind és Tyler (1988), a társas identitás elmélete által megihletve (Tajfel, 1978), megalkották az igazságosság csoport-érték modelljét, melyben a legnagyobb hangsúly a csoportban megtapasztalt személyre szóló odafigyelésen volt, ami feltétele annak, hogy az ember önmagát igazi értékes csoporttagként tudja megélni. Tehát az igazságosság *kapcsolati* mozzanata a *pozitív önértékelés* vágyának motívumával együtt jelent meg, valószínűleg a 80-as évek énszociológiai tematikájának előretörésétől sem függetleníthető módon.

Az igazságosságra az önérdeken túli, társas-normatív indíttatásból való odafigyelés vágya legmeggyőzőbben az olyan vizsgálatok segítségével mutatható be, melyekben az igazságosság által vezérelt viselkedés az önérdekkel szembe mutat. Számos ilyen példát lehet idézni, a sok közül most csak néhányal élünk. A társadalmi újraelosztást nemcsak azok támogathatják, akiknek ez érdekükben áll, de azok is, akik az újraelosztás nélkül előnyösebb helyzetben maradnának (Bjerk, 2016; Pántya és mtsai, 2015; Pántya, Kovács, Kogler és Kirchler, 2016). Osztózkodásos vizsgálatokban a méltatlanul alacsony ajánlatok elfogadása helyett az érintettek gyakran inkább nem kötnek megállapodást, ezzel javakról mondanak le, még akkor is, ha tudják, hogy nem lesz újabb találkozásuk a fukar alkupartnerrel, tehát semmi esélyük arra, hogy a „megnevelt” alkupartner legközelebb megemberelje velük szemben magát (Camerer, 2003).

Az önérdekmentes igazságosságra törekvést a laboratóriumi vizsgálatok világán kívül is látjuk, olyan közegben is, ahol nagy az anyagi tét. Haynes és Gilovich (2010) NBA-mérkőzésekkel kapcsolatban tettek olyan megfigyelést, hogy a helytelenül, így igazságtalanul megítélt büntető dobásokat a profi kosárlabdázó kedvezményezettek rosszabb hatékonysággal váltják pontra, mint az igazságosan megkapott büntetési lehetőségeket – legalább is győztes állás mellett többet hibáznak. Ezt kizárt, hogy tudatosan teszik, hiszen az messzemenően szembe menne a profizmus iránymutatásával, mely a lehetőségek kíméletlen kihasználására int. Csakis az egyensúly helyreállítására való önkéntelen törekvéstről lehet szó.

Az előző bekezdésben előhozott jelenséget azonban a kapcsolati motívum nehezen magyarázza. Annál inkább magyarázhatja valamiféle elvi, morális indíttatásból való törekvés az igazságosságra. A 2000-es évek elején a deontikus (morális kötelezettség alapú) igazságosság szempontjával előálló szerzők (Cropanzano, Goldman és Folger, 2003) érveltek azzal, hogy az igazságosságra közösségi, morális alapú indíttatásunk is van, ami bázisát

tekintve minőségileg tér el akár a kontroll-igényből fakadó törekvéstől, akár a kapcsolati alapútól, amit végső soron ugyancsak egyéni érintettség dinamizál, még ha az az egyéni érintettség, érdekeltség nem is az anyagi érdek. A szerzők olyan kísérleti tapasztalatok alapján érvelnek a deontikus igazságossági motiváció mellett, melyekből kiderül, hogy még nem érintett helyzetben is, még akkor is, mikor semmi közösségük nincs azokkal, akiknek a sorsába belenyúlnak, milyen sokan mutatnak arra hajlandóságot, hogy számukra is költségesen büntessenek valakit, aki egy másikkal igazságtalanul bánik, vagy kompenzáljanak valakit, akivel valaki más igazságtalanul bánt (pl. Turillo, Folger, Lavelle, Umphress és Gee, 2002).

1.2. A disztributív igazságosság

Ahogy arról a bevezetésben beszéltünk, a szociálpszichológiában az igazságosság-tematikát a csereelmélet vázolta fel. A csereelméleti nézőpont népszerűségének valamelyes visszaszorulásával, az igazságossággal kapcsolatos kutatások jellemzően a szervezetpszichológiai kutatások sorába tagolódtak (Tyler, 2012). Így a kutatások zöme az igazságosságot inkább hierarchikus kapcsolatokban, vezető és beosztott közötti viszonyban értelmezte, és az erőforrások elosztási eredményének, elosztási módjának, és az elosztás közben a vezető által mutatott viselkedésnek az igazságosságáról beszélt, amikor disztributív, procedurális, illetve interakciós igazságosságot emlegetett.

A disztributív igazságosság, vagyis az elosztás igazságossága, arra vonatkozik, hogy a döntéshozó által megítélt jutalom vagy büntetés megfelel-e annak a mércének, amit a társas alakulat követendőnek tart egy adott cselekedet jutalmazásában vagy büntetésében (Mező és Kovács, 1999). Három ilyen alapvető mérce van, aminek való megfeleltetés szóba jöhet, és mint azt látjuk majd, számos tényező hatással van arra, hogy éppen mi számít követendő mércének. Ezek a teljesítményarányos méltányosság, az egyenlőség és a szükséglet elve.

1.2.1. Elosztási elvek

A teljesítményarányos elosztás elve klasszikus, tiszta megjelenése a méltányosságnak azon a módon, ahogy a méltányosságot Adams (1965) ragadta meg méltányosság-elméletében. Állítása szerint saját befektetéseink és jövedelmeink arányát másokéhoz hasonlítjuk, s méltányosságot akkor élünk át, ha a két hányados egyenlő.

Ha viszont az egyenlőség elve szerint járunk el, az elosztásban mindenki egyenlően részesül a javakból, függetlenül minden egyéb tényezőtől. Az egyenlőség elve a bemenetek és kimenetek egyensúlyában a bemenetnek nem a teljesítményt, hanem a személyes részvételt tekinti.

Az egyenlőséget javak elosztásakor egyfajta alapértelmezésként, kiindulópontként alkalmazzuk, s erre általános késztetésünk van. A konstruktív döntéshozás elmélete (Payne, Bettman, Coupey és Johnson, 1992) szerint a komplex döntési stratégiák a választások pillanatában születnek és a bonyolult szabályok helyett az aktuálisan éppen kéznél lévő,

legkönnyebben előhívható megoldásmódokat, úgynevezett heurisztikákat alkalmazzuk. Hogy éppen melyiket, az függ a feladat jellegétől, a döntéshozó személyiségétől és céljaitól. Egy elosztási feladatban, ahol az igazságosság kiemelkedő szempont, az egyenlő elosztás jó választásnak tűnik. Heurisztika, mivel hozzáférhető, könnyű megérteni és alkalmazni. Védhető, mivel nem differenciál – így elkerüli a kritikát és a felek közötti konfrontációt. Az egyenlőtől eltérő végső kimenet esetén is viszonyítási pontként (horgonyként) működik az elosztásban (Kovács, 2009).

Messick és Schell (1992) vizsgálatán keresztül szemléletesen illusztrálható az egyenlőségi heurisztika természete. A vizsgálati személyek olyan piaci árusítással összefüggő elosztási feladatot kaptak, amelyben a képzeletbeli helyzetnek öt résztvevője volt. A vizsgálati személyekkel közölték, hogy ki mennyit árult, így a teljesítményük pénzösszegben kifejezve ismert volt. Továbbá adott volt, hogy mennyi a csoport összköltsége, amiből a beszerzéseket, bérleti díjakat fizették. Az eladással megtermelt pénzösszeg és a költség különbsége adta az összes profitot. A vizsgálati személyek kaptak egy táblázatot, amelyben fel volt tüntetve az öt személy pénzben kifejezett teljesítménye és minden személy mellett volt még két üres rubrika, költségek és profit címmel. A feladat az volt, hogy osszák el vagy az összköltséget vagy az összes profitot igazságosan és észszerűen az öt érintett között. Eredményként azt kapták, hogy a vizsgálati személyek az esetek 70 %-ában az egyenlőség elvét követték, függetlenül attól, hogy a költséget vagy a profitot kellett szétosztaniuk. A vizsgálat rávilágít a heurisztikák leglényegesebb vonására, vagyis arra, hogy nem racionális mérlegelésen alapulnak, hiszen az egyik dimenzióban (költségek) az egyenlősítés a másik dimenzióban (profit) egyenlőtlenséget teremt, illetve fordítva. Ha az embereket általában véve átgondolt választások jellemeznék, nem fordulhatna elő, hogy mindkettő elosztásában egyenlősítésre törekedjenek.

A szükséglet szerinti elosztási mérce a szükségletek egyenlő kielégítettségét kéri számon az elosztótól. A szükséglet fogalma nagyon tág körű, magába foglalja mind a biológiai, mind a legmagasabb humán szükségleteket. A társadalom formális intézményrendszereiben korlátozott mértékben valósul meg ez az elosztási elv, de informális csoportokban vagy a családban gyakran érvényesülő elosztási szempont (például amikor mindenki az ízlésének megfelelő ételt kap). A szükséglet különleges eljárást, bánásmódot, ezzel együtt a szükséglet szerinti elosztás alapos indoklást igényel. Nehézséget jelenthet annak eldöntése, hogy hol húzzuk meg a határt a legitim és illegitim szükségletek között. Nagyon kevés vizsgálat épül közvetlenül a szükséglet elv köré. Egyik ilyen Elsteré (1992), aki kimutatta, hogy míg Európában vállalati leépítésekkel inkább figyelembe veszik a személy szociális háttérét, addig az USA-ban inkább az életkort, esetleg a teljesítményt nézik.

1.2.2. Elosztási elveket illető preferenciák

A következő összefoglaló a különböző elosztási elvek iránti preferenciák szövevényes összefüggéseit részletezi. Amint láthatjuk, támpontok ugyan mutatkoznak, de még szakértőként is nehéz azzal kapcsolatban egyértelmű álláspontra jutni, hogy egy kapcsolatban vajon mi lehet

a mértékadó elosztási mérce. Összefoglalásunk végén kiderül, hogy érintettként pedig még súlyosan elfogultak is lehetünk olyan irányba, mely nekünk kedvez. Lappangani fog bennünk a gondolat, hogy ahhoz, hogy az igazságosság normaként be tudja tölteni a koordinációs és a kapcsolatokat össze tartó funkcióját, kell lennie valami másnak is az elosztáson kívül, ami kapcsán a különböző nézőpontot képviselő felek jobban egyetérthetnek. Ami segíti a viták nem elhúzódó rendezését, és megnyugtatóan tudja a feszültségektől és az elégedetlenségtől óvni a kapcsolatokat. Ez a procedurális és interakciós igazságosság lehetősége lesz, melyről a következő nagyobb egységben beszélünk majd.

A szervezetszichológiai nézőpont. Deutsch (1975) az egyenlőséget olyan csoportokban preferált normaképp mutatja be, mely csoportok által végzett feladatok erősen összefüggnek, az egyéni hozzájárulások megnyugtató tényszerűséggel nem vethetőek össze. Ezekben a csoportokban, ha a teljesítmények jutalmazásakor megtörik az egyenlőség elve, az igen rombolóan hat a csoportkohézióra és a teljesítményre is. Az erőfeszítési szándékon túli teljesítmény-meghatározók, mint a véletlen, a szerencse, szintén az egyenlő jutalmazás irányába hatnak (Kovács, 2000; Messick és Schell, 1992). Ellenben, ha az egyéni hozzájárulások a csoportteljesítményhez jól azonosíthatóak, a csoporton belül korrekt módon összemérhetőek, az egyéni teljesítmény az egyének által jól kontrollálható, vagyis leginkább saját képességen és szándékon múlik, akkor a saját teljesítménnyel arányos fizetség erősebb, jobb teljesítményre serkent, ráadásul igazságosnak is tűnik.

A munkahelyi ösztönzésben alkalmazott szükséglet alapú megfontolások a humanitás értékének tiszteletét közvetítik a munkahelyről (Mannix, Neale és Northcraft, 1995). Nem annyira a fizetésben megnyilvánuló szükséglet-alapú jutalomra kell itt gondolni, hanem azokra az egyéni szempontokra, melyeket egy munkahely a személyügyi politikájában figyelembe vehet: a cafeteria rendszerre a béren kívüli juttatásoknál, akadálymentesítésre, szükségletekhez igazodó munkaköri módosításokra, egyéni munkaidő beosztásra, leépítéseknél szociális szempontok figyelembe vételére (Elster, 1992).

Normatív társadalomelméleti nézőpont. A disztributív igazságosság társadalmi igazságosság vetületének is központi dilemmája, hogy hogyan lehet megtalálni a kompromisszumot a jólét elosztásának egyenlősége és a jólét előállításának hatékonysága között (Okun, 1975).

Egyfelől sok politikus, közgazdász egyetért abban, hogy jóléti intézkedésekkel támogatni kell a hátrányos helyzetűeket, amihez szükségesek a jól élők tevékenységei által előállott javak. Másik oldalról viszont sokakban él az aggodalom, hogy ezek az egalitárius eszközök gazdasági szempontból a hatékonyság kárára válhatnak, egyrészt a mechanizmusok szükségszerű emberi hibázásai miatt, másrészt a bürokrácia működtetéséhez szükséges források miatt, harmadrészt azért, mert kiesik a vállalkozói aktivitásra fordítható összeg egy jó része.

A társadalomtudósok azonban a probléma ilyen mechanisztikusan ellenpontosító felfogásával nem teljesen értenek egyet. Számos kutatás mutatta be a társadalmi egyenlőtlenség és versenyképesség negatív kapcsolatát (pl. Oishi, Schimmack és Diener, 2012). Nem teljesen világos, hogy az egyenlőség és a hatékonyság egységei hogyan lennének egymásnak pontosan megfeleltethetőek (Bauer, 1981), különösen nem, ha a hatékonyság alternatív felfogásaival is

számolunk, mint például a hiány eliminálásával. Nem beszélve arról, hogy a szegények jövedelmének egységnyi növekedése nagyobb növekedést eredményezhet az ő szubjektív jóllétükben, mint amennyit eredményezne a (meg nem valósult) innováció hozta növekedés a gazdagabbak szubjektív jóllétében (Baron, 1993).

Irányultak kutatások arra is, hogy a laikus morálfilozófiai nézetek hogyan függenek politikai attitűdöktől. Mitchell, Tetlock, Mellers és Ordonez (1993) szerint az emberek három csoportba sorolhatók abban a tekintetben, hogy mennyi egyenlőtlenséget vagy mennyi hatékonyságbeli kiesést bírnak elviselni. Vannak, akik egyik vagy másik értékkel azonosulnak. Ők azok, akik érték-vezérelt módon nyilvánítanak véleményt. És vannak olyanok is, akik ebben a tekintetben nem rendelkeznek határozott véleménnyel. Rohrbaugh, McClelland és Quinn (1980) tapasztalata szerint például a konzervatívok a társadalmi egész szempontja szerinti hasznosságot hangsúlyozzák, mikor például különböző munkaerőpiaci érdekképviselői egyezségek kívánatosságát kell megítélni, a liberálisok pedig az egyenlőség szempontjának érvényesülését tartják szem előtt.

Boulding (1962) megközelítése szerint, az emberek az alapvető gondoskodás célján túl azt szeretnék, ha a javak érdem szerint jutnának az embereknek. Frohlich, Oppenheimer és Eavey (1987), valamint Frohlich és Oppenheimer (1990) kísérleti adatokkal is alátámasztották, hogy ez az elv, a kompromisszum elve, nagy népszerűségnek örvend. Rawls (1971) maximin elve pedig azt mondja ki, hogy az emberek, ha nem lenne becslésük arról, hova esnek a társadalmi ranglétrán, akkor mindig azt az elvet támogatnák, ami a legrosszabb helyzetét védi a legjobban.

Mitchell és mtsai (1993) arra tettek kísérletet, hogy megvizsgálják, ha ütköztetik az elosztási elvek alternatíváit, az emberek melyiket választják inkább. Különböző hipotetikus társadalmakat mutattak be, melyek különböztek az átlagjövedelem és a jövedelmek szórása tekintetében, valamint különböztek abban is, hogy mit lehetett tudni az erőfeszítés és a jövedelem kapcsolatának erősségéről (a meritokráciáról). A legkisebb jövedelműek jövedelmének maximalizálása, (a maximin elv), akkor bizonyult népszerűnek, ha az erőfeszítés és siker közötti kismértékű kapcsolatról lehetett tudni. A kompromisszumos elv – vagyis a nagy jövedelemkülönbségek engedése és a legkisebb jövedelműek jövedelmének emelése közötti kompromisszum – pedig ott örvendett támogatottságnak, ahol a tettek és jövedelmek feszes kapcsolatban álltak egymással. Ilyen körülmények között, bár elutasították azokat az elosztásokat, ahol valakinek a létminimumhoz szükségesnél kevesebb jut, de ezen a megszorításon kívül az előrejutást és hatékonyságot támogatták. Míg az alacsony és a magas meritokrácia feltétele mellett politikai nézettől függetlenül nyilatkoztak az emberek az igazságos társadalomról, a közepesen erős meritokráciában a politikai nézet szerint erősen szétváltak a vélemények. Míg a liberálisok a szerencse szerepét hangsúlyozták ki, és azt, hogy a balszerencséje miatt egy ilyen rendszerben valaki könnyen rosszul járhat (maximin elv melletti voks), addig a konzervatívok szemében nagy erőfeszítésekkel és jó képességekkel az ember ilyen feltételek mellett is el tudja kerülni a bajt (kompromisszumos voks).

Helyzeti és személyi meghatározókra irányuló pszichológiai vizsgálatok eredményei. Az elosztási preferenciákat szituációs tényezők is befolyásolják, és személyes különbségek is

mutatkoznak abban, hogy ki mit tart helyénvalónak. A szituációs tényezők sorában az egyik legalapvetőbb, hogy pozitív vagy negatív előjelű osztandóról van-e szó. A jutalom osztásakor összességében az egyenlőség és az érdem a vezető elv, a terhek osztásakor pedig az egyenlőség és a szükséglet (Meeker és Elliot, 1987; Murphy-Berman, Berman, Purnima, Pachauri és Kumar, 1984; Törnblom és Ahlin, 1998; Törnblom és Jonsson, 1985). Kameda, Takezawa, Tindale és Smith (2002) az egyenlősítés vitathatatlan fölényéről a kiszámíthatatlan, nehezen befolyásolható jutalmak esetén számolnak be, ebben az esetben tapasztalataik szerint az egyenlőség favorizálása sem kultúrától, sem politikai meggyőződésektől, sem az esetleges befektetésektől (saját érdektől) nem függ. Major és Adams (1983) szerint az osztás nyilvánossága is az egyenlősítés felé visz, személytelen körülmények között ugyanis a férfiak, illetve a kevésbé interperszonális orientációjú személyek inkább az érdem-alapú osztásra hajlanak, főleg, ha a saját érdekeik is ezt diktálják. Az elosztási mérce tekintetében még egyazon kapcsolatra is vonatkozhatnak más és más osztási szabályok, attól függően, hogy mi a kontextus. Martin és Harder (1994) szerint a szervezeti döntéshozók a különböző csereminőségek esetén máshogy gondolkoznak a méltányosság irányadó mércéjéről: a dologi természetű forrásokat igyekeznek érdem szerint, a szocio-emocionális természetűeket pedig a szükséglet, illetve az egyenlőség elve szerint osztani. Továbbá az elosztásoknak kulturális kontextusa is van, a kollektivisták kultúrákban az emberek inkább az egyenlősítő, az individualistákban pedig a teljesítményarányos elvet preferálják (Leung és Bond, 1982; Smith és Bond, 1998).

E kontextuális hatásokon túl az elosztásra vonatkozó preferenciákat egyéni attitűdök és más személyes tulajdonságok is befolyásolják. Az egyenlőség ellen hatnak például az érdem elvének a preferenciája (Davey, Bobocel, Huig és Zanna, 1999), vagy olyan általánosabb attitűdök, mint a politikai konzervativizmus (Skitka és Tetlock, 1992), vagy a gazdasági rendszerigazolás (Pántya és mtsai, 2015), mely arról szól, hogy az emberek közti vagyoni különbségeket valaki mennyire találja az élet szükségszerű velejárójának (Jost és Thompson, 2000). Például Skitka és Tetlock (1992) politikailag konzervatívabb vizsgálati személyei egyik vizsgálatukban a rászorultságukért felelős személyektől (akiknek az igénye mögött személyes kontroll alá eső ok húzódik, mint mondjuk a segélyért folyamodó alkoholbetegek esetében), még akkor is visszatartották a forrásokat, ha azok bőven álltak rendelkezésre, mindenkinek jutott volna belőlük, az igényt megfogalmazó kétségkívül súlyosan rászorult a segélyre, és a hatékony segítség esélye magas volt. Velük ellentétben a kevésbé konzervatívok próbáltak mindenkinek juttatásokat adni.

Ugyancsak egy gazdasági-politikai attitűd, az úgynevezett protestáns munkaetika jelentőségét hangsúlyozta már korábban Stake (1983). A protestáns munkaetika vagy munkaszellem – nagyon leegyszerűsítve – azt a meggyőződést tartalmazza, hogy a társadalmi sikerhez a fegyelmezett munkán keresztül vezet az út, a munka törvényszerűen meghozza a gyümölcsét, érdemes dolgozni, lesz eredménye. A protestáns munkaetika skálán magas pontot elért vizsgálati személyek elsősorban a kontrollálható befektetések alapján igyekeztek jutalmakat osztani.

Egocentrikus torzítások az egyéni preferenciákban. Saját befektetéseiket már észleleti szinten nagyobbak (Messick, Sentis, 1979), illetve fontosabbnak (Diekmann, Samuels, Ross és Bazerman, 1997; Mamman, 1997; Thompson és Loewenstein, 1992) élik meg az emberek. Ennek az én-felnagyításon kívül olyan oka is van, hogy a saját befektetéseinkről egyszerűen többet tudunk (Gilovich, Cone és Rosenzweig, 2012). Ráadásul még abban az értelemben is elfogultak vagyunk saját magunkkal szemben, hogy általában azt az elvet tartjuk legigazságosabbnak, melynek alapján jobban járunk (Messick és Sentis, 1983). Tehát jó teljesítmény és siker esetében azt gondoljuk, hogy a teljesítményarányos elv az igazságos, gyengébb teljesítmény és kudarc esetén pedig az egyenlősítés tűnik annak.

E szituáció és személyiség alapján befolyásolt, és gyakran torzításoknak kitett preferenciák miatt a több személyt is érintő elosztás mindig olyan konfliktus marad, melyet egyetlen elv következetes betartásával nem lehet maradéktalanul megoldani. Pedig az igazságossági norma csak akkor működtetheti biztonságosan a kapcsolatokat, ha körülötte egyezség van a közösségben. Ezt a dilemmát segít feloldani, ha beemeljük az igazságosság tárgyalásába a procedurális és az interakciós igazságosság szempontjait is.

1.3. A procedurális igazságosság

A procedúra e szóösszetételben az elosztásról szóló döntéshozatal procedúrájára, eljárására vonatkozik. Arra, hogy az megfelelő információkon nyugodott-e, hogy volt-e esélye az érintetteknek az érdekeik arányos képviselésére, hogy a döntéshozatal elfogultságoktól mentes volt-e, hogy a döntés korrigálható volt-e. Még számos szempontot fogunk a következő összefoglalónkban sorolni a procedurális értelemben korrekt döntésekről. Előző szakaszunkat azzal zártuk, hogy az elosztás arányaira vonatkozó eltérő preferenciák miatt, pusztán az elosztás eredménye alapján nagyon nehéz egy elosztást mindenkinek elégedettségre okot adó megnyugtató módon kivitelezni. Ellentétben a szűkös keretű jutalmakkal, melyeket, ha odaadunk valakinek, egyben azt is jelenti, hogy azokat valaki másnak nem adjuk oda, a korrekt procedúra nem szűkös erőforrás. Éppen ezért a korrekt ügymenetekben benne rejlik a kapcsolatkonzerváló potenciál, vagyis annak a lehetősége, hogy eredményével az is meg tud békélni, akit maga az eredmény nem érint kedvezően.

A procedurális igazságosság szempontjának a bevezetése a szakirodalomba Thibaut és Walker, valamint Leventhal munkásságához fűződik. Thibaut és Walker (1975) az igazságszolgáltatási (bírói) eljárások elemzésére támaszkodva jutottak arra a következtetésre, hogy ha a peres feleknek engedélyezik, hogy bemutassák személyes látásmódjukat, viselkedésük hátterét, akkor az érintettek a negatív döntéseket is jobban el tudják fogadni, s igazságosabbnak látják. Ezzel a folyamat-kontrollra (az érdekek reprezentációjának a lehetőségére) hívták fel a figyelmet, ami azt is jelenti, hogy e neves szerzők az igazságosság iránti igényt egyértelműen érdek-alapúnak tartották, vagyis igazodtak koruk csereelméleti felfogásához, mely szerint az igazságosság a kapcsolatokban arra szolgál, hogy a

cserekapcsolatokban hosszú távon kölcsönösen előnyösen tudjanak gyarapodni a felek (Homans, 1961).

A kortársuk, Leventhal (1976) szerint igazságos procedúra nélkül nem is érhető el igazságos eredmény. Az általa megfogalmazott procedúrákat illető követelmények a döntés-előkészítői és döntéshozatali szakaszt érintették, de a vezető attitűdjére, bánásmódjára is kitértek. Leventhal szerint igazságos az eljárás, ha az elosztás konzisztens, abban az értelemben, hogy mindenkiel és mindig ugyanazon szabályok szerint járnak el; a folyamat elfogultságtól, preconcepcióktól mentes; a döntések háttérül szolgáló információk pontosak; lehetőség van rá, hogy a döntéseket korrigálják; a döntéshozatali folyamatban minden érintett fél érdeke reprezentálódik, mindenkinek joga van véleményét elmondani; a folyamat nem sért morális normákat.

E szabályokat Folger és Bies (1989) néhány továbbival egészítették ki, mint például a rendszeres visszajelentés adása, a döntések igazolása, magyarázása, illetve a korrekt bánásmód. E kiegészítések már felfedik az igazságosság harmadik nagy síkjának, az interakciós síknak a jelentőségét is. További terepvizsgálatok az interakciós igazságosság újabb és újabb elemeit azonosították (Pl. Sheppard és Lewicki, 1987). Ilyen például az észszerűség, a józan ész határainak a betartása (például abban az értelemben, hogy a vezető ne adjon cselekedeteire olyan magyarázatokat, melyekről az érintettek számára messziről látszik, hogy hamisak, mert ezekkel azt kommunikálja, hogy az érintetteket nem veszi komolyan). De ilyen az is, hogy a vezető adjon kellő információt és kellő időt a feladatvégzéshez, legyen a beosztottakkal rendszeres kontaktusban, és olyan döntésekre jusson, melyeket meg tud védeni, s melyeknek igazát a beosztottak be tudják látni.

1.4. A kapcsolati (interakciós) igazságosság

A joggyakorlat oldaláról indító procedurális igazságosságot vizsgáló kutatás jó ideig a döntéshozatali folyamat strukturális jegyeire figyelt elsősorban, de a további vizsgálódásokból egyértelművé vált, hogy a folyamat emberi-kapcsolati kísérőjegyei, a döntéshozó viselkedése legalább ennyire fontosak, ha nem fontosabbak. Például, ha a laikusokat kérdezik őket igazságtalanul érintő döntésekről, kiderül, hogy legtöbbször sértő viselkedés-mozzanatokat idéznek föl (Mikula, Petrik és Tanzer, 1990). Még a kezdetektől fogva legtöbbet kutatott klasszikus procedurális hatásról, a „voice”-hatásról (a saját nézőpont előterjesztésének a lehetősége) is kiderült, hogy a mögötte lévő indíték messze nem csak érdekképviselési indíték, hanem kapcsolati: aki elmondhatja a véleményét – még ha annak esetleg nem is lesz foganatja – megtisztelve érezheti magát a neki szánt figyelem alapján, a tisztelet pedig közösségi integráltságot, csoporttagságot implikál.

A kapcsolati motivációt az igazságosság legfontosabb motivációs bázisaként tekintő úttörő elmélet Lind és Tyler (1988) csoport-érték modellje volt (group-value model), mely szerint a csoportban a hatékony erőforrás-felhalmozáson túl az a motívum is hajtja az embert, hogy kapcsolódjon másokhoz, és információkat szerezzen a társas helyzetéről és a másokhoz való viszonyáról. Ilyen típusú információt pedig az eljárások nyújtanak. Mindez azért fontos,

mert a kapott visszajelzések, például az, hogy a csoport a figyelmével megtisztelt bennünket, az énképünk részévé válik. Az igazságos bánásmód és a vezetők igazságos döntései azt közvetítik az ember számára, hogy a csoport értékes tagjaként tisztelik. Az igazságtalanság marginalitást és tisztelethiányt kommunikál. A csoportból érkező visszajelzések közül kiemelt fontossággal bírnak a vezetőtől érkezők, mivel a csoport legrepresentatívabb embere a vezető.

Az elmélet szerint a három kulcsfontosságú dimenzió, melyben a vezetőt, annak igazságosságát megítéljük, s melyre támaszkodva csoportbeli helyzetünkre következtetünk: a neutralitás, a bizalom és a tisztelet. Az észlelt neutralitás azt fejezi ki, hogy a döntéshozást folyamatában korrektnek, becsületesnek, torzításoktól mentesnek, a tényekre alapozottnak látjuk. A bizalomraméltóság észlelete azt jelenti, hogy a vezető szándékait tisztának látjuk, érezzük, hogy meg lehet bízni benne, hogy alapvető célja a dolgozókkal való igazságos bánásmód, vagyis az elfogulatlanság, a dolgozók érdekeinek képviselése. A tiszteletről való benyomás, vagy másképp a státusz elismeréséről való benyomás azt fejezi ki, hogy a vezető udvariasnak, munkatársaihoz tisztelettel, jogaikat elismerő módon viszonyulónak látjuk.

A Lind és Tyler által először 1988-ban fölvetett csoport-érték modellt Tyler és Blader (2003) újragondolták, és „csoport-elkötelezettség” modellnek nevezték (group-engagement model). A modell szerint a procedurális igazságosság kedvezően hat a csoporttal való azonosulásra, ami jó hatású a csoporttagok közötti együttműködésre.

Lind és Tyler (1988), valamint Tyler és Blader (2003) munkássága alapján mára az igazságosság jelenségvilágában az interakciós, kapcsolati igazságosság önálló struktúráként különül el. Így azok a kapcsolati elemek is világosan az interakciós elemek alá sorolhatók, melyeket korábban a procedurális igazságosság kutatási hagyománya azonosított, s melyeket mi magunk is az előző szakaszban tárgyaltunk (ésszerű magyarázatadás, józan határidők, személyes, nem más jelenlétében történő visszajelzés, és sorolhatnánk még tovább a vezetői viselkedéselemeket, melyek az interakciós igazságossághoz tartoznak).

1.5. Az igazságossági észlelet integrációja

Attól a ponttól kezdve, hogy az igazságosság disztributív vonatkozásán túl világossá vált, hogy az igazságosságnak van eljárásról, és a döntéshozó viselkedésére vonatkozó interperszonális vonatkozása is, élénk vita folyt azzal kapcsolatban, hogy melyik vonatkozás nyom többet a latba az igazságosságról szóló észleletek formálásában.

A több szempontot együtt kezelő elképzelések közül vannak, melyek a disztributív szempont elsődlegességét hangsúlyozzák. Rutte és Messick (1995) az igazságtalanság élményének a kialakulását többlépcsős döntési folyamatba ágyazzák. Abból indulnak ki, hogy mindenfajta igazságtalansági élménynek valamilyen negatív kimenet az alapja, amely feszültséget okoz, s az igazságosság megkérdőjelezésére késztet. Nem minden negatív kimenet kelt egyformán feszültséget. Minél nagyobb a kapott és a várt jutalom közötti különbség, minél fontosabb a jutalom, s minél váratlanabban éri az embert a döntés, a feszültség annál nagyobb lesz. Az előkészített, jól kommunikált döntéseknek kisebb az ilyen kockázatuk. Amikor arra a kérdésre keressük a választ, hogy vajon a negatív kimenet igazságos-e, először is azt

azonosítjuk, vajon sértett-e valamilyen, a disztribúcióra vagy a procedúrára vonatkozó előírást, majd abban döntünk, vajon a vezető felelős-e ebben. Az elméletalkotók szerint a méltányosnak vélt referenciát a kultúra, a szituáció és az önkiszolgáló torzításaink befolyásolják, amiből az következik, hogy ütköző érdekek esetén az egyik félnél mindig megvan az esély, hogy a döntést igazságtalannak lássa. Rutte és Messick (1995) pesszimista véleménye az igazságosságról tehát az, hogy igen nagy erőfeszítés árán lehet csak elérni. Nehezíti a helyzetet, hogy a jó kimeneteket természetesnek fogadjuk el, egyedül a rossz kimeneteknél látjuk úgy, hogy a döntéshozónak köze van a kimenethez. Messick (1995) a döntéshozók felé megfogalmazott ajánlásaiban arra buzdít, hogy emeljék ki azt a mozzanatot, amelyik alapján a döntés az egyenlőséget szolgálja, ugyanis az egyenlőség-alapú döntésekkel az emberek nem szoktak vitatkozni. Ha a jutalmak összességének egyenlőségéről van szó, emeljék ki azt, ha az egységnyi befektetésre kapott jutalmak egyenlőségéről, akkor beszéljenek arról, ha a szükségletek kielégítettségének egyenlőségéről, akkor pedig arról.

A kutatások és integratív szemléletű összefoglalók többsége azonban ennél optimistább hangot üt meg az igazságosság teljesülésével, pontosabban szólva az érintettek szemében igazságosnak tűnő döntések teljesíthetőségével kapcsolatban, kapcsolódva a procedurális, és interperszonális vonatkozások egyre erősödő hangsúlyozásához.

Számos terepkutatás tanulsága szerint például a dolgozókat egzisztenciálisan érintő szervezeti döntéseknek a dolgozók körében való elfogadottsága valóban legfőképpen a döntések helyes procedúráján és kommunikációján múlik (Folger és Konovsky, 1989; Brockner és Siegel, 1996). A dolgozók az őket kedvezően érintő döntések ellen persze nagyon akkor sem tiltakoznak, ha a döntési folyamat nem volt a legtisztább, de a hátrányosan érintő döntések esetében egyértelműen sokat számít, és az elfogadás irányába befolyásol, ha a döntési folyamat és a döntéshozó viselkedése korrekt. E kutatási eredményeknek a birtokában a vezetélmélet, vezetőképzés felé az a markáns ajánlás fogalmazható meg, hogy a vezetőket meg kell arra tanítani, hogy mennyire fontos az, hogy a döntés-előkészítés mikéntjében tartsák magukat az eljárási igazságosság szabályaihoz, mert az eljárások helyes módja bármikor és bárkivel szemben betartható, viszont az eredményekkel mindenkinek kedvezni nem lehet (Greenberg, 2004). Valóban, hiába is jutunk elosztási arányában meggyőződésünk szerint igazságos eredményre, ahogyan azt például Rutte és Messick (1995) hangsúlyozták, az önkiszolgáló torzítások talaján a döntés által hátrányosan érintett személy a döntést vitathatja, főleg, ha nem korrekt eljárás eredményeként született.

A folyamatra vonatkozó és interperszonális igazságossági mozzanatok elsődleges fontosságának Tyler (1994) az egyik leghatározottabb szószólója a szakirodalomban. Elévülhetetlen érdemeket szerzett az igazságosság iránti vágy mögött húzódo kapcsolati motiváció fontosságának hangsúlyozásában, melyről, mint elsődleges motivációról beszélt (Tyler, 1994).

A folyamatbeli és kapcsolati vonatkozások meghatározó jelentőségéről nemcsak motivációs, de észleleti oldalról is beszélhetünk, hiszen sokkal könnyebb észlelni ezeket a jegyeket, különösképpen a viselkedésben megmutatkozó metakommunikatív kapcsolati üzeneteket, mint amennyire könnyű bonyolult számításokat tenni a befektetések és jutalmak arányairól. Sőt, a kapcsolati benyomásaink alapján akár anélkül is becsléseket tehetünk az

elosztás igazságosságáról, hogy számításokat tennénk (Moorman, 1991; Lind, 2001; Van den Bos és Lind, 2002).

Mindazonáltal vannak modellek, melyek nem feledkeznek meg a disztributív mozzanat észleletbe foglalásáról sem. Az igazságosságról szóló integrált észlelet irodalmának egyik meghatározó modellje Folger és Cropanzano (2001) „Would-could-should” modellje, mely a kimenettől indítja a benyomás formálási folyamatot, a procedurális kiértékeléssel folytatja, és a kapcsolati kiértékeléssel zárja. A modell elméleti bázisa Kahneman és Miller (1986) normaelmélete, mely leszögezi, hogy a gondolkodásunk dolgokról való alapértelmezéseit a normák adják, és bármilyen értékelést negatív vagy pozitív irányban az befolyásol, hogy egy kimenet a norma által előírthoz képest előnyös vagy hátrányos. Folger és Cropanzano (2001) szerint kizárólag akkor kezdünk el az igazságosság dimenziójában gondolkodni, ha a szóban forgó eredménynek van elképzelhető olyan alternatívája, amivel jobban jártunk volna. Például, ha egy kisebbségi csoportba tartozó valaki sorra azt tapasztalja az állásinterjúkon, hogy elutasítják, csak akkor rendíti meg a sorozatos kudarc, ha el tudja képzelni, hogy akár fel is vehették volna. Ha volt ilyen alternatíva, csak akkor bosszankodik rajta hosszasan, ha lett volna olyan procedúra, olyan forgatókönyv, ami pontosan azt eredményezte volna, amit végül is nem kapott meg (például egy objektívabb, kompetenciaalapú kiválasztás ilyen lehetett volna). De igazán igazságtalanságnak csak akkor tartja az esetet, ha úgy látja, hogy a döntéshozók szándékosan, és morálisan elítélhető módon nem azt a forgatókönyvet alkalmazták, ami a jobb eredményt hozta volna, hanem, ebben a példában, csoporttagság alapon, előítéletesen utasították el.

A disztributív, procedurális és kapcsolati mozzanatok benyomás formálódásban vett sorrendjét tekintve nagyon hasonló sorrendet ír le Greenberg (2004) stressz-kiértékelési elmélete. E modell alapja Lazarus és Folkman (1984) stressz-kiértékelési modellje, melyben az elsődleges kiértékelés a stressz azonosításáról szól, a másodlagos pedig arról, hogy a stresszor mennyire vonható kontroll alá. Igazán nagy stresszt a nem kontrollálható események jelentenek. Greenberg (2004) szerint az igazságtalanságról negatív kimenetek esetén kezdünk gondolkodni, s a feszültséget, melyet egy ilyen esemény okoz, csökkenteni tudja, ha a procedúrával kapcsolatban nincsenek fenntartásaink. A procedúra megítélése jelenti az elsődleges kiértékelést. Igazságos procedúra esetén el tudjuk fogadni, hogy azt érdemeltük, amit kaptunk. Viszont, ha a procedúra aggályos, a stressz fokozódik. Ám még ekkor is van esély a megnyugvásra, ha a döntéshozóról viselkedéses szinten jó benyomásunk van (másodlagos kiértékelés), mert akkor úgy látjuk, hogy az inkorrekt döntéshozatal inkább akaratlan volt, mintsem szándékosan ellenünk irányuló. Ellenkező esetben, vagyis, amikor a másodlagos kiértékelése az eseménynek a rossz szándék tulajdonításához vezet, alárendelt helyzetben a vezető kénye-kedvének kiszolgáltatva érezzük magunkat, vagyis nincs semmiféle kontroll-érzetünk az események alakulása felett. Ez hatalmas stresszhez vezet, és a stressz káros egészségkövetkezményeit vonja maga után.

1.6. Változások az igazságosságkutatás szemléletében az elmúlt 20-30 évben

Amikor az 50-es évek végén, 60-as évek elején elindult az igazságosság-kutatás, a szociálpszichológiában is, csakúgy, mint számos más pszichológiai területen, a behaviorizmus szemlélete volt az uralkodó, a mögötte álló „Homo Oeconomicus” emberképpel. E szerint az emberkép szerint az ember legfőbb törekvése a haszonra és az öröme irányul, a lehető legtöbbre, a lehető legkevesebb befektetés árán. E haszonelvű szemlélethez jól illett az elosztási igazságosságra helyezett fókusz. Hosszú ideig az igazságosságról hozott benyomás tárgya csakis a hierarchikus szintben magasabban álló felettes döntése volt. Az igazságtalanságot követő válasz vezető szervező mechanizmusaként a stressz-válasz, és a stresszre adott reakciók jelentek meg. Egyszerű sémába szerveződtek az empirikus tapasztalatok: az igazságosság erősíti a kapcsolatokat, az igazságtalanság pedig szétválasztja.

Aztán azt követően, hogy az igazságosság iránti vágy mögött húzódó kapcsolati motívum fontossága kirajzolódott a szakirodalomban, elkezdődött egy olyan nyitás, mely az igazságtalanságra adott kapcsolathelyreállító (resztoratív) választ a kapcsolatot szétválasztó válasz jelentős alternatívájának látja. Ez a dolgozat szemléletében ehhez a nyitáshoz kapcsolódik. E változás fontos előzménye a sérelmeket nem csak hierarchikus kapcsolatban átélt sérelmekre leszűkítő megbocsátás-tematika, melynek robusztus törvényszerűsége, hogy minél többet számít valakinek egy kapcsolat, annál inkább hajlik a megbocsátásra (Fehr, Gelfand és Nag, 2010).

A kapcsolathelyreállító igazságosság, azon belül is a megbocsátáson keresztül való kapcsolat-helyreállítás két irányból is kezd reflektorfénybe kerülni. Egyrészt a normasértést szankcionáló büntető (retributív) igazságosság elméletéhez és gyakorlatához képest, másrészt az igazságtalanságot viszonzó egyensúlykereső igazságossághoz képest. E reflektorfény nemcsak a resztoratív igazságosság erényeit világítja meg, de a problémákat, a kritikával illelhető pontokat is előhozza, legfőképpen azt a kérdést, hogy az igazságosság-értelmezésbe integrálni lehet-e az igazságtalanság megbocsátásával helyreállított igazságosságot (Strelan, 2018).

1.6.1. Hangsúlyváltás a retributív igazságosságtól a resztoratív igazságosság felé – a büntetőjogi értelemben vett „esetek”

A retributív (büntető) igazságosság, ahogyan arról már esett szó, a normasértéseket követő büntetések rendszereivel foglalkozik. Abban a tekintetben a társadalmak nagyon különbözőek lehetnek, hogy milyen szabályok szerint működnek, abban viszont nagyon hasonlóak, hogy a szabályok áthágásának mindenütt van következménye (Vidmar és Miller, 1980). Az igazságosság elvei és az igazságosságra vonatkozó szabályok ugyanis arra valók, hogy észszerű mederben tartsák a kapcsolatokat. Ha nem lenne a szabálysértésnek következménye, a norma erejébe vetett bizalom megrendülne, a továbbiakban nem lehetne rá alapozni. Ezért a szabályok betartatásában mindenki érdekelt.

A normák áthágását büntetjük. Az „észszerű” büntetési motívumok között az egyensúlyhelyreállításon túl az elrettentést és a későbbi károkozás ellehetetlenítését is számon tartjuk. Az utóbbi időben viszont egyre elfogadottabbá kezd válni az a nézet, hogy a büntetés mögötti elsődleges motívum a társadalmi értékek megőrzése (Carlsmith, Darley és Robinson, 2002), ami egybecseng a procedurális igazságosság vonulata által hangsúlyozott elképzeléssel, mely szerint az igazságossági motívum elsősorban társas és nem instrumentális lényegű.

A szabálysértésekre adott válaszok kutatása az igazságosságkutatás érdeklődési körébe azért került bele, mert az igazságszolgáltatás hagyományos büntető megoldásai kapcsán egyre többen kezdtek el úgy gondolkozni, hogy azok nem töltik be hatékonyan a rendeltetésüket: inkább tovább erodálják a társas értékeket, és elidegenítik a közösségeket a társas szabályoktól, semmint erősítenék az összetartást és a normákat. E problémák felismerése után fokozott figyelem irányult a resztoratív (kapcsolathelyreállító) alternatív büntetési formák kutatására, az olyan igazságosság-helyreállító gyakorlatokra, mint a mediáció, a kompenzáció vagy a bocsánatkérés (Darley és Pittman, 2003; Wenzel, 2004).

1.6.2. Hangsúlyváltás a „számlakiegyenlítéstől” a megbocsátás felé – büntetőjogi esetnek nem minősülő normasértések

E gondolat kifejtésében nagy fokban támaszkodunk Strelan (2018) egy írására, mely éppen az igazságosság és megbocsátás összekapcsolásáról szól. Ebben azt a kérdést elemzi, hogy vajon a laikusokhoz hasonlóan a tudósok maguk is miért konceptualizálták oly sokáig az igazságosságot és a megbocsátást jellemzően egymással szembeállítva.

A laikusok leggyakrabban azt hozzák fel a megbocsátással szemben, hogy a megbocsátással a normákat áthágó személy következmények nélkül megússza, mintha mi sem történt volna, így ezen a ponton is sérül az igazságosság, másrészt a sértettek további sértéseket húznak magukra, ami a jövőben csak tovább fokozza az igazságtalanságot (Strelan, Crabb, Chan és Jones, 2017).

Mivel a megbocsátás a közeli kapcsolatokban sokkal fontosabb, érdemes megvizsgálni, hogy milyen tapasztalatokat halmozott fel a tudomány a közeli kapcsolatokban történt sértésekkel, igazságossággal és megbocsátással kapcsolatban. Így válnak különösen érdekessé az intim kapcsolatban állók, a családtagok, a barátok, a kortárs csoportokon belüli társak és a közvetlen kollégák között megtapasztalt normaáthágással kapcsolatos szakirodalmi tények. Ezekben a viszonyokban a megtorló, szigorú büntetés sokszor megalázó és marginalizáló lehet. (A büntetés persze lehet konstruktívabb is, taníthatunk is a büntetés által, például olyan pszichológiai eszközöket, mely segít abban, hogy a következőkben a normaszegés ne forduljon elő. Erre lehet példa, amikor retributív stílusban egy kötekedős munkatársat indulat-kezelési tréningre irányítanak).

Ugyanakkor a büntető igazságosság elvi céljait (azt, hogy ne maradjon a bűn büntetlen) betölthetik olyan gyakorlatok is, melyek által az áldozatok kapcsolathelyreállító módon büntetnek: megbeszélik az esetet a támadóval, felveszik egymás perspektíváját, megegyeznek abban, hogy mi legyen az eset igazságos következménye (például nagyobb fokú ellenőrzés egy

bizalomra cáfoló történés után), biztosítják egymást a kölcsönös megbecsülésről. A sértő felelősséget vállal és bocsánatot kér, és az áldozat kifejezi, hogy a sértőnek megbocsát. Ezt a fajta kapcsolathelyreállító igazságosságot az egymással egészséges, működőképes kapcsolatban lévő emberek maguktól is gyakorolják. Mindezek során a felek együtt dolgoznak kapcsolatuk helyreállításán és a kapcsolatukat megalapozó, de a sértéssel megtámadott alapvető értékek mellett kölcsönösen kiállnak (pl. Wenzel, Okimoto, Feather és Platow, 2008).

Nagyon fontos leszögezni, hogy a támadó sértő cselekedete itt sem marad következmény nélkül. A lelkiismeretfurdalást, a károkozás miatt való és a norma áthágása felett való bánkódást felfoghatjuk büntetésnek, bűnhődésnek. De a folyamat, melyen keresztül a büntetés megtörténik (a sértettel való beszélgetés, melyben a sértő a hibáit elismeri és azokért felelősséget vállal, valamint bocsánatot kér miattuk), kapcsolathelyreállító, és nem elidegenítő. A megbocsátás nagyon fontos üzeneteket közvetít arról, hogy a sérelemkötő tiszta lappal indíthat, ezzel lehetővé teszi a továbblépést. Azt is kommunikálja, hogy a sértő a sértettnek értékes, és továbbra is része annak a körnek, akikkel kapcsolatban a sértett morális közösséget érez (Wenzel és mtsai, 2008).

Ha el tudjuk fogadni, hogy nemcsak a megfogható módon kirótt büntetések (pl. bírság, jutalommegvonás, elbocsátás, szakítás, stb.) számítanak büntetésnek, hanem a bánkódás és a lelkiismeret furdalás, valamint a bűn bűnként való nyílt beismerése, és a bocsánatkérés is, akkor nem látjuk a megbocsátást olyannak, mint ami rácáfol az igazságosság iránti elvárásokra.

Ráadásul, az áldozatok jellemzően nem abból az indíttatásból bocsátanak meg, mert szeretnék, hogy az elkövető megússza büntetés nélkül. Vagy azért, mert szeretnék, hogy jól érezze magát (Strelan, McKee, Calic, Cook és Shaw, 2013). Sokkal inkább azért, mert szeretnék védeni és helyreállítani az elkövető által fenyegetett kapcsolatot (pl. McCullough, 2008), és szeretnének túljutni az elkövető által rájuk helyezett nagy érzelmi terhen (pl. Worthington, 2001).

A megbocsátás kivívásáért sokszor az elkövetők maguk folyamodnak: bocsánatot kérnek, vagy kéri, hogy a sértett összességében tekintse a viselkedését, ne csak a sérelemre nézzen. A bocsánatkérésnek a megbocsátással való viszonzására is erős normák vonatkoznak: összességében a megbocsátást is helyesnek tartjuk, nem pedig valami olyasminél, amivel feladjuk a morális elvek diktálta igazságosságot. Összefoglalva, az igazságosság és a megbocsátás közti távolság konceptuális értelemben sokkal kisebb, mint amit az intuíciónk első ránézésre sugallana.

Ugyanakkor vannak azzal kapcsolatos eredmények is, hogy amikor az áldozatok a sértő félnek a saját hibáját belátó, bocsánatot kérő magatartása híján bocsátanak meg, anélkül, hogy a sértő bármit tenne a kapcsolatért, a megbocsátás negatív érzelmi tapasztalat az áldozat számára (Strelan, McKee és Feather, 2016). Ilyenkor egyértelmű, hogy a ki nem érdemelt kimenet, a megbocsátás, sérti az igazságosságot. Ebben az esetben beigazolódnak a laikus emberek aggodalma azzal kapcsolatban, hogy a megbocsátás és az igazságosság összeegyeztethető-e.

1.7. Összefoglalás

E fejezetben az igazságosságot alapvető normaként azonosítottuk, mely egyrészt támpontként szolgál az erőforrások (jutalmak és büntetések) kapcsolaton, csoporton belüli elosztásához, másrészt összetartja a kapcsolatot, csoportot. Ha az igazságosság iránti igény egyéni motívumaira tekintünk, azok sorában a hatékonyság iránti igényt, a társas kapcsolódási igényt és a pozitív önértékelés utáni igényt látjuk.

Az igazságosságot vizsgáló kutatások a szociálpszichológia történetében, a csereelméleti nézőpont népszerűségének valamelyes visszaszorulásával, jellemzően a szervezetszichológiai kutatások sorába tagolódtak (Tyler, 2012). Így a kutatások zöme az igazságosságot inkább hierarchikus kapcsolatokban, vezető és beosztott közötti viszonyban értelmezte, és az erőforrások elosztási eredményének, elosztási módjának, és az elosztás közben a vezető által mutatott viselkedésnek az igazságosságáról beszélt, amikor disztributív, procedurális, illetve interakciós igazságosságot emlegetett (Mező és Kovács, 1999). Fejezetünkben hangsúlyoztuk, hogy az elosztás eredményét tekintve a csoporton belül nagyfokú különbségek lehetnek az igazságos elosztásról való gondolkodásban. Többek között amiatt, mert az egocentrikus torzítások alapján jellemzően azt látjuk igazságosnak, amivel jobban járunk (pl. Messick és Sentis, 1979; Diekmann és Mtsai, 1997). A procedúra tartására vonatkozó szabályokat, illetve a korrekt viselkedésmóddal kapcsolatos elvárásokat viszont mindenki hasonlóan látja, ráadásul ezek az előírások azokkal szemben is tarthatóak, akik az elosztás tekintetében rosszabbul járnak (Tyler, 1994).

A fejezet fő témái közé tartozott még annak tárgyalása, hogy az igazságosságnak a szigorúan hierarchikus kapcsolatokba szorított értelmezéséhez képest egyre inkább elfogadott a szorosabb érzelmi kötelékű, kevésbé hierarchikus kapcsolatokon belüli értelmezése is, mely új lehetőséget nyit az igazságosság és a megbocsátás tematikának az összefűzésére a resztoratív (kapcsolathelyreállító) igazságosság tematikájának a keretei között (Strelan, 2018).

2. AZ IGASZÁGOSSÁGRA ÉS IGASZÁGTALANSÁGRA ADOTT VÁLASZOK

2.1. Az észlelt igazságtalanság stresszt okoz

Az igazságtalanságra adott válaszokkal foglalkozó elméletek és kutatások közös kiindulópontja, hogy az igazságtalanság stresszterhelést jelent, melyet az ember akkor tapasztal, ha nem bízik abban, hogy az erőforrásai elégségesek ahhoz, hogy a kihívásokkal hatékonyan megküzdjön (Folkman, 2013). Előző fejezetünkben részletesen tárgyaltuk Greenberg (2004) stressz-kiértékelés alapú igazságossági kiértékelés modelljét.

A kihívások olyan körülmények, melyek nem felelnek meg annak, amilyenek a normáink szerint azoknak lenni kellene. Nem ideális körülmények rengeteg módon előállhatnak, és természetesen úgy is, ha azt érezzük, igazságtalanul bántak velünk. Az igazságosság is egy norma ugyanis, aminek a betartásával kapcsolatban vannak elvárásaink. Az igazságosságra való igényünk mögött, mint ahogyan azt az előző nagy fejezetben tárgyaltuk, a saját hatékonyságunkkal, a másokhoz való kapcsolódással, és a pozitív önértékelésünkkel kapcsolatos szükségleteink állnak. Ha ezek nem elégítetnek ki, feszültség keletkezik bennünk.

Az igazságtalanságok stresszt generáló hatását számos vizsgálat támasztja alá, s köztük igen meggyőzőek azok a vizsgálatok, melyek azt mutatják be, hogy testünk az igazságtalanságra hasonlóan válaszol, mint más stresszorokra (Everett, Worthington és Scherer, 2007). A stressz-hatások alkalmazkodást igénylő negatív ingereknek a szervezetünkre gyakorolt hatásait jelentik. Már a rövid ideig való kitettség is mozgósítja a szervezet energiáit, az emésztési folyamatok, a hormontermelés gátlás alá esnek, és szapora légzés, megemelkedett vérnyomás, magas pulzus jelentkezik. A tartósan fennálló hatások hosszú távú előnytelen következményekkel járnak a szervezet egészségére, például magas vérnyomással, emésztési zavarokkal, a nemi hormonok csökkent termelődése miatt alacsony libidóval, stb.

A meg nem bocsátott igazságtalanság stresszt keltő és negatív érzelmi reakciókat kavaró hatását négyféle úton demonstrálják a társas idegtudományi kutatások. Először is, a meg nem bocsátott igazságtalansággal együtt járó agyi történések nagyon hasonlítanak azokhoz a történésekhez, melyek stressz hatására vagy más negatív érzelmi állapotok során jellemzik az agyműködésünket. Képzelt eljárásokkal megállapították, hogy a sérelmeket követő neheztelés és a düh nagyon hasonló módon jelennek meg. A megbocsátást az empátiával mutatták megjelenésében egymáshoz hasonlítóknak a képzelt eljárások (Farrow és mtsai, 2001).

Másodsorban, a sérelmet követő neheztelést a kiváltott hormonális hatások tekintetében is össze lehet vetni a stresszel járó negatív érzelmekhez kapcsolódó hormonális hatásokkal. Berry és Worthington (2001) partnerével és kapcsolatával elégedett, illetve azzal szakítófélben lévő, vagy éppen akkor nemrég szakított személyeknél vizsgálták a kortizol-szintet, mely a mellékvese által termelt „anti-stressz” hormonként is ismert kortizol termeléséről árulkodik. Általánosságban azt találták, hogy a személyiségüket illetően megbocsátásra kész személyeknek kisebb kortizol-szintjük volt. Továbbá, amikor egy partnerükkel folytatott

tipikus interakciójukat idézték föl, azoknak nőtt jobban a kortizol-szintjük, akik rosszabb kapcsolatban voltak a partnerükkel, és jobban nehezteltek rá a felidézett történet alapján.

Harmadsorban, a szimpatikus idegrendszernek és az arcizmoknak az aktivitásai is nagyon hasonlóak igazságtalanságot, sértést követően, és a negatív érzelmek során. Witvliet, Ludwig és Vander Laan (2001), valamint Witvliet, Worthington and Wade (2002) alapján ilyenkor nő a pulzusszám és szaporábban vesszük a levegőt, valamint nő a bőr vezetőképessége, s aktivitás jelentkezik a félelem és a düh érzelmeivel kapcsolatba hozható arcizmmainkban.

Végül, az igazságtalanságot követő neheztelést átélő személyeknek a vére is arról árulkodik, hogy az igazságtalanságot stressz-reakció követi. Ismeretes, hogy a stressz hatására a vér sűrűsödését kiváltó folyamatok erősödnek fel. Seybold, Hill, Neumann Is Chi (2001) korrelációs vizsgálata alapján a krónikusan neheztelő, megbocsátani nem tudó személyek vére valóban sűrűbb volt (kisebb viszkozitású), és a mérgező hatások kivédésére irányuló aktivitások nyomai kisebb mértékben voltak benne.

Összegzésképpen tehát megállapíthatjuk, hogy az igazságtalanságot követő neheztelés hatása a szervezetre a stresszhatásokkal jelentősen egybevág. Ezt az állítást a sokféle mutatót használó sok-sok kutatás mind alátámasztja.

Az igazságtalanságot, mint komoly stresszforrást számos alkalmazott kutatás is megerősítette (Neuman, 2004). Köztük például Hegtvedt és Markovsky (1995) kutatása is, akik bemutatták, hogy azok, akik kevesebb jutalmat kapnak, mint amennyire – nem alaptalanul – számítottak volna, valóban haragot élnek át. Vagy Semmer és munkatársainak (2015) a vizsgálata, akik rámutattak, hogy a dolgozó önbecsülését és igazságérzetét sértő rájuk testált felesleges és értelmetlen feladatok („illegitim feladatok”, ahogyan a szerzők nevezik), a munkahelyhez kapcsolódó stresszforrások között nem lebecsülendők, és komoly feszültséget okozhatnak. Francis és Barling (2005) állami alkalmazottakkal folytatott nagymintás vizsgálatából arra derült fény, hogy az általában vett szervezeti igazságosság bármelyik komponensén (disztributív, procedurális és interakciós) esett csorba megteszi a maga hatását, és pszichés terheltséget, feszültséget okoz.

A munkahelyi igazságtalanság okozta stressznek számos kutatás hívja fel a figyelmet az egészségügyi veszélyeire. Schmitt és Dörfel (1999) vizsgálata például a procedurális igazságtalanság és a rossz közérzet kapcsolatára, Greenbergé (2006) az interperszonális igazságtalanság és az álmatlanság összefüggésére, Elovainio és munkatársai (2006) tanulmánya pedig a szervezeti igazságtalanság és a magas vérnyomás együttjárására mutatott rá. Greenberg (2010) azt is hangsúlyozza, hogy az igazságtalanság okozta stressz az önmagában vett megbetegítő hatásán túl még káros egészségmagatartást is maga után vonhat, mint a nyugtatók alkalmazását, a túlzott dohányzást vagy alkoholfogyasztást, tetézve ezzel az egészségre káros hatásokat.

Noha az eddigiek alapján támadhatott egy olyan benyomásunk, hogy az igazságtalanság és stressz kapcsolata, illetve annak megbetegítő hatása leginkább munkahelyi kontextusban érvényes, további példákkal támasztjuk alá a jelenség általános érvényét.

Az igazságtalanság okozta stressz nemcsak megbetegíteni tud, de a betegségeket kísérő fájdalomérzést is befolyásolja. Trost és munkatársai (2015) balesetben sérült embereket vizsgálva mutatták ki, hogy a sérültek minél igazságtalanabbnak látták a balesetüket, annál

nagyobb fájdalmaik voltak és annál rosszabbnak látták saját életminőségüket. A kutatások szerint a krónikus betegségek kísérte fájdalom is súlyosbodhat a stressz hatására, és ironikus módon e stressz forrásai maguk az orvosok és a nővérek is lehetnek, akiknek a terápiaválasztását vagy akár a viselkedését is sokszor igazságtalannak érzik meg az érzékeny betegek (Ezenwa, Molokie, Wilkie, Suarez és Yao, 2015).

Az interperszonális kontextuson túl az igazságtalanság-érzés igen fontos tényezője a nemzetiségi-geopolitikai konfliktusok során megtapasztalt traumatikus események hosszú távú pszichés hatásainak is, és a szünni nem akaró igazságtalanság-érzés a tartósan elnyúló pszichés terheltség egyik fenntartója (Tay és mtsai, 2016).

Fejezetünkben az eddigiekben az igazságtalanság okozta stresszel és az egészségre gyakorolt hatásaival foglalkoztunk. A következőben azt mutatjuk meg, hogy a stressz megszüntetésére adott viselkedéses válaszok milyen módon próbálják csökkenteni az igazságtalanság keltette feszültséget. A legtöbb bemutatott vizsgálatban a válaszok mechanizmusának magyarázatában az igazságtalanság okozta stressz és annak csökkentésére való igény, csak mint előfeltevés szerepel, mindazonáltal találni a szakirodalomban olyan tanulmányokat is, melyek empirikusan is támogatják, hogy az észlelt igazságtalanság és a viselkedéses válasz között a stressz közvetít. Ilyen például Saleem és Gopinath (2015) vizsgálata, mely banki középvezetők esetében mutatta meg, hogy az észlelt szervezeti igazságtalanságok, legyenek azok akár disztributív, akár procedurális vagy interperszonális igazságtalanságok, stresszt okoznak, így közvetve rossz munkavégzéshez vezetnek, legyen szó akár szándékos hibázásokról vagy engedetlenségekről, akár arról, hogy a munkából a dolgozó nem veszi ki a megfelelő intenzitással a részét.

2.2. A sérelmek okozta stressz megküzdést igényel, mely megküzdésre számos út kínálkozik

Az emberi viselkedést magyarázó motivációs elméletek nagy osztálya (a homeosztatikusság elméletek) alapul azon a törvényszerűségen, hogy a kellemetlen feszültséget csökkenteni kívánjuk, legyen szó akár éhségről, akár ellentmondó nézetek okozta pszichológiai egyensúlytalanságról vagy sérelmek, igazságtalanságok után átélt stresszről (Higgins, 2012).

A stresszel való megküzdésnek általában véve is számos útja nyílik (Lazarus és Folkman 1984), és nincs ez másképp az igazságtalanság okozta stresszel kapcsolatban sem. A válaszok tárgyalásának az igazságosságkutatáson belül egyfajta hagyományát megtaláljuk a csereelméleti keretben való gondolkodásban, melyet a következő szakaszban állítunk a középpontba. E hagyomány az igazságtalanság okozta stressznek a viszonzó cselekvéssel való oldására irányítja a figyelmünket. A megbocsátással élő út a kapcsolatmegtartásra fókuszáló megbocsátás-kutatás keretének tárgyalásakor rajzolódik ki.

2.3. Az igazságtalanságra és igazságosságra adott válaszok csereelméleti kerete és a viszonyosság-alapú válaszok

Az igazságosság tematikáját a pszichológiai tematikába behozó csereelméleti gondolkodást képviselő tudósok (Adams, 1965; Homans, 1961; Walster, Walster és Berscheid, 1978), akik a társas interakciókat a mindenféle értelemben vett javak cseréjeként fogták fel, és tudták az interakciók egyensúlyát a kapcsolati befektetések és kapcsolati hozamok viszonyításával elemezni, az igazságtalanságra érzelmi, viselkedéses és gondolati válaszokat különböztettek meg. Az előző szakaszokban tárgyalt hatások az érzelmi reakcióknak felelnek meg, és ezeket a reakciókat nem a csereelméleti kutatók részletezték, hanem sokkal inkább a stressz okaival és következményeivel foglalkozó későbbi egészségpszichológiai kutatások, vagy például az azok által inspirált későbbi szervezetpszichológiai kutatások (Francis és Barling, 2005). Mindazonáltal, ahogyan arra már korábban is utaltunk, az igazságtalanság okozta feszültség és a feszültséget oldó válasz modellje jól beleilleszkedett a pszichológia egyik nagyon általános motivációs képletébe, mely szerint a szervezetet a feszültség csökkentésének vágya cselekvésre sarkallja. A csereelméleti gondolkodók az igazságtalanság okozta distresszt az igazságosság helyreállításával látták csökkenthetőnek, és legtöbbit a viselkedéses válaszokkal foglalkoztak. Ennek oka sokrétű. Röviden szólva, legfőképpen azért tettek így, mert a korszak maga is a pszichológia behaviorista, vagyis viselkedésközpontú korszaka volt. Ráadásul a kognitív helyreállítás, mint olyan (legalább is az úgy értett kognitív helyreállítás, ahogyan a korszak gondolkodói értették, vagyis, hogy megmagyarázzuk magunknak, miért kaptunk többet, mint érdemlettük volna, vagy miért kaptunk kevesebbet, mint amennyire vágytunk volna) felvet egy sarkalatos kérdést. Vajon ilyenkor valóban az a sora a történéseknek, amiből az igazságosság helyreállításának modellje során kiindultunk? Vagyis az, hogy észleljük az igazságtalanságot, átéljük a stresszt, majd megmagyarázzuk magunknak, hogy miért nem kell idegeskedni?

Adams (1965) kategóriarendszerét követve a viselkedéses válaszok a saját jutalmaink, illetve költségeink megváltoztatása, a másik jutalmainak a befolyásolása, illetve a kapcsolatból való kilépés lehetnek. Pusztán kognitív úton történő helyreállításakor újragondolhatjuk, hogy valójában ki mennyit adott egy cserébe és mennyit kapott abból, vagy akár új alanyokat választhatunk az összehasonlításhoz. Adams (1965), aki az igazságosságot Homanssal (1961) és többi kortársával egyetemben a haszonmaximalizálás szolgálatában álló féknek és normának tartotta, úgy gondolta, hogy a reakciók megválasztásakor fontos elv, hogy a válasz „takarékos” legyen, vagyis ne legyen költségesebb, mint amennyi hasznot hoz. Számos kutatás mutatta meg azonban, hogy sokszor az emberek komoly költségeket vállalva állítják helyre az igazságosságot (pl. Fehr és Gächter, 2002). Sőt, az igazságossági motivációt az önérdéken túlmutató forrásból (is) eredőnek valójában kizárólag az olyan példák által láthatjuk, ahol az igazságosság helyreállítása költséges (Tyler, 2012).

Általában véve a kutatások igyekeznek mederbe terelni a viselkedéses válaszokat (kötött számú előre meghatározott lehetőség közül választhatnak a személyek), mely választások zömében viselkedéses alternatívákat jelenítenek meg, és nagyon kevés a szabadválaszos kutatás (Törnblom, 1982), mely kutatásokban a válaszhiányt egyébként is nagyon nehéz értelmezni (Hegtvedt, Clay-Warner, és Johnson, 2003). Ugyanis az elmaradó válasz egyrészt azt is

jelentheti, hogy a személy nem észlelte az igazságtalanságot, akár annak ellenére nem észlelte, hogy az igazságtalanság oly nyilvánvalónak tűnik. De azt is jelentheti, hogy a válaszok a kognitív reakciók szintjén maradtak, mint például ahogyan az Zelditch és Ford (1994) vizsgálatában történt, ahol az érintettek magukat hatalmukban annyira távol lévőnek észlelték a döntéshozó hatalmától, hogy meg sem próbálták képviselni érdekeiket, pedig semmi sem alapozta meg azt az elképzelésüket, hogy a döntéshozó ne adna teret jogos kérésüknek.

Olson és Hafer (2000) alapvetően három okát említik annak, hogy az emberek miért túrik a hátrátételt, a deprivációt. Az egyik magyarázat az igazságos világba vetett hit (ami miatt nem észlelik a saját jutalmukat igazságtalannak), a másik, hogy énvédelmi motivációból elhárítják a hátrátétellel, diszkriminációval kapcsolatos élményekre, tapasztalatokra való emlékezést, továbbá, sokszor a panaszkodás társas értelemben nem kívánatos, elmarasztalendő. E három lehetőség közül nyilvánvalóan csak a harmadik tartozik abba a kategóriába, ahol az észlelet és emlékezet utáni nem-cselekvésről beszélhetünk. Még a kétezres évek elején is tehát tartotta magát az igazságosságkutatásban az a cselelméleti tan, hogy az igazságtalanság miatt keletkezett feszültséget úgy lehet megszüntetni, hogy megszüntetjük az igazságtalanságot.

Kiseb figyelem irányult a szakirodalomban azokra az esetekre, amikor valaki észleli az igazságtalanságot, tehetne ellene, és mégsem tesz, vagy máshogyan tesz, mint viszonzó módon. És nem azért nem tesz ellene, mert költséges (akár a távalasszal.rsas nem-kívánatosság, akár valami más miatt), hanem például valamilyen személyes érték, norma, meggyőződés miatt nem tesz ellene, például mert nem akarja a másik javait csak azért rombolni, hogy a jutalmaik egyensúlyosabbak legyenek, vagy tudatos döntéssel határoz például a megbocsátás és nem-cselekvés, netalán a konstruktív kritika, illetve problémamegoldás mellett.

Sőt, a szervezeti igazságosság-kutatás meghatározó alakjaiként Brockner és Wiesenfeld még 2020-ban is azt állították, hogy, ha például a szervezetekben egy dolgozót igazságtalanság ér, az vagy megszökik (destruktív viszontválasz), vagy megszokja, elfogadja az igazságtalan helyzetet (és nem szűnik szenvedni tőle), vagy megmagyarázza magának, hogy tulajdonképpen, ami rossznak tűnik, az valójában inkább jó. Hiába beszélnek éppen ők például a panaszkodás helyett a *proaktív javaslattétel* alternatívájáról, az igazságtalanságot követő feszültség csökkentésére alkalmas viselkedésmódként a konstruktív viszontválaszokat nem veszik számba.

Ezen a ponton a következőkben elsőként mi is az igazságtalanságra és az igazságosságra adott viszonosság-alapú viselkedéses reakciókat tekintjük át.

2.3.1. Sérelem – Rombolás: A hátrányosan érintő igazságtalanságra adott cselekvéses válaszokat példázó vizsgálatok

Az emberi kapcsolatokat a viszonosság alapvetően áthatja. Egyetemes normaként szervezi a viszonyainkat, és indít arra, hogy ha kaptunk valamit, ajándékot, szívességet, kedvességet, azt legközelebb viszonzzuk (Cialdini, 1987). Gouldner (1960) a társadalom összetartó, összekötő elemének tartotta, és valóban, mint a malter a téglákat, úgy hidalja át a téri és idői hézagokat a kapcsolatokban, és teszi azokat építkezésképpessé.

A viszonzóság viselkedésbefolyásoló ereje nemcsak a jó dolgokra áll, de a rosszakra is. A sérelmeinket is „visszaadjuk”, és ami még ennél is sokkal sajnálatosabb, gyakran messze a „szemet szemért, fogat fogért” mértéken túl, a viszonzásban hozzáadva a sérelemhez még az önérzetünkön esett csorbának az árát is (Kis és Kovács, 2010). Az ilyen bosszút a korábbi károkozó aránytalannak élheti meg, amiről úgy érezheti, viszontválaszt kíván, ami olajt önthet az eszkalálódó konfliktus tüzére.

Az igazságtalanságot megtorló válaszok tehát nagyon veszélyesek, kapcsolatrombolóak lehetnek. Az igazságosságra és igazságtalanságra adott viszonzóság-alapú válaszok közül e szakaszban a negatív válaszokra mutatunk példákat, a szakirodalomból ismerteket is, és a saját kutatásainkból kirajzolódókat is.

Az egyik legrobosztusabb kísérleti eredmény az emberi viselkedést vizsgáló mindenkori kísérletes kutatásokban, hogy ultimátumjátékban a fogadó a 20% alatti ajánlatokat elutasítja (Camerer, 2003). Az ultimátumjátékban (Güth, Schmittberger és Schwarze, 1984) az elosztó diszponál egy összeg fölött, és javaslatot tesz a partnerének (fogadó) arra vonatkozóan, hogy mennyit adna az összegből a fogadónak, és mennyit tartana meg. Ha a fogadó a javaslatot elfogadja, annak megfelelően osztozkodnak, ha elutasítja, senki nem kap semmit. A fogadó anyagi érdeke az, hogy fogadja el a legcsekélyebb ajánlatot is, lévén a valami is jobb, mint a semmi. Ez következik abból, hogy a helyzetben nincs mód az ajánlat újratárgyalására, és alapértelmezésben nem tekintenek a partnerek további társas interakciók elébe, tehát nem találkoznak többet. Ennek ellenére a fogadók az általuk méltatlanul alacsonynak látott ajánlatokat elutasítják. Saját vizsgálataink tapasztalatai alapján is meg tudjuk ezt erősíteni, azokban is valóban így tett a 20% alatti ajánlatokkal a fogadók 80%-a (Güth és Kovács, 2002).

A rombolás viszonzásának alapvetésére is tudunk példával szolgálni akár saját vizsgálatainkból is. Egy eszkalálódó konfliktust megjelenítő vizsgálatunkban értékes erőforrásokat lehetett rabolni a partnertől, noha az eltulajdonított erőforrás a rablónak már nem ért annyit, mint annak, akihez eredetileg tartozott. A két fél felváltva hozott döntéseket arról, hogy akar-e rabolni. Az interakció akkor zárult le, ha egymást követő két lépésben egyik fél is, és a másik is úgy nyilatkozott, hogy nem akar rabolni. A helyzet logikájából következik, hogy ha a felek nem állnak le az adok-kapok ütésváltással, egy ilyen kapcsolat könnyen felemésztheti mindenki erőforrásait. Mégis, vizsgálatunkban a másik fél kezdeményezte első inzultusra a személyeknek több, mint a kétharmada viszont-agresszióval reagált (Kovács, Pántya, Bernáth, Máth és Hidegkuti, 2012).

A sérelmeknek és az átélt igazságtalanságoknak a mindennapi életből is jól ismert kapcsolatokat romboló hatásaira empirikus vizsgálati példákat természetesen nemcsak laboratóriumi kísérletekből, de más módszertannal dolgozó kutatásokból is előhozhatunk. A szervezetpszichológiai kérdőíves és interjú-s módszertannal dolgozó kutatások például alátámasztották, hogy a szervezetekben az igazságtalanság rossz irányba befolyásolja a szervezet iránti elköteleződést, a kötelező szerep-viselkedésen túli önkéntes együttműködő szervezeti hozzájárulásokat (OCB – „organizational citizenship behaviour”), és általában véve a szervezeti attitűdöket, például a szervezeti elégedettséget, a lojalitást vagy a vezetői döntések elfogadására való hajlandóságot (Judge és Kammeyer-Mueller, 2012). Egy hátrányosan érintő szervezeti esemény sérelmét a sértett például könnyen kiviheti a szervezeten túlra, saját

nézőpontjából elmesélve a megélt rossz tapasztalatait másoknak, szándékosan vagy nem szándékosan, de rossz hírért keltve a szervezetnek, ami a szervezet társadalmi renoméjában csorbát ejtethet (Nowakowski és Conlon, 2005).

2.3.2. A nagyvonalúság és igazságosság kiváltotta építő válaszok

A nagyvonalúság és az igazságosság azokat a viszonystruktúrákat illetően, melyekben értelmezhetőek, természetesen nem feleltethetőek meg egymásnak teljes egészében. A nagyvonalú döntéshozó a nagyvonalúságát személyesen az érintettel gyakorolja, és a döntés nem érint másokat. Például, ha egy elítélt elnöki kegyelemért folyamodik, és abban részesül, a köztársasági elnöknek az elítélt felé irányuló nagyvonalú gesztusa mások büntetését se rövidebbé, se hosszabbá nem teszi. Az igazságosság viszont rendszertulajdonság, olyan rendszereké, melyekben minimum két különböző érdekű érintett van. Sokszor az egyik irányába tett kedvezmény szükségszerűen hátrányosan befolyásolja a másik sorsát. Ilyenkor, például, ha egy kosárlabda mérkőzésen az egyik csapat indokolatlanul kapja meg a büntetődobás lehetőségét, a kedvezményezett reakcióit nem a nagyvonalúságra, hanem az előnyösen érintő igazságtalanságra adott válaszok címszáva alá kell sorolni (Haynes és Gilovich, 2010). Mondanivalónk szempontjából azonban a jó jóval való viszonzásának tematikája mégis védhetővé teszi az itt tárgyalt jelenségek egy egységbe való összefoglalását.

A nagyvonalú döntésnek lényege, hogy nincs semmiféle érdem-alapú indokoltság mögötte, és nincs semmilyen garantált következménye. Előző példánkkal élve, az elítélt nem érdemli meg a büntetése elengedését, hiszen akkor nem lenne benne a jogos büntetésében, és arra sincs semmilyen garancia, hogy a szabadon bocsátás után nem követi el még egyszer ugyanazt a cselekményt, ami miatt büntetését töltötte. Mégis, empirikus kutatási tapasztalatok alapján is állíthatjuk, hogy a nagyvonalúság a viszonzosság normája miatt valamiféleképpen (ha nem is mindenkit egyforma erővel), de kötelez.

Ezt húzzák alá például a bizalomjátékkal (Berg, Dickhaut és McCabe, 1995) kapcsolatos tapasztalatok. A bizalomjátékban két személy hoz egymás után döntést. Az első döntéshozó azzal kapcsolatban határoz, hogy mennyit tart meg és mennyit ad át a másiknak egy 10 egységnyi erőforrásból, tudván, hogy az átadott, és csakis az átadott erőforrás megháromszorozódik a másik kezében, akinek módja van annyi egységnyi erőforrást visszaszolgáltatni ezek után, amennyit gondol. Aki bízik a második személy jóindulatában, első döntéshozóként sok erőforrást oda mer adni neki, mert reméli, hogy a másik meghálálja a bízó gesztust. Aki nem bízik, keveset ad át. Egy ilyen helyzetben átlagosan egyébként arra lehet számítani, hogy a második személy nagyjából ugyanannyit ad vissza, amennyit kapott (Camerer, 2003). Természetesen ebbe az átlagba belefér, hogy vannak, akik, ha például a maximális bizalom jegyében megkapták mind a 10 egységnyi erőforrást, akkor 15-öt is visszaadnak a triplázódás után, de olyanok is vannak, akik egyet sem.

A beosztottak felhatalmazásának és a nekik való bizalom megszavazásának a szervezeti szempontból is sok előnyös következménnyel kecsegtető gyakorlata a vezetésleléktan ismert módszere. Egy komoly megbízás a feladat teljesítésére nagy erőforrásokat tud mozgósítani még

az olyan személyben is, aki korábban nem teljesített hasonló feladatot, és a feladat teljesítésére képes személyt ez a motiváció sikerre vezetheti.

A viselkedéses közgazdaságtan többek között a „ki nem kényszeríthető erőfeszítéseket” magába foglaló szerződések munkavégzésre gyakorolt hatásának címszava alatt tárgyal hasonló jelenséget, és kutatói pályám kezdetén a jelenséggel kapcsolatosan magam is gyűjtöttem empirikus tapasztalatokat. Egy munkaszerződésben a ki nem kényszeríthető erőfeszítés azt jelenti, hogy a szerződés nem olyan konstrukciójú, amely önmagában, struktúrájából adódóan garantálná a munkavégzést. Egy olyan boltosnak, aki ő maga tulajdonos is, érdeke a gondos és figyelmes boltvezetés, mert különben nem jönnének hozzá vásárlók. Ha a személyzet nem tulajdonos, de forgalom-alapú fizetést kap, a gondos és figyelmes munka garantált, vagyis kikényszeríthető. Ha fix fizetést kap, más a helyzet. A jelenlétre természetesen kötelezhető az alkalmazott, de a munkája színvonala pusztán a szerződésében meghúzódó motivációs struktúrából fakadóan nem garantált. Egyszerűsítsük le a helyzetet egy egyhavi nyári diákmunkára! Vajon várhatjuk-e, hogy a diákok nagyobb fix fizetés esetén a hálából eredő viszonzás miatt gondosabb és figyelmesebb kiszolgálást nyújtanak? A tudományos tapasztalatok alapján a válasz: igen.

Az adok-kapok játék (GEG – „Gift Exchange Game”, Fehr, Kirchsteiger és Riedl, 1993;) ezt a problematikát képes kísérletesen megragadni. Az adok-kapok helyzet szereplői a munkavállaló és a munkaadó. A munkaadónak van egy pénzkerete, amit egyrészt alkalmazásra (fizetés), másrészt a működésre tud fordítani. A munkaadó fizetést kínál a munkavállalónak, a munkavállaló pedig erőfeszítési szintet választ (kifejezve ezzel, hogy milyen keményen hajlandó dolgozni a fizetésért) – feltéve, hogy egyáltalán elfogadja a javasolt fizetést. Ha nem fogadja el, egyikőjük sem keres semmit sem. A munkaadó jövedelme erősen függ attól, hogy a felvett dolgozó mekkora erőfeszítéssel dolgozik, mert a munkavállaló által választott erőfeszítési szint (0,1 és 1 között) szorzótényezőként működik a munkaadó bérre el nem költött pénzkeretén. A dolgozó 1-es, vagy ahhoz közeli erejű erőfeszítési szint választása tehát a munkaadónak elemi érdeke. A felvett dolgozónak viszont a kemény munka plusz költséggel jár, ami levonást jelent a fizetéséből. Minél nagyobb erőfeszítési szintet választ, annál nagyobb levonást jelent. (A helyzet paraméterezését és az instrukciókat magyarul lásd Kovács és Kovács, 1998). Ha a munkaadó úgy gondolja, hogy a munkavállaló csak a saját maga érdekét tekinti, vagyis azt, hogy neki minél több pénze maradjon, hiábavalónak tűnhet tisztességes fizetést felajánlani. Ha kalkulál a viszonzással, más tűnik észszerűnek. A helyzetben való viselkedést egyetlen alkueseményre korlátozódó „futókapcsolat” és tíz egymást követő szerződés erejéig tartó kapcsolat esetén is vizsgáltuk. (Ez utóbbiban sokkal nagyobb az esélye a kölcsönösen előnyös együttműködésnek, mert a munkaadó nagyvonalú fizetési ajánlatának a viszonzásához a munkavállalónak érdeke is fűződik, ha úgy gondolkodik, hogy ezzel még nagyobb fizetés felajánlására indítja a munkaadót a következő interakcióban). Eredményeink a viszonzás hatalmáról tanúskodtak: nemcsak az ismételt interakciós partneri munkaadó-munkavállaló kapcsolatban, de még az egyszeri interakcióra korlátozódó helyzetekben is állt, hogy a nagyobb fizetést nagyobb erőfeszítés-választással honorálták a munkavállalók. Igaz, az ismételt interakciójú helyzetekben általában véve nagyobbak voltak mind a fizetések, mind az erőfeszítések (Falk, Gächter és Kovács, 1999).

Az igazságosságra adott pozitív reakciók bemutatásakor az igazságos bér és adórendszerre reagáló megemelkedett munkateljesítmény példájával élünk. A viszonzás logikáját ezekben a példákban azon a ponton lehet megragadni, hogy a nagyobb teljesítmény – attól függetlenül, hogy a dolgozónak magának ez hogyan váltható aprópénzre – a szervezetnek mindig jó. Az igazságosságnak a rendszer (a szervezet vagy a társadalom) nemcsak haszonélvezője, de kerete is (szabályozója, törvényalkotója, stb.), a dolgozónak pedig a megemelt teljesítmény fáradtságába kerül.

Az igazságosságnak a teljesítményre gyakorolt pozitív hatásait számos tanulmány tárgyalja (többek között Aryee, Chen és Budhwar, 2004; Colquitt, Scott, Judge és Shaw, 2006). Colquitt és munkatársai (2013) a hatást egy modell-keretben értelmezték. A modell szerint az észlelt igazságosság egyrészt a pozitív hangulaton keresztül, másrészt a társas cserekapcsolatok megélt színvonalán keresztül hat a munkateljesítményre. E modellt az általuk végzett metaanalízis megerősítette. Ugyanakkor tanulmányukban megállapítják, hogy a metaanalízisbe bevont vizsgálatok sorában csak elvétve találni, ha egyáltalán találni, olyant, mely kontrollált körülmények között mutatta ki az igazságosságnak köszönhető tényleges teljesítménynövekedést. A legtöbb vizsgálat ugyanis nem alkalmaz manipulációs kontrollt, hanem kérdőíves-korrelatív jellegű, és a legtöbbször teljesítmény tekintetében a válaszadó elmondására, esetleg vezető által való értékelésére támaszkodik, nem pedig tényleges teljesítményadatra.

Egyik vizsgálatunkban (Pántya, Papp és Kovács, 2019) arra vállalkoztunk, hogy ezt a modellt laboratóriumi vizsgálat segítségével tényleges teljesítményadatok alapján ellenőrizzük. A munkavégzés egy tényleges erőfeszítést igénylő számítógépen végezhető feladat volt: „0” karakterek darabszámának pontos megadása 6×8-as táblákon (Abeler, Falk, Goette és Huffman, 2011). A munkáért fizetést darabbér alapon kaptak. Miután az instrukcióban megismerkedtek a feladattal és a darabbér-alapú ösztönzési rendszerrel, ki is próbálták a feladatot. Az egymáshoz (a rendszerhez) való kapcsolódást a társas javakhoz való közösségi hozzájárulással teremtettük meg, ami azt jelenti, hogy a megkeresett összeg egy bizonyos részét (30%) előírtuk, hogy be kell adni a közös kasszába, ahol az másfélszereződik, majd mindenkire egyenlő hányadokban visszaosztódik, attól függetlenül, hogy ő maga rendesen beadta-e a ráeső részt, vagy elkerülte ezt a hozzájárulást. Ugyanis a hozzájárulás megtétele mindenkire oda volt bízva, azzal, hogy a rendszer kiszámíthatatlan módon, de rendszeresen, átlagosan minden hatodik körben ellenőrzi a hozzájárulások megtételét, és mulasztás esetén bírságot szab ki. Egyrészt be kell fizetni az előírt adónak a leleplezetten be nem fizetett részét, másrészt még ugyanannyit, mint a be nem fizetett rész volt.

A mindenkire nézve egységesen megszabott járulékfizetést vagy igazságosnak, vagy pedig igazságtalannak állítottuk be. Tekintve, hogy általában véve az adózás igazságosságáról nem gondolkozik egységesen sem a szakma, sem a közvélemény (Pántya, Kovács, Kogler és Kirchler, 2016; Pántya, Kovács és Illyés, 2015; Roberts és Hite, 1994), e manipulációt életszerűen lehetett megvalósítani. Egyszerűen vagy azt mondtuk, hogy a mindenkire egyformán vonatkozó 30%-os hányad befizetése igazságos, mert teljesítménytől függetlenül mindenki ugyanolyan arányban járul hozzá a közjóhoz, vagy pedig azt mondtuk, hogy igazságtalan, mert a nagy jövedelműek is a jövedelmükhöz képest csak ugyanolyan arányban

járulnak hozzá a közjóhoz. Ezután felmértük a kísérleti járulékfizetési rendszer észlelt igazságosságát, de azt is megvizsgáltuk, hogy eltekintve a konkrét kísérlettől, tehát általában véve, ki-ki személyesen mennyire tartja a mindenkire egységesen vonatkozó egykulcsos adórendszert igazságosnak. Mértük továbbá közvetlenül a feladatvégzés előtt a hangulatot, a társas cserekapcsolatok színvonaláról való anticipációkat, benyomásokat. Feladatteljesítés négy fordulóban történt, ahol a teljesítményt és a közösségi hozzájárulások megtételének a becsületességét mértük. Eredményeink szerint minél igazságosabbnak látta valaki a munkavégzés keretrendszerét, annál jobb hangulatban volt, ami hozzájárult a teljesítménynövekedéshez. A társas csere észlelt minősége hozzájárult a jókedvhez, de közvetlenül a teljesítményre nem hatott. A közösségi hozzájárulás általában véve nagyon magas volt, nem volt összefüggésben az észlelt igazságossággal.

2.4. Az igazságtalanságokra adott proszociális válaszok

Proszociálisan viselkedni azt jelenti, tudatosan jót tenni a másikkal, a másik javára lenni. Önként, saját elhatározásból (tehát nem „hivatalból”, és nem is esetlegesen, vagyis szándékolatlanul). Lehet önzetlenül, de lehet akár úgy is a másik javára lenni, hogy abból a proszociálisan cselekvőnek is haszna származik (Bierhoff és Klein, 1995). A proszociális magatartást elősegítő tényezők vizsgálata a szociálpszichológiának régóta kitüntetett területe, mely által kikutatott összefüggéseket az alkalmazás oly nyilvánvalóan tudja az emberek javára fordítani.

Proszociális viselkedésválasztásokról már eddig is szóltunk, amikor a nagyvonalú, illetve igazságos döntések hálás viszonzásáról, és a kölcsönös együttműködésen alapuló gyümölcsöző kapcsolatokról beszéltünk. A dolgozat kitüntetett fókusza azonban nem a viszonzó proszociális válaszokon van, hanem azokon, melyek ellentétesek azzal, ami a viszonzóság normájából következne.

A Google Tudós tudományos keresőben az „injustice” és a „prosocial” szavakkal való keresés eredményeképpen a találatok túlnyomó többsége azt tárgyalja, hogy egy igazságtalanság tanújaként, „harmadik személyként”, miként avatkozik be a személy, és ez a beavatkozás milyen tényezőktől függ. Például inkább beavatkoznak az áldozat javára, mint a sértő büntetésére (Van Doorn, Zeelenberg, Breugelmans, Berger és Okimoto, 2018). A viselkedés olyan tényezőknek is függvénye, mint annak a mértéke, hogy a személy a saját identitását mennyire alapozza morális bázisra. Akik ebben erősebbek, azok például egy munkahelyi ügy kapcsán inkább bocsátkoznak konstruktív, mint destruktív ellenállásba (Greenbaum, Mawritz, Mayer és Priesemuth, 2013).

Kevesebb az olyan találat, mely érintett, sértett szerepben ír le konstruktív reakciót. Hastings és Finegan 2011-ben a szervezeti igazságtalanságokra adott reakciók kapcsán adtak hangot annak, hogy azodáig szívósan tartotta magát a szakirodalomban az az álláspont, hogy a szervezeti igazságtalanságokra jellemzően deviáns módon, vagyis ellenállással, szabotázzsal, kisebb teljesítménnyel, stb. reagálnak az emberek. Kevesekben szólalt meg az a kérdés, hogy például személyiséggel kapcsolatos tényezők befolyásolhatják a deviáns reakciókat, és még

kevesebbekben az, hogy a rossz tapasztalatokra konstruktív módon is lehet válaszolni, például jobbító szándékú elbeszélgetéssel. A szerzők 2011-ben Gill (2005) nem publikált doktori disszertációjára hivatkoznak úgy, mint amelyben előjön ez a felvetés. Hastings és Finegan (2011) az idealista gondolkodásmódú személyekről írták le, hogy az igazságtalan tapasztalatokra egyértelműen konstruktívabban reagálnak. Az idealizmus (Forsyth, 1980) itt – egyébként a közgazdászok Pareto optimum fogalmában is hordozott tartalommal összhangban – az abban való meggyőződöttséget fejezi ki, hogy a problémákat soha nem indokolt valaki kárára rendezni, keresni kell a mindenkinek legjobb megoldást, ami senkinek nem árt. Ezt a tartalmat fejezi ki a Forsyth (1980) által készített mérőeszköz idealista példaiteme is, „A problémamegoldásokban a károkozásnak még az elvi lehetősége is rossz, akármekkora nyereségekkel kecsegtet is egy problémamegoldás”. A dolgozat egy későbbi fejezetében mi is érinteni fogjuk az igazságtalanságra adott konstruktív válaszoknak a kérdését, és mi is megfogalmazzuk a saját kutatásainkban kérdéseket azzal kapcsolatban, hogy milyen személyiségtényezők lehetnek hatással a destruktív és konstruktív reakciókra.

Brockner és Wiesenfeld (2020) is tesznek az igazságosságkutatás jelenjéről és jövőbeni irányairól olyan összegző megállapításokat, melyekben ott bújkál a konstruktív válaszokkal való foglalkozásnak a szükségessége. Látják a döntésekben érintettek döntéshozó felé irányuló válaszainak a jelentőségét, látják például a beosztottak szerepét saját helyzetük alakításában, jobbra fordításában, hiszen beszélnek például a panaszkodás helyett a *proaktív javaslattétel* alternatívájáról a szervezeti viszonyokban. Viszont az igazságtalanságra adott válaszok körébe – kissé talán túl fegyelmezetten kötve magukat az igazságosságkutatás saját belső hagyományaihoz – a konstruktív kapcsolatrendező választ mégsem vonják be, hiszen egyértelműen azt deklarálják, hogy ha egy dolgozót igazságtalanság ér, vagy megszökik (destruktív viszontválasz), vagy megszokja, elfogadja az igazságtalan helyzetet, de szenved ettől, vagy megmagyarázza magának, hogy tulajdonképpen, ami rossznak tűnik, az valójában nagyon jó.

2.5. A megbocsátás, mint a viszonyossági kereten túlmutató olyan proszociális válasz, mely a sértett feszültségét is szünteti

Sértett szerepben a megbocsátás is egy olyan proszociális válasz, mely túlmutat a viszonyossági kereten. Proszociális, amennyiben a megbocsátó nemcsak hogy nem rosszat, de jót kíván a sértőnek (Papp és mtsai, 2013). Proszociális, mert a megbocsátó személy kész folytatni a kapcsolatát a sértővel, kész bizalmat szavazva a másiknak, és kész a kölcsönösen gyümölcsöző együttműködés reményében a kiszolgáltatottságot újra vállalni a sértővel szemben (De Cremer, 2010). Wade és Worthington (2002) egyik vizsgálata szerint, akik azt mondják, hogy egy sértést teljes egészében megbocsátottak, nagyon egyöntetűen úgy nyilatkoznak, hogy egyáltalán nem neheztelnek a sértőre és készek a továbbiakban vele újra kapcsolatra lépni, készek együttműködni.

Sőt, a megbocsátás olyannyira proszociális, hogy még átívelő hatásában is az. Karremans, Van Lange és Holland (2005) vizsgálatában például azok a személyek, akik egy

teljes mértékben megbocsátott sérelmet idéztek föl, adakozzóbbak és segítőkészebbek voltak a sérelem szempontjából teljesen kívülálló személyekkel szemben, mint azok a személyek, akik egy megbocsátani nem tudott sérelmet idéztek föl.

És a megbocsátás nemcsak proszociális, de a viszonyossági kereten túlmutató is – a megtorláshoz, elforduláshoz, kapcsolatmegszakításhoz képest mindenképpen –, még akkor is, ha az 1.6.2. szakaszban látszólagosan ellentmondó módon pontosan amellet érveltünk, hogy a sértő ártó cselekedete a megbocsátás során sem marad következmény nélkül, főképp akkor nem, ha ránehezedik az ártó cselekedete miatti büntudat és lelkiismeretfurdalás.

Mi több, nemcsak a viszonyossági kereten túlmutatóan proszociális (jót tesz a másikkal), de a megbocsátó fél számára is előnyös. Sokatmondóak azok a kutatások, melyekben a sértőtől a sértés után érkező kezdeményezéseket vetik össze a sértett beszámolt megbocsátásával, és azzal, hogy a neheztelésből, rossz érzésekből mennyi maradt meg utólag a sértettben. Van rá példa, hogy e beszámolt méréseket fiziológiai mérések is követik, mint Witvliet és mtsai (2002) vizsgálatában. E vizsgálatban egy rablás áldozatának a szerepébe kellett beleképzelnie magát a szereplőknek. Az volt a kérdés, hogy mennyire bocsátanak meg, mit éreznek, ha bocsánatot kérnek tőlük (1), ha anyagi kárpótlást kapnak a sértőtől (2), ha mindkét gesztust megkapják (3), illetve akkor, ha egyiket sem kapják meg (4). Az igazságosság helyreállítása önmagában is oldott a feszültségeken, de a feszültséget teljes egészében csak a megbocsátás tudta szüntetni. A megbocsátásra tehát valóban azzal a szemmel tekinthetünk, hogy az tökéletesen képes megszüntetni a neheztelés feszültségét.

A rendszerigazolást bemutató következő fejezetben azt a gondolkodási vonulatot mutatjuk be, mely arra a felismerésre jutott, hogy az igazságosság helyreállító viselkedés elmaradását a fennálló társadalmi rend biztonságát és védelmét célzó, tudattalanul énvédő, rendszerigazoló mentális műveletek magyarázzák.

Ha abból indulunk ki, hogy az igazságtalanság hatására keletkező feszültséget leginkább az igazságosság helyreállítása tudja legmegfelelőbben oldani, az elmaradó válasz valóban két dolgot jelenthet: megmaradt feszültséget vagy nem észlelt igazságtalanságot. Tekintve a rendszerigazolás pszichológiájának társadalmi érzékenységét, az áramlat nézőpontjából az egészségpszichológiai kutatásoknak az inkább individuálszichológiai kontextusba ágyazott felismerése, mely szerint a sérelmek okozta stressz a sérelmek megbocsátása után is tud szünni, nem mutatkozott olyan felismerésnek, mely a társadalmi nézőpontból releváns. Ha ezt a gondolati szálát nem tartjuk lényegesnek, valóban teljesen logikus, hogy a megtapasztalt igazságtalanságokra való vakság mutatkozik a nem-cselekvés legfőbb okának.

2.6. Összefoglalás

Ez a fejezet az igazságtalanságra adott stresszválaszból (Everett és mtsai, 2007) kiindulva bemutatta, hogy az igazságtalanság miatt keletkezett feszültség oldására vagyunk motiváltak. Ha nem kerül sor e feszültség oldására, negatív egészségkövetkezményekkel lehet számolni (Elovainio és mtsai, 2006; Greenberg, 2006; Schmitt és Dörfel, 1999). Az igazságtalanság büntető viszontválasszal való megszüntetése a feszültséget oldani képes válaszok fontos

kategóriája, de nem az egyetlen (Everett és mtsai, 2007). Ha a problémát megoldani képes legfőbb választ látjuk benne, akkor az elmaradó válasz – a tartós stressz miatt – vagy negatív egészség-következményt von maga után, vagy arra utal, hogy az érintett az igazságtalanságot nem észlelte.

A nemzetközi szakirodalom, illetve saját kutatásaink alapján számos példát mutattunk be, melyek az igazságtalanság büntetését, és az igazságosság, nagyvonalúság jutalmazását, egyszóval a viszonzást illusztrálták (pl. Berg és mtsai, 1995; Güth és Kovács, 2002; Falk és mtsai, 1999; Kovács és mtsai, 2012). A viszonzáson túlmutató egyik tipikus proszociális válaszként a megbocsátás került a figyelem középpontjába.

3. A RENDSZERIGAZOLÁS, MINT AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA VALÓ VÁLASZ ELMARADÁSÁNAK LEHETSÉGES OKA

A társadalmi rendszerigazolás elméletét a kutatók azzal a céllal állították fel, hogy megmagyarázzák, az emberek miért akarják legitimálni a fennálló társadalmi rendet, sokszor saját érdekeik ellenére is. Az elmélet tehát elsősorban a fennálló *társadalmi* renddel kapcsolatos *attitűdöket* értelmezi. Mindazonáltal a társadalmi attitűdök és az interperszonális kapcsolatokon belüli viszonyulásokat befolyásoló támpontok nem függetlenek. Cikara, Lee, Fiske és Glick (2009) például a rendszerigazolást és az ambivalens szexizmust állítják párhuzamba és mutatják meg, hogy a családi és munkahelyi interakciók során ezek a viszonyulások hogyan szorítják ki (igazságtalanul) a befolyásos pozíciókból a nőket. (Az ambivalens szexizmus a nőket alárendelt helyükön tartani alkalmas viszonyulás, mely egyaránt tartalmaz jóindulatú hozzáállást az alárendelt szerepüket elfogadó és annak megfelelően viselkedő nők, és ellenséges hozzáállást az alárendelt szerepnél többet akaró és annak megfelelően viselkedő nők felé).

Az igazságtalanságot követő válaszhányt sokszor az magyarázza, hogy az igazságtalanságot megtapasztaló személy nem látja igazságtalannak azt, ami vele történik. Az emberek az észlelt valóságra reagálnak, nem pedig a valóságra, és a saját igazságuk sokkal jobban érdekli őket, mint az igazság. A saját igazsághoz pedig hozzátartozik az önigazoltság. Általában szeretnek önmagukra úgy tekinteni, mint akik koherensen gondolkodnak és következetesen cselekszenek (Festinger, 1957). Mivel az ember saját maga része az őt körülvevő társadalomnak, a koherencia iránti igényhez az is hozzátartozik, hogy magát a rendszert, aminek tagja, és amivel együttműködik, normálisnak és indokoltnak lássa. Ez a készítés nehezíti a rendszerkritikát. Lind (2020a) az igazságossággal kapcsolatos jelenségek tárgyalásakor az efféle énvédő működés eredményeképpen létrejövő igazságossági észleletet nevezi *motivált* igazságosságnak (motivated justice), szembeállítva azt a *motiváló* igazságossággal (motivating justice), mely azokra a viszonzó viselkedésekre készítet, melyekről az előző fejezetben beszéltünk.

Arra, hogy milyen nehezebbé eshet az állampolgárnak az őt körülvevő rendszert, melyben benne él, kritizálni, szemléltetésképpen álljon egy olyan kiélezett példa előttünk, melyben a rászorultak rászorultságához és a hatóságok tevékenységének elégtelenségéhez kezdetben az állampolgárok szemében semmi kétség nem fért. 2005 augusztus 29-én a Katrina hurrikán hatalmas pusztítást végzett New Orleansban. Mintegy 10000 áldozatot követelt a csapás, és a város 85%-a több, mint egy hétig víz alá került. A sodrás, és maga a szél, valamint a víz rengeteg otthont letörölt a felszínről. A város közössége és szélesebb körben is az emberek kezdetben szolidárisok voltak az otthontalanná váltakkal. Elégedetlenek voltak azzal a hatékonysággal, ahogyan a hatóságok irányították akár magát a mentést, de a káreltakarítást és az újraépítést is. Azonban ahogy telt-múlt az idő, a rendszerkritika átfordult áldozathibáztatásba: Sokan kezdtek el úgy vélekedni, hogy akik nem építkeztek elég biztonságosan, jó részben maguk is tehetnek róla, hogy oda jutottak, ahova. A biztonságosabb építkezés természetesen egyszersmind költségesebb megoldásokat is jelent. Tehát, a segítség

és a működési gyakorlatok konstruktív kritika utáni jobbítása helyett tovább rögzültek a nagy egyenlőtlenségekkel teli társadalmi rendszer struktúrái, a szegény lett még szegényebb, aki a rendszerigazoló felfogás szerint még nagyban önhibájából „koloncként is lóg a rendszer nyakán” (Napier, Mandisodza, Andersen és Jost, 2006).

A világ megismerésére, az egzisztenciális fenyegetettségük elűzésére és a kapcsolataik fenntartására való törekvések (Jost és Hunyady, 2005) közepette az emberek hajlanak arra, hogy elfogultak legyenek a status quo irányában. Továbbá hajlanak arra, hogy legitimnek tartsák az őket körülvevő és befolyásoló társadalmi-politikai rendszert és arra is, hogy az egyetlen lehetséges jó megoldásnak tartsák az éppen aktuális társadalmi rendelkezéseket, és azokat a legkívánatosabbnak címkézzék (Kay és mtsai, 2009).

3.1. A rendszerigazolás elméletének alapvetései

Az elmélet alapvetéseit Jost, Gaucher és Stern (2015) nyolc pontban foglalták össze. Első pontjuk, hogy az emberek motiváltak a társadalmi, gazdasági és politikai értelemben vett status quo védelmére, igazolására és fenntartására. Másodikként azt emelik ki, hogy a rendszerigazolás iránti vágy ereje személyenként és helyzetenként változik. Például erősebb egy nagy múltra visszatekintő társadalmi berendezkedés mellett, mint turbulens viszonyok közepette. Harmadik pontjuk, hogy a motivációt erősíti az alárendelt, kontrollhiányos társadalmi státusz, és erősíti, ha a status quo megváltoztathatatlanak tűnik. Akkor is erősödik, ha a társadalmi egyenlőtlenségek nagyon kiugróak, továbbá, ha a rendszert bírálat éri, és ha a rendszer nagy múltra tekint vissza. A rendszerigazoló motívum működésének egyik következménye, hogy az emberek a valószínűbb dolgokat egyben kívánatosabbnak is látják, a valószínűnek tartott dolgok ellen nem tiltakoznak, ezzel valóban megnövelik a dolog bekövetkeztét, vagyis konzerválják a rendszert (Kay, Jimenez és Jost, 2002). A negyedik pontjuk szerint az egyéni különbségek jó része az egyéni motivációs háttérstruktúra változatosságából származik. Rámutatnak (ötödikként), hogy a rendszerigazolás számtalan formában megmutatkozhat. Többek között jellegzetes nézetrendszerekben (például a gazdasági egyenlőtlenségek igazolásában; Jost és Thompson, 2000), sztereotípiá-használatban (Jost és Banaji, 1994) (pl. „a szegényeknek azért jut olyan munka, amilyen, mert nem volt bennük elég törekvés továbbtanulni”) vagy a hatalmat gyakorló tiszteletében és legitimációjában (Van der Toorn, Nail, Liviatan és Jost, 2014).

A következő pontokban (6. és 7.) tisztázzák, hogy azok számára, akik a társadalom kedvezményezettjei, a rendszerigazolás harmóniában áll a saját maguk és a saját csoport felé való elfogultsággal. Azok számára viszont, akik a társadalmi hierarchia alján helyezkednek el, a rendszerigazolás konfliktusban áll a saját én és saját csoport favorizálásával, ezzel nehezítve, sőt, szinte ellehetetlenítve a pozitív önértékelés iránti igény betöltését. Mindazonáltal a rendszerigazolás éppen azoknál erősebb, akik nem kedvezményezettjei az adott rendszernek – vesd össze a 3. posztulátummal (Jost, Pelhan, Sheldon és Sullivan, 2003). Ez amiatt van, mert számukra a saját eszköztelenségük és tehetetlenségük igen nagy egzisztenciális szorongást jelent, melyben a védelmet a rendszertől várják. A társadalmi hierarchia alacsonyabb szintjén

lévők rendszerigazolásáról gyakran, mint „hamis tudat”-ról beszélnek a kutatók, ami kifejezi, hogy a nézetek nem fejezik ki a saját anyagi érdekét a személynek, illetve csoportnak, ugyanis a rendszerigazolást mindig a társadalmi rétegzettség aspektusát szem előtt tartva kell tekintenünk (Jost és Banaji, 1994).

A nyolcadik pontjukban nyomatékosítják, hogy a rendszerigazolásnak palliatív, vagyis fájdalomcsillapító funkciója van az egyén életében, vagyis oldja az egzisztenciális fenyegetettségéből adódó szorongást, megnyugtat. Végül leszögezik, hogy noha a rendszerigazolás tipikus következménye a változásnak való ellenállás, az emberek mégis tudnak változást támogatni, ha a változtatás elkerülhetetlennek, és igen valószínű módon bekövetkezőnek tűnik, valamint ha nem mond ellent a társadalmi rendszer konzerválásának és ideológiai nézeteknek.

Osborne, Sengupta és Sibley (2019) azt szorgalmazzák, hogy a kutatók folytassanak minél több kultúrában kutatásokat a rendszerigazolással kapcsolatban, mert a rendszerigazoló működésekről csak így lehetne teljes képet formálni. A vizsgálatok jó része ugyanis a nyugati kultúrákban, és legfőképpen az Egyesült Államokban történt. Hunyady György (2018) a magyar kontextusban folytatott reprezentatív mintás vizsgálatok alapján arra mutat rá, hogy a magyar közgondolkodásban a rendszerkritika és a rendszerigazolás egyszerre van jelen. Egyrészt kritikus hangok szólnak meg a szociális biztonság hiányával, a kifogásolható immorális gyakorlatokkal, valamint a demokráciadeficittel kapcsolatban, míg megfogalmazódnak a gazdasági-politikai viszonyokat méltató, a hatalomösszpontosítást támogató vélemények is. A kutatások sarkalatosnak mutatják a kritikusok változtatás esélyével kapcsolatos pesszimizmusát, mely pesszimizmus előrevetíti a rendszer konzervációját (a posztulátumokkal összhangban, vedd össze a 3-as posztulátummal, és a „savanyú a szőlő jelenséggel” összhangban).

Tehát a rendszerigazolás elmélete emlékeztet bennünket arra, hogy az emberek sokkal jobban vonakodnak attól, hogy elismerjék, hogy velük igazságtalanság történt, és sokkal jobban vonakodnak az ellen fellépni, mint ahogyan azt a hétköznapi logika alapján elgondolnánk (Kay és mtsai, 2009).

3.2. Az igazságtalanság olykor nem nyilvánvaló, ezért nehezebben észlelhető

A rendszerek igazságtalansága sokszor nem nyilvánvaló, hanem rejtőzködő, ezért észrevenni is nehéz. Amit nem észlelünk, az ellen nyilvánvalóan nem cselekszünk. Ezt érzékletesen szemlélteti Ellemers és Barreto (2009) vizsgálata, amelyben azt igazolták, hogy az igazságtalansággal szembeni fellépéshez az igazságtalanság felismerése és az igazságtalanságot elkövető személy hibáztatása elengedhetetlenül szükséges, valamint, hogy a burkolt igazságtalanságot jóval nehezebb észrevenni, mint a nyíltat.

Gyakorlati képzésre készülő holland nők ismerték meg egy beszámolóból az elkövetkező nyári gyakorlatuk vezetőjének nézeteit, melyeket az elmondás szerint egy beszélgetésben fejtett ki. Két feltétel szerepelt a vizsgálatban. Az egyikben a leendő gyakorlatvezető leplezetlenül sértő és szexista módon nyilatkozott a nők férfiakénál kisebb

intelligenciájáról. A másikban rejtőzködő, modern módon szexista nézeteket képviselt, mint például azt, hogy a férfiak nem a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés miatt töltenek be jóval nagyobb arányban vezetői posztokat, mint a nők, hanem más, nem részletezett okokból kifolyólag. Míg az első esetben a hallgatók az egyetemi eljárókhöz fordulva kollektív cselekvést kezdeményeztek, hogy megghiúsítsák azt, hogy a tervezett gyakorlatvezetőhöz kerüljenek, a második esetben nem léptek fel tiltakozóan.

A kollektív cselekvéshez az igazságtalanság észlelését követő morális felháborodáson túl a cselekvés hatékonyságában való meggyőződöttség is szükséges (Van Zomeren, Postmes, és Spears, 2008; Saab, Tausch, Spears és Cheung, 2015). A kollektív cselekvésről, s nem csak a saját érdekből, de a másokért, másokkal szemben elkövetett igazságtalanság kiváltotta szolidaritás-érzés által indított kiállásról még dolgozatunk egyik későbbi fejezetében szólnunk. Az igazságtalanságra tanúként adott proszociális válaszokat elemző fejezetben, melynek címe „A csoportalapú igazságtalanságra adott válaszok: proszociális-e a kollektív cselekvés?”.

3.3. Bántalmazó kapcsolatokhoz való ragaszkodás közeli kapcsolatokban: a családban és a munkahelyen

A rendszeres erőszak sok család mindennapjaihoz tartozik hozzá. Ez nyilvánvalóan nem a „rejtett igazságtalanság” esete, mégis, sok áldozat beletörődő módon elfogadja azt, nem tiltakozik ellene. Az erőszak legnyilvánvalóbb esete a fizikai erőszak. Működésében, és romboló hatásában azonban az elhanyagolás és a lelki terror is szinte a fizikai erőszakkal egyenértékűnek számít, és a hatalmi visszaélést mutató, bántalmazó kapcsolatoknak ugyanúgy velejárója (Walker, 1984). Mivel ebben a szakaszban arról szólnunk, hogy miért ragaszkodnak a bántalmazottak a kapcsolatban maradáshoz, a bántalmazott gyerekek problémája nem tartozik a tárgyunkhoz, tekintve, hogy nekik e kérdésben nincs meg a döntési lehetőségük a felnőttekével összevethető mértékben. Az erőviszonyoknak a testi-fizikai különbségéből fakadóan a bántalmazottság – legalább is a fizikai bántalmazottság – problémája az esetek túlnyomó többségében a nőket érinti.

A tapasztalatok szerint még azoknak az asszonyoknak a nem elhanyagolható hányada is visszamegy végül a férjéhez vagy a partneréhez, akik megelégedve helyzetüket anyaotthonokba menekültek segítséget kérni. Rusbult és Martz (1995) 40%-os arányról beszélnek. A kutatások számos okát feltárták e jelenségnek, e helyen tömören a gazdasági értelemben vett kiszolgáltatott helyzetről, a pszichológiai és a kölcsönös elkötelezettségről szólnunk.

Ironikus módon, a bántalmazó kapcsolatban maradás problémája mindaddig fel sem merült még a szakirodalomban és a kutatásokban sem, amíg a nők gazdasági függősége nem kezdett lazulni a nők 50-es évektől számított egyre többeket érintő munkavállalása miatt. A maradás kérdése az elhagyás lehetősége nélkül tehát nem is tárgyalható. A nők gazdasági függősége akkor áll fenn, ha úgy érzik, az önálló élethez elégtelen anyagi erőforráshoz jutnak hozzá. Ez az érzés növeli az abúzus iránti toleranciát. Kevés gazdasági erőforrás birtokában

valójában az embernek nagyon kevés alternatívája van. A munkanélküli, alacsony képzettségű nők toleránsabbak az abúzzsal szemben (Gelles, 1976).

A másik ok, hogy sokan pszichológiai értelemben erősen kötődhetnek magához ahhoz a női szerephez, melyet a családban betölt a nő, vagyis a feleség- és anyaszerephez, és úgy érzik, még mindig jobb akár áldozatok árán is birtokolni egy ilyen szerepet, mint kiesni ebből a szerepből, és hordozni az „elvált nő” stigmát. Ehhez hozzáadódhat a hagyományos nemi szerep szocializáció során elsajátított gondolat, hogy egy nő önmagában mit sem ér, csakis azon keresztül létező, amit a családjában és a férje számára jelent. Vagyis az önértékelést a társadalmi normákhoz, ideálokhoz való alkalmazkodás sikerességéből meríti (Landenburger, 1998).

A gazdasági függőség és a szerephez való ragaszkodás sokszor nem ad teljes magyarázatot a jelenségre. Sokat hozzátesz még a kapcsolatba történt addigi befektetések megkötő ereje is, amit sajnálna otthagyni a bántalmazott: az intimitás tapasztalatát, a közös barátokat, az addig elért eredményeket, egyáltalán azokat az éveket, amelyeket együtt, és nem mással töltöttek (Strube és Barbour, 1983).

Összességében, a bántalmazó kapcsolatok méltatlanok, és veszélyesek, ha a bántalmazásból lett sérüléseket, extrém esetben nagy, akár végül halálhoz vezető sérüléseket tekintjük. Jó lenne, ha az ilyen viszonyokon a kapcsolat megtartásával tudnának javítani a párok, ehhez az akarathoz, és különösképpen valódi segítséghez azonban ritkán jutnak el. Sokszor nem is jelentik a bántalmazottak az őket ért sérelmeket. Ebben azonban nemcsak az erőtlenség és kiüttlanság-érzés akadályozza őket, nemcsak az, hogy félnek a tradicionális szerepüknek az elvesztésétől, és nemcsak az, hogy sajnálják kárba veszni az addigi befektetéseiket anyagi-társas-érzelmi értelemben. De az is hozzájárul, hogy sokszor az erőszakot elfogadják a dolgok természetes rendjének, normális dolognak tartják, sőt akár még annak bizonyítékát is láthatják benne, hogy nem közömbösek a partnerüknek (Glick és Fiske, 2001). A bántalmazást tűrő magatartás nem sürget semmiféle változást a bántalmazóban, és a saját tehetetlenségét egyre mélyebben megélő bántalmazott kiszolgáltatottsága egyre nő.

Buchko, Buscher és Buchko (2017) párhuzamot vonnak a bántalmazottak bántalmazó kapcsolatban maradását magyarázó okok és a dolgozóknak a hatalmával visszaélő, bántalmazó szervezetekben való maradását magyarázó okok között. A bántalmazó munkahelyeket olyan működésmódok jellemzik, melyek messze a dolgozó belátható érdekén túl kihasználják a dolgozót, rá tárgyként tekintenek, magánszféráját nem becsülik, visszaélnék a dolgozók jóhiszeműségével. Az indokolatlan átszervezések, rendszeresen hétvégére és munkaidőn túlra nyúló munkák, teljesíthetetlen határidők, az éjszaka közepén érkező levelek, amelyekre még választ is várnak, mind-mind jó példák lehetnek az ilyen túlkapásokra. Itt is igaz, hogy minél kevesebb alternatív munkahely-lehetősége van valakinek, annál inkább tűri. Minél inkább ragaszkodik a cég presztízséhez, annál inkább tűri. És minél régebb óta van a cég alkalmazásában, minél inkább arra a szakterületre specializálódott a jártassága, annál inkább tűri. De legfőképpen, és e fejezetben a rendszerigazolás tematikája miatt ez a leglényegesebb, ha normálisnak tartja, hogy a fölöttes, és általában a rendszer, aminek ő is része, bármit megengedhet magának, mert ezt tartja a dolgok rendjének, és azt gondolja, hogy „ezek máshol is így mennek, és örüljek, hogy egyáltalán dolgozhatok”, akkor valószínű, hogy maradni fog.

Nyilvánvalóan jó lenne a működésekről konstruktív módon visszajelzést adni és kapni. Jó lenne, ha esély lenne a felettes részéről a változásra (mert például megtudná, hogy amit csinál, az nem rendben lévő), és esély lenne, hogy a dolgozó a kompetenciáit méltó munkaviszonyok között kamatoztathassa. Ehelyett sokszor elburjánoznak a rossz gyakorlatok, szenvednek a dolgozók, vagy már nem is szenvednek, csak vegetálnak, mások pedig, akik a változáskész konstruktív környezet hiányában nem tolerálják ezeket a viszonyokat, a szervezeten kívülre rekedve eltékozzák azokat az erőforrásokat, amelyek a szervezet javára válhatnának.

3.4. A motivált és a motiváló igazságossággal kapcsolatos jelenségek egységes rendszerbe foglalásának szükségessége

Lind (2020a) szerint az igazságosságkutatás egyik legnagyobb élő kihívása, hogy létrehozzon egy egységes keretrendszert, melyben a „motiváló” és a „motivált” igazságosság jelenségei koherensen kapcsolódnak egymáshoz. Nem minden igazságtalan helyzet vált ki belőlünk viszont-reakciót, és az igazságtalan helyzeteink racionalizációja, önmagunk előtt jó színben való feltüntetése sem mindig egyforma erővel működik. Az egységes keretbe foglalásban a kihívást az adja, hogy azok a helyzetek, melyekben nincs következménye az igazságtalanságnak, nem fednek át azokkal, ahol a kívülről igazságtalannak látszó helyzetet racionalizáló módon igazságosnak látjuk.

A szerző felveti azt a kérdést, hogy vajon ez az illeszkedés-hiány nem függ-e össze azzal a jelenséggel, hogy igazságtalanság esetén nem csak izgatottak és éberek leszünk, de komolyan elgondolkozunk azon is, hogy vajon utat engedjünk-e indulatjainknak. Vajon nem ártunk-e többet a viszontválasszal, ahhoz képest, ha nem cselekszünk. Az idegtudományos eszközökkel élő kutatásoknak ugyanis sikerült azt kimutatni, hogy igazságtalanságok esetén nem csak a riasztó (alarmizáló) funkciót ellátó agyterület (az anterior cerebrális cortex) aktív, de a fájdalomra adott reakciókat kontrolláló központ is (a jobboldali ventrális prefrontális cortex) (Eisenberger, Lieberman és Williams, 2003).

Lind (2020b) azt is fölveti, hogy az igazságtalanságot követő viszontválasz elmaradása mögött kapcsolatfenntartásra irányuló törekvések lehetnek, a társadalmi együttélés, csoporton belüli együttélés ugyanis nagy önfegyelmet is kíván tőlünk. Vagyis gyakorlatilag megfogalmazza, hogy az elmaradó válasz nem feltétlenül rendszerigazolásból, racionalizálásból ered, származhat az kapcsolatfenntartási motivációból is.

Tegyük hozzá, hogy noha a rendszerigazolás elmélete a társadalmi rend igazolását alapvetően valóban énvédelmi és kontroll iránti motívumokból vezeti le, 25 év elteltével magában a rendszerigazolási elméletben is egyre inkább kezdenek kirajzolódni a rendszerigazolás mögötti kapcsolati motívumok is (Osborne és Mtsai, 2019). Ennek tudatában értelmezhetővé válik a tradíciókat erősebben ápoló, a világnézetüket másokkal inkább megosztó, a konszenzust jobban túlbecsülő konzervatívabb ideológiai nézeteket valló személyek erősebb rendszerigazolása (Jost, van der Linden, Panagopoulos és Hardin, 2018).

3.5. Összefoglalás

A rendszerigazolási elmélet nézőpontjának a bemutatása a dolgozatban követett gondolatmenet szempontjából kihagyhatatlan, amennyiben a rendszerigazolás egy koherens választ nyújt arra, hogy az emberek sokszor miért tűrik a velük szemben elkövetett igazságtalanságokat (Jost és Banaji, 1994).

Ez a válasz a tudattalanul működtetett én-védő, elhárító mechanizmusok, például a tagadás és a racionalizáció segítségével magyaráz. Az észszerű, jól működő társadalmi környezet képes megvédeni az egyént, képes csillapítani egzisztenciális szorongását, ezért az egyén motivált arra, hogy társas-társadalmi környezetét észszerűnek, jól működőnek lássa. Az én-védelem által motivált gondolkodás nem alapos és logikus, ezért is fordulhat elő, hogy sokan a kívülálló tárgyilagosabb nézőpontja alapján nyilvánvalónak tűnő igazságtalanságot észre sem veszik, így arra nem reagálnak (Jost és mtsai, 2015).

Az elmélet elsősorban a fennálló *társadalmi* renddel kapcsolatos *attitűdöket* értelmezi. Gondolatmenetünkben mindazonáltal elfogadtuk Cikara és mtsai (2009) álláspontját, mely szerint a társadalmi attitűdök és az interperszonális kapcsolatokon belüli viszonyulásokat befolyásoló támpontok nem függetlenek.

A tudattalan rendszerigazoló működéseket leleplező tudományos kutatásoknak hosszú sora idézhető. John Jost és munkatársainak munkáira több tízezer publikációban történik hivatkozás. Távolság áll tőlünk annak vitatása, hogy a rendszerigazolás pszichológiája által azonosított jelenségek az igazságtalanságokra való viszonzó válasz hiányának jelentős részét magyarázzák. A rendszerigazolás pozíciójához képest e kötetben viszont azt hangsúlyozzuk, hogy az igazságtalanságra kapcsolatfenntartással, akár még kapcsolaterősítéssel is élő válasz más fontos funkciókat is betölthet, nem feltétlenül saját-érdek ellenes, meglehetősen elterjedt, és nemcsak a helyzetükre rá nem látók jellemzője.

4. KAPCSOLATŐRZÉS A HATÉKONYSÁGGAL SZEMBEN: RELEVÁNS ELMÉLETEK ÉS KAPCSOLÓDÓ KUTATÁSI MEGFIGYELÉSEK KORÁBBI KUTATÁSAIMBÓL

Az előző két fejezetben elsőként az igazságosságra és igazságtalanságra adott viszonyosság alapú válaszokról volt szó, majd utána arról, hogy sokszor, különösen alárendelt nézőpontból, az emberek nem ismerik fel a saját érdeküket, nem látják az őket érő igazságtalanságot, és nem viselkednek az igazságosság helyreállítását célzó módon. El nem vitatva azt, hogy az emberek sokszor valóban, már észleleti szinten vakok az őket érő igazságtalanságra, kikerülhetetlen azt a lehetőséget is megvizsgálni, hogy látják az igazságtalanságot, látják, hogy *érdekükben* állna a helyreállítás ügyében lépni, de ezzel egy időben azt is látják, hogy szólnak komoly érvek a nem-cselekvés mellett, és ezek az érvek legfőképpen a *kapcsolat* megőrzésének az érvei. A következőkben azokat a pszichológiai, szociálpszichológiai elméleteket vesszük számba, melyek relevánsak a hatékonyság-kapcsolatiság dilemma szempontjából, majd saját kutatásainkból mutatunk példákat arra, hogy e dilemmában a kapcsolat mellett való állásfoglalások nem feltétlenül tekintendők veszteségesnek, hatékonyságrombolónak, értelmetlennek.

A releváns elméletek sorában elsőként olyan nagyon általános összefüggéseket tárgyalunk, mely szerint a kapcsolatiság és a kontroll (hatékonyság) asszociatív szinten ellenpólusai egymásnak. Azt követően arról beszélünk, hogy egymással közeli kapcsolatban lévő személyek többszemponos tárgyalásokban kelletlenül egyeztetik az érdekeiket, helyette inkább egyszerű és veszteséges, de barátságos alkukat kötnek. Végül a releváns elméletek sorában eljutunk Haidt és Joseph (2004) morális alapok elméletéhez, mely kulturális különbséget ír le a viselkedést és megismerést vezérlő morális alapelvek között. Felveti azt, hogy a nyugati (főleg amerikai) individualista vizsgálati minták alapján megfogalmazott elvárásaink az igazságtalanságra adott válaszokkal kapcsolatban nem feltétlenül kapnak megerősítést olyan vizsgálati mintákon, ahol az igazságtalanságról és a rá adandó válaszokról más kulturális elvek alapján gondolkodnak az emberek, például mert különösen fontosak számukra a közösségi értékek (lojalitás, endelmesség, tisztaság).

Az elméletek tárgyalása után saját kutatási tapasztalataimból állítok példákat a kapcsolatiságnak a hatékonysággal szemben való fölülkerekedésére, s ezzel együtt a végső fokon való célszerűségére.

4.1. A kapcsolatiság és a kontroll (hatékonyság) a társas kapcsolatokban: releváns elméletek

4.1.1. A pénz és a társas kapcsolatok

Az elmélet szerint a pénz bármely formában (fizikai jelenlét, játékpénz, ami emlékeztet a pénzre, a pénz felemlegetése, stb.) a piacgazdasági létformánkra emlékeztet. Interperszonális tekintetben érzékletlenebbé tesz bennünket: hatására kevesebb segítségnyújtást, kevesebb

törődést, kevesebb barátságosságot mutatunk (Vohs, Mead és Goode, 2006). Viszont ezzel egy időben hatékonyabbá is tesz: függetlenebbek, professzionálisabb üzleti- és munkamagatartást tanúsítók leszünk. A kihívást jelentő feladatokba több erőfeszítést invesztálunk, jobb lesz a teljesítményünk és nagyobb a hatékonyságunk. Ezekről a hatásokról, s ezekhez hasonlóakról 2015-ig 18 országból 165 vizsgálat számolt be (Vohs, 2015).

A jelenség mögött feltételezett mechanizmus értelmében, pénz birtokában az ember úgy érzi, egyedül is meg tudja oldani a problémáit, vagyis eltölti egy úgynevezett pénz által kiváltott alkalmasság-érzés (*self sufficiency*). A pénz jelenlétében, és ez lehet akár a monitorra rakott képernyővédő is, ha pénzt ábrázol, többek között kevésbé kérünk segítséget másoktól, kevésbé nyújtunk segítséget másoknak, inkább töltenénk a szabadidőnket egyedül, mint mások társaságában, és nagyobb távolságot tartunk az ismeretlenektől (Vohs és mtsai, 2006).

Az összefüggés nemcsak abban az értelemben működik, hogy pénz jelenlétében gyengül a kapcsolódás, de fordított irányban is, nevezetesen, a kapcsolatok lazulásával növekszik, az erősödésével pedig csökken a pénzre való igény. Például kísérletben manipulált kirekesztés, társas elutasítás esetén nagyobbra rajzolunk pénzérméket, mint elfogadottság-érzés esetén, és ilyen elutasított helyzetben egy pénznyereményért sok örömről (pl. napsütés) vagyunk készek lemondani, valamint kevesebbet adakozunk. Vagyis, minden megnyilatkozásunkkal azt fejezzük ki, hogy aktuálisan nagy szükségünk van pénzre (Zhou, Vohs, Baumeister, 2009). A szerzők egészen messze mennek a pénz szimbolikus hatalmát illetően, rámutatva, hogy a pénz emlékeztetői még a fizikai fájdalmat is enyhítik, felerősítve az általában vett problémamegoldásban való alkalmasság érzését. Érdekes azonban hozzátenni, hogy a pénz szimbolikus hatalmának az érvényesülése függ a szociális környezettől. A gazdasági területen, pénzzel dolgozók körében a pénz jelenlétében a társas kötelékek lazításának hatása erősebb (Frank, Gilovich és Regan, 1993).

4.1.2. A hatalom és a társas kapcsolatok

Tekintve, hogy az igazságtalanságra nem reagáló, érdekét nem képviselő magatartást különösképpen alárendelt pozícióban szokás rendszerigazolási értelmezési keretben tárgyalni, e ponton, amikor a kapcsolatiság és a hatékonyság összefüggéséről beszélünk, azok a megfontolások különösen relevánsak, melyek a rendszerigazoláshoz képest valamely más, de a hierarchikus rendezettséghez fűződő okban találják meg az okát annak, hogy alárendelt pozícióban az emberek miért kapcsolatkeresőbbek és kevésbé hatékonyak.

A társas kötelékeken nemcsak a pénz, de a hatalom is lazít. A hatalmat mások sorsának alakítása feletti kontrollként is definiálhatjuk (Fiske, 1993; Thibaut és Kelley, 1959). Kelley (1999) szerint egy kölcsönösen függő kapcsolatban annak van nagyobb szabadsága eltérni a normáktól, aki kevésbé függ a másiktól, mint amennyire a másik függ tőle. A hatalmat birtoklóknak kevésbé kell foglalkozniuk azzal, hogy mások mit szólnak az ő viselkedésükhöz, kívánt célkitűzéseik elérésében nem függenek annyira másoktól (Fiske, 1993; Keltner, Gruenfeld és Anderson, 2003), figyelmüket saját céljaik elérésére tudják összpontosítani (Guinote, 2007). Magie és Smith (2013) szerint a hatalmat birtoklók nincsenek a tőlük

függőkhöz érzelmileg annyira közel, mint amennyire a tőlük függők közel vannak ő hozzájuk, és a hatalmat birtoklók számára ez a távolság teszi lehetővé, hogy hatékonyabban, lényeglátóbban tudjanak problémákat megoldani. A függő viszonyban lévőket viszont éppen ez a közelség akadályozza meg abban, hogy érdemben és hatékonyan tudjanak reagálni a megoldandó problémákra.

A fentiek alapján a hatalmat birtoklók a kapcsolatiság vonatkozásában jellegzetes módon írhatók le: fogékonyabbak a másokról (főleg, akik alattuk lévő hierarchikus szinten vannak, azokról) szóló sztereotípiá-információkra, például, hogy milyen társadalmi csoportokhoz tartoznak (Fiske, 1993). Kisebb a perspektíva felvételi hajlandóságuk (Galinsky, Magee, Inesi és Gruenfeld, 2006) és hajlanak rá, hogy eltárgyasító módon másokat bizonyos célokra használható rendeltetéseként tekintsenek (Gruenfeld, Inesi, Magee és Galinsky, 2008).

A hatalom fenti hatásai kiváltásához a hatalom kísérletes körülmények között megteremtett emlékeztetői is elégségesek, tehát nem kell hozzá a hatalmat ténylegesen, a mindennapi életben stabilan birtokolnia a személynek (Erről való összefoglalást lásd Pántya és Kovács, 2014). Ebben hasonlít a pénz hatásaihoz, hiszen azok is attól függetlenül jelennek meg, hogy valakinek milyen az anyagi helyzete. Éppen ez a körülmény támasztja alá azt az állítást, hogy a hatalom és pénz kapcsolati következményei erős bázison állnak. Elég például, ha valaki felidéz egy olyan emléket a közelmúltból, amikor valaki sorsa fölött erős befolyással volt (Guinote és mtsai, 2010).

A pénz és a hatalom a hatékonyság kulturálisan nagyon jellemző fokmérői. A pénz és a hatalom tehát lazítják a társas kapcsolatokat, azok hiánya pedig erősíti. Ebből következik, hogy könnyen előfordulhat, hogy alacsonyabb pozícióban, kevesebb pénz birtokában, az igazságtalanságot megtapasztaló látja az őt ért igazságtalanságot, de erősebb a függő viszony megtartására irányuló kapcsolati motivációja, mint az érdekképviseleti motivációja (a „money piming” elmélet jegyében). Továbbá az is lehetséges, hogy kevésbé látja, hogy pontosan mit kéne tennie, és többet törődik azzal, hogy a hatalom mit szól a viselkedéséhez (pl. a hatalom „közelség-távolság” elmélete jegyében).

4.1.3. A célkeretezési elmélet

Lindenberg és Steg (2007) célkeretezési elmélete alapján az emberi viselkedést három alapvető cél vezérli, melyek egymással versengenek, és egymást esetileg ki is tudják szorítani. Ez azt jelenti, hogy ha egy szituációban hangsúlyt kap az egyik cél, akkor a másik kettő visszaszorul. A három cél az emberi normák szerint való viselkedés, a hatékonyság (erőforrások növelése) és az örömszerzés. A célkeretezési elmélet a legfőbb célok egymáshoz való viszonyával foglalkozik, ahol a célkeret a legerősebben aktiválódott cél. A szerzők alapvetően azokkal a szituációs hatásokkal foglalkoztak, melyek e krónikusan hozzáférhető célokat hangsúlyosabbá teszik. Legfőbb kérdésük, hogy hogyan lehetne a normatív célkeretet erősíteni, tekintve, hogy az emberek a saját érdekeikről nem jellemző, hogy megfelelkezzenek, inkább az okoz problémát, hogy a mások érdekét és a normákat nem veszik kellő nyomatékkal figyelembe (legalább is az individualista társadalmakban).

A normatív célkeretre többek között ösztönzően hat mások jelenléte, és az arra utaló jelek, hogy mások betartják a normákat. Rossz hatással van rá viszont, többek között, mások normasértésének a látványa, vagy a másik két célkeret bármelyikének az előtérbe kerülése. Például Li, Moallem, Paller és Gottfried (2007) arról számoltak be, hogy a fogyasztásra csábító illatot kibocsátó élelmiszerüzletek közelségében lévő üzletekben a gazdasági tranzakciók kevésbé illedelmes mederben zajlanak, mint ahogy azoknak szokásosan történnie kellene. Vagyis a finom illatok hatására aktivált „öröm célkeret” kiszorítja a normatartást. Vagy, ha egy postaládából kikandikál egy olyan boríték, melyhez kívülről látható módon egy bankjegy van illesztve, inkább kivesszik a postaládából a borítékot és begyűjtik róla a pénzt, ha az a postaláda graffittivel dekorált, mint akkor, ha tiszta (Keizer, Lindenberg, Steg, 2008). Vagyis a normasértés további normasértést vált ki.

A fentiek alapján könnyen belátható, hogy a normakövetés célkeret gyengíti a hatékonyság és öröm célok erejét. Vagyis, a kapcsolatokhoz való ragaszkodás gátat szabhat az érdekérvényesítésnek. Összegzésképp, a normakeretezési elmélet is azt húzza tehát alá, hasonlóan a pénzzel vagy hatalommal való tematizálás elméleteihez, hogy a haszonkövetés (érdekkövetés) a kapcsolatiság rovására tud menni, illetve a kapcsolatok megtartásának és ápolásának a motívuma háttérbe szoríthatja az önérdekkövetés motívumát. A rendszerigazolási elméleti keretben az igazságtalanság elszenvedője fel nem ismerve saját önérdekét kapaszkodik abba, aki kihasználja őt. A főntebb tárgyalt elméletek, és különösképpen az elmélet által inspirált kísérletek a pénz, a hatalom és a keretezés pillanatnyi helyzeti hatásairól szólnak.

A helyzeteket könnyen lehet manipulálni kísérletekben. A kísérletek, és legfőképpen a kísérletek, ok-okozati összefüggések levonására alkalmasak. A szerényebb jövedelem és kisebb hatalom viszont nyilvánvalóan nemcsak tűnékeny helyzetek, hanem jellemzően tartós állapotok az ember életében. A tartósan fennálló élethelyzetekkel kapcsolatban viszont már nagyban elméleti értelmezési keret választásának a kérdése, hogy ugyanazt a jelenséget (kisebb jövedelem, kevesebb érdekképviselet) hogyan címkézzük. A szociálpszichológia, és különösen az igazságosság irányába történő társadalmi elmozdulásokat kívánatosnak tartó progresszív szociálpszichológia ezekre a tartós élethelyzetekre a rendszerigazolási keretet tartja érvényesnek. A fenti elméletek bemutatásával, és a fejezetünkben a további szakirodalom, valamint saját kutatási tapasztalataink tárgyalásával tovább próbáljuk árnyalni az igazságtalanságot követő viszontválasz elmaradására adott magyarázatokat.

4.1.4. Kapcsolatiság és hatékonyság integratív alktutárgyalásokban

Az emberi interakciók alakulását a körülmények helyzeti meghatározóin kívül természetesen erősen alakítja az is, hogy az interakcióban álló felek ismerik-e egymást, és ha igen, milyen természetű a köztük lévő kapcsolat. A kapcsolatiság és a hatékonyság között feszülő problematikát azon keresztül is szemléltethetjük, hogy mi történik, amikor egymással közeli kapcsolatban álló személyek próbálnak többszemponos megegyezést kötni integrációt igénylő alkuhelyzetekben

Az alkuk során szembenálló felek olyan egyezségeket kötnek, melyekkel mindketten jobban járnak ahhoz képest, mintha nem egyeztek volna meg. Az érdekek egymás ellen feszülnek, képletesen szólva egy eladó minél magasabb áron szeretne eladni, egy vevő pedig minél alacsonyabb áron szeretne venni. Sokszor az egyezkedés egyszerre több tételt érint, és ilyenkor csak a legkritikább esetben fordul elő, hogy ne legyenek olyan pontok, melyekkel kapcsolatban a saját érdek diktálta megegyezés az egyik félnek fontosabb. Sőt, a legtöbbször rá lehet találni kölcsönösen egymást kiegészítő prioritásokra, vagyis olyan pontokra, ami a másiknak fontos, de a saját érdek alapján elereszthető, ha cserébe engedményt kap a személy abban az ügyben, ami neki a fontosabb, de a másiknak nem annyira lényeges. Az integratív tárgyalásokban éppen az ilyen kölcsönösen előnyös engedmények megtételével lehet fokozni a nyereséget.

Felmerül a kérdés, hogy vajon az egymáshoz magukat közel érző személyek tudnak jobban integrálni, vagy az idegenek? Az intuíció azt sugallhatná, hogy a jó barátok jobb integratív alkut tudnak kötni egymással. Szeretnék kiismerni egymás preferenciáit, bíznak egymásban, és egyébként is szívesen cserélnék egymással információkat. Az intuíciónk azonban e kérdésben csal. Fry, Firestone és Williams (1983) a témában úttörő kutatást végzett. Egymással közeli kapcsolatban álló személyeket, illetve idegeneket vizsgáltak, és jutottak arra, hogy ugyan a közeli kapcsolatban álló személyeknek kevesebb idő kellett a megegyezéshez, de ez annak volt köszönhető, hogy a kapcsolathoz nem illő érdekegyeztetést minél hamarabb rövidebbre szerették volna zárni, és ezt úgy érték el, hogy integráció helyett szempontonként haladva egyszerű kompromisszumokat kötöttek.

Tenbrunsel, Wade-Benzoni Moag és Bazerman (1999) egy kísérleti ingatlan-piacot hoztak létre három eladóval és három vevővel. Minden vevő igényét ki tudta elégíteni valamelyik eladó, s minden eladónak lehetősége volt megtalálni azt a vevőt, aki pontosan arra vágyik, amit ő kínál. A legjobb üzletet kínáló partnert kérdezősködéssel tudták feltérképezni. Ha volt személyes ismerősük a potenciális partnerek között, jellemzően velük kötöttek üzletet, akkor is, ha nem náluk volt az a portéka, amelyre legjobban vágytak. A szerzők kapcsolati heurisztikával (becsléssel) magyarázták a jelenséget, vagyis a biztos kapcsolatba kapaszkodással a pontos információkra alapozás helyett. Az ilyen egyszerűsítéseket bizonytalan, információátülterhelt helyzetben alkalmazzuk.

De még az sem kell feltétlenül a kapcsolati hatás kiváltásához, hogy a szereplők ismerjék egymást. Elég, ha az alkut keretező társas közeget olyannak látják az emberek, amelyben a barátságos kapcsolatok sokat számítanak. Curhan, Neale, Ross és Rosencranz-Engelmann (2008) vizsgálatában a kísérleti módon manipulált „szervezeti kultúra” (barátságos vagy távolságtartó) is hatással volt az alkuk gazdasági értelemben vett kimenetelére, amit a kapcsolati kultúrának azok az implikációi okozhattak, mely szerint a baráti kapcsolatokban nem illik a saját érdeket hajszozni.

4.1.5. A morális alapok elmélete

A nyugati társadalmak nézőpontjából tekintve, ha az ember akár a munkahelyén, akár otthon, akár a társadalomban, melyben él, hátrátételt él meg, a tapasztalat morális komponense a kár, a

jogszerűség és az igazságosság fogalmaival írható le (Haidt és Graham, 2007). Innen tekintve a társadalmi igazságosság helyreállítását célzó gyakorlatok vitatása immorálisnak, és olyan morális értelemben nem releváns működések folyamányának látszik, mint például éppen a rendszerigazolás. Ugyanakkor egy szélesebb kulturális nézőpontból szemlélve az emberi moralitást, az egyéni szempontból érvényes morális tényezőkön kívül abba beletartoznak az intézmények szempontjából releváns szempontok is, mint például a lojalitás.

Ennek megfelelően Haidt és Joseph (2004) az emberi moralitásnak öt nagy alappillérét azonosították, melyek alapvető erényeket, morális alapokat testesítenek meg. Így a gondoskodást a károkozással szemben (Care/harm), az igazságosságot a csalással szemben (Fairness/cheating), a lojalitást a hűtlenséggel szemben (Loyalty/betrayal), a tekintélynek való engedelmességet a lázadással szemben (Authority/subversion) és a tisztaságot-szentséget a romlással szemben (Purity/degradation). Míg a gondoskodás és az igazságosság erényeinek gyakorlásához azok az interperszonális kapcsolatok adnak keretet, melyek nem feltétlenül struktúráltak hierarchikusan, addig a három másik erény kultiválása értelmezhetetlen a hierarchikus és közösségi mozzanat nélkül. A hűség és lojalitás gyakorlásával az egyén a csoportérdeknek veti alá a saját pillanatnyi érdekét és vágyait, az engedelmességet parancsoló helyzetekben a vezetőnek, a tisztaságot követelő helyzetekben pedig Istennek. (Még ha a tisztaságra vonatkozó állításokat a kérdőíves mérésben a hívők és nem hívők némiképpen másképp értik is Davis, Dooley, Hook, Choe és McElroy (2017) szerint).

A szerzők eredeti szándéka szerint tehát az elmélet a kulturális különbségeket volt hivatott megragadni (bár a politikai-ideológiai nézetekkel való összefüggések vizsgálata a későbbiekben domináns témává vált az elmélet inspirálta kutatásokban). Az amerikai populációban a károkozás kerülés és az igazságosság sokkal fontosabb erények, mint a közösségi morális erények (Graham és mtsai, 2011). A szervezeteket, a közösségeket sokkal inkább a szabályok, szabványok, forгатókönyvek tartják össze, mint az emberi kapcsolatok stabilitása. Erről Lewin 1948-ban írt írása, melyben az amerikai és német társadalmat hasonlítja össze, máig meglepően érvényes állításokat fogalmaz meg. A lakóhelyet érintő mobilitás az amerikaiaknál máig az egyik legnagyobb a világon (Kanadában hasonló a helyzet) (Spring, Tolnay és Crowder, 2016), éppen ezért nagyon fontosak a szervezetek folytonos működését biztosító szabályozó keretek.

Ilyen értelemben nem is csodálkozhatunk rajta, ha az igazságtalanságra nem reagáló személyt a nagy részben amerikai szakirodalom rendszerigazolónak mutatja be, aki nem is látja az igazságtalanságot, vagy ha látja azt, valamilyen kényszer miatt nem ad válaszlépést, nem pedig amiatt, mert például a lojalitás vagy az engedelmesség vagy éppen a tisztaság morális alapja megfűkezi ebben. A tipikus amerikai esetében a morális alapok elmélet alapján valóban nem kell számolnunk az engedelmesség, a hűség és a tisztaság szempontjai által való irányítottságra. Ha viszont arra gondolunk, hogy kevésbé individualista kultúrákban az igazságosság erényének fölénye visszaszorul a közösségi erényekhez képest, az igazságtalanságot követő válasz hiányát az engedelmesség, lojalitás és tisztaság kifejezéseként is tekinthetjük.

A kulturális összehasonlító vizsgálatok megerősítették a morális alapok kulturális különbözőségének a tételét. AlSheddi, Russell és Hegarty (2019) arról írnak, hogy egy angol

számára és egy szaúd-arábiai személy számára mennyire mást jelent, ha azt mondjuk valakire, erényes. Míg az angol a gondoskodás és az igazságosság dimenziói alapján festi e jellemrajzot, a szaúd-arábiai számba veszi a közösségi erényeket is. A morális alapok koncepciója és az azt vizsgáló kérdőív mindazonáltal széleskörűen működik, azzal együtt, hogy az egyes morális alappillérek erejében nagyok a kulturális különbségek. A törököknél például az amerikai átlaghoz képest a kollektív erények, például a lojalitás fontosabbak (Yilmaz, Harma, Bahçekapili és Cesur, 2016).

A kulturális tényezők magukba foglalják a vallást is, és akár olyan társadalmi ökológiai tényezőket is, mint a népsűrűség vagy a lakóhely változtatás értelmében vett mobilitás. Azt is hozzá kell fűznünk, hogy a morális alapjaikban nemcsak a kultúrák különbözhetnek, de egy kultúrán belül maguk az emberek is nagyon különbözőek lehetnek (Graham, Meindl, Beall, Johnson és Zhang, 2016). A fenti csoportosítások sorából például a vallást kiemelve, az pozitív kapcsolatot mutat a csoport-alapú morális alapokkal, még akkor is, ha a vallásossággal korreláló politikai konzervativizmus szerepét leszámítjuk az összefüggésrendszerből. Csoport-alapú morális alapokra egyébként legkevésbé azok a nem-vallásos személyek építenek, akik liberális politikai irányultságúak (LaBouff, Humphreys és Shen, 2017).

Számos más kutatásból is kitűnik, hogy a liberális, illetve a konzervatív ideológiai-politikai nézeteket vallók más morális alapokra helyezik a véleményeiket, és ez nagyban magyarázza, miért gondolkodnak nagyon különbözőképpen olyan sarkalatos kérdésekben, mint például az egyneműek házassága. Miközben a liberálisok a károkozás kerülésére és az igazságosságra alapoznak moralitásukban, a konzervatívok az öt különböző alapot nagyjából egyforma mértékben használják (Graham, Haidt és Nosek, 2009). Ugyanakkor egy 332 svéd személlyel végzett vizsgálat (Nilsson és Erlandsson, 2015) rámutat, hogy az erények a politikai jobboldalissággal nem közvetlenül függenek össze, hanem olyan politikai ideológiákon keresztül, mint az egyenlőség preferenciája, a rendszerigazolás vagy a változásoknak való ellenállás.

Összefoglalva, a nyugati társadalmakra nézve szokásos morális alapok jól működnek a képzett és liberális nyugatiaknál, akik a közvetlenül mások kárát nem okozó cselekedetek kapcsán nem különösebben háborodnak fel, legyenek azok akármennyire visszatartóak vagy akármilyen nagy tiszteletlenségek (Haidt, Koller és Dias, 1993). Ugyanakkor a kollektivisták kultúrákban való vizsgálódások, vagy a kifejezetten az alacsonyabb jövedelműeket, illetve konzervatív nézeteket valló embereket a vizsgálati mintába bevonó kutatások (akár az individualista kultúrát megtestesítő Amerikai Egyesült Államokban), arra jutottak, hogy az individuális alapokon túl a morális ítéletekben a spirituális tisztaság, a hierarchikus renddel szembeni tiszteletteljes és engedelmes viselkedés és a saját csoporthoz való lojális viszonyulás is nagymértékben számítanak (Graham, Haidt és Nosek, 2009).

Tehát a társadalmi igazságosság jórészt nyugati kutatói megalapozta kutatások alapján a morális alapok elmélet birtokában elfogult viszonyulás lenne a moralitásra úgy tekinteni, mint ami semmi másról nem szól, mint a kárrendezésről, a jogokról és az igazságosságról (Haidt és Graham, 2007).

4.2. Kutatási tapasztalatok saját kutatásainkból, melyek az érdek-alapú morálon túl a kapcsolat-alapú morál motivációs erejét húzzák alá

E fejezetben azokat a saját kutatási tapasztalatainkat rendszereztük, melyekből azt olvashatjuk ki, hogy a méltányosság iránti vágy, mint normatív hajtóerő, és a javak gyarapítása, mint másik hajtóerő közé feszített konfliktusainkban, akár még laboratóriumi anonim körülmények között is, alapvetően mennyire vigyázunk a kapcsolatainkra. Különösképpen gyenge hatalmi pozícióban (4.2.1. szakaszban bemutatott vizsgálat), illetve, ha arra a kapcsolatra megéri vigyázni (4.2.2. szakaszban bemutatott vizsgálat), és ha a kapcsolatok ápolására különös belső igény jellemző ránk (4.2.3. szakaszban bemutatott vizsgálat).

4.2.1. A hatalomfélés és hatalomvágyás különös ellentmondása és a kapcsolati rombolás ellen való „beépített” biztosítás

A következőkben felidézett vizsgálat tanulsága, hogy alárendelt szerepből tekintve a döntéshozóknak sokszor szimpatikusabb a kisebb erejű hatalom, mellyel ártani a fölöttesnek nem sokat lehet, de véleményezni, normát kifejezni annál inkább.

Ez a vizsgálat az egyik legrégebbi a dolgozatban felsorakoztatott saját kutatások közül (Güth és Kovács, 2002), a vizsgálati adatgyűjtés a PhD értekezésem benyújtása után nem sokkal történt, 2000 februárjában. A vizsgálati instrukciót a maga teljességében az *1. sz. melléklet* tartalmazza. Fő kérdése az volt, hogy miért akarnak az emberek az őket érintő döntésekben áron szerzett vétó-jogot birtokolni? Vajon csak azért szeretnék, hogy legyen vétó-joguk, hogy a döntéshozók respektálják őket, és előnyösebb javaslatokkal közeledjenek feléjük, de egyébként nem használnák ezt a jogot, ha arra kerülne sor? Vagy, ha már megszerezték a jogot, nagyon is élnek vele? Ez a kérdés emlékeztet a fegyverhasználati jog körüli vitában időről időre felbukkanó dilemmára: Vajon a fegyver csak jó elrettentő eszköz, vagy el is sül a kezünkben, ha már pénzt adtunk érte, és ott van? A pszichológiai szakirodalom régóta ismeri a „fegyver-effektus” jelenségét, hogy izgalmi állapotban egy agresszióhoz kapcsolódó kulcsinger (pl. a „fegyver”) kiváltja az agressziót (Berkowitz és LePage, 1967), tehát alapvetően éltünk azzal a várakozással, hogy a vétójogot nem dísz gyanánt szerzik az emberek meg, hanem azt használják is egy feszült helyzetben. Ezt a várakozásunkat a kilátáseleméletből (Kahneman és Tversky, 1981) ismert „elsüllyedt költségek” hatása alapján is fenntartottuk: még ha ez nem is racionális, az emberek nehezen tudnak előremutató döntéseikben a döntések előzményétől eltekinteni, s ha már áldoztak valamiért (megvették a „fegyvert”), annak úgymond „legyen értelme”. Van még egy kutatási vonulat, amely miatt azt feltételezhetjük, hogy az áron szerzett vétó-hatalomnak a használata a racionalitás vonatkozásában korlátos. Nevezetesen, a vétójog birtoklására általában a szorult helyzetbe került személy, csoport, alany vágyik. Olyan helyzetekben tesz jó szolgálatot, amikor az alany egy döntéshozó csoportban kisebbségbe kerül. A vétójog birtokában például el lehet kerülni, hogy olyan döntést erőltessenek valakire, melyet elfogadhatatlannak tart. A kisebbségi helyzet, az alacsony státusz, gyengébb pozíció nem

kedvez a figyelem-összpontosításnak, éleslátásnak, jól működtetett végrehajtó funkcióknak és célkövetésnek (Guinote, 2007; Keltner és mtsai, 2003; Magie és Smith, 2013), ahogyan azt a 4.1.2. szakaszban tárgyaltuk. Ezen a bázison is azt várhatjuk, hogy a vétójog birtoklására vágyakozással kapcsolatban nem a stratégiai megfontolásoké a főszerep.

A kérdés megválaszolásához, hogy tudniillik miért akarnak az emberek vétó-jogot szerezni, stratégiai eszközként akarják-e azt birtokolni, erősebbnek látszani az interakciós partner szemében, vagy romboló-büntető lehetőséget látnak benne, megkülönböztettük a vétójog különböző fokozatait. Ha az erősebb hatalmat becsülik többre birtokolandó erőforrásként, de költséges használatába nem bocsátkoznának, akkor a vétó inkább stratégiai eszköz. Ha a gyengébb hatalom ugyanannyit, sőt még többet ér, és nem tartják magukat távol a költséges használatától, ezt a viselkedést nem tekinthetjük stratégiai értelemben racionálisnak. Az eredeti publikációban négy különböző fokozatról beszélünk, de e dolgozatban a mondanivalónk kidomborításához bőségesen elég, ha három fokozatról, az erősről, a gyengéről és a nem létezőről beszélünk (eredetileg „közepes” is szerepelt).

Az erős vétójog vizsgálatunkban megfelelt annak, ami az ultimátumjátékból (Güth és mtsai, 1982) ismert, a gyenge pedig annak egy tompított változata. Az ultimátumjáték szokásos forgatókönyvét emeltük át a vizsgálatba, ahol az interakcióban egy elosztó és egy fogadó vesz részt. Egymással anonim interakciót folytatnak, üzenetváltással. Esetünkben az elosztó kezében 3000 Ft volt, melyből tetszés szerint adhatott a fogadónak. Az ultimátumjátékban a fogadó, ha nem tetszik neki az elosztó ajánlata, visszautasíthatja azt, de ebben az esetben egyikőjük sem kap pénzt. Ha elfogadja, úgy osztozkodnak, ahogyan az elosztó javasolta. A mi változatunkban azonban ez a visszautasítási jog nem volt adott, de meg lehetett vásárolni. Előre nem tudták a fogadók, hogy mennyi az ára. Kaptak rá 1500 Ft keretet, és eldönthették, hogy ebből a pénzből maximum mennyit készek adni a vétójogért. Amit nem költöttek el a vétójogra, azt megtarthatták. Egy hasonlattal élve, ha elmegyünk a boltba táskát venni, és viszünk magunkkal 15000 Ft-ot, mondván, hogy maximum ennyit vagyunk készek táskára költeni, de találunk egy tetszésünk szerinti táskát 8000 Ft-ért, akkor természetesen nem 15000 Ft-ot fizetünk ki, csak 8000 Ft-ot, és a többi megmarad. Ugyanígy, azt mondtuk a vizsgálati személyeknek, hogy előre nem tudjuk megmondani, mennyibe kerül a vétójog, ezt majd ki fogjuk sorsolni az 1 és 1500 között lévő számok közül. Nekik viszont előre meg kell szabni az árlimitjüket. Sőt, arról is nyilatkozni kell, hogy mi az a küszöbérték, ami fölött el fognak fogadni egy ajánlatot, ha sikerült vétójogot szerezni. Továbbá, nem csak a szokásos nagy erejű vétójogért határozták meg, hogy maximum mennyit készek érte adni, de egy sokkal kisebb erejű jogért is, mely elutasítás esetén nem semmisíti meg az erőforrást teljes egészében, csak annak egyharmadát semmisíti meg, oly módon, hogy megtörténik az elosztó által javasolt osztozkodás, de úgy, hogy ki-ki a javasolt összeg $\frac{2}{3}$ -át kapja meg. Azt is egy sorsolás döntötte el, hogy kinek-kinek egyáltalán melyik jogot nyílt lehetősége megvásárolni. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy ha nincs vétójoguk, akkor az elosztó diktátorajánlatot tesz, amit muszáj elfogadni. Azt is kihirdettük, hogy amikor az elosztó megteszi az ajánlatait, külön „csomagot” szerkeszt a nagyhatalmú, a kishatalmú, és a hatalom nélküli partnere számára, és minden elosztó és fogadó pár esetében az az ajánlat lép érvénybe, mely éppen megfelel a helyzetüknek. Tehát, ha kiderül, hogy a fogadónak erős hatalma van, az arra az esetre kitalált ajánlat lép érvénybe, ha kiderül,

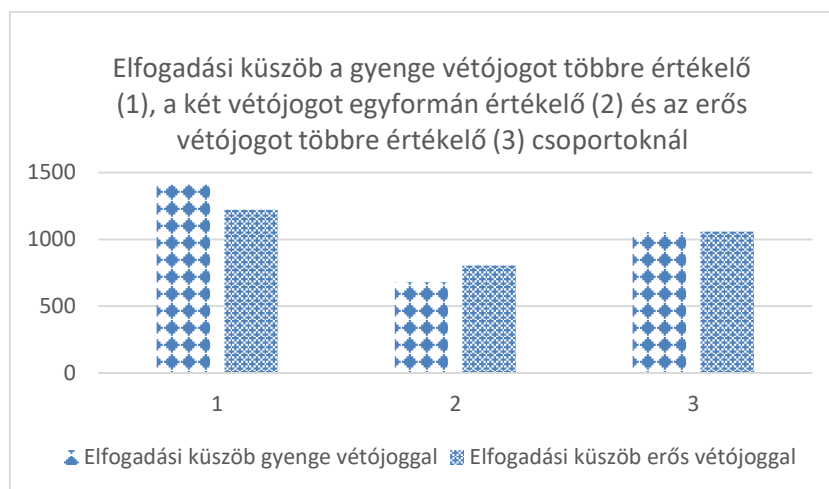
hogy kis hatalma van, akkor arra a helyzetre kialakított, ha kiderül, hogy nincs hatalma, akkor pedig a diktátor-ajánlat.

A vizsgálatot 80 egyetemistával végeztük el, akik hirdetésünkre önként jelentkeztek, és a megközelítőleg egy órás vizsgálat során átlagosan 2400 Ft-ot kerestek. Közülük negyvenen elosztói, negyvenen pedig fogadói szerepben hoztak döntést.

Mivel vizsgálatunk fókuszában a vétójog birtoklása mögötti motívumok és a vétójog gyakorlásának jellemzői állnak, ezért részletesebben a fogadók viselkedését elemezzük. Az elosztói viselkedést sommásan jellemzi a különböző feltételek mellett tett ajánlatok különbözősége (Friedman próba, $\chi^2 = 34,57$; $p < 0,01$), az ajánlatok esése a vétójog erejének fogyatkozásával. Átlagosan 1078 Ft-ot adtak az erős (a megsemmisítő erejű vétójogot birtokló), 770 Ft-ot a gyenge hatalmú fogadónak, és 353 Ft-ot annak, akinek nincs hatalma. A nagyobb hatalmúnak tehát rendre szignifikánsan többet adtak, mint a kisebb hatalmúnak (Wilcoxon teszt, $Z < -2,37$; $p < 0,01$). A fentiek alapján könnyen kiszámítható, hogy átlagosan 725 Ft-ot a nagy hatalom megér ($1078 \text{ Ft} - 353 \text{ Ft} = 725 \text{ Ft}$), és 417 Ft-ot a kis hatalom is megér ($770 \text{ Ft} - 353 \text{ Ft} = 417 \text{ Ft}$). Noha az elosztók mintegy 1/3-a egyébként még diktátor helyzetben is kifejezetten méltányos ajánlatot adott (mellyel a végén a fogadó legalább annyit keresett, mint maga az elosztó, tekintve, hogy ilyenkor számolni kell a fogadónak a vétójogra el nem költött pénzből származó jövedelmével is), az elosztók több, mint fele semmit nem adott annak a fogadónak, aki nem fegyverezte fel magát hatalommal, noha megtehetette volna.

A racionális elosztói képhez viszonyítva azonban fogadóként a személyek mintegy 2/3-a (62%-a) többre értékelte a kisebb vétó-hatalmat, és csak 15%-ára állt az, hogy a nagyobb vétóhatalomért készek lettek volna többet fizetni. A fogadók számára tehát összességében a gyenge vétójog értékesebb volt, mint az erős vétójog (Wilcoxon teszt, $Z = -3,40$; $p < 0,01$). Negyven személyből összesen három olyan személy volt, aki egyik típusú vétóhatalomra se tartott igényt, még akkor sem, ha azt nagyon olcsón adják. Ez a három személy, továbbá rajtuk kívül még egyvalaki, mindent kész volt elfogadni. A többiek viszont készek voltak vétójogot vásárolni, ki mennyiért, és a terveikben a visszautasítás is jelen volt, kinek-kinek az adott vétóhatalmi helyzethez igazítva. A kifizetni kész ár és az elfogadási küszöb határozottan összefüggött, például a kis hatalomért fizetni kész összeg és a kis hatalom esetén való elfogadási küszöb közepes erősségű szignifikáns pozitív együttjárást mutatott ($\rho = 0,47$; $p < 0,01$).

Az 1. ábra azt mutatja be, hogy milyen elfogadási küszöböt határoztak meg azok a személyek, akik számára a kis erejű vétójog többet ért, mint a nagy ($n = 25$), azok, akik számára ugyanannyit ért ($n = 6$), és azok, akik számára kevesebbet ért ($n = 9$). Nincs szignifikáns különbség a csoportok között, ami a nagyobb hatalom esetére jelölt elfogadási küszöböt illeti (Kruskal Wallis teszt, $H = 2,10$; $p = 0,35$), de van különbség a kisebb hatalom esetére jelölt elfogadási küszöb tekintetében (Kruskal Wallis teszt, $H = 12,06$; $p < 0,01$).

1. ábra. A kis hatalom (gyenge vétójog), valamint a nagy hatalom (erős vétójog) esetére beállított elfogadási küszöbök a gyengébb hatalom preferálásának függvényében. Az erős hatalom (középkék oszlopok) esetére meghatározott elfogadási küszöbök közti különbség nem szignifikáns. Gyenge hatalom (pepita oszlopok) esetén az elfogadási küszöb nagyobb azoknál a személyeknél, akik a kis hatalomért több pénzt voltak hajlandóak fizetni, mint a nagyért.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az ultimátumjáték fogadjátékosának szerepében lévő személyek többsége nem stratégiai eszközt látott a vétójogban, mert ha azt látott volna, akkor a nagyobb vétójogot nagyobbra becsülte volna, továbbá akkor az elfogadási küszöbértékek jóval alacsonyabban lettek volna. Sokkal inkább véleménynyilvánítási lehetőségként tekintettek rá, legalább is a magas elfogadási küszöbökből ez derül ki. A többség szemében az a véleménynyilvánítás, mely kevesebbet rombol, kívánatosabb, mint az, mely sokat rombol. E vizsgálat beszédesen illusztrálja, hogy a csökkent hatalomban hozott, jellemzően irracionális döntésekben benne rejlik az erőforrások védelme, a rombolás kerülése, egyszóval, a kapcsolatok védelme. Ugyanakkor az is kitűnik belőle, hogy a véleménynyilvánítás értékes portéka, érte áldozni is készek, a legtöbben próbálnak valamiféle védelmet szerezni a teljes kiszolgáltatottság ellen. Azok számára, akik a gyengébb hatalmat többre értékelték, és a gyengébb hatalom esetén élő küszöböt magasabbra tették, a méltányosságra való törekvés – beszámolóik alapján – jobban jellemző volt, mint a többiekre (Güth és Kovács, 2002). Fontos észrevenni, hogy végső soron azok, akik a kisebb hatalmat értékelték többre, jól is tették, hogy nem akartak sokat investálni a nagyobb hatalomba, mert azt az igényt, amit ők támasztottak volna az elosztókkal szemben (1223 Ft átlagosan), az elosztók (akik a nagy hatalom feltétele mellett átlagosan 1078 Ft-ot adtak), nem tudták volna teljesíteni. Igazságosság iránti vágyuk kifejezését a kis hatalom mellett jóval kisebb sérelmet okozva tudták gyakorolni.

4.2.2. Egyenlőség-heurisztikus osztás mentésre érdemes társas viszonyok közepette (kapcsolatmentés a hatékonyság rovására)

A következőekben felidézett vizsgálat szintén egy jövedelmezőség szempontjából veszteséges, a kapcsolatok fenntartásának szempontjából viszont nyereséges döntéshozói hajlandóságot mutat be, az egyenlőség-heurisztikus osztást, melyet a vizsgált döntéshozók nem véletlenszerűen alkalmaztak, hanem azzal bölcsen igazodtak ahhoz, hogy a kapcsolat vélhetően mit kíván meg (Kovács, 2019). Az egyenlőség-heurisztika, amint az az első fejezetben már bemutattuk, az egyenlőség elvének olyan alkalmazása az elosztásokban, mely alaposabban szemügyre véve logikátlan, de abból a szempontból hasznos, hogy egyszerű, jól kommunikálható, és az igazságosság szándékát nehéz elvitatni az ilyen elosztást javasló személytől.

Az ebben a szakaszban tárgyalt vizsgálat azt mutatja be, hogy csoportvezetői döntéshozói szerepbe bújva a döntéshozó által hozott komplex (több-szemponos) elosztási döntések igazodnak a csoport tűrőképességéhez és próbálják elejét venni a vitáknak, konfliktusoknak. Alapvetően is ragaszkodunk a kapcsolatbarát megoldásokhoz, de akkor ragaszkodunk jobban, ha arra a viták elkerülése érdekében valószínűleg nagyobb szükség van. És fordítva, akkor merünk nagyvonalúan eltávolodni az egyenlőség nyilvánvaló támpontjától, ha bízunk benne, hogy megértésre, nem pedig vitákra számíthatunk. Ha negatív irányban leng ki a csoportklíma, a társas heurisztikához akkor sem ragaszkodunk. Ebben az esetben a viszálykodást oly mértékben megszokhattuk, hogy annak újabb esélye nem riaszt vissza különösebben.

E vizsgálatból is, hasonlóan az előzőhöz, azt olvashatjuk majd ki, hogy a formális logika szerint nem feltétlenül racionális döntések az értékes kapcsolati erőforrások megőrzéséhez való ragaszkodást tükrözik. A fejezetben bemutatott szakirodalomhoz e vizsgálat a 4.1.4 szakaszban tárgyalt „Kapcsolatiság és hatékonyság integratív alku tárgyalásokban” tematikán keresztül kapcsolható. A szakasz tanulsága az volt, hogy az egymáshoz közel álló személyek az alkukban kerülnek a prioritások kitapogatását, és kevesebb kölcsönösen előnyös engedménnyel élnek. Az erőforrásaik jobb kihasználása helyett inkább rövidez zárják a vitás ügyeket és szempontként egyszerű kompromisszumokat kötnek. Itt a kapcsolati bázis három fokozatával számolunk, a rossz, a közepesen jó és a nagyon jó kapcsolattal.

Vizsgálatunkban egy kelet-magyarországi vegyipari nagyüzem 243 dolgozója vett részt egy átfogó kérdőíves felmérés keretében. A válaszadók 52%-a férfi, 48%-a nő volt. Átlagéletkoruk 43,2 év, életkoruk szórása 8,3 év volt. A kérdőívkitöltők mintegy felének felsőfokú iskolai végzettsége volt, a másik felének ennél alacsonyabb, jellemzően középiskolai.

A mondanivalónk szempontjából a fontos két vonatkozás, melyről adatokat gyűjtöttünk, a válaszadóknak a saját munkacsoportjukban a vezető felé megélt bizalma, másrészt egy kétszemponos elosztási feladatban való döntés. A vezető iránt érzett bizalmat egyetlen kérdéssel ragadtuk meg, „A vezetőm fontos célja az igazságosság”. A vezető felé érzett bizalmat e kérdéssel megragadni nem előzmény nélküli, a szakirodalomból több vizsgálat ismert, ahol hasonlóan jártak el (pl. Tyler, 1994). (Számos kérdés vonatkozott a csoportklímára

is, de azok a kérdések a kitöltők két csoportjában nem voltak azonosak, viszont a klímakérdések főkomponensei mindkét részmintában erősen korreláltak az emlegetett bizalmi kérdéssel.)

A kétszemponos elosztási feladat (a feladat a 2. sz. *melléklet*ben olvasható) képletesen két erőforrás (mindegyikből 10-10 egység) elosztására szólította fel a válaszadót egy ötfős munkacsoporton belül. (A feltételezésünk az volt, hogy ilyenkor a saját munkacsoportjukból indulnak ki a személyek.) Az egyik erőforrás egy-egy darabja („vásárlós jegy”) bárkihez jutott is, mindenkinek ugyanannyit ért, 3000 Ft-ot. A másik erőforrás egy-egy darabja („tankolós jegy”) viszont más és más értéket képviselt az egyes tagoknak, mindenkinek annyi Ft-ot ért, amennyiért az azt megelőző héten tankolt.

Az ilyen típusú elosztási döntések akkor észszerűek, ha azok kapják a változó értékű erőforrást (a tankolós jegyeket), akiknek az többet ér (többet tankoltak), cserébe, akiknek a változó értékű erőforrás értéktelen (nem tankoltak), több állandó értékű erőforrást (vásárlós jegyet) kapnak. Az egyik, és a másik erőforrással való bánásmódnak is 3-3 gyakorlatával számolva (észszerű irányban differenciál, nem tesz különbséget, észszerűtlen irányban differenciál) összesen 9 alternatívát vázoltunk fel azzal kapcsolatban, hogy hogyan lehetne elosztani az erőforrásokat. A választ észszerűnek osztályoztuk, ha legalább az egyik erőforrással észszerűen differenciált. Összességében 172 nem észszerű, és 71 észszerű megoldás született. Négy válasz volt gyakori: Elsőpró fölénye volt a teljes egyenlősítő választásnak, mely mindkét erőforrásból 2-2 darabot adott mindenkinek. A 172 nem észszerű döntésből 140 volt ilyen, s további 23 az egyes erőforrás-kategóriákon belül próbált egyenlősíteni, vagyis egyrészt az állandó forrást egyenlően szétosztani, másrészt a változó értékűből többet adni annak, akinek az kevesebbet ért.

Ezeket a megoldásokat egyenlőség-heurisztikusoknak tekinthetjük, hiszen van mögöttük egy nyilvánvaló egyenlőséget célzó szándék, de a megoldásmód mégis egyszerűsítő, nem optimális, még az egyenlőség elérésében sem. Hiszen az egyenlősítés céljával azoknak a kezébe állandó értékű erőforrást adni, akinek a változó értékű sokat ér, teljesen felesleges: az egyenlőség egy magasabb jövedelemszinten teljesülhet, ha az állandó értékű forrást egészében az kapja, akinek a változó értékű keveset ér.

A 71 észszerű megoldás közül két megoldás fordult elő gyakrabban: 22 személy úgy járt el, hogy az állandó értékű erőforrást rendelte a nem tankolókhöz, a változót pedig a tankolókhöz, 33 személy pedig úgy, hogy a változó értékű erőforrást osztotta differenciálatlanul, de az állandó értékűvel kompenzálta a keveset tankolókat.

A válaszadókat a vezető iránt érzett bizalom tekintetében három csoportba soroltuk: a nem bízó, a közepesen bízó, és az erősen bízó csoportokba. A csoportokba nem esett egyenlő számú személy, a bizalom eloszlása erősen a magas értékek felé tolódott. Az alacsony bizalmi fokozatba estek azok, akik a bizalom-skála középértékéhez képest alacsonyabb számot jelöltek annak kifejezésére, hogy mennyire bíznak a főnökükben (1-5-ig). 35 ilyen személyt találtunk. Közepes bizalmi fokozatba soroltuk azt a 61 személyt, akik a 6-11-ig terjedő skálaszakaszon az alacsonyabbak valamelyikén (6-7-8) jelöltek. Végül, magas bizalmi fokozatba kategorizáltunk 147 kitöltőt, akik a 6-11-ig terjedő skálaszakasz valamelyik magas értékén jelöltek (9-10-11).

Az 1. táblázat a különböző bizalmi fokozatokban észszerű és nem észszerű döntésre jutott válaszadók arányáról nyújt áttekintést. Mint ahogyan azt fentebb bemutattuk, a nem észszerű döntések gyakorlatilag megfeleltethetők az egyenlőség-heurisztikus döntéseknek (95%-os mértékben). Következésképpen a nem észszerű döntések tulajdonképpen a kevesebb hozamú, de társas szempontból biztonságosabb döntéseket jelölik.

A közepes bizalom esetén az egyenlőség-heurisztikus (nem észszerű) választások aránya az észszerűekéhez képest nagyobb, mint a másik két bizalmi helyzet esetén ($\chi^2(2) = 6,21$; $p = 0,04$). A gyenge és a nagy bizalom nem hozott egymáshoz képest az észszerű választások arányaiban különbséget ($\chi^2(1) = 0,97$; $p = 0,32$).

1. táblázat. Az észszerű és nem észszerű választások száma a bizalom három fokozatában (zárójelben feltüntetjük, hogy az adott bizalmi kategóriába tartozó személyeknek a hány %-a jutott észszerű, illetve nem észszerű döntésre). Közepes bizalom esetén arányaiban kevesebb az észszerű választás, a gyenge és az erős bizalom eseteihez egyaránt.

Társas tőke	Gyenge bizalom	Közepes bizalom	Erős bizalom
észszerű választás	14 (40%)	11 (18%)	46 (31%)
nem észszerű választás	21 (60%)	50 (82%)	101 (69%)

Tehát láthatjuk, hogy a csoportjukban a vezető felé közepes bizalmi szintet megélő válaszadók, ha ők maguk elosztási döntést hoznak, még annál is erősebben törekszenek arra, hogy a döntésük kommunikatív üzenete könnyen azonosíthatóan egyenlősítő, vagyis biztonságos legyen, mint amennyire a nagy bizalmi fokozatban ennek szükségét látják. A közepes bizalmi szint a nagy bizalomhoz képest valóban sebezhetőbb, ilyen helyzetben valóban helyénvaló óvatos, még csak véletlenül sem félreérthető döntéseket hozni (Lewicky, 2006). Laikus vizsgálati személyeink döntései azt tükrözik, hogy észlelik e veszítenivalót. A kis bizalom esetén talán már immúnis is az ember a vitákra, és a kapcsolat megőrzése kevésbé fontos, mint közepes vagy nagy bizalom esetén. Ezért az egyenlőségheurisztikus megoldástól kis bizalom esetén is arányaiban több válaszadó mert eltérni, bár szögezzük le, hogy az egyenlőségheurisztikus (kapcsolati értelemben nagyon biztonságos) megoldások még a kis bizalmi fokozat esetén is többségben voltak. A bármelyik bizalmi állapotban való többségi alkalmazáshoz a kérdőívkitöltésre fordított szokásosan nem túl nagyfokú figyelem és az egyenlőségheurisztikus válasz egyszerűsége is bizonyára hozzájárult.

4.2.3. Alkalmazkodás-alapú integráció integratív alkuban

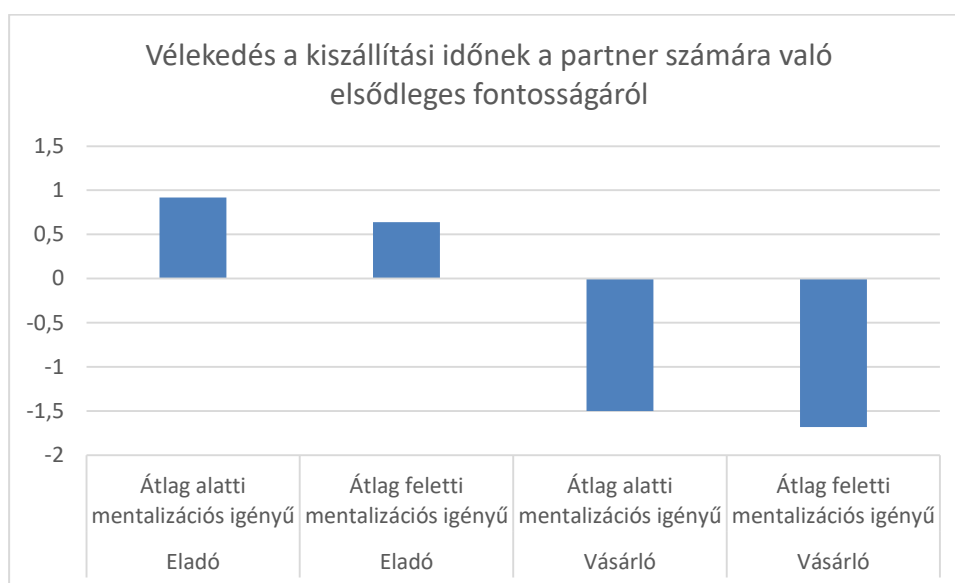
A következő szakaszban arra mutatunk példát, hogy a társas alkalmazkodás, igazodás, melyet az érdekképviselettel eddig e fejezetben szembeállítottunk, nem csak végső soron, a kapcsolat megőrzése miatt lehet hasznos, de még effektív haszoneremtésre is képes. A mentalizációs igény és az integratív alkuviselkedés vonatkozásában kapott összefüggéseket idézzük fel kutatásainkból (Bernáth és Kovács, 2015).

Emlékeztetésképpen, az integratív tárgyalások több vitás ügyet érintenek, mindegyik tekintetben érdekkülönbözőség van a felek között, de az egyes szempontok nem egyforma jelentőségűek a feleknek. Az ilyen helyzetekben a kölcsönösen előnyös engedmények megtételével lehet fokozni a nyereséget. Az integratív alkukat leggyakrabban három szempontos helyzetben szokták vizsgálni, melyben az egyik szempont ugyanolyan fontos mindkét félnek, de a másik két szempont alapján a prioritások összeegyeztethetőek, ami fontos az egyiknek, kevésbé fontos a másiknak, és fordítva (Pruitt, 2012). A jelen vizsgálatban a vizsgálati személyek által felvett két szerep a hentesboltos és az állattenyésztő gazda szerepei voltak (a vizsgálati instrukciók a 3. sz. mellékletben találhatóak meg). Arról folyt az alku, hogy hányféle állatot szállítson a gazda (ez a szempont egyformán volt nekik fontos, a gazda a minél kevesebb, a boltos a minél többféle állatban volt érdekelt), hogy milyen kiszállítási határidővel (ez a boltosnak volt nagyon fontos), és milyen fizetési határidővel (ez pedig a gazdának). A viselkedést a mentalizációs igény függvényében is vizsgáltuk. Ez az igény arra vonatkozik, hogy elmondása szerint valaki mennyire veszi fel mások perspektíváját, mennyire törekszik a szempontjait megismerni, a másik fejével gondolkodni (Bernáth és Kovács, 2013).

Vizsgálatunkban 150 fő vett részt, 75 tárgyalást folytattak, párban. Minél nagyobb fokú mentalizációs igényt fejezett ki valaki, a megállapodás annál nagyobb fokú integrációt tartalmazott, vagyis annál inkább figyelembe lett véve benne, hogy a boltosnak a kiszállítási idő a prioritás, a gazdának pedig a fizetési határidő ($\rho = 0,18; p = 0,03$). Fontos megjegyezni, hogy noha a mentalizációs igény az integrációval a fentieknek megfelelően függött össze, a saját nyereséggel nem volt kapcsolata ($\rho = 0,06; p = 0,45$). Az integrációt a pár nagyobb mentalizációs igényű tagja határozta meg jobban: A stepwise módszerrel meghatározott regressziós egyenlet szerint szignifikáns modellt ($df = 74; F = 5,28; p < 0,05$) a maximumérték kizárólagos bennfoglalásával írhatunk le ($\beta = 0,26; t = 2,30; p < 0,05$). Ez azt jelenti, hogy az integrációban az a személy volt a meghatározó, akinek erősebb volt a mentalizációs igénye, és ez a hatás a partner ilyen igényétől nem függött, vagyis a mentalizációs igénynek az integrációban egyértelműen meghatározó, diszjunktív szerepe volt.

A mentalizációs igény hatásának működését célozta az a kérdés, hogy vajon a magas mentalizációs igényű személyek ténylegesen pontosabban látták-e a prioritásokat. Minden résztvevőtől megkérdeztük az alku lezárása után, hogy szerintük mennyire volt a másiknak fontos a kiszállítási idő, mennyire volt fontos az állatfajták száma és mennyire a fizetési határidő (ezen a ponton fontos adalék, hogy az ilyen tárgyalásokon mindenki csak a saját szempontjait és ösztönzési rendszerét látja, a másikat nem). Ha jól reprezentálták az alkutárgyalás alapján a prioritásokat, az eladó (vagyis a gazda) látta, hogy a másiknak fontosabb a kiszállítási idő, mint az, hogy mikor fizet, továbbá a vevő (a boltos) látta, hogy a másiknak kevésbé fontos a kiszállítási idő, mint a fizetési határidő. A 2. ábra a kiszállítási idő és a fizetési idő vélt fontosságának a különbségeit jeleníti meg, egyrészt az átlag alatti, másrészt az átlag

feletti mentalizációs igényű személyek vonatkozásában. Az ábráról leolvasható, hogy alapvetően a szerepekből következő motivációs struktúrának megfelelően alakultak ezek az értékek. A Mann-Whitney próbák eredménye alapján az eladók (a gazdák) mind a magas, mind az alacsony mentalizációs igényű személyek esetében nagyon helyesen fontosabbnak látták a partnerük szemében a kiszállítási időt a fizetéshez képest, mint amennyire arról a vásárlók (a boltosok) úgy gondolták, hogy a partnerüknek fontos ($p < 0,01$, az elemzés a 3. sz. mellékletben nyomon követhető). A magas mentalizációs igényű személyek az alacsony mentalizációs igényűekhez képest sem az eladók ($p = 0,50$), sem a vásárlók ($p = 0,90$) esetében nem reprezentálták helyesebben a játék szerkezetét.

2. ábra. Benyomás arról, hogy a kiszállítási idő mennyivel lehetett fontosabb a partnernek, mint a kifizetési határidő. Az eladók esetében megjelenő magasabb értékek azt jelentik, hogy a vizsgálati személyek jól reprezentálták, hogy kinek mi a prioritása. A mentalizációs igény érdemben nem befolyásolta az érdekviszonyok megértését

A mentalizációs igény hatásmechanizmusának a megismerése szempontjából fontos eredmény, hogy a nagyobb mentalizációs igény nem vezetett a probléma szerkezetének a jobb megismeréséhez. Ez arra utal, hogy az erős igény nem azáltal eredményezett jobb integrációt, hogy a személy pontosabban reprezentálta a másik viselkedése alapján a probléma struktúráját, hanem vélhetőleg azáltal, hogy magas mentalizációs igénnyel jobban engedtek a másiknak, ha az valamihez erősen ragaszkodott. Mindezek alapján azt láthatjuk, hogy a társ gondolatainak, szándékainak megismerésére irányuló magasabb igény valószínűleg indirekt módon hat, feltételezhetően a másik szempontjaira való érzékeny ráhangolódás (engedés) által, ami hatékonyabb megoldásokhoz vezet integratív helyzetben.

A társas alkalmazkodás e példája (a mentalizációs igény gyakorlásán keresztül) megmutatta, hogy a kapcsolati ráhangolódás nem szükségszerűen ront az érdekegyeztetés sikerén. Itt összességében – nem egyéni hasznot tekintve – még javított is.

4.3. Összefoglalás

A fejezet az első részben olyan elméletek bemutatásával nyitott, melyek így vagy úgy, de szembeállították a jó kapcsolatok fenntartására és kialakítására irányuló motivációt a hatékonyságra irányuló motivációval. Így tesznek a pénz és a hatalom asszociatív hatásait tárgyaló elméletek (pl. Keltner és mtsai, 2003; Vohs és mtsai, 2006), a célkeretezési elmélet (Lindenberg és Steg, 2007), a jó kapcsolatok hatását az integratív tárgyalás eredményességének vonatkozásában tárgyaló elmélet (pl. Curhan és mtsai, 2008; Tenbrunsel és mtsai, 1999). De még a morális alapok elmélete is hordoz ilyen üzenetet, amikor azt állítja, hogy a közösséges morál-komponensek jelenléte csökkenti a méltányosság morálkomponens befolyásának viselkedésmeghatározó erejét igazságtalanságok esetén (Haidt és Joseph, 2004).

A második részben bemutatott kutatási szemelvények viszont inkább azt szemléltették, hogy a kapcsolatfenntartásra irányuló motivációval választott döntések – noha a szó szoros értelmében valóban eredményezhetnek egyfajta „haszonkiesést”, – ha végső soron tekintjük azokat, az adott kapcsolatban funkcionálisak. Van értelme annak, hogy a beosztott nem lövöldöz azzal a bizonyos erős fegyverrel a magas igényeit nem teljesítő főnökre (Güth és Kovács, 2002). Van értelme, hogy a mentenivaló kapcsolatokat társas heurisztikákkal védjük (Kovács, 2019), és van értelme, hogy alkalmazkodunk társunk igényeihez egy olyan helyzetben, ahol az az igény összeegyeztethető a miénkkel (Bernáth és Kovács, 2015).

A bemutatott helyzetekben az alkalmazkodó, kapcsolati motivációt kifejező fél nem került különösen méltatlan állapotba. Ez a jegy az ebben a fejezetben tárgyalt jelenségeket mindenképpen megkülönbözteti az előző fejezetben tárgyalt társadalmi jelenségek alaphelyzetétől, melyben a kiszolgáltatott fél hatalommal való együttműködése méltatlan viszonyokat tartósít. A kísérletesen előállított mesterséges helyzetekben megtapasztalt jelenségeket, melyekben a státuszhoz köthető működéseket a pillanatnyi beosztás váltja ki (a vétőjogos vizsgálat tipikusan ilyen volt), nehéz összevetni a valóságban tartósan fennálló, és számos más jellemzővel (például képzettség, kulturális beágyazottság, társadalmi kapcsolatok, stb.) összefonódó státuszbeli különbségek hatásával. Mindazonáltal a jövőben nem tartom lehetetlennek kísérleti úton vizsgálni a hatékony alkalmazkodást már gátló akadályoztatottságot.

5. AZ ÉSZLELT IGAZSÁGTALANSÁGOT VISZONZATLANUL HAGYÓK NYUGALMA

A dolgozat második fejezetében számos olyan vizsgálatot tárgyaltunk, melyek tanulsága szerint az igazságtalanságokat és az igazságosságot is a helyén viszonzozzuk, vagyis távolodunk azoktól, és büntetjük azokat, akik igazságtalanul bánnak velünk, de közelítünk azok felé, és jutalmazuk azokat, akiktől igazságos cselekedetekben részesültünk. Már azon a ponton, a második fejezetben is képbe került az igazságtalanságra, sértésre, alternatív módon, például megbocsátással való reagálás lehetősége, mely a cselekvéses válaszokhoz hasonlóan képes lehet a sértettség negatív feszültségét csökkenteni. Ehhez képest a harmadik fejezetben mégis inkább a társadalomérzékeny szociálpszichológiának a társadalmi igazságtalanságot konzerváló és rendszerigazoló nemcselekvés feletti aggodalmát jártuk körül, nem pedig azt, hogy a kapcsolat Konzerválásban milyen pozitív perspektívák nyílnak. A negyedik fejezet a kapcsolatvédelem és a haszonmaximalizálás dinamikus egyensúlyát értelmező szociálpszichológiai elméletekbe engedett bepillantani, s olyan vizsgálatainkba, melyek a kapcsolatvédelem végső soron való bölcsességét példázta. Folytatva ezt a logikai építkezést, a jelen fejezetben azok a vizsgálataink kerülnek bemutatásra, melyekből az igazságtalanságot viszonzatlanul, megtorlatlanul hagyók, illetve az igazságtalanságra kapcsolaterősítő módon válaszolók nyugalmanak lehetősége derül ki.

5.1. „Menethibás” csavar: a provokálhatatlanok türelme

Az itt röviden bemutatott kutatás (Kovács és mtsai, 2012) e fantázianevet („Menethibás csavar”) e dolgozat megírása során kapta. E névvel azt fejezem ki, hogy egy másik irányba menetes csavart a szokásos, óramutató járása szerinti csavarozással nem tudunk becsavarni az anyába. A csavarozási műveletek során, mint selejtet kidobjuk, mert eszünkbe sem jut, hogy a másik irányba csavarva használhatnánk.

Kutatási érdeklődésünk középpontjában a viszonzatlan békülési gesztus későbbi konfliktusrendezést megnehezítő öröksége állt: azt feltételeztük, hogy egy hosszan tartó konfliktusban egy békejobbot nehéz elfogadni, ha előzetesen volt olyan tapasztalatunk, hogy mi békülni szerettünk volna, de a másik visszautasított. Ezzel szemben, ha nem részesültünk a békülési szándékunk visszautasításában, mi sem érzünk késztetést arra, hogy a másik békülési szándékát visszautasítsuk, és hajlunk a békére. Az elképzelés elméleti hátterét a viszonzás normájának a megsértését büntetni vágyó szándék adja, mely akadálya lehet a békülésnek, kapcsolatrendezésnek, megbocsátásnak. A viszonzás normája ugyanis alapvető emberi norma. Számos vizsgálat megmutatta már, hogy a be nem tartásának büntetéséért az emberek akár még nem érintett helyzetben, amikor nem őket éri kár a normasértés miatt, is készek áldozatokat hozni, vagyis saját költségeket vállalnak, csak hogy helyére tegyék másokban ezt a normát (Cialdini, 1987; Fehr és Fischbacher, 2004). Vizsgálatunk sajátos célkitűzése az volt, hogy a kibomló konfliktusokban mutassunk rá a viszonzatlan békülési kezdeményezés tapasztalatának a konfliktusrendezésre nézve káros következményére.

A viszonzás normájának megsértését büntetni kívánó megtorló szándékot egyrészt a számításalapú egyensúly helyreállítására való törekvés vezérelheti (ha ő bántott azzal, hogy visszautasított, bántsuk mi is őt ugyanúgy, amikor ő akar békülni, s így „kivittek” lehetünk), másrészt az önérzeten esett csorbát megtorolni kész indulat. Tripp és Bies (2015) szerint a megtorlás vágya mögött mindig ott az igazságtalanság-érzés. Ahogyan Tyler (2012) az igazságosság iránti igényt haszonelvű-instrumentális és társas motívumokra vezeti vissza, a megtorlás iránt való igény mögött is lehetnek „számszaki”, az egyensúllyal kapcsolatos megfontolások is, de a társas státusszal kapcsolatosak is. A viszonzatlanság ugyanis nem csak kárt okoz az azt elszenvedőnek, de annak megtapasztalása, hogy az emberrel szemben nem tartják be az alapvető emberi normákat, kifejezetten önbecsülést sértő is. Ugyanis ezzel kívülre helyezik az embert azon a körön, akikkel szemben „illik viselkedni”, vagyis betartani az alapvető normákat (Opatow, 1990). A sérelmi motiváció az egyensúlyhelyreállító motivációnál sokkal veszedelmesebb, lévén nagy fokban szubjektív, hogy kinek mi mekkora sértésnek számít. A saját sérelmet nagynak látó személy jóval az őt ért kár mértékén túl torolhatja meg a sérelmeket. A megtorlásnak jókora énvédő funkciója van (Brown, 2004; Grobbink, Derksen és van Marle, 2015; McCullough, Bellah, Kilpatrick és Johnson, 2001), és ezzel összhangban a sértett önbecsülés csökkenti a megbocsátásra való hajlandóságot (Strelan és Zdaniuk, 2015).

Módszer, a vizsgálat résztvevői, procedúrája és forgatókönyve. Ahhoz, hogy e hipotézist vizsgálni tudjuk, olyan konfliktushelyzetre volt szükségünk, mely a laboratóriumban jól kézben tartott keretek között bontakozik ki. A vizsgálatban alkalmazott instrukciót a 4. sz. melléklet tartalmazza. Az elfajuló konfliktusok és a megtorlás vizsgálatához egyébként nehéz hozzányúlni, mivel egy kísérleti dizájn felépítésekor nehéz azt az átmenetet megtalálni, amit már tekinthetünk sértőnek, anélkül, hogy ártó lenne. A „kibontakozás” feltétele esetünkben mindössze annyi volt, hogy egy sorozatos támadást megtapasztaló vizsgálati személy egymás után kétszer maga is támadjon vissza. A kapott támadásokat mi garantáltuk. Ebben a folyamatban egyszer csak egy előre meghatározott ponton konfliktusrendezési, megegyezési lehetőség nyílt (akkor, amikor megvolt a vizsgálati személy zsinórban kétszer egymásutáni támadása), és azt vizsgáltuk, mennyire kész a békét elfogadni az, aki korábban már maga is akart békét kötni, de ajánlata nem talált kedvező fogadtatásra, és hogyan viselkedik az, aki korábban nem tett ilyen gesztust.

A laboratóriumban (egy tanteremben) elhelyezkedő vizsgálati személyeink úgy tudták, hogy kinek-kinek, van egy „párja” egy másik tanteremben. Önkéntes jelentkezőink látták is, ahogyan a másik tanterembe is bementek ugyanannyian, mint ahányan ők bementek a saját tantermükbe. Összesen 91 személy vett részt a vizsgálatban, jellemzően egyetemisták, a legkülönbözőbb szakokról, férfiak és nők vegyesen. Több adatgyűjtési alkalomra került sor, egy ülésben legfőljebb 10-10 személyt fogadtunk a két tanteremben. A teremben megtudták, hogy a vizsgálat végén ajándéktárgyakat (pár száz, legfeljebb ezer forintot érő papír-írószerkeket) sorsolunk ki, és mindenki olyan eséllyel nyer, mely eséllyel zárja a vizsgálatot. A kiindulási esélye mindenkinek 30-30% volt. A sorsoláson ezzel az egyénenként 30% eséllyel akár mindenki nyerhetett. Mintha azt mondanánk, hogy 1-től 100-ig beleteszünk egy kalapba számokat, kihúzzunk egyet, és ha az 30 alatti, akkor nyer az egyén. (Történetesen nem így

végeztük a sorsolást, hanem számítógépes módon, egyénileg, hogy lehetőleg minden egyes csoportban legyenek olyanok, akik nyertek, mert ha az előző metodikát követtük volna, akkor ugyan azokban a csoportokban, ahol a kalapból kicsi számot húzunk, mindenki nyert volna, de azokban, ahol nagyot, senki sem). Ezt a 30%-os nyerési esélyt meg lehetett próbálni növelni. Ki-ki csak a saját párjának a rovására tudta a saját esélyét növelni, úgy, hogy a párjától elvett 5% esélyt, mely szerzemény az ő markában 3%-ra olvadt. Egy ilyen elvétellel tehát valamennyit javítani lehetett a saját esélyen, de ez rontotta a társ esélyét. Felváltva hoztak arról döntést, hogy akarnak-e élni az ilyen esélynöveléssel, először az egyik, majd a másik, majd újra az egyik, mindaddig, amíg két egymást követő körben az egyik is és a másik is úgy nem döntött, hogy tartózkodik az esélynöveléstől. Ha folyamatosan elvettek egymástól, egyre és egyre csak fogyatkozott a nyerési esélyük. A konfliktus során fogyatkozó erőforrás a való élet konfliktusainak azt a jegyét szimbolizálta, hogy a tartós és egyre súlyosbodó konfliktusok elemésztik az erőforrásokat.

A fentiekben ismertetett forgatókönyvhöz az ötletet Bolle, Zizzo és Tan (2014) „vendetta”-játékából merítettük, mely a döntési szabályokat tekintve (pl. mikor beszélünk egyezségről) ekvivalens a mi laboratóriumi helyzetünk szabályaival, a különbség, hogy az eredeti változatban nem csak rögzített adagokat lehet elvenni a másiktól, noha amit elvesznek, annak az értéke ott is meghatározott töredékrészére csökken az eltulajdonító kezében.

Egy másik különbség, hogy az eredeti játékot szabad interakciók vizsgálatára alkalmazták, miközben a mi vizsgálati személyeink valójában nem egymással szemben hozták meg a döntéseket, hanem egy előre rögzített válaszsémával szemben. Amikor a kísérleti segéddek „közvetítették” a „párok” közötti üzenetváltásokat, valójában csak kimentek a teremből, és a vizsgálati személy aktuális döntése szerint való előre felállított viszontválaszt leolvasták a sémából, és azt a „választ” jelentették vissza, ami a séma szerint következett. A „véletlen” mindig úgy hozta, hogy az első lépést a „Másik” (vagyis a séma) tette meg, mely minden esetben az az elvétel volt. A séma mindaddig elvett, amíg a vizsgálati személy kétszer egymást követő saját döntése szerint nem döntött az elvétel mellett. Ha ez megtörtént, a séma felkínálta a békülést, vagyis a konfliktus lezárását azzal, hogy ő nem vett el. Mi arra voltunk kíváncsiak, ezen a ponton vajon a vizsgálati személy elfogadja-e a megegyezést, vagy nem, és ha nem, még hányszor akar elvenni, mielőtt ő maga megegyezést kínálna. A válaszséma, ha az általa kínált békét a vizsgálati személy nem fogadta el, a továbbiakban addig folytatta az elvételt, amíg csak a vizsgálati személy nem akart békülni. Ha békülni akart, azt a válaszséma azonnal elfogadta, és ott véget ért a játék. A játék egyébként, ha a nyerési esélye akárkinek is 10% alá esett, mindenképpen véget ért, mert nem szerettük volna, hogy legyenek olyanok, akik a sorsoláson nyerési esély nélkül indulnak.

A vizsgálat adatgyűjtésének része egy kérdőívvel zárult, melyben a vizsgálati személyek az átélt érzelmeikről számoltak be, arról, hogy mennyire dühösek a partnerükre és mennyire szomorúak amiatt, ahogyan alakult az interakció köztük és a partnerük között. Továbbá azt is megkérdeztük tőlük, mennyire tartották a partnerük viselkedését megszokottnak, normálisnak, helyénvalónak. Ezt az utólagos tájékoztatás követette, mely során elmondtuk nekik, hogy valójában nem egy emberrel, hanem egy válaszsémával voltak kapcsolatban. Befejezésékképp

kinek-kinek egyéneként lebonyolítottuk az ajándéksorsolást a megszerzett eséllyel, és ha nyert, odaadtuk az ajándékot.

E helyzetben, hogy melyik vizsgálati személy mit tapasztalt meg, nagy részben saját döntésein múlt. Van azonban három alaptörténet, melynek egyikébe mindenki besorolható: a „Béke”; az „Először béke majd harc”; és a „Harc” alaptörténete. Az elnevezéseket a vizsgálati személy viselkedése alapján adtuk. Ha az „Elvesz” döntést a „Harc”, a „Meghagy” döntést a „Béke” szavakkal helyettesítjük, s kiskapitális betűvel írjuk a séma által adott válaszokat, hogy megkülönböztessük azokat a vizsgálati személyeink válaszaitól, akkor a három típusba tartozó személyek alaptapasztalatát úgy foglalhatjuk össze, ahogyan azt a 2. táblázat mutatja. A Béke típusba tartozók, miután ők soha nem vettek el, de a partner négyszer is kifosztotta őket, 10% nyerési eséllyel fejezték be a játékot. A másik két típusba tartozó személyek azon a ponton, melyet a kérdőjel követ, kaptak egy esélyt, hogy véget vessenek a konfliktusnak, és megegyezéssel zárjanak.

2. táblázat. A játék során gyűjtött tapasztalatok három alaptípusa. Kiskapitális betűvel a séma válaszaik vannak szedve. A vizsgálati személyé minden második, nem kiskapitálissal szedett döntés.

<i>Típus</i>	<i>n</i>	<i>Tapasztalat</i>
<i>Béke</i>	12	HARC – Béke – HARC – Béke – HARC – Béke – HARC – Vége
<i>Először béke majd harc</i>	28	HARC – Béke – HARC – HARC – HARC – HARC – BÉKE – ?
<i>Harc</i>	51	HARC – HARC – HARC – HARC – BÉKE – ?

Eredmények. Eredeti hipotézisünk tehát az volt, hogy akinek van viszonzatlan békülési kezdeményezése („Először béke majd harc” típusba tartozó személyek) kevésbé készek a békét elfogadni a másiktól, mint azok, akiknek ilyen kezdeményezése nem volt („Harc” típusba tartozó személyek), még annak ellenére is, hogy korábban tőlük nem állt távol a béke, hiszen ők maguk is éltek a kapcsolat egy korábbi szakaszában hasonló kezdeményezéssel. Ebbe az elemzésbe nem lehetett bevonni azoknak a személyeknek az adatait, akik a „Béke” típusba tartoztak, hiszen nekik a maguk részéről nem volt milyen hacot abbahagyniuk, hiszen egy percig be nem vonódtak a konfliktusba, legalább is viselkedéses szinten nem vonódtak be.

Ahogyan azt a 3. táblázatból kiolvashatjuk, a viszonzatlan békülési kezdeményezést át nem élők valóban inkább készek voltak elfogadni a békét ($\chi^2 = 9,52$; $df = 1$; $p < 0,01$).

3. táblázat. A viszonzatlan békülés és az egyezség összefüggése. Akiknek volt korábban viszonzatlan békületi kezdeményezésük, arányaiban ritkábban tudták a partner (a séma) által felajánlott békét megkötni (11 személy a 28-ból), mint azok, akik nem élték át korábban a viszonzossági norma megsértését (38 személy az 51-ből).

		Egyezség ("Béke" válasz a 2.táblázatban kérdőjellel jelzett helyen)		
		nincs	van	
<i>Típus</i>	Harc	13	38	Σ 51
	Először béke majd harc	17	11	28
	Σ	30	49	79

A fenti elemzés abban a tekintetben, hogy az azonnali meg nem egyezést vajon mi motiválja, az egyensúlyra törekvésből, vagy a sértettségéből fakad, nem ad választ. Hogy e két komponensnek mi a szerepe, azt regresszióelemzéssel vizsgáltuk. Az eredményeket a 4. táblázat foglalja össze.

4. táblázat. Az egyensúlyhelyreállítás és a sérelmi motiváció szerepe a megegyezéssel való késlekedésben. A táblázat a lépésenkénti regresszióelemzés eredményezte sztenderdizált β értékeket mutatja. A késlekedésben az egyensúlyhelyreállítás (gesztust tett) és a sértett önérzet (gesztust tett $\times$ negatív indulat) egyaránt szerepet játszik.

<i>Változók</i>	<i>1. modell</i>	<i>2. modell</i>	<i>3. modell</i>
gesztust tett	0,34**	0,32**	0,26*
negatív indulat		0,05	0,02
gesztust tett $\times$ negatív indulat			0,31**
R^2	0,10**	0,10**	0,17**

*: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

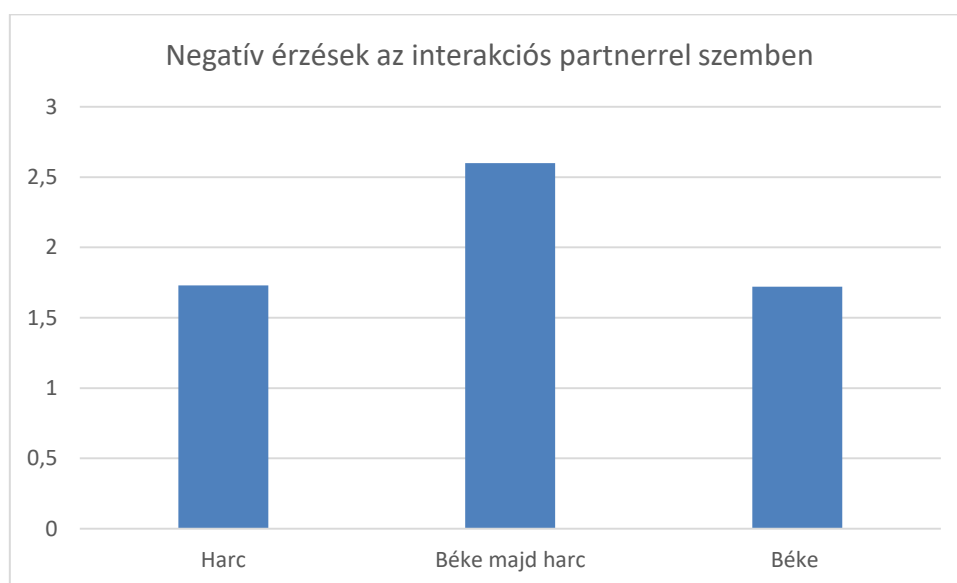
A regresszióelemzés függő változója, a késlekedés, egy négyértékű változó, ami azt fejezi ki, hogy ahhoz a ponthoz képest, mikor a séma által kezdeményezett békülés alapján először lehetne békét kötni, hányadik döntésben dönt a személy a béke mellett. Nulla az értéke, ha azonnal; 1 az értéke, ha a következő lépésben; 2, ha a következő második lépésben, és 3, ha még később, vagy soha. Az elemzés szerint a késlekedést egyrészt a viszonzatlan békülés tapasztalata okozza, mely az egyensúly helyreállítására motivál. Másrészt, ezzel párhuzamosan azok a rossz érzések okozzák, melyek a viszonzatlan békülés tapasztalatából erednek, és arra indítanak, hogy a sérelmet a személy ne hagyja megtorlás nélkül. Minél inkább eluralkodnak a visszautasítottságból eredő rossz érzések a személyen (minél haragosabb a másokra, illetve

minél szomorúbb a dolgok alakulása miatt), annál többet késlekedik a béküléssel. (A negatív indulat a harag és a szomorúság átlaga, $\alpha = 0,84$).

Mint azt nyomon követhettük, eredeti vizsgálati kérdésünk megválaszolásának az adott keretek között a feltétele a konfliktusba való bevonódás volt. Így azokat a személyeket, akik a „Béke” típusba tartoztak, be sem vontuk elemzéseinkbe, sem a 2012-ben publikált tanulmányban (Kovács és mtsai, 2012), sem a fentiekben e szakaszban bemutatott új, a korábbi tanulmányban nem szereplő regressziós elemzésben (4. táblázat).

Az igazságtalanságra adott proszociális válaszok kapcsán megfogalmazott új felvetéseink szempontjából azonban e 12 „Béke” típusba tartozó személynek, akik sem saját önértékük, sem erőforrásaik védelmében nem keltek harcra, jelentősége lett: Vajon milyen érzelmekkel viseltettek a történések iránt? Vajon látták-e, hogy nem teljesen a normák szerint való az, amit a másik tesz?

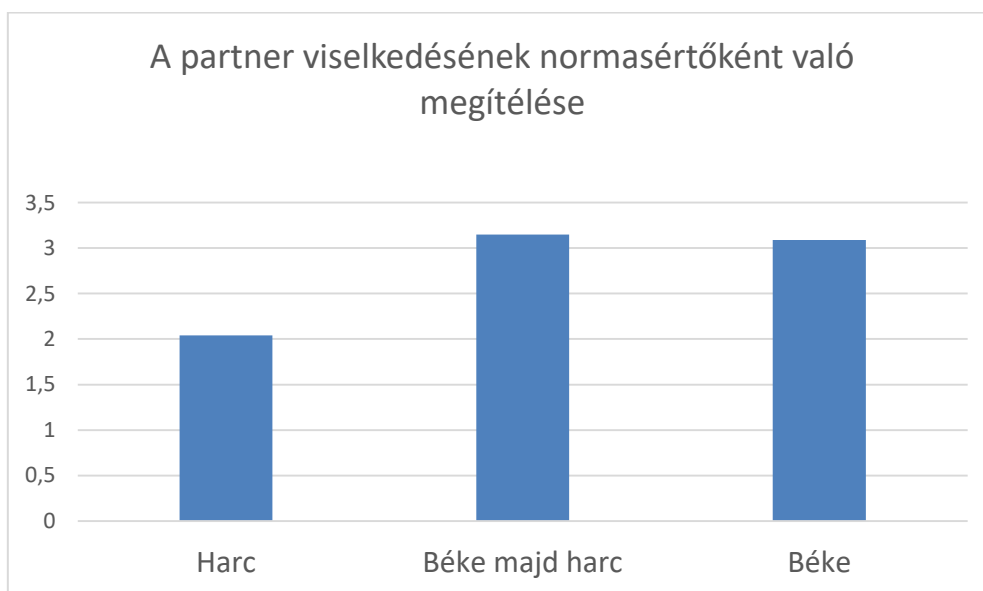
A három csoport különböző mértékű negatív indulatot élt át ($H = 13,35; p < 0,01$), ahogyan azt a 3. ábra is megjeleníti. Az utóelemzés (M-W-U teszt) alapján az először békés, majd harcos csoport szignifikánsan több negatív indulatot élt át, nemcsak a végig harcos, vagyis viszonzatlan békülést át nem élő csoportnál, de annál a csoportnál is, akik végig békések maradtak ($Z < -2,41; p < 0,02$). Az elszenvedett bántalom ennél a végig békés csoportnál nem okozott különösképpen magas indulatokat, legalább is elmondásuk szerint nem.

3. ábra. A játéktörténet (játékstílus) és az átélt negatív érzések összefüggése. A konfliktusba be nem vonható, de velük szemben a másik normasértését többször megtapasztaló személyek („Béke” játéktörténet) az utókérdőívben nem számolnak be arról, hogy különösképpen haragudnának vagy szomorúak lennének.

Felmerült a kérdés, hogy vajon a konfliktusban soha nem visszavágó személy egyáltalán látta-e, hogy az normasértés, amit a másik művel. Ha látta, és ennek ellenére nem számol be utólagosan negatív érzésekről, akkor vagy nem érzékeny annyira a vele szemben elkövetett

sértésre, vagy sikerült neki hamar megküzdenie a normasértéssel, túltennie magát az öt ért sérelmeken. Az utókérdőívben két kérdés arra irányult, hogy a vizsgálati személy mennyire tartotta a másik viselkedését furcsának, szokatlannak, vagyis olyannak, mely sérti a normákat. Ezekre a kérdésekre is ötfokú skálán adtak választ a személyek, ahol az 5-ös fokozat azt jelenti, hogy nagyon furcsának, szokatlannak találta. Mivel a két kérdésre adott válaszok nem mutattak megfelelő konzisztenciát ($\alpha = 0,40$), e két kérdésre adott válaszok tekintetében a különbségeket kérdésenként elemeztük. A „normasértés” ezen mutatói közül a három csoport között különbséget abban a tekintetben kaptunk, hogy mennyire találták partnerük viselkedését furcsának ($H = 12,33$; $df = 2$; $p < 0,01$). Amint a 4. ábra alapján is látható, a normasértésről való benyomások tekintetében különbség a „Harc” és a másik két játéktörténeti típusba eső személyek között van. A különbség a M-W-U teszttel történt utóelemzések szerint mindkét esetben szignifikáns ($Z < -2,03$, $p < 0,05$), miközben a normasértést megélő két csoport között nincs különbség ($Z = -0,05$, $p = 0,97$). Kijelenthetjük tehát, hogy a „Béke” csoport valóban nem látta a másik normasértő viselkedését kevésbé normasértőnek, mint az „Először béke, majd harc” csoport.

4. ábra. A normasértés észlelete a három játéktípus-kategóriába eső személyeknél. Azok ítélték a partner viselkedését normasértőbbnek (furcsábbnak), akik valóban átéltek normasértést. Tehát a konfliktusba be nem vonódó személyek („Béke” játéktörténet) ugyanúgy látták a normasértést, mint azok a személyek („Béke majd harc” játéktörténet), akik bevonódtak a konfliktusba.

Vagyis arra a következtetésre juthatunk, hogy a velük szemben elkövetett normasértést viszonzatlanul hagyók nem vakok a normasértésre, de a normasértés vagy nem zaklatja föl őket annyira, hogy az cselekvésre sarkallja őket, vagy pedig cselekvés nélkül is sikerül hamar túljutniuk a fölzaklatottságon (esetleg mindkettő), mindenesetre nem áll, hogy a türelmes válaszuk maradandóan terhelni látszana őket a hátrahagyott, meg nem munkált feszültséggel.

Azt, hogy ez a normasértő tapasztalat őket alapvetően kevésbé zaklatta fel, vagy mire az utókérdőív kitöltéséhez értek, sikeresebben tudtak a negatív érzéseikkel megküzdeni, esetleg mindkettő, e konkrét adatgyűjtés adataiból kiindulva nem tudjuk megválaszolni.

5.2. Az igazságtalanságot követő feszültség oldásának egyéni mintázatai: szóvá tenni vagy hallgatni?

A dolgozatban az igazságtalanságra adott kapcsolatkonzerváló proszociális reakciók állnak középpontban. Az ebben a szakaszban bemutatott vizsgálat az igazságtalanságra adott reakciók érzelmi, kognitív és viselkedéses aspektusaira irányul, s ezek kapcsolatára egyéni jellemzőkkel, a vallásossággal, barátságossággal, a vonásszintű megbocsátásra való hajlandósággal. Mivel ezen a ponton számunkra nem az egyéni tényezőknek az igazságtalanságra adott válaszokkal való összefüggései állnak a középpontban, hanem elsősorban annak nyomatékosítása, hogy az igazságtalanságra nem feltétlenül reagálunk megtorló módon, és ha nem reagálunk, az nem feltétlenül jelenti azt, hogy nem is láttuk az igazságtalanságot, e szakaszban eltekintünk az egyéni tényezőkkel való összefüggésektől. Helyette kifejezetten a reakciók mintázatainak csoportosítására koncentrálnak. Az egyéni tényezők szerepére a 7.2. szakaszban térünk vissza, amikor az e szakaszban bemutatott vizsgálati eredményeinket kiegészítjük az egyéni tényezőkkel való összefüggésekkel.

E vizsgálatban – melyhez az adatokat Fülöp Katalin, a Debreceni Egyetem viselkedéselemző BA hallgatója végezte a témavezetésem mellett a szakdolgozatához 2019-ben, – 267 személy (190 nő, 77 férfi, 87%-uk 25 évesnél nem idősebb, jellemzően egyetemista) vett részt és töltött ki egy online kényelmi mintavétel során egy rövid kérdőívet. A mérés állításai teljes körűen megtalálhatóak az 5. sz. *melléklet*ben. A kérdőív nemre, életkorra, és végzettségre irányuló demográfiai kérdésekkel indított. A vallásosság mérésére három kérdés irányult (Mennyit jár templomba; Hisz-e Istenben; Vallásosnak tartja-e magát). Barátságosságot felmérő állításokból négy szerepelt (Donnellan és mtsai, 2006 alapján, pl. „Ráhangolódok mások érzelmeire”). A tíz vonásszintű megbocsátás (Berry, Worthington, O'Connor, Parrott és Wade, 2005) mérését célzó ítemet Papp (2014) alapján emeltük be, pl. „Általában könnyedén megbocsátok és elfelejtek sértéseket”. Továbbá tartalmazott még a kérdőív nyolc olyan általunk megfogalmazott kérdést, melyek az igazságtalanságra adott válaszreakciók mérését célozták (pl. „Hamar vissza tudom nyerni nyugalمامat, ha valami igazságtalanság ér”). Az 5. *táblázat* mind a nyolc kérdést feltünteti. E reakciókat a cselekvő-helyreállító, és a türelmes-proszociális tematika alapján fogalmaztuk meg. A válaszok rotáció nélküli főkomponens-analízis módszerrel végzett faktorelemzése három faktort eredményezett az igazságtalanságra adott reakciók vonatkozásában, melyeket a faktorba eső legjellemzőbb ítemek alapján érzelmi, cselekvéses és gondolati komponensekként azonosítottunk. A táblázat azt is bemutatja, hogy az egyes állítások mekkora súllyal járultak hozzá az egyes faktorokhoz.

5. táblázat. Az igazságtalanságra adott válaszokat mérő kérdések, és azok érzelmi, cselekvéses és gondolati kategóriákba sorolása faktoranalízissel. A kérdések megjelenítése nem a kérdőívben való sorrendjüket követi, hanem azt az elvet, hogy az egy faktorhoz tartozó állítások közül (egy sáfrányozott mezőben összefogva) melyik a leginkább a faktorhoz tartozó, azt melyik követi, és így tovább.

	1	2	3
	„érzelmi”	„cselekvéses”	„gondolati”
	megőrizni a nyugalmat	nem hagyni magam	számvetést készíteni: mit nyerünk, mit veszünk
Magyarázott variancia:	24,98%	20,24%	14,38%
Hamar vissza tudom nyerni nyugalمامat, ha valami igazságtalanság ér (5).	0,73	0,28	-0,23
Igyeeksek minél kevesebbet foglalkozni a sérelmeimmel (8).	0,68	0,26	0,17
Az igazságtalan sérelmeket okozók gyakran nem szándékosan követik el a sértéseket (7).	0,47	-0,20	0,44
Az igazságtalan viszonyokat az életemben igyeeksek felszámolni (2).	-0,15	0,70	0,15
Ha úgy érzem, hogy a családban igazságtalanul megbánt valaki, azt szóvá teszem (1).	-0,17	0,70	0,20
Az engem érő jogtalan sérelmek után ragaszkodik hozzá, hogy a sértő ismerje el, hogy hibázott (3).	-0,47	0,54	0,20
Az igazságtalanságok boncolgatása és rendezése nem túl bölcs dolog, mert közben eltávolodhatunk fontos kapcsolatainktól (6).	0,33	-0,13	0,77
Az engem érő méltánytalanságokon sokat rágódom (4).	-0,63	-0,37	0,41

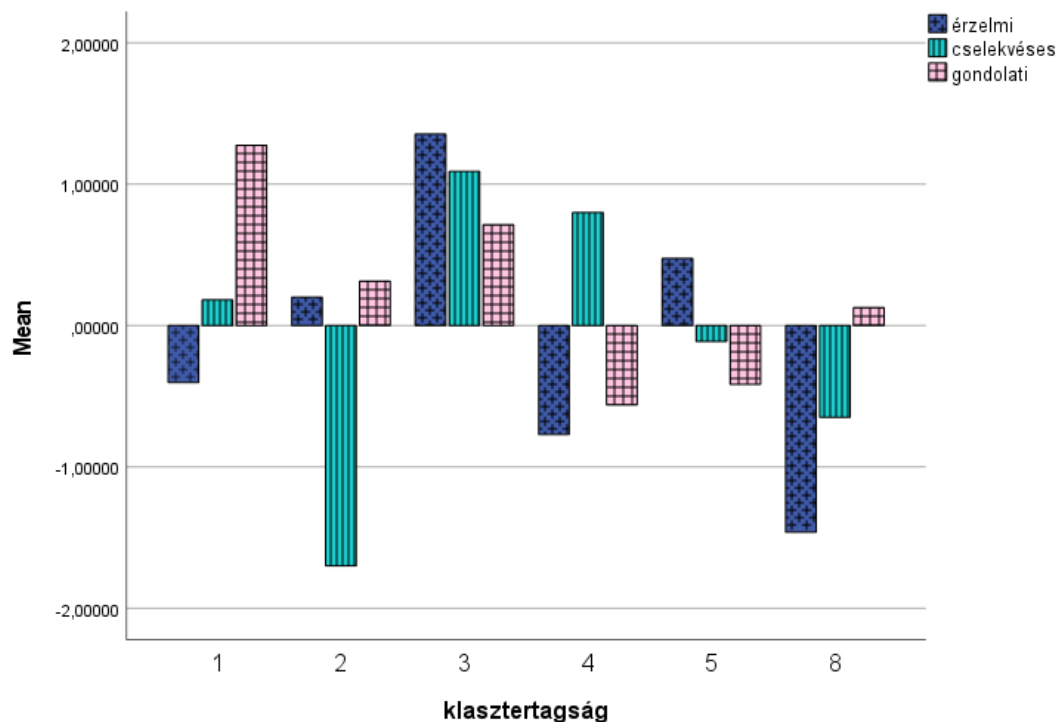
A válaszmintázatok elemzéséhez a három komponens alapján klaszteranalízist hajtottunk végre, ugyanis típusos mintázatait kerestük az igazságtalanságra adott reakcióknak. Különösképpen a cselekvéssel feszültséget oldó, és a nem-cselekvéssel feszültséget oldó kategóriákra szeretünk volna rátalálni, mint amelyek a személy karakterszintjén leképeznék a

csereelméleti alapokon viszonzó, illetve a viszonyosságon túlmutató (kapcsolatkonzerváló) típusos reakciómódokat. Az 5. sz. melléklet részletesen dokumentálja, hogyan jutottunk el egy olyan csoportosításig, mely hat karakteresen különváló csoportot, továbbá három jelentéktelen, igen alacsony számosságú csoportot különített el. A hat nagyobb csoport jellemzőit a 6. táblázat és az 5. ábra jelenítik meg.

6. táblázat. Klaszterek és jellemzőik. Karakteresnek akkor tekintünk valamilyen tekintetben egy csoportot, ha a jellemző sztenderdizált középértéke egymintás t-próba alapján eltért 0-tól.

Klaszterek és tagjai száma	Jellemző érzelmi, cselekvéses és gondolkodási jegyek
1. 42 fő	minden tekintetben karakteres, $p < 0,02$
2. 25 fő	érzelmeket leszámítva karakteres $p < 0,01$
3. 26 fő	minden tekintetben karakteres, $p < 0,01$
4. 48 fő	minden tekintetben karakteres, $p < 0,01$
5. 91 fő	cselekvést leszámítva karakteres $p < 0,01$
8. 24 fő	gondolkodást leszámítva karakteres $p < 0,01$

Az 5. ábrán az első oszlop rendre az érzelmi, a második a cselekvéses, a harmadik pedig az igazságtalanságra adott gondolati válasz-komponensnek felel meg.

5. ábra. A klaszterek jellemzői érzelmi, cselekvéses és gondolati tekintetben

Az igazságtalanságra a cselekvés vagy az idegeskedés tekintetében erősebben reagáló, a 3-as és 8-as klaszterbe tartozó személyek esetében a cselekvés-szóvátétel olyan módon jár együtt az

érzelmi feszültséggel, ahogyan azt az igazságossággal kapcsolatban birtokolt viszonzás-tematikájú kulturális alapértelmezéseink alapján várhatjuk: akik kiállnak az igazukért igazságtalanság esetén, azok megnyugszanak, akik pedig nem állnak ki, idegesek maradnak. A többi klaszter esetében viszont más a mintázat.

A 7. táblázat baloldala a 3-as és 8-as csoportokba tartozó személyek (50 fő) esetében mutatja be, hogy a cselekvés és az érzelmi reakciók hogyan függnek össze. A cselekvés és megnyugvás között erős pozitív kapcsolat mutatkozik (0,69 *rho* értékkel). Ugyanakkor, ahogyan azt a táblázat jobboldali fele mutatja, a minta nagyobbik részére, az 1-es, a 2-es a 4-es és 5-ös klaszterekbe tartozó személyekre (207 fő) a megnyugvás és a kiállás fordított kapcsolata jellemző, vagyis azok nyugszanak meg könnyebben, akik *nem* cselekszenek (-0,30 *rho* értékkel).

7. táblázat. A nyugalom és a cselekvés komponenseinek összefüggése az igazságtalanságra adott reakciókban: Vannak, akiket a cselekvés nyugtat meg, és vannak, akiket a nem-cselekvés

	3-as és 8-as klaszter, <i>n</i> = 50	1-es, 2-es, 4-es és 5-ös klaszter, <i>n</i> = 207
	cselekvés	cselekvés
Nyugalom (érzelem)	0,69**	-0,30**

** $p < 0,01$

Vagyis, e vizsgálat alapján nem túlzás azt kijelentenünk, hogy az emberek jó részére valószínűleg nem igaz, hogy megnyugvást az igazságtalan élethelyzetekben számukra a magukért való kiállás hoz. Ellenben sokkal inkább igaz lehet, hogy próbálják magukat az igazságtalanságtól érzelmileg eltávolítani, próbálnak megnyugodni, és folytatni a kapcsolatot a sérelem ellenére, mint ha mi sem történt volna.

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, természetesen, hogy e vizsgálatban főként egyetemisták vettek részt (bár ez csak az általánosíthatóság szempontjából lehet probléma, ugyanis a fiatal életkor nem jelenti azt, hogy kinek-kinek ne lehetne fiatal felnőtt korára bőséges tapasztalata öt évi igazságtalanságokról). Továbbá, az igazságtalanságra adott reakciókkal kapcsolatban általánosságban kinyilvánított önjellemzések egy-egy adott helyzetre nem biztos, hogy állnak. Az efféle problémák az általános önbeszámolókra építő vizsgálatokkal kapcsolatban mindig felmerülnek. Teljes hozzáférésünk nincs a pszichológiai működéseinkhez, és önmagunkról sokszor ugyanúgy az emberekről általában gondolt elméleteink (laikus elméleteink) alapján nyilatkozunk, mint másokról (Nisbett és Bellows, 1977).

Azonban ha az igazságtalanságra adott válaszokkal kapcsolatban még így is lenne, akkor is figyelemreméltó, hogy a válaszadóink jó részében a nyugalommal a nem-cselekvés kapcsolódott össze, másik részében pedig a cselekvés. Tehát minimum a dolgokról való gondolkodás szintjén, vagyis a reprezentációs szinten komolyan jelen van az emberekben az igazságtalanságra való pacifista, kapcsolatkonzerváló hajlam. Ezt azzal együtt is leszűrhetjük,

hogy elméletben és általában véve nyilvánvalóan sokkal könnyebb türelmesnek és megbocsátónak lenni, mint történetesen, egy durva sérelem kapcsán.

5.3. A kapcsolatromboló és kapcsolatjavító válaszok egymás mellett való jelenléte az igazságtalanságot követően

Miközben előző szakaszunkban arra mutattunk rá, hogy maguk az emberek is besorolhatók a nyugalmat hozó megoldást inkább a szóvá tételben vagy inkább a nem-cselekvésben látók csoportjaiba, e szakaszban arról lesz szó, hogy egyetlen epizódra adott válaszban is jelen lehet a kapcsolatrombolás és a kapcsolatépítés is, mégpedig egymás mellett is. (Noha talán túlzásnak tűnik – és bizonyos szempontból az is – a szóvá tételt „kapcsolatrombolás”-nak titulálni, mégis, Bales (1970) alapján, a „vitatás”, funkcióját tekintve egy negatív kapcsolati kommunikációs mozzanat, a „nyugtázás” pedig pozitív jelentésű kommunikáció.)

Mint a kísérletes vizsgálatoknak általában, az igazságtalanságra adott válaszokat elemző vizsgálatoknak is megvan az a sajátossága, hogy a vizsgálat kereteiben felmért válaszok nem képviselik a jelenségnek a mindennapi életben előforduló változatosságát és teljességét. Így gyakran előfordul, hogy az igazságtalanságra adott reakciók sorából vagy a rombolás kerül elő (jó példa erre az ultimátumjátékban való viselkedést vizsgáló hagyomány, lásd pl. Blount, 1995) vagy pedig a kapcsolat-helyreállítás, melyet a megbocsátó viselkedést vizsgáló tanulmányok illusztrálhatnak (pl. McCullough és mtsai, 1997, vagy Worthington, 2001).

Vizsgálatunkban egyszerre vettük nagyító alá mindkét típusú viselkedést, és tanulmányoztuk, hogy az igazságtalanságot hogyan követik ezek, különös tekintettel arra, hogy az igazságtalanság indukálta stresszhez hogyan köthetők ezek a különböző viselkedések. Nem csak arról van szó, hogy a nem-rombolás és a barátkozás közé nem tehető egyenlőségjel. De arról, hogy a barátkozás és a rombolás akár egymással párhuzamosan is jelen lehet.

Vinyetta-módszerrel (Kovács, 2015) élő kutatást végeztünk, vagyis egy rövid történetnek a vizsgálni kívánt pontokat tekintve különböző, egyébként minden tekintetben ugyanolyan változatait mutattuk be a válaszadóknak, mindenkinek csak egyet a négyből. (A kutatásban alkalmazott vizsgálóeszköz a 6. sz. mellékletben található meg).

A kézben tartott különbségek a jó, illetve rossz eredmény, valamint az igazságos vagy nem igazságos döntés voltak. A válaszadónak egy pályázó nézőpontját kellett felvenni, aki egy másik pályázóval egyetemben egy pozícióra pályázott. A pályázatukat nyilvánosan előterjesztették, és a főhősünk pályázata egyértelműen felülmúlta vagy egyértelműen alulmúlta a vetélytárs pályázatát. A végén egyikük elnyerte a posztot. Ha a főhősünk volt a jobb, és ő nyert, akkor a pozitív eredmény igazságos. Ha a vetélytárs volt jobb, és a vetélytárs nyert, a főhős számára kedvezőtlen (negatív) eredmény igazságos. Ha a főhősünk rosszabb volt, mégis nyert, igazságtalanul kapott jutalmat, ha pedig jobb volt, mégsem ő nyert, a negatív eredmény az igazságtalan.

A történetnek a beleélésre buzdító elolvasása után a válaszadóknak először arról kellett becsléseket tenni, hogy mit éreznének egy ilyen történést követően. A pozitív és negatív érzelmek kifejezésére alkalmas PANAS-skálát töltötték ki (Gyollai, Simor, Köteles és Demetrovics, 2011), melyben 10 pozitív (pl. lelkes) és 10 negatív (pl. feszült) érzelem kapcsán fejezték ki ötfokú skálán, hogy milyen mértékben élnék át az adott érzelmet.

Majd azt kellett számba venniük, hogy tizennégy felsorolt magatartás közül mit gondolnak, melyik magatartást milyen eséllyel mutatnák a történetek után. Ezek között egyrészt olyanok voltak, melyek az elbíráló vagy a vetélytárs felé mutatott kapcsolatromboló viselkedések (pl. „Rossz hírért kelteném az elbírálónak”, vagy „Kifejezném a vetélytársamnak, mennyire nem tartom nagyra”). Olyanok is voltak azonban, melyek kapcsolatrendező, kapcsolatépítő viselkedések (pl. „Beszélnék az elbírálóval, hogy megértsem a döntése szempontjait”, vagy „Beszélnék a vetélytárssal, hogy megismerjem, hogyan érez”). Mivel ezt a módszertant mi dolgoztuk ki, a 8. táblázatban a kérdések teljes listáját megmutatjuk.

8. táblázat. Az előnyös vagy nem előnyös, és igazságtalan vagy igazságos tapasztalatokra való reagálást felmérő kérdések sora a vizsgálatunkban

Mennyire érezne késztetést a következő cselekedetekre? Válaszlehetőségek: Egyáltalán nem (1), Inkább nem (2), Igen is meg nem is (3), Inkább igen (4), Biztos, hogy igen (5)

1. *rossz hírért kelteni az elbírálónak*
2. *kifejezni az elbírálónak, hogy nem tartja nagyra*
3. *beszélni az elbírálóval, hogy megértse a döntési szempontjait*
4. *fellebbezni a döntés ellen*
5. *vitatni a döntés szakszerűségét*
6. *tisztázni az elbírálóval a történeteket*
7. *a későbbiekben kerülni az elbírálót*
8. *rossz hírért kelteni a vetélytársnak*
9. *kifejezni a vetélytársnak, hogy nem tartja nagyra*
10. *beszélni a vetélytárssal, hogy megismerje, hogyan érez*
11. *tisztázni a vetélytárssal a történeteket*
12. *a későbbiekben kerülni a vetélytársat*
13. *akadályozni a vetélytársam tevékenységét, ahol csak tudom*
14. *segíteni a vetélytársam tevékenységét, ahol csak tudom*

Továbbá válaszadóink az érzelmi és viselkedéses válaszokat potenciálisan befolyásolni képes egyéni változókat mérő kérdőíveket is kitöltöttek, nevezetesen a Schmitt és munkatársai (2010) által kidolgozott igazságossággal kapcsolatos érzékenység skálát, és a Caprara, Alessandri és Eisenberg (2012) által kidolgozott proszocialitás skálát.

Az igazságosságra való érzékenység skála 4×10 állítást tartalmaz, az egyes tartalmak (pl. „Zavar, ha valaki más kap meg valamit, amit nekem kellene”) négyféleképpen jelennek meg, és kell velük kapcsolatban az egyetértést hatfokú skálán kifejezni. A fõnt idézett állítás áldozati érzékenységet fejez ki. A „Zavar, ha valaki megkap valamit, amit nem érdemel meg” változat tanúként való érzékenységet, a „Nyomaszt, ha olyasmit kapok, amit másnak kellene megkapnia” kedvezményezettként valót, a „Lehangol, ha elveszek valamit valakitõl, amit nem érdemlek meg” pedig elkövetõként való érzékenységet. A skálát magyar kutatásban tudomásunk szerint elõször mi alkalmaztuk, az itemeket mi fordítottuk.

A proszocialitás a proszociális viselkedésbe bocsátkozásra való hajlandóságot ragadja meg. A proszocialitást mérõ skála (Caprara és mtsai, 2012) 16 viselkedést kifejezõ állítást tartalmaz, mindegyikkel kapcsolatban azt kell kifejezni egy ötfokozatú skálán, hogy milyen gyakran fordul elõ a személlyel. Például milyen gyakran fordul elõ az, hogy tudásával és képességeivel szívesen áll mások rendelkezésére, vagy az, hogy ha valaki szomorú, megpróbálja megvigasztalni. Ezeket a skálaitemeket is mi fordítottuk le magyar nyelvre. Az egyéni különbségekkel kapcsolatos eredményeink tárgyalására nem e fejezetben, hanem a hetedikben kerül majd sor.

Alapvetõ hipotézisünk az volt, hogy az igazságtalanság feszültséget okoz, különõsképpen, ha kedvezõtlenül érinti az igazságtalanság elszenvedõjét, és e feszültség feszültségcsökkentésre alkalmas cselekedeteket vonz maga után. A feszültségcsökkentésre alkalmas cselekedetek között nemcsak a romboló viszontválaszt, hanem a kapcsolaterõsítõeket is. Így a döntésben érintett másokkal (a döntéshozóval vagy a vetélytárssal) való beszélgetést is, tekintve, hogy a stresszt a kapcsolatok rendezése, gondozása is csökkenteni képes (Greenberg, 2004), és akár még a vetélytársnak való segítségnyújtást is, mely kifejezi a másikkal való együttmûködni akarást, a másikhöz való kapcsolódást.

Kényelmi adatgyûjtésünkkel 265 személyt (216 nõi válaszadót) értünk el, 18 és 76 év közöttieket, akiknek az átlagéletkora 28 év volt. Válaszadóink közül 119 személynek felsõfokú végzettsége volt, a többiek túlnyomó többsége pedig egyetemistaként adott választ. Az adatokat Szép Imre, a Debreceni Egyetem pszichológia MA szakos végzés elõtt álló hallgatója gyûjtötte a szakdolgozatához a témavezetésem mellett, 2019-ben.

A kapcsolatromboló viselkedés, csakúgy, mint a kapcsolatépítõ viselkedés a fõkomponens elemzés alapján világosan kétfelé vált a bíráló, illetve a vetélytárs felé intézett viselkedésre (a statisztikai elemzést lásd a 6. sz. mellékletben), ezért a továbbiakban e komponenseket megkülönböztetjük. Az egyes változókat mérõ skálákra adott válaszok belsõ konzisztenciájának nyugtázása után (a 9. táblázatban zárójelbe foglaltan tüntetjük föl a Cronbach α értékeket) a változókat megragadó kérdésekre adott válaszokból átlagokat képeztünk, s az így számolt változók közötti összefüggéseket Spearman-rangkorrelációval vizsgáltuk, mivel egyik függõ változó sem volt normális eloszlású (a K-S próba alapján, $p < 0,01$). Várakozásunknak megfelelõen az igazságtalanság kapcsán stresszt éltek meg a személyek, és a stressz együtt járt nemcsak a stressz csökkentésre alkalmas romboló, de az ilyen funkciót betölteni képes kapcsolatrendezõ, kapcsolatépítõ reakciókkal is. Vegyük észre, hogy a stressz-válasszal való összefüggések sorából a vetélytárs felé irányuló kapcsolatépítõ magatartás kilóg, azzal ugyanis az átélt stressz nem függött össze.

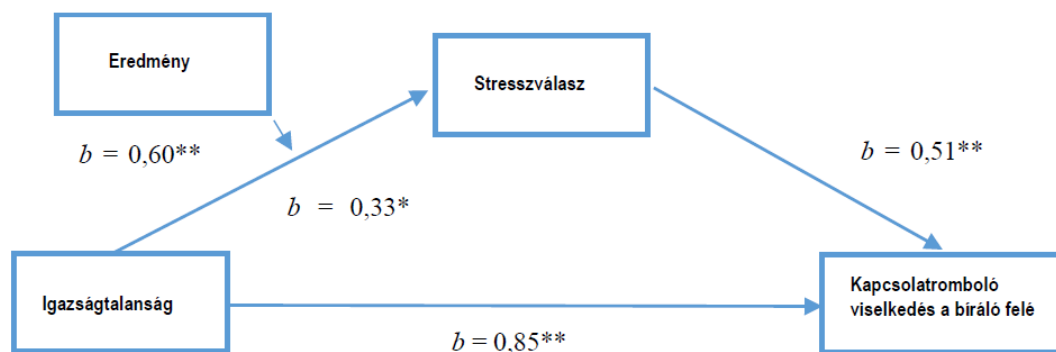
9. táblázat. A változók közötti összefüggések (rho értékekben kifejezve), és a skálával mért változók konzisztenciája (Cronbach α értékek zárójelben).

Változók	3.	4.	5.	6.	7.
1. <i>Eredmény (0:rossz/ 1: jó)</i>	-0,44**	-0,41**	-0,37**	-0,13*	0,37**
2. <i>Igazságtalanság (0: igazságos/ 1:igazságtalan)</i>	0,32**	0,57**	0,20**	0,57**	0,21**
3. <i>Stresszválasz (10 negatív érzelem alapján)</i>	(0,89)	0,65**	0,32**	0,41**	-0,02
4. <i>Kapcsolatromboló viselkedés főnök felé (5)</i>		(0,88)	0,50**	0,62**	0,01
5. <i>Kapcsolatromboló viselkedés vetélytárs felé (3)</i>			(0,82)	0,24**	-0,10
6. <i>Kapcsolatépítő viselkedés főnök felé (2)</i>				(0,84)	0,34**
7. <i>Kapcsolatépítő viselkedés vetélytárs felé (3)</i>					(0,76)

*: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

Adataink alapján megvizsgáltuk, hogy az igazságtalanságnak vajon a kapcsolatromboló és a kapcsolatépítő viselkedéssel való kapcsolatát tényleg a megélt stressz közvetíti-e, és ha igen, az a közvetítés részleges vagy teljes. A vetélytárs felé irányuló kapcsolatépítő viselkedést nem vizsgáltuk, mivel a közvetítéshez a stressz és a viselkedés közötti kapcsolat nélkülözhetetlen. Az elemzéshez a 25-ös SPSS statisztikai programcsomagot és annak „Process” kiegészítő csomagját (Hayes, 2013) használtuk. A 6., 7. és 8. ábrákon szemléltetett modelleket teszteltük. (A 6. sz. mellékletben a statisztikai elemzés részletesen nyomonkövethető).

A 6. ábra az igazságtalanságnak a bíráló felé irányuló romboló viselkedéssel való kapcsolatát mutatja be, mely alapján láthatjuk, hogy a kapcsolat részlegesen mediált a stresszválasz által, és a mediáció moderált az eredmény által. A stresszválasz (a negatív érzelmek) az igazságtalanul kapott kedvező eredmény esetén inkább közvetíti az igazságtalanság és a romboló válasz kapcsolatát, mint igazságtalanul kapott negatív eredmény esetén.

az igazságtalanság indirekt hatása a stresszválaszon keresztül rossz eredmény esetén:

$$b = 0,17; \text{CI} [0,02; 0,32]$$

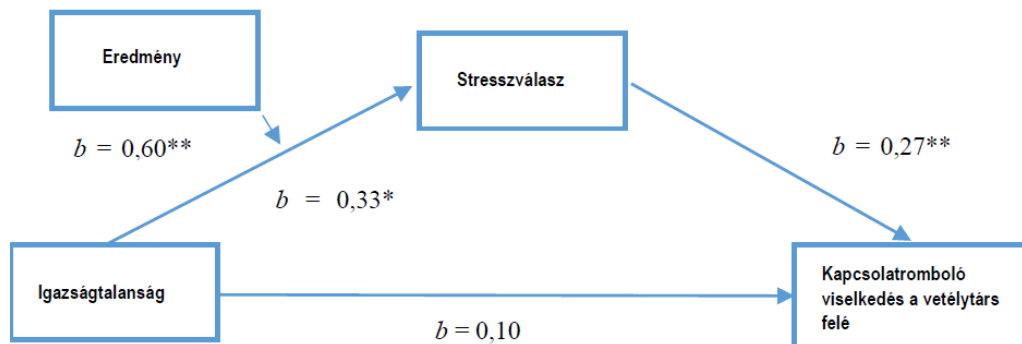
az igazságtalanság indirekt hatása a stresszválaszon keresztül jó eredmény esetén:

$$b = 0,47; \text{CI} [0,34; 0,61]$$

*: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

6. ábra. Az igazságtalanságnak a bíráló felé irányuló romboló viselkedéssel való kapcsolata

A 7. ábra az igazságtalanságnak a vetélytárs felé irányuló romboló viselkedéssel való kapcsolatát mutatja be, mely alapján láthatjuk, hogy a kapcsolat itt teljes mértékben mediált a stresszválasz által, és a kedvező eredmény esetén a stressz ebben a vonatkozásban is erősebben közvetíti az igazságtalanság és a romboló válasz kapcsolatát, mint igazságtalanul kapott negatív eredmény esetén. Az igazságtalanul kapott jutalmat követő stresszt tehát hatékonyan oldja a vetélytárs becsmérése.

az igazságtalanság indirekt hatása a stresszválaszon keresztül rossz eredmény esetén:

$$b = 0,09; CI [0,01; 0,18]$$

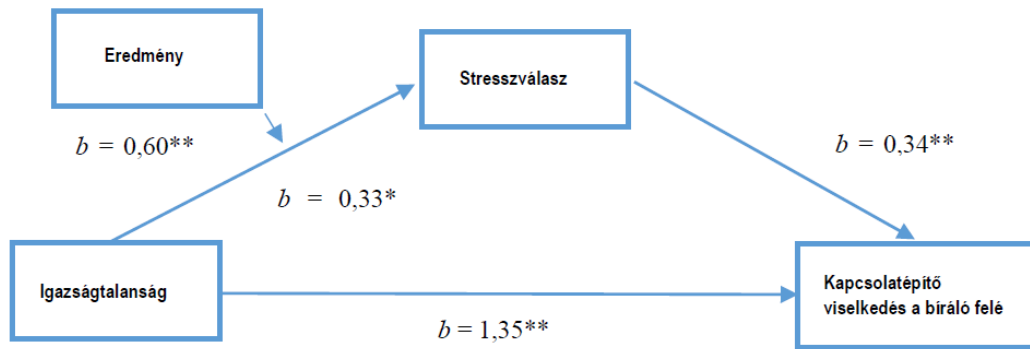
az igazságtalanság indirekt hatása a stresszválaszon keresztül jó eredmény esetén:

$$b = 0,25; CI [0,17; 0,34]$$

*: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

7. ábra. Az igazságtalanságnak a vetélytárs felé irányuló romboló viselkedéssel való kapcsolata

Végül, a 8. ábra az igazságtalanságnak a bíráló felé irányuló kapcsolatépítő, kapcsolatrendező magatartással való összefüggését mutatja be, mely alapján újra nyugtázhatjuk, hogy az igazságtalanságnak valóban van a bíráló felé irányuló kapcsolatkonzerváló magatartással kapcsolata. Ez a kapcsolat meglehetősen erős, és részlegesen a stresszválasz által közvetített. Immáron harmadjára figyelhetjük meg, hogy az igazságtalanság direkt hatásából a kedvezményezett igazságtalanság okozta stressz még többet elvisz, mint a hátrányos helyzetben átélt igazságtalanság hatásából.

az igazságtalanság indirekt hatása a stresszválaszon keresztül rossz eredmény esetén:

$$b = 0,11; \text{CI } [0,02; 0,24]$$

az igazságtalanság indirekt hatása a stresszválaszon keresztül jó eredmény esetén:

$$b = 0,32; \text{CI } [0,17; 0,49]$$

*: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

8. ábra. Az igazságtalanságnak a bíráló felé irányuló építő viselkedéssel való kapcsolata

Elemzéseinkből három következtetést fogalmazunk meg: Először is azt, hogy az igazságtalanság okozta rossz érzéseket nemcsak kapcsolatromboló viszontválasz követi, de kapcsolatépítő is. Ugyan a stressznek a viselkedéses válaszoknak tulajdonítható csökkenéséről adatunk nincs, feltételezhetjük, hogy e válaszlépések oldják a feszültséget. Feszültségoldó képessége tehát a történés tisztázásának, megbeszélésének is van.

Másodszor, a tisztázás célpontja a döntéshozó, és nem a másik érintett. A szervezeti igazságosság szakirodalmából világosan kiderül, hogy a csoportokban betöltött értékes szerepekről, egyáltalán a csoportban vett státuszról, legfőképpen a vezető viselkedése informál (Tyler, 2012). A vezető igazságtalan döntése fenyegeti a csoporttagként birtokolt státuszt, hiszen a csoporttagokkal normatartóan és igazságosan viselkednek az emberek (pl. Deutsch, 1990; Smith és Tyler, 1996). E fenyegető tapasztalatot vizsgálatunk alapján a vezetővel történő átbeszélés képes oldani, a vetélytárssal folytatott megbeszélés csoportba visszaintegráló potenciálja jóval kisebb. Visszaadni az értékesség-érzést leghatékonyabban az tudja, aki elvette.

Harmadszor, nem kerülheti el a figyelmünket az a mindhárom elemzésben megmutató eredmény, hogy a stressz erősebben közvetít az igazságtalanság és az arra adott válasz között a kedvezményezett igazságtalanság esetén, ha azt az áldozati igazságtalanság esetéhez hasonlítjuk. A büntetési (retributív) igazságosság tézisei alapján ismert, hogy az igazságtalanságot nemcsak érzelmi felindultságból büntetjük, de azért is, mert a társadalmi együttélés normáinak tudatosítása ezt megköveteli (Carlsmith és mtsai, 2002). Hátrányos helyzetben, úgy látszik, e morális kitanítás vágya adja a legfőbb muníciót éppúgy a büntetéshez, mint a kapcsolatrendezéshez, és kevésbé a negatív érzelmek. (Ha „igazunk van”, és érdekünkben is áll valamiért közbelépni, akkor azt igazunk tudatában megteesszük). Más a helyzet a kedvezményezett helyzetben: A „jóra” rosszal felelni háládatlan feladat, ráadásul a saját érdek és az igazság diktálta „kötelesség” szembenáll. Viszont kíséri a helyzetet a kellemetlen lelkiismeretfurdalás, amitől érdemtelen előléptetésnél a döntéshozó becsméréssel

szabadulhatunk, elhatárolódva a döntéstől. Az igazságtalanul kapott jutalmat követő stresszt hatékonyan oldja a vetélytárs becsmérése is, amivel racionalizálhatjuk a bennünket érő elismerést. A kedvezményezett helyzetben gyakorolt működéseknek, noha látszólag indokolatlanok, komoly önigazoló, feszültségcsökkentő szerepük lehet.

5.4. Összefoglalás

Az igazságossággal és az igazságtalanságokra adott válaszokkal foglalkozó kutatásnak az az elméleti kiindulópontja, hogy az igazságtalanság stresszt okoz, melyet kezelni kell. A stresszel való megküzdésnek számos formája közül sokáig a viszonzó válasszal való tevékeny egyensúlyhelyreállítás kapta a legnagyobb figyelmet, talán azért, mert az igazságosság-kutatás bekerült a szervezetpszichológiai kutatások tematikájába (Tyler, 2012), és praktikus szempontból a szervezeteket leginkább az egyensúlyhelyreállító destruktív viszontválaszok fenyegetik (termelés kiesés, rongálás, fluktuáció, stb.). A viszonzó válaszok hangsúlya egyben azt a benyomást is formálta, hogy az elmaradó viszontválasz meghagyja a sértetben a feszültséget, melynek káros egészségkövetkezményei ismertek (Greenberg, 2004). Az elmaradó viszontválasz másik jellemző interpretációja, – a rendszerigazolási logika – szerint pedig a válaszhiány arra is utalhat, hogy a személy énvédelmi motivációtól indítatva elhárította, nem is vette észre az „eseményt”.

Ebben a fejezetben az első két vizsgálat alapján azt mutattuk be, hogy az igazságtalanságokra való nem-reagálás nem jelenti feltétlenül sem azt, hogy a sértett nem észleli a sértést (1. vizsgálat), sem pedig azt, hogy a feszültség feldolgozatlanul marad válaszhiány esetében (1. és 2. vizsgálat). Ebből az első két vizsgálatból tehát megtudtuk, hogy vannak olyan személyek, akiknél, bár van igazságtalanság-észlelet, nincs viszontválasz, és mégis van stressz utáni megnyugvás. Kiderült tehát, hogy vannak, akik nem tesznek valamit, de az nem, hogy a feszültség-oldás érdekében mit tesznek. A harmadik vizsgálat a destruktív válaszok mellett az igazságtalanságot követő kapcsolatrendező, fenntartó, építő válaszokkal is számolt, és megmutatta, hogy a megemelkedett feszültség hatására nem csak a destruktív válaszok intenzitása emelkedik, de a konstruktívaké is, ami azt implikálja, hogy feszültség-csökkentő ereje a kapcsolatrendező, konstruktív válaszoknak is van.

A viszonzó válaszok melletti alternatív reakciók lehetőségén túl a fejezetben bemutatott kutatások másik üzenete, hogy a válaszok tekintetében nagy egyéni különbségek vannak, lehetnek. A következő fejezetünk éppen ezeket a különbségeket befolyásoló egyéni háttérváltozókat veszi számba, hogy azok hogyan, milyen háttérbázison tudják befolyásolni az igazságtalanságokra adott válaszokat.

6. AZ IGASZÁGTALANSÁGRA ADOTT VÁLASZOKAT BEFOLYÁSOLÓ EGYÉNI TÉNYEZŐK

Az igazságtalanságra adott válaszokat az igazságtalanság mibenlétén (vagyis, hogy az igazságosság disztributív, procedurális vagy interakciós szempontból sérül-e meg, és azon belül is történetesen milyen pont sérül), az igazságtalanul viselkedő személy hatalmán, a két fél kapcsolatán, és megannyi más, az igazságtalanságot megelőző személy stabil jellemzőihez képest változó környezeti körülményen kívül, az egyén stabil személyiségtulajdonságai, attitűdjei, értékei is befolyásolják. Ezek közül e fejezetben az igazságos világba vetett hit mértékét, az igazságosságra való érzékenységet, a proszocialitást, a vallásosságot és a vonásszintű megbocsátási hajlandóságot tárgyaljuk.

6.1. Az igazságos világba vetett hit

Lerner 1980-ban írt arról, hogy az emberekben él egy vágy azzal kapcsolatban, hogy a világot, amelyben élnek, igazságosnak lássák, melyben mindenki azt kapja, amit érdemel, és amit érdemel, azt meg is kapja. Az olyan alapelvek, mint az igazságosság, segítenek abban, hogy úgy érezzük, értjük a világot, és ez segít az egzisztenciális értelemben vett bizonytalanságunk csökkentésében (pl. Hogg, 2000; Lind és Van den Bos, 2002). A bizonytalanságot nehezebben tűrő emberek az őket körülvevő társadalmat igazságosabbnak látják (Jost és Hunyady, 2005). Az igazságos világba vetett hitet az énvédő pozitív illúziók között tartjuk számon (Sherman és Cohen, 2006). A pozitív illúziókat, nevezetesen, hogy az ember valamivel többre tartja magát, hogy valamivel több kontrollt él meg, és valamivel optimistább, mint amennyire büszke, irányító és optimista pusztán a száraz tények alapján lehetne, a normális mentális működések sorában tartjuk számon. Sőt, úgy tartjuk, hogy ezek a pozitív illúziók – természetesen csak akkor, ha nem jelentenek a valóságtól való nagyfokú elrugaszkodottságot – kifejezetten hozzájárulnak a mentális egészséghez (Taylor és Brown, 1994). Az igazságos világba vetett hit segít abban, hogy azzal a várakozással fáradozzunk céljaink eléréséért, hogy a fáradozásoknak eredménye lesz. Abban az értelemben mindenképpen motiváló, a cselekvést segítő, hogy ez a gondolat azt is tartalmazza, hogy fáradozások nélkül biztosan nem lesz eredmény. A cselekvéskezdeményezéshez szükség is van ilyen elvárásokra (Lerner, 1980), és az igazságos világba vetett hit a célkövetést is segíti a személyes kontroll-hiedelemmel való kapcsolatán keresztül (Furnham és Procter, 1989).

Az igazságos világba vetett hitnek a mértéke és a belső kontroll érzetének a foka ugyanis a kutatásokban rendre egyenes arányú összefüggést mutat, tehát a belső kontroll és az igazságos világba vetett hit együtt jár (Dalbert, 2009). A hatékony alkalmazkodást segíti, például azáltal, hogy az eredménytelen törekvéseket követően segít rávilágítani az eltérésekre a mutatott és a célra vezető viselkedés közt, melyeket, ha áthidalunk, elérhetjük a vágyott célt. Siker esetén megnyugodhatunk, hogy jól működünk. Ezzel párhuzamosan mindazokról, akiknek nem megy a hatékony alkalmazkodás és érvényesülés, azt gondolhatjuk, hogy mindez azért lehet, mert ők

nem tették meg a megfelelő erőfeszítéseket. Az ilyen gondolatfűzés önnyugtató módon azt az érzetet kelti, hogy a komoly kudarcok elkerülik azokat, akik mindent megtesznek ellene.

Az igazságos világba vetett hittel szemben az erőfeszítések ellenére való tartós sikertelenségek, illetve a váratlanul előálló nemkívánatos életesemények állítanak nagy kihívást: hogyan őrizze meg ezt a hitét például egy olyan személy, aki önhibáján kívül tartós munkanélkülivé válik? Hogyan őrizze meg az, aki rengeteg munkával nagyon keveset keres? Hogyan dolgozza fel a megrázó tapasztalatát az, aki áldozatos munkával dolgozik, mégis elbocsátják? Hogyan tartsa meg az, akit megtámadnak, vagy akit baleset ér? A kutatások szerint az igazságos világba vetett hitet sokan még ilyen körülmények között is megőrizik, és azok a személyek küzdenek meg sikeresebben ezekkel a kudarcokkal, akik megőrizik. Dalbert (1998) például arról ír, hogy traumán átesett áldozatok kevesebbet rágódnak azon, hogy miért éppen velük történt meg a baj, és jobban fel tudják dolgozni nemkívánatos tapasztalataikat, ha hisznek az igazságos világban.

Az igazságos világba vetett hit többdimenziós. Nemcsak azt a vetületet tartalmazza, hogy személyesen úgy érzi az ember, hogy neki magának általában az a tapasztalata, hogy az őt érintő döntések igazságosak és igazságos bánásmódban részesül, de azt is, hogy általában mások is ugyanezt az igazságosságot kapják. Az igazságos világba vetett hit két vonatkozását Dalbert (1999) különböztette meg, a személyes életre vonatkozót, melynek az ember saját magával kapcsolatos tapasztalatai a kerete, és az általánosságban érvényesnek gondoltat, melynek kerete az általában vett emberi tapasztalatok. A személyes élet igazságosságát jól példázza az „Összességében véve azt kaptam az életemben, amit érdemeltem” állítás, az általános igazságosságba vetett hitet pedig az „Összességében véve azt kapják az emberek az életükben, amit érdemelnek” állítás (Dalbert, 1999).

Maes és Schmitt (1999) idősíkkal bővítették ki a koncepciót, tekintettel arra, hogy széles körben jelen lehet az igazságosságnak a hosszú távú jövőre – akár az örökkévalóságra – kiterjesztett nézete, mely nem feltétlenül foglalja magába a jelen valóságának igazságosságáról való meggyőződést. E hosszútávra szóló igazságosság-hiedelem az úgynevezett „végső” (*ultimate*) igazságosságba vetett hit megnevezést kapta, míg a jelen történései mögött a múlt alapján való kiérdemeltséget látó nézet a „jelen” igazságosságába vetett hit elnevezést, mely szabad fordítása az angolul „*immanent justice*” kifejezésnek. A végső igazságosságba vetett hit mérésére szolgáló skála tartalmát jól megjeleníti „A szenvedők egy napon elégtételt kapnak” állítás, a jelen történéseinek igazságosságába vetett hitet pedig a „Balszerencse a hibáiért való büntetésképpen éri az embert” állítás. Maes és Schmitt (1999) kutatásai alapján a kétféle hiedelem – noha egymással elég erős pozitív összefüggést mutatnak – fontos nézetekkel való együttjárásaiban különféleképpen jellemezhető. A jelen igazságosságába vetett hit erősebben vonja magával az áldozathibáztatást és a méltányosság alapján történő jutalomosztás igazságosságába vetett hitet, míg a végső igazságosságba vetett hit inkább az áldozatoknak való segítségnyújtással, a rossz sorsúakkal való szolidaritással és az egyenlőség, illetve a szükségletek szerint való osztás elve szerinti jutalmazással való egyetértéssel függ össze.

Később a kutatás még tovább részletezte a konstruktumot (Dalbert, Lipkus, Sallay és Goch, 2001; Lench és Chang, 2007), és rámutattak arra, hogy még az igazságtalan világba vetett hit is létezik, mely ugyan negatív együttjárást mutat az igazságosságba vetett hittel, attól mégis

különbözik. A mérésére szolgáló állítások nem tekinthetők az igazságos világba vetett hit fordított előjelű megfogalmazásainak (Pl. Lench és Chang (2007) méréséből: „Sokszor hiába követnek el emberek szörnyű dolgokat, nincs semmi következménye” vagy „Rettenetes dolgok történnek velem teljesen igazságtalanul” vagy Dalbert és mtsai (2001) méréséből: „A világon nagyon sok embernek jut méltatlan sors”). Az igazságtalan világban meggyőződött személyek jellemzően defenzív, nem adaptív én-védelmet gyakorolnak (Lench és Chang, 2007), mely a negatív visszajelzésekből való tanulást nehezíti, mivel azok mögött az ilyen személyek jellemzően ellenséges szándékot látnak, és azokra dühvel, indulattal reagálnak.

A legtöbb kutatás mindazonáltal a személyes és az általános igazságos világba vetett hit együttjárásainak megkülönböztetésére irányult. A személyes jólléttel sokkal inkább a személyes igazságos világba vetett hit függ össze, a hátrányos helyzetű csoportok felé mutatott attitűdökkel pedig sokkal inkább az általános igazságos világba vetett hit. Zhdanova és Lucas (2016) egy nagymintás (N = 1076) vizsgálatban arra mutatták rá, hogy a kétféle igazságossági hiedelem közötti különbség is számít. Azoknál a személyeknél, akiknél sokkal nagyobb az általános komponens értéke a személyesnél, a mentális és fizikai panaszok jelenléte, valamint az étellel való elégedetlenség, továbbá a szegények felé való előítéletes viszonyulás különösképpen jellemző. Ha a személyes komponens felé billen a különbség, nem figyelhetünk meg hasonló kísérőjelenségeket.

A vizsgálatok alapján azok a személyek, akiknek erősebb az igazságos világba vetett hite, azon belül is a személyes életre érvényes igazságossággal kapcsolatos meggyőződése, valóban kevesebb rossz tapasztalatról számolnak be. Inkább el tudják fogadni, ha egy helyzetben rosszul jártak, és kevésbé neheztelnek a döntéshozóra. Hafer és Olson (1989) ezt kísérletben is igazolták. Egyik vizsgálatukban egyeseknek volt, másoknak pedig nem volt lehetősége eldönteni, hogy milyen típusú számítógépes feladatot akarnak megoldani, ami alapján díjazták őket. Egy másik vizsgálatukban egyeseknek volt választásuk abban a tekintetben, hogy akarnak-e gyakorolni a tételt bíró helyzetben végzett feladat előtt, másoknak pedig nem. A választási lehetőséggel nem bíró személyek – a teljesítményüktől teljesen függetlenül – mindkét vizsgálatban azt a visszajelzést kapták, hogy a teljesítményük alapján nem kapnak jutalmat. Az erősebb személyes igazságos világba vetett hittel jellemezhető személyek kevésbé találták sérelmesnek és igazságtalannak a választási lehetőség hiányának megkülönböztető tapasztalatát, mint azok a személyek, akik nem voltak annyira meggyőződve a személyes életük tapasztalatainak az igazságosságáról.

Hafer és Choma (2009) a későbbiekben kiemelték, hogy az igazságos világba vetett hit nem tesz teljesen vakká a személyesen megélt hátrányos tapasztalat igazságtalanságával kapcsolatban, hanem úgy működik, hogy ha nem egyértelmű az igazságtalanság, akkor hajlamosít arra, hogy felmentsük a döntéshozót a bennünket rosszul érintő döntéssel kapcsolatos felelőssége alól.

A világ igazságosságában inkább meggyőződött személyek az apróbb procedurális vétségek fölött tehát inkább szemet hunynak. Az előzőekben példaként előhozott kutatások a személyt személyesen érintő helyzetekkel dolgoztak. A jelenség nem működik másképpen a másokat érintő hátrányos megkülönböztetésekkel kapcsolatban sem (Pedersen, Stritch és Taggart, 2017). Pedersen és mtsai (2017) vizsgálatában a kérdőívkitöltők (823 USA

állampolgár) egy olyan felvételi eljárás történetét olvasták, ahol a jelöltek egyenlő esélyét sértő módon az egyik jelölt érdekében egy nagy befolyással bíró szervezeti ember a döntéshozóknál szót emelt, aminek a következtében a protezsált személyt fel is vették az állásra. A procedúra némiképpen mindenki számára aggályosnak tűnt, de azok számára, akik nem hittek annyira az igazságos világban, még sokkal aggályosabbnak.

Az igazságos világba vetett hit, és különösképpen annak személyes komponense, számos olyan jelenséggel összefügg, melyet a mentális egészség szempontjából kívánatosnak tartunk (Nudelman és Shiloh, 2011). Például az étellel való elégedettséggel (Lipkus, Dalbert és Siegler, 1996), a kisebb mértékben jelen lévő depresszív érzésekkel (Ritter, Benson és Snyder, 1990), a betegségek megelőzése érdekében tett prevenciós tevékenységek végrehajtására való készséggel (Lucas, Lakey, Alexander és Arnetz, 2009). Dalbert (2002) egy olyan belső erőforrásnak látja, mely véd a düh ellen, magasabb önbecsüléssel jár együtt, hozzájárulva nemcsak a mentális, de a fizikai egészséghez is. Bègue és Muller (2006) vizsgálatukban rámutattak arra, hogy az igazságos világba vetett hit, különösképpen a személyes igazságos világba vetett hit, még a kifejezetten problematikus, sokat konfrontálódó serdülőket is visszatartja attól, hogy egy kétértelmű frusztráló szituációra, amit lehet akár szándékos bosszantásnak is értelmezni, de lehet véletlennek is, agresszív módon reagáljanak.

A személyes igazságosságba vetett hit a mentális jóllét fenntartásával munkahelyi kontextusban is összefügg. Johnston, Krings, Maggiori, Meier és Fiori (2016) Svájcban végeztek egy nagyszabású követéses vizsgálatot, mely során közel 3000 személy mutatta azt a mintázatot, hogy aki az első méréskor erősebben hitt a személyesen rá érvényes igazságos világban, az igazságosabbnak látta a munkahelyét, és az egy év múlva történt méréskor elégedettebb volt a munkájával.

Még olyan kutatás is van, mely a bűnelkövető viselkedéstől – nevezetesen a megvesztegetés elfogadásától – való vonakodással mutatott összefüggésre hívja fel a figyelmet, amely kapcsolatot az ilyen cselekedet megbüntetésének az észlelt igazságossága közvetíti. (Ugyanakkor az általános igazságosságba vetett hitnek a becsstelenségre való hajlandósággal is lehetnek összefüggései (Wenzel, Schindler és Reinhard, 2017), valószínűleg azon az alapon, hogy „akiket rászédünk, valószínűleg meg is érdemlik”.)

Az igazságos világba vetett hitnek a mentális egészség szempontjából más konstruktumokkal való előnyös összefüggései mellett hiba lenne azonban megfeledkezni arról, hogy bizonyos együttállások esetén – amint arról például Zhdanova és Lucas (2016) kutatása kapcsán is szóltunk, mikor a személyes világ igazságosságában nem, de a világ igazságosságában általában hívő emberek áldozathibáztatását emlegettük – az igazságos világba vetett hit társadalmi értelemben problematikus következményekkel is járhat. Például a nehéz helyzetbe került személyeknek való segítségnyújtástól való vonakodás következményével, az áldozathibáztatás vagy az előítélet-képzés következményével.

6.2. Az igazságosságra való érzékenység

Az igazságossághoz közvetlenül kapcsolódó egyéni különbségeket megragadó elméletek sorában az igazságos világba vetett hit koncepcióján túl az igazságtalansággal szembeni érzékenység koncepciója vált széles körben használatossá (Schmitt és mtsai, 2010). Ez a felfogás is túllép az igazságtalanságnak a személyes érintettség alapértelmezésén, vagyis nem csak azokat az eseményeket értelmezi, mikor az egyént személyesen sújtja az igazságtalanság. Az érzékenységet ugyanis négy összetevő alkotja: az igazságtalanságra elszenvédőként való úgynevezett áldozati érzékenység (melyet előző sorainkban az igazságossági tapasztalat alapértelmezéseként emlegettünk), az igazságtalanságra tanúként való érzékenység, az igazságtalanságra kedvezményezettként való érzékenység, és az igazságtalanságra elkövetőként való érzékenység. A lelki háttérmechanizmusok tekintetében Decety és Yoder (2016) szerint az igazságtalanságra való érzékenység egyrészt az empátiás készséggel függ össze, de annak nem az érzelmi komponensével, hanem a másik helyzetébe való belegondolás kognitív képesség komponensével, másrészt az ügyekbe morális alapon való bevonódásra való indíttatással.

Ha ezeket az összetevőket az igazságosságra való igény egoista és társas háttérmotívumaival hozzuk összefüggésbe, az elszenvédőként való áldozati érzékenységet már az intuíciónk alapján is az egoista motívummal látjuk kapcsolatban állónak, a másik három érzékenységet pedig a kapcsolati-társas motívummal.

Schmitt és munkatársainak (2010) a reprezentatív mintán való kutatásai alapján az áldozati érzékenység valóban nagyon más, mint a másik három érzékenység, vagyis a tanúként való, a kedvezményezett státuszban jelentkező, illetve az elkövetőként megélt igazságtalanságra való érzékenység. Ez utóbbi három egymással sokkal nagyobb mértékben függ össze, mint amennyire bármelyik is összefügg az elszenvédőként való érzékenységgel. Személyiségvonások tekintetében a nyitottsággal az érzékenységnek mind a négy típusa egyenesen függ össze. Az a három érzékenység, melyet a fentiekben a társas motívumhoz kötöttünk, egyenesen függ össze a barátságossággal, az elszenvédőként való érzékenység viszont fordítottan. Ezzel összhangban, a neuroticizmus ellenségesség-komponensével az elszenvédői érzékenység pozitív összefüggést mutat, de a másik három érzékenység nem. Az extravertió asszertivitás-komponensével kizárólag a megfigyelőként való érzékenység függ össze, pozitívan. Az előnyös megkülönböztetésre való érzékenység és az elkövetői érzékenység a lelkiismeretességhez kapcsolódnak: minél lelkiismeretesebb valaki, annál inkább bántja a vele való kivételezés, és az is, ha ő nem bánik igazságosan másokkal. A barátságosság morális komponenséhez, az őszinteséghez egyedül az elkövetői érzékenység kapcsolódik: minél őszintébb valaki, annál inkább törekszik a másokkal való igazságos bánásmódra. A nem, a kor és a képzettség legfőbb demográfiai változóit illetően a nők minden szempontból érzékenyebbek – valószínűleg a társas helyzetekbe való erősebb empátiás belegondolási képességük miatt. Az áldozati érzékenység a korról csökken, az elkövetői érzékenység pedig a képzettséggel csökken (Schmitt és mtsai, 2010).

Az igazságosságra való érzékenység befolyásolja az igazságosság-releváns információk feldolgozását. Akik sokat foglalkoznak az igazságossággal, sokat rágódnak az

igazságtalanságokon, azoknak a figyelme kiélezetten irányul ezekre az információkra, és a többféleképpen értelmezhető helyzeteket az igazságos világban nem hívókhöz hasonlóan (Hafer és Choma, 2009) hajlamosak inkább igazságtalannak olvasni (Baumert, Gollwitzer, Staubach és Schmitt, 2011).

Az igazságosságra való érzékenységnek az igazságos világba vetett hittel való kapcsolata egyébként nem túl erős, kivétel ez alól az igazságtalan világba vetett meggyőződés, melynek különösképpen az igazságtalanságra elszenvetőként mutatott szenzitivitással van kapcsolata. Akik érzékenyek erre, sok ilyen tapasztalnak, és ezzel összhangban erősebben meg lehetnek győződve arról, hogy a világ igazságtalan (Schmitt, Gollwitzer, Maes és Arbach, 2005).

Az észleleteken túl az igazságosságra való érzékenységnek viselkedési következményei is vannak. Például befolyásolja a többkörös társas dilemmákban való együttműködés dinamikáját (Schlösser, Berger és Fetchenhauer, 2018). A társas dilemmákban az egyéni érdek és a csoportérdek ütközik. Közösségi hozzájárulásokat lehet tenni, melyek a közjót szaporítják, s amely javak később egyenlően visszaosztásra kerülnek, attól függetlenül, hogy valaki hozzájárult annak előállításához vagy sem. Az egyén önző érdeke az, hogy ő maga ne áldozzon a közjó megteremtésére, de részesüljön a mások által előállított javakból. Az adakozással az igazságosságra való érzékenység három komponense, nevezetesen a kedvezményezettként, a tanúként és a cselekvőként való érzékenység összefügg. Vagyis aki érzékeny arra, hogy ne kerüljön mások rovására előnyös helyzetbe, többet kooperál. Ugyanígy többet kooperál az a személy is, aki a mások által elszenvedett igazságtalanságra kívülállóként érzékeny, és az a személy is, aki érzékeny arra, hogy másokkal szemben ne kövessen el igazságtalanságot. Az elszenvetőként megtapasztalt igazságtalanságra való érzékenység a közjóhoz való hozzájárulással nem függ össze.

A kedvezményezettségre való érzékenységnek a proszociális viselkedéssel való összefüggését más vizsgálatok is megmutatták (Gollwitzer, Schmitt, Schalke, Maes és Baer, 2005). A kedvezményezettségre érzékenyeket tényleg bántja, ha valaki hátrányos helyzetbe kerül, szolidaritást éreznek vele, felelősségvállalással kapcsolatos fogadalmakat tesznek, és vonakodnak antiszociális cselekedetektől, nem hágják át a szabályokat. Ezzel ellentétben az áldozatiságra érzékenyek kevesebb proszocialitást és több immorális közösségromboló cselekedetet mutatnak.

6.3. Proszocialitás

A proszocialitás a proszociális viselkedésbe való bevonódásra való egyéni hajlamot jelenti. A proszociális viselkedés, ahogyan azt már a legelső fejezetben definiáltuk, mások javát célzó önkéntes viselkedés. Ilyen például az, amikor a magunkéból másokat kínálunk, amikor adakozunk, gondoskodunk valakiről vagy segítünk neki jobban érezni magát (Batson, 1998). (Noha a segítő foglalkozást gyakorló személyek tevékenysége is mások javát szolgálja, azokat a tevékenységeket nem foglalja magába a proszociális viselkedés fogalma, mivel a segítő

hivatásban szolgáló személyek segítségnyújtása nem helyzetről helyzetre meghozott döntés eredménye.)

Nagy egyéni különbségek vannak annak tekintetében, hogy proszociális viselkedésbe milyen gyakran és milyen szívesen bocsátkozik valaki. A proszocialitás az erre való hajlandóságnak a fokát ragadja meg, mely a személyt elég stabil módon jellemzi, és viselkedését a körülményektől függetlenül is bejósolja (Caprara és mtsai, 2012). (Természetesen a proszociális viselkedésre a körülmények is hatnak.) Ha személyiségjegyként tekintünk a proszocialitásra, az empátiakészséggel, a barátságossággal és a lelkiismeretességgel, valamint a segítőkészséggel való kapcsolata emelkedik ki, tehát csupa olyan személyiségjellemezővel való kapcsolata, melyekbe a másokkal való törődés benne foglaltatik (Schmitt és mtsai, 2005).

A 6.1 és a 6.2. fejezetekben tárgyalt egyéni tulajdonságok, az igazságos világba vetett hit és az igazságtalanságra való érzékenység az igazságtalanságra adott válaszokat legfőképpen észleleti szinten befolyásolhatják, és a legtöbb kutatás is valóban az észleleti következményeikre irányult. A viselkedéses következményeik megfontolásakor alapvető kiindulásként szolgált az a támpont, hogy amit észre sem veszünk, arra egyszerűen nem reagálhatunk. A proszocialitás (mint motivációval kapcsolatos jelenség) a válaszokat azonban elsősorban motivációs szinten befolyásolhatja: a kapcsolatot a mások felé való kedvezmények logikája szervezi. Ennek megfelelően, ha hátrányosan érint egy döntés bennünket, a megtorló választól eltántoríthat a másokkal való törődés, és ehelyett kapcsolatrendezésre szólíthat. Ha érdemtelenül előnyösen érint a döntés, akkor büntudatunk keletkezhet, ami a hátrányos helyzetbe kerültek kárpótlására sarkallhat. Ha tanúja vagyunk másokat érő igazságtalanságnak, az empátia és a szolidaritás érzése segítségnyújtásra hívhat. S bár döntéshozói, hatalmi szerepben megtehetnénk, hogy visszaéljünk hatalmunkkal, azt mégsem tesszük, hanem hatalmi helyzetből is etikus döntést hozhatunk.

Vannak természetesen olyan élethelyzetek, amikor a proszociális magatartás a saját érdekünk is (pl. kölcsönös segítségnyújtáskor, vagy akkor, ha a jó hírnevünket növeli a segítségnyújtás), a vizsgálatok ezt a vonatkozást gondosan kezelik a jelenség elemzésekor. Az igazságtalanságra adott proszociális választ akkor tekinthetjük tisztán törődés-alapúnak, ha a cselekvőnek semmiféle személyes érdeke nem fűződik a proszociális viselkedéshez, mivel az igazságtalanságban nem is érintett.

A kutatások e megfigyelő szerepben átélt igazságtalansági helyzetekben a proszociális viselkedésre sarkalló érzelmeként a morális düh, harag érzelmét azonosították (van Doorn, Zeelenberg és Breugelmans, 2019). A harag átélése összefüggésben van az empátiakészséggel (Urbanska, McKeown és Taylor, 2019), mely jegyet a proszociális személyiség karakterisztikumai között tartjuk számon (Smith és mtsai, 2005).

Az észlelt igazságtalanságnak a segítő viselkedésre felszólító hatásáról beszámoló egyik legelső kísérletet Miller (1977) végezte, igaz, e vizsgálatban egyéni jellemzőket nem kezelte. A vizsgálati személyeknek kísérletben való részvételért pénzt kínáltak, egy egyórás aktivitás ellenében egy dollárt, két dollárt vagy három dollárt. A kétdolláros feltételt kétféleképpen alkalmazták: hozzáfűzték vagy nem fűzték hozzá, hogy a nekik kifizetett pénzen túl részvételükkel egy dollár erejéig még egy olyan rászoruló családot is támogatnak, amelynek

sürgősen pénzre van szüksége. Az egydolláros feltételben ez a támogatás mindig ott volt. Támogatás esetén a kísérletre való feljelentkezést proszociális cselekedetnek lehetett tekinteni. A legtöbben a kétdolláros segítő helyzetben jelentkeztek. Többen, mint az egydolláros segítő helyzetben, vagyis a segítségnyújtásra való késztetésen túl a saját érdek is számított. Többen, mint a kétdolláros nemsegítő helyzetben, vagyis a segítségnyújtás lehetősége komolyan számított. És többen, mint a háromdolláros nemsegítő helyzetben, vagyis az a bizonyos harmadik dollár értékesebb volt számukra, ha nem hozzájuk, hanem a rászorulókhöz került. Tehát a mások méltatlan szenvedésére való emlékeztetés segítségnyújtásra ösztönözte a vizsgálati személyeket.

Azonban – ahogyan e szakaszban érvelünk – az igazságtalanságra adott válaszokat, köztük a segítségre szorulóknak adott segítségnyújtást, a proszocialitás is befolyásolhatja. A proszocialitás lényege egyéni tényezőként a vizsgálatokban számos formában, konstruktumban megjelenik, tehát nem feltétlenül csak a szó szerinti „proszocialitás” konstruktumában, úgy, ahogy azt Caprara és munkatársai (2012) alapján emlegetjük. Jellemző példák a kollektivista értékorientáció és az együttműködő társas értékorientáció. A kollektivista értékorientáció (Triandis, 1989) a kollektivista kultúrákban jellemzőbb, ahol a kapcsolatok ápolását, fenntartását mindenekelőtt való fontos célnak tartják, például olyan értékek tiszteletben tartásával, mint a segítőkészség és a megbízhatóság. Az individualista értékorientáció pedig inkább az individualista kultúrákban jellemzőbb, ahol az embereket általánosságban a személyes boldogulás, előrehaladás célja motiválja, olyan értékek vezetésével, mint az intelligencia vagy az ambíciózusság (Wojciszke, 1997). Ha személyes szinten közelítünk az individualista és kollektivista értékorientációhoz, egy adott személyt a két értékorientáció különböző szintjeivel jellemezhetünk.

A társas értékorientáció egy ennél szűkebb tartományú fogalom, specifikusan arra vonatkozik, hogy a személyt a kapcsolatokból szüretelhető nyereség tekintetében mi motiválja (Messick és McClintock, 1968). Vajon csak a saját maga érdekére gondol (individualista, illetve versengő értékorientáció), vagyis arra, hogy neki személy szerint minél nagyobb nyeresége legyen abszolút értelemben (individualista) vagy a többiekhez képest (versengő)? Vagy az vezérli, hogy a kapcsolatban benne lévőknek együttesen minél nagyobb, egymáshoz képest kiegyensúlyozott nyeresége legyen (együttműködő társas értékorientáció)? Az önérdemotivált individualista vagy versengő személyeket szokás összevont kategóriába sorolva önérdemkövetőkként (proszelf) is emlegetni, az együttműködőket pedig proszociálisként (Van Lange, De Bruin, Otten és Joireman, 1997). A kollektivista értékorientációnak és a proszociális társas értékorientációnak van köze egymáshoz. Ez kulturális kontextustól viszonylag független, vagyis nem számít, hogy individualista (mint például az USA) vagy kollektivista (mint például Dél-Korea) kultúrákról van-e szó (Moon, Travaglino és Uskul, 2018).

Egy amerikai kutatás szerint minél erősebben van jelen egy személyben a kollektivista értékorientáció, annál inkább foglalkoztatja a másokat érő igazságtalanság, és annál inkább tesz is ellene. A munkacsoportokban, szervezetekben, a kollektivista motivációjú személyeknek a vezetővel való együttműködő viselkedését jobban meghatározza, hogy a vezető mennyire viselkedik másokkal igazságosan, mint amennyire ez a tapasztalat a nem kollektivista személyek viselkedését befolyásolja (Shteynberg, Gelfand, Imai, Mayer és Bell, 2017). Ez azért

is történhet így, mivel a kollektivista értékeket magukénak valló személyek a másokkal való törődés miatt az őket érő hatások igazságosságának megítélésében és a saját szándékaik megfogalmazásában a viselkedésükben nagyobb nyomatékkal veszik figyelembe mások tapasztalatait. Hozzá kell tennünk, hogy legtöbbet a saját csoporttag tapasztalatai számítanak (Triandis és Gelfand, 1998).

Van Prooijen és munkatársai (2008) azt mutatták ki, hogy a procedurális igazságosság, azon belül is a saját vélemény kifejezésének a lehetősége (voice) az önérdekhangsúlyos orientációjú személyeknek többet számít, mint a proszociális értékorientációjú személyeknek. A későbbi kutatásokból viszont az is kiderült, hogy az önérdekhangsúlyos társas értékorientációjú személyek a procedurális igazságosságról alkotott benyomásaikban nem különösebben foglalkoznak azzal, hogy mások ugyanúgy megkapják-e a lehetőséget a véleményük kifejezésére. Lényeg, hogy ők maguk megkapják. Ezzel szemben a proszociális társas értékorientációjú személyeknek az egyensúly a fontos: a lényeg, hogy velük és a többiekkel hasonlóan járjanak el, még az sem baj, ha senki nem kap szót. Ez az eredmény is amellet szól, hogy a nem érintett igazságtalan helyzetekbe való bevonódást inkább várhatjuk a proszociális személyektől (Van Prooijen, Stáhl, Eek és van Lange, 2012).

Az igazságtalanság-releváns helyzetekben általában véve is több proszociális cselekedetet várhatunk a proszociális személyektől. Ezt a feltételezést azok a kutatások támasztják alá, melyek az igazságosság-érzékenység proszocialitáshoz köthető aspektusait kötötték proszociális cselekedetekhez. Schlösser és munkatársai (2018) például az egyéni és közösségi érdeket ütköztető társas dilemma helyzetekben mutatták ki, hogy a proszocialitással rokon három igazságosság-érzékenység (a kedvezményezettként való, a tanúként való és a cselekvőként való érzékenység) egyenesen összefügg azzal, hogy az emberek a köz javára mennyit adakoznak. Gollwitzer és mtsai (2005) pedig azt mutatták ki, hogy az önzőséghez kapcsolódó érzékenység (az áldozati) több antiszocialitással, kevesebb proszocialitással, a proszocialitással kapcsolódó érzékenység pedig kevesebb immoralitással és több proszocialitással jár együtt.

A fenti vizsgálatokban (Gollwitzer és mtsai, 2005; Schlösser és mtsai, 2018) kifejezetten az érzékenység és a viselkedés kapcsolatát vizsgálták, s nem tettek különbséget az érzékenység és a proszocialitás konstruktumai között a viselkedéssel való összefüggésükben. A dolgozat következő fejezetében bemutatott egyik vizsgálatunkban erre teszünk kísérletet.

6.4. Vallásosság

A vallásos személyektől az őket ért igazságtalanságokkal kapcsolatban türelmesebb hozzáállást és azokra való visszafogottabb reagálást várhatunk. Pargament és Rye (1998) például úgy fogalmazzák, hogy a sértéseket követő feszültségekkel való megküzdésben a vallásos személyekhez tipikusan a megbocsátás illik.

A vallásosság a transzcendens tapasztalatnak valamelyik vallás keretei között való megélése. A keresztény ember Istenhez a keresztény vallás keretei között kapcsolódik. Nem gondoljuk, hogy a vallásosság és az igazságossággal kapcsolatos válaszok összefüggését

kizárólag a kereszténység vonatkozásában lehetne vizsgálni, de mivel a mi kultúrkörünkben a többségi vallásgyakorlat és a többségi ismeretek keretét a keresztény vallás adja, s vizsgálatainkat Magyarországon folytattuk, e szűkítést indokolhatónak tartjuk.

A hívő emberről nem alaptalanul feltételezzük, hogy hite az igazságtalanságokra való proszociális, vagyis kapcsolatfenntartó, kapcsolatreparáló válaszok felé tereli. Nem azt állítjuk, hogy nem veszi észre az igazságtalanságot, hanem azt, hogy nem annyira érzékeny rá, kevésbé hajlamos az őt ért igazságtalanságokon rágódni, az esetleges visszavágást tervezni. A vallásosság és az igazságtalanságra áldozatként való érzékenység a kutatások szerint tényleg a fentiek szerint függ össze, vagyis a vallásos személyeknek kisebb fokú az áldozati érzékenysége (Stavrova, Schlösser és Baumert, 2014). A vallásosság a személyes igazságosságba vetett hittel is összefügg (a vallásosak több igazságosságot látnak személyes életükben), a világban általában megtapasztalható igazságosságba vetett hittel azonban nem függ össze (Bègue, 2002).

Az áldozati érzékenységgel való összefüggést pusztán már az is megmagyarázhatja, hogy a Bibliában bőségesen találhatunk az igazságtalanságot áldozati szerepben elfogadó magatartásra intő igéket. Például „Ti, szolgák pedig teljes félelemmel engedelmességedet uraitoknak, ne csak a jóknak és méltányosoknak, hanem a kíméletleneknek is.” (1 Pt 2,18). (Fontos hozzáfűzni, hogy ezzel párhuzamosan a hatalmat birtoklókat igazságos viselkedésre intő igék is bőségesen megjelennek, például „Aki pedig igazságtalanul cselekszik, azt kapja vissza, amit tett, mert nincsen személyválogatás.” (Kol 3,25).)

Istennek az igazságtalanság béketűrő viselésére intő igéinek elfogadásában és megtartásában azonban maga az Istenben, mint teremtő, fenntartó és igazgató hatalomban való hit lehet a legerősebb hatótényező. E hit szerint mindazok a történések, melyeket megélünk, részei Isten sokkal hatalmasabb, bölcs, az ember által egészében felfoghatatlan és az emberi értelmet meghaladó tervének. Éppen ezért az igazságtalanságok miatt való aggodalmaskodás (is) felesleges. Továbbá a hívők számára hitük szerint a zajos és tisztátalan földi életet valami más, annál sokkal lényegesebb és örökkévaló élet követi, és ez a hosszú távú, az egészet tekintő perspektíva mérsékelheti valamelyest az igazságtalanságokkal kapcsolatos konkrét tapasztalatok jelentőségét („Az odafennvalókkal törődjétek, ne a földiekkel!” (Kol 3,2)).

Joshanloo és Weijers (2016a, 2016b) két tanulmányban is vizsgálták azt a kérdést, hogy az igazságtalanságnak a boldogságra, illetve étellel való elégedettségre gyakorolt hatását befolyásolja-e a vallásosság. Mindkét vizsgálat országok sokaságát foglalta magába, és a kérdést globálisan ragadta meg. Az első tanulmányukban (Joshanloo és Weijers, 2016a) 121 országra (köztük keresztény, muszlim és buddhista országok) vonatkozó országos makroszintű mutatók alapján vizsgálták a kérdést. Az igazságtalanságot négy mutató alapján összességében számították. Nevezetesen azt vették figyelembe, hogy a kisebbségeket diszkriminálják és üldözik-e az adott országban, van-e az állami karhatalom által politikai alapon kezdeményezett fegyveres erőszak, hogy a jogállamiság mennyire teljesül, valamint, hogy a közszférában észlelt korrupció mekkora. Az összesített igazságtalanság-indexet a 2011-es évben rögzített nemzetközi mutatók alapján számolták, mely mutatókhoz a 2000-es évek második felének adatai szolgáltak bázisul. A vizsgálatban Magyarországról is megjelenik adat: igazságosság

tekintetében a 121 ország sorában a 28. helyen volt, összességében inkább igazságos, mint igazságtalan országgént.

Az egyes országok vallásosságát Diener, Tay és Myers 2011-ben közölt adatai alapján számították, mely a 2005-től 2009-ig történt Gallup mérésekre támaszkodva fejezi ki, hogy az adott országban az emberek a vallásosságot mennyire tartják mindennapi életük meghatározó részének.

A boldogságot Diener, Suh, Kim-Prieto, Biswas-Diener és Tay (2010) érzelmi egyensúly indexe alapján vették figyelembe, mely a 2005-től 2006-ig gyűjtött adatokat tartalmazta. Az érzelmi egyensúly azt fejezi ki, hogy milyen mértékben dominálják a pozitív érzelmek (pl. az öröm) a negatív érzelmeket (pl. a szomorúságot). A boldogság tekintetében a magyarok a középmezőnyben helyezkedtek el. Ha a boldogság mellett az igazságtalanságot is számításba vesszük, pozíciója Lengyelországhoz és Észtországhoz esett közel.

Az elemzések alátámasztották, hogy a vallásosság tompítja valamelyest az igazságtalanságnak a boldogsággal való összefüggését: a kevésbé vallásos országokban a nagy igazságtalanság rosszabb érzelmi egyensúlyhoz vezet, mint a vallásosabb országokban. Nem mellesleg, az igazságtalanság és a vallásosság erősen ($r = 0,68$) összefüggött. Ott volt tehát erős a vallásosság, ahol igazán nagy szükség volt az igazságtalanságok elviselésében a vallás adta támaszra...

A fenti vizsgálat alapján, mivel az minden tekintetben makro-mutatókat használt, nehéz eldönteni, hogy a vallásosság az igazságtalanság elviselésében vajon abban az értelemben működik fájdalomcsillapítóként, hogy a hivatalos ideológia tervszerűen kimunkált meggyőzőbb eleme (lásd az országra jellemző igazságtalanság és a vallásosság erős összefüggését), vagy inkább individuális szinten fejt ki hatását, a hit által, úgy, ahogyan a fentiekben részleteztük.

A szerzők ennek felderítésére egy másik vizsgálatot is végeztek (Joshanloo és Weijers, 2016b), ahol a vallásosságról és az étellel való elégedettségéről immáron egyéni szintű adatokat vettek figyelembe. Az igazságtalanság tekintetében ezúttal is maradtak a pszichológiai vizsgálatok egyéni és észleleti mutatóihoz szokott szemünk számára kissé szokatlan makro-szintű mutatóknál: a társadalmi javak eloszlásának szórását vették alapul. A 0% a teljes egyenlőséget, a 100% a teljes egyenlőtlenséget írta le. A vallásosságot viszont ezúttal egyéni szinten mérték, egyrészt a vallásgyakorlás intenzitását, másrészt az Istenbe vetett hit személyes erősségét. Az étellel való elégedettséget egy kérdéssel mérték, nevezetesen a válaszadók azt válaszolták meg egy 10-es skálán, hogy „Összességében véve Ön mennyire elégedett az életével”. A vizsgálatot egyrészt az egész világra tekintve (85 ország összesen 217591 személy), másrészt Európára fókuszálva (27 ország, összesen 49763 személy) is elvégezték, és rendre azt kapták, hogy a vallásosság, azon belül is a személyes hit ereje az, ami mérsékli az egyenlőtlenségeknek az elégedettségre gyakorolt hatását.

A vallásosság, azon belül is a kereszténység befolyása az igazságossággal kapcsolatos működésekben nemcsak azon a ponton jelentkezik, hogy a vallásos személyek kisebb érzékenységet mutathatnak az igazságtalanságokkal kapcsolatban, de a megbocsátás vonatkozásában is, ahogyan azt Pargament és Rye (1998) gondolatát idézve a bevezető szakaszban is említettük. (Mint azt korábban tisztáztuk, az utóbbi évtizedekben az igazságosság

és a megbocsátás tematikája közelebb került egymáshoz a pszichológiában – lásd az 1.6.2. szakaszt, – és a megbocsátást, noha korábban kifejezetten közeli kapcsolatokban értelmezték, relevánsnak tekintjük bármely sérelem esetén, attól függetlenül, hogy a sértő és sértett viszonya inkább szimmetrikus vagy inkább alá- és fölérendeltséggel jellemezhető). A megbocsátás – lévén Isten által a hívők felé példázott és tőlük is elvárt, – előíró normaként áll a hívők előtt. A hittelt megélt örömmel, hogy Isten a Jézus érdeme által minden vétékét megbocsátotta a benne hívőnek, a Krisztus-követőket megbocsátásra kellene indítania az őket sértők iránt („Viseljétek el egymást, és bocsátatok meg egymásnak, ha valakinek panasa volna valaki ellen: ahogyan az Úr is megbocsátott nektek, úgy tegyetek ti is.” (Kol, 3,13)). Az empirikus tanulmányok jellemzően megerősítik a keresztény vallásosság és a megbocsátás kapcsolatát (pl. Ashy, Mercurio és Malley-Morrison, 2010; Brown, Barnes és Campbell, 2007; Sheldon és Honeycutt, 2011; Tsarenko és Tojib, 2012), bár hozzá kell tennünk, hogy legtöbbször a vizsgálatok nem a tényleges megbocsátó viselkedést mérik, hanem kérdőíves módon önbeszámolót kérnek. Az önbeszámolóban az emberek általában törekszenek attitűdjeik harmonizálására (vagyis, aki vallásosnak mondja magát, mivel ismeri a megbocsátás fontosságáról szóló tanításokat, pozitív megbocsátással kapcsolatos attitűdöket fog mutatni).

Akadnak azonban olyan vizsgálatok is, ahol valóban megbocsátó *viselkedést* vizsgáltak, például a megbocsátás kommunikációbéli megnyilvánulásait, mint ahogyan azt Sheldon és Honeycutt (2011) tették. Azt találták, hogy a vallásos személyek inkább éltek megbocsátó gesztusokkal, és a kapcsolatok a megbocsátás után esetükben harmonikusabban rendeződtek. Egy másik vizsgálatban a szerzők magát a vallásos tapasztalatot befolyásolták kísérletesen. Partnerükért való imádság elmondására kérték a vizsgálati személyeket, és azt találták, hogy az imádság után mért megbocsátási hajlandóságuk a partnerük irányában (ha az valami rosszat tette) az imádkozóknak nagyobb volt, mint azoknak a személyeknek a hajlandósága, akik hasonlóan csendes körülmények között a partnerükről csak egy portrét vázoltak fel szóban egy képzeletbeli hallgatónak (Lambert, Fincham, Stillman, Graham és Beach, 2010). A hatás elemzésekor a szerzők tekintetbe vették, hogy mennyire vallásosnak mondták magukat a válaszadók, és azt is, hogy egyébként mennyit szoktak imádkozni.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy számos olyan példát is találunk, mely szerint a vallásosság a tényleges megbocsátással nincs kapcsolatban, inkább csak azzal, hogy hogyan gondolkodnak az emberek a megbocsátásról. Az ellentmondások a társas kívánatossági hatásokból, és mérési-konceptuális nehézségekből fakadnak. Nem mindegy például, hogy a vallásosságot a látható jegyek alapján számítjuk (pl. mennyit jár valaki templomba) vagy pedig a hit tartalmi jegyei alapján. Hasonlóan, az sem mindegy, hogy a megbocsátást hogyan mérik, viselkedésesen, önbeszámolósan, esetleg kifejezetten a spirituális tartalmi mozzanatra koncentrálnak (Davis, Hook, Van Tongeren és Worthington, 2012; Riek és Mania, 2012;).

6.5. A megbocsátási hajlandóság

A vonásszintű megbocsátási hajlandóság értelmezéséhez érdemes a sértettség feszültségteli érzéséből kiindulni, amit akkor élnek át az emberek, amikor a kapcsolataikban valami

igazságtalanság éri őket, vagyis egy igazságtalanság-szakadékba (*injustice-gap*) esnek, mely a dolgok aktuális állása és aközött tátong, ahogyan a dolgoknak lenniük kellene (Exline, Worthington, Hill és McCullough, 2003).

Ahogy arról a 2.1. fejezetben is írtunk, az elszenvedett igazságtalanságot kísérő sértettség egy kellemetlen érzelmi állapot, és aki ezt átéli, szeretne rajta túljutni. Worthington (2001) mintegy 25 módját különbözteti meg az igazságtalanságra adott válaszoknak, melyek között a megbocsátás is szerepel az egyik lehetőségként. Beszél még többek között bosszúállásról, jogorvoslatról, a bocsánatkérés kiköveteléséről. Lehet igazoló narratívákat kialakítani, lehet a rossz sorsot egyszerűen eltűníteni; lehet az igazságtalanság tagadásával védekezni, vagy a sértő személyt elkerülni. És valóban, lehet megbocsátani. A megbocsátás létrejöhet úgy is, hogy véget vet a sértettség és neheztelés hosszú ideig tartó állapotának, de akár lehet azonnali is, mintegy elejét véve a sértődésnek.

A megbocsátás a sértettségéből fakadó neheztelés negatív érzelmét a sértő felé irányuló pozitív érzelmekké változtatja. A vonásszintű megbocsátási hajlandóság tekintetében megbocsátáskész személyek jellemzően könnyen megbocsátják az őket érő sérelmeket, helyzetről helyzetre és időről időre könnyen reagálnak a sérelmekre megbocsátással. A vonásszintű megbocsátási hajlandóság negatív összefüggést mutat az ellenségességgel, a neuroticizmussal, a szorongással, a bosszúszomjas fantáziákkal, és pozitív összefüggést mutat a barátságossággal, az extravertiósággal és a vonásszintű empátiával. A barátságossággal, empátiakészséggel kapcsolatos tulajdonságok, így a vonásszintű megbocsátás is, általában véve csökkentik az igazságtalanságokra adott büntetések mértékét. Klimecki, Vuilleumier és Sander (2016) vizsgálata szerint például, az empatikus személyek igazságtalan jutalomosztást követően kevésbé büntetnek.

A helyzeti megbocsátást vizsgáló kutatásoknak a vonásszintű megbocsátási hajlandóságot kontroll változóként érdemes integrálni a vizsgált változók körébe, ugyanis a vonásszintű megbocsátási hajlandóság a helyzeti megbocsátásnak, vagyis annak, hogy egy adott helyzetben történetesen megbocsát-e a személy, szignifikáns előre jelzője. Fehr és mumkatársai (2010) 30 kutatás alapján metaanalízisükben azt találták, hogy e személyiségjellemző alapján közepesen erős előre jelző értékkel ($r = 0,30$) jósolhatjuk be a helyzeti megbocsátást.

6.6. Összefoglalás

Ebben a fejezetben az igazságtalanságok észlelését, és az igazságtalanságokra való reagálásnak a módját, erősségét befolyásolni képes egyéni jellemzők kerültek tárgyalásra. Az igazságos világba vetett hit, az igazságtalanságokra való érzékenység, a proszocialitás, a vallásosság és a vonásszintű megbocsátási hajlandóság kapcsán bontottunk ki konceptuális érveket az összefüggések mellett, és nyújtottunk példákat a szakirodalomból ismert vizsgálatok sorából, melyek összhangban álltak a konceptuális alapon feltételezhető összefüggésekkel. Az összefoglalás következő bekezdésében e kutatások legmarkánsabb téziseiből idézünk fel néhányat.

Akik erősebben hisznek az igazságos világban, különösképpen a személyes életük tekintetében, jobban el tudják fogadni, ha egy helyzetben rosszul járnak, és kevésbé neheztelnek a döntéshozóra (Hafer és Olson, 1989). Különösképp igaz ez az összefüggés, ha nem egyértelmű a helyzet az igazságtalanság tekintetében (Hafer és Choma, 2009); Az igazságtalanságokra érzékeny személyek a véleményes helyzeteket – ha az igazságtalanság is egy lehetséges olvasat – inkább hajlanak igazságtalannak olvasni (Baumert és mtsai, 2011). Az együttműködő (proszociális) társas értékorientációjú személyeket az önérdek-hangsúlyos személyekkel való összehasonlításban a személyes érdekképviselő lehetőségének hiánya kevésbé bántja az eljárások igazságosságának megítélésekor (Van Prooijen és mtsai, 2008). A vallásos személyek boldogsága az igazságtalan társadalmi-gazdasági-politikai körülményekkel kevésbé függ össze, mint amennyire ezek a tényezők a kevésbé vallásos személyeknél összefüggnek (Joshani és Weijers, 2016a, 2016b). Továbbá a vallásos tapasztalat növeli a megbocsátási hajlandóságot (Lambert és mtsai, 2010). A mindenkori megbocsátás a vonásszintű megbocsátási hajlandósággal közepesen erős összefüggést mutat (Fehr és mtsai, 2010).

Természetesen nem gondoljuk sem azt, hogy az igazságtalanságokra adott válaszokat csak egyéni tényezők befolyásolnák, sem pedig azt, hogy az általunk számba vett tényezőkön túl más tényezők nem lennének a reakciók hátterében. E reakciókat is nyilvánvalóan nagymértékben befolyásolják a szituáció jellemzői is (Clayton, 1992). A disztributív, a procedurális és az interakciós jellegzetességei egy igazságtalanságnak mind-mind szituációs elemek. Miller (2001) például az interakciós igazságtalanságokban a tiszteletlenség jegyéhez kapcsolódóan a két legtöbbet kutatott kontextuális aspektusnak a sértő és a sértett viszonyát, valamint a sértés nyilvánosságát látja. A kutatás legfontosabb eredményei között sorolja, hogy egy nem saját csoport tagjától elszenvedett sértés dühöt, a saját csoport tagjától való pedig csalódottságot okoz, illetve, hogy a tanúk jelenlétében elszenvedett sérelmek esetén erősebb a sértettben a harag. De az igazságtalanságok szerteágazó szituációs meghatározottságai között idézhetjük akár azt is, hogy egy legitim vezetőt egy hátrányosan érintő döntésért kisebb mértékben kérünk számon, mint egy illegitim vezetőt (Hegtvedt és mtsai, 2003) vagy azt is, hogy a vezető agresszív megnyilvánulására inkább válaszolunk agresszív viszontválasszal, ha munkatársainktól is ilyen viszontválaszokat látunk (Mitchell és Ambrose, 2012).

Továbbá, az igazságtalanságokra adott válaszokat (legyenek azok észleletiek vagy viselkedésszerűek) más egyéni jellemzők is befolyásolják, nemcsak azok, melyeket e fejezetben tárgyaltunk. Így például az önértékelés is számít. Burton, Mitchell és Lee (2005) kísérletes vizsgálatában a magas önértékelésű személyek az alacsony önértékelésűekhez képest inkább szövöttek bosszúálló terveket egy interakciós igazságtalanság hatására. Az igazságtalanságra való romboló reakciót valószínűsíti az ellenségesség (Skarlicki, Folger és Tesluk, 1999) és az impulzivitás is (Henle, 2005).

A tárgyalt tényezőket a specifikus relevanciájuk alapján választottuk ki az egyéni jellemzők lehetséges halmazából. A proszocialitás, az igazságosságra való érzékenység és az igazságos világba vetett hit szűk tartományú tényezők, és az igazságosság szempontjából különösen relevánsak. A Sabbagh és Smith (2016) szerkesztette, az igazságosság-kutatásnak, elméletnek és gyakorlatnak a bemutatására szánt testes kézikönyvben Gollwitzer és van

Prooijen jegyzi az „Igazságosság pszichológiája” fejezetet. Itt ők maguk is e három egyéni vonatkozást emelik ki, mint legrelevánsabbakat a témában. Ugyanez a kézikönyv a vallásosságot ideológiai háttértényezőként emlegeti. A vonásszintű megbocsátás beemelését a megbocsátással való triviális kapcsolata miatt tartottuk fontosnak, továbbá azért is, mert igazolt kapcsolatot mutat azokkal a kevésbé specifikus, az igazságtalanságokra való válaszolást mégis befolyásoló tényezőkkel, melyekről ebben az összefoglalóban is említést tettünk. Nevezetesen az ellenségességgel (Lutjen, Siltón és Flannelly, 2012), de olyan általános és tartós klinikai állapotokkal is, mint a szorongás vagy a depresszió (Friedberg, Suchday és Srinivas, 2009).

A legfontosabb érv azonban, ami indokolja, hogy miért éppen a nevetett egyéni tényezőket emeltük ki, az, hogy e tényezők konceptuálisan kapcsolhatók a kapcsolatörzési motivációhoz, és ennél fogva valószínűsíthető, hogy összefüggésben állnak azzal, hogy a személy igazságtalanság esetén inkább a viszonzásra hajlik, vagy inkább arra, hogy a reakciója kilépjen a viszonzási keretből.

7. AZ EGYÉNI TÉNYEZŐKNEK AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA ADOTT VÁLASZT BEFOLYÁSOLÓ HATÁSÁT ELLENŐRZŐ VIZSGÁLATAINK

Az előző fejezetben igazságtalanságra való reagálást befolyásolni képes személyiségtényezőket vizsgáltunk meg, s ebben a fejezetben azokról a saját vizsgálatainkról számolunk be, melyek próbára tették azt, hogy vajon a fentiekben tárgyalt jellemzők valóban úgy függenek-e össze az igazságtalanságra adott válaszokkal, ahogyan azt a szakirodalom alapján bemutattuk és feltételeztük. Elsőként egy korábban publikált tanulmányunkhoz fordulunk (Kovács, Bernáth, Pántya és Papp, 2011), mely azt mutatta meg, hogy az együttműködő társas értékorientációjú személyek elnézőbbek a sérelmek kiértékelésekor. Másodikként arról szólunk, hogy a társas értékorientációjukat tekintve proszociális értékorientációjú személyek kevésbé hajlanak arra, hogy saját maguk önértéért és érdekeikért harcba szálljanak egy konfliktusban (vesd össze az 5.1. pontban bemutatott „Menethibás csavar” vizsgálatával). Ezt követően a vallásosság szempontjaira fókuszálva újratárgyaljuk az 5.2. szakaszban bemutatott kérdőíves vizsgálat eredményeit, mely vizsgálatban az igazságtalanságokra adott érzelmi, kognitív és viselkedéses válaszaik alapján tipizáltuk a személyeket. Végül, ugyancsak újratárgyaljuk az 5.3. szakaszban bemutatott vinyetta-vizsgálat eredményeit, ezúttal az igazságtalanságra való érzékenység és a proszocialitás szempontjaival kiegészítve azokat.

7.1. A proszociális társas értékorientáció és az igazságtalanságra adott válaszok

A proszociális társas értékorientációjú személyektől, mivel definíció szerint nekik a saját jutalmaiknál fontosabb, hogy a kapcsolatokban, közösségekben az emberek összességében mennyi javat tudhatnak magukénak, és azt mennyire kiegyensúlyozottan tudhatják annak (Van Lange és mtsai, 1997) azt várjuk, hogy igazságossági ítéleteikben kevésbé befolyásolja őket a saját érdekük. Továbbá azt is várjuk tőlük, hogy az igazságtalanságokra adott válaszaikban többet törődjenek azzal, hogy összességében – saját magukat és másokat is, tehát a sértőt is beleértve – kevesebbet ártsanak.

7.1.1. A proszociális társas értékorientáció elnézővé tesz a sérelmekkel kapcsolatban

E pont alatt bemutatott vizsgálatunkban (Kovács és mtsai, 2011) azt szerettük volna tesztelni, hogy szimmetrikus helyzetekben is igaz-e Van Prooijen és mtsainak (2008) az az eredménye, mely szerint a procedurális igazságosságra (az általuk vizsgált konkrét helyzetben az érintettek véleményezési jogának meglétére vagy hiányára), az önérdelkhangsúlyos személyek sokkal érzékenyebbek, mint az együttműködő társas értékorientációjúak. A logika szerint a procedura az aktuális elosztási eredményeken túlmutató módon, hosszabb távon, stratégiailag tudja előre

vetíteni, hogy mire számíthatunk a másiktól (mennyire számíthatunk korrekt, elfogulatlan, a minimális emberi tiszteletet megadó, bizalomra méltó bánásmódra), s ezek a stratégiai becslések az önérdekhangsúlyos személyeknek sokkal fontosabbak.

Kutatásunkba 97 főt (58 nőt és 39 férfit) vontunk be, akinek az átlagéletkora 21,62 év volt, és mindannyian a Debreceni Egyetem hallgatói voltak. Kutatásunkat az igazságossági és együttműködési tematikák között való párhuzamokat keresve építettük föl. Egyrészt mértük a vizsgálati személyek társas értékorientációját (Van Lange és mtsai, 1997 alapján), másrészt azt, hogy mennyire látnak egy történetben megjelenített munkatársi viselkedést együttműködőnek. Noha az „együttműködő” fogalom jelentése nem fed át teljes egészében az „igazságos” fogalom jelentésével, az igazságosság-kutatás akkori státusza szerint úgy gondoltuk, vitatható lenne az igazságos szó használata mellérendelt kapcsolatban. A párhuzam mellett még e szakaszban egy későbbi ponton nyújtunk érveket.

A társas értékorientációt mérő kérdőív (Van Lange és mtsai, 1997) instrukciója szerint a személynek 9 választási helyzetben kell 3 alternatíva közül kiválasztani, hogy saját maga és egy jelen nem levő másik – ismeretlen személyazonosságú – személy között hogyan osztana szét értékes pontokat. Például vajon azt választaná-e, hogy magának 480, a másiknak pedig 80 (1.), magának 540, a másiknak 280 (2.), vagy pedig magának is és a másiknak is 480-480 (3.) pontot adna. Az 1. választás versengő, mert a saját haszon és a másik haszna között lévő különbséget maximalizálja. A 2. alternatíva individualista, mert a saját hasznot abszolút értelemben maximalizálja. A 3. alternatíva pedig együttműködő, mert a két személy hasznának az összegét maximalizálja, és az egyensúlyt is tartja. Egy személyt akkor sorolunk be valamelyik kategóriába, ha a 9 helyzetből, melyek mindegyike a példában bemutatotthoz hasonlító problematikát jelenít meg, 6 esetben ugyanabba a kategóriába tartozó választ ad. Az adatelemzés során az individualista és a versengő kategóriákat a szakirodalomban látott gyakorlatoz képest az önérdekvezérelt társas értékorientációjú személyek csoportjába vonjuk össze.

A történetben lefestett munkatárs a munkahelyén egy másik személlyel azonos hierarchikus szinten, tehát mellérendelt szerepben dolgozott. A munkatárs alapvetően együttműködni kívánt, de ezt a szándékát nem minden történetben fejezte ki helyes eszközökkel és az együttműködése nem mindig vezetett eredményre. (A történeteket a 7. sz. melléklet részletesen kibontja).

Együttműködőnek látni valakit a személyhez való pozitív, barátságos viszonyulást jelent. Az együttműködőnek látott személy bizalmat ébreszt, vele szívesen építünk ki kapcsolatot, épp úgy, mint ahogyan például a bizalmat ébresztő, igazságosnak látott vezetőjű szervezethez szívesen csatlakozunk (Lind, 2001). Van tehát konceptuális kapcsolat a szimmetrikus kapcsolatokban hozott együttműködési ítélet és a hierarchikus kapcsolatokban hozott igazságossági ítéletek között (Kovács és mtsai, 2011).

Két történettel dolgoztunk, mindkettőben a disztributív és a procedurális igazságosság alacsony szintű és magas szintű megjelenését variáltuk, tehát bármelyik történetnek is négyféle változatával találkoztak a vizsgálatban résztvevők, ki-ki csak egy történettel.

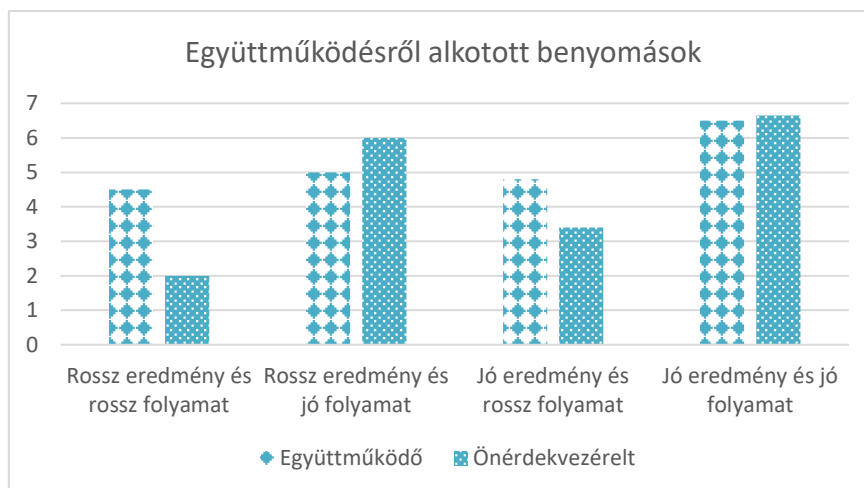
Az egyik történetben a kolléga – akinek a viselkedését az együttműködés tekintetében meg kellett ítélni – éppen akkor szeretett volna szabadságra menni, mint egy másik kolléga, de

belátta, hogy teljes egészében ugyanazt a hetet mindketten nem vehetik ki. Az osztozkodásról a társával folytatott vagy nem folytatott egyeztetést (jó vagy rossz folyamat), és végül, sikerült az osztozkodás vagy nem (jó vagy rossz eredmény).

A másik helyzetet segítségnyújtási tematikára fűztük fel: egy lemaradás miatt egy kolléga segítséget kér attól a munkatárstól, akinek az együttműködését meg kellett ítélni. Ő alapvetően kész volt segíteni. A segítséget vagy konstruktív vagy önkényes módon nyújtotta (jó vagy rossz folyamat), és az vagy vezetett eredményre vagy nem (jó vagy rossz eredmény).

Az együttműködési ítéletét kilenc személy nem adta meg, s a maradék 88 főből a társas értékorientációját tekintve 19 személy nem volt a szokásos besorolási szabályok alapján kategorizálható (nem volt minimum hat azonos kategóriába tartozó – individualista, versengő, együttműködő – válasza a kilenc kérdés vonatkozásában).

A történetek két variánsa feltételenként nagyon hasonló vélekedéseket váltott ki, ezért a társas értékorientációval kapcsolatos összefüggések vizsgálatában nem tettünk közöttük különbséget. A többszemponos varianciaanalízissel elért eredményeink alapján, melyet a 9. ábra szemléltet, az együttműködésről hozott ítéletek nagyon hasonlóan alakultak, mint ahogyan azt az igazságossággal kapcsolatos szakirodalomból tudjuk. Vagyis számított az eredmény is, $F(69, 1) = 5,96, p = 0,03$, tehát jó eredmény esetén együttműködőbbnek látták a kollégát, és számított a folyamat is, $F(69,1) = 34,28, p < 0,01$, vagyis jó folyamat esetén is együttműködőbbnek látták a kollégát. A társas értékorientáció egyéni sajátosságának a hatására koncentrálni figyelmünk szerint különösképp fontos, hogy az együttműködő társas értékorientációjú személyek szemében a cselekvő viselkedési stílusának kisebb jelentősége volt az együttműködésről való benyomások formálásában, $F(69, 1) = 11,12, p < 0,01$.

9. ábra. Az együttműködésről alkotott benyomások az együttműködés eredményességének, folyamatának és a megítélő személy társas értékorientációjának a függvényében

Vizsgálatunk tehát abból a szempontból, hogy az együttműködők számára a procedurális információk kisebb jelentőséggel formálják az együttműködésről szóló benyomásokat, nagyon

hasonló eredményt hozott, mint Van Prooijen és mtsai (2008) vizsgálata az igazságosság-ítéletek tekintetében.

E vizsgálat arról informál bennünket, hogy a normasértésre adott reakciókat – ezúttal a sértő a sértettel azonos hierarchiaszinten helyezkedik el – a proszocialitás már észleleti szinten is befolyásolni képes: az őket érő sérelmeket a magukon kívül a mások jutalmaival is sokat törődő proszociális társas értékorientációjú személyek nagyvonalúbban kezelik, kevésbé tartják sérelmesnek, mint az önérdekvezérelt személyek. A megítélt személy kontrollja alá eső hiba – normasértés – a stílusában nem kifogástalan segítségnyújtás volt (egyeztetés hiánya, illetve a másik feje fölött átnyúló önkényes segítségnyújtás). E sérelmek nem voltak durva normasértések, teret adtak a jóindulatú kiértékelésnek, hiszen maga az együttműködési szándék minden forgatókönyvben jelen volt.

Ez a vizsgálat kifejezetten az észleletekre irányult, a másik személy felé irányuló viselkedéses válaszokat nem célozta vizsgálni. A következő szakaszban viszont éppen arról esik szó, hogy a proszociális társas értékorientációjú személyek az igazságtalanságra, normasértésre adott reakcióikat tekintve viselkedéses szinten is megkülönböztethetők az önérdekvezérelt személyektől.

7.1.2. A proszociális társas értékorientációjú személy kevésbé védi saját magát és az erőforrásait

Az 5.1. szakaszban megismerkedhettünk a „menethibás csavar” történettel, mikor is a vizsgálati elemzésből az alapkérdés megválaszolására való alkalmatlanságuk miatt kihagyott, nem provokálható személyekről sok évvel az alapvizsgálat eredményeinek közzéje után számomra kiderült, hogy többek között például éppen ők kínálnak jó lehetőséget arra, hogy tanulmányozzuk az igazságtalan tapasztalatok ellen nyíltan nem harcoló emberek lelki jelenségeit.

Akkoriban a kutatóműhelyünkben folytatott számos vizsgálatba bevontuk a társas értékorientáció mérését, így ebbe a nevezett vizsgálatba is, noha a 2012-ben megjelent közleményünkben (Kovács és mtsai, 2012) e változóra nézve nem osztottunk meg eredményeket a szakmai publikummal.

A dolgozatban tárgyalt kérdésünk kapcsán – mely az igazságtalanságra adott proszociális válaszok háttértényezőire irányult – felmerül tehát a kérdés, hogy vajon a konfliktusba (a konfliktusnak az adott vizsgálatban rögzített részleteit lásd az 5.1. szakaszban) be nem vonódó személyek társas értékorientációjukat tekintve együttműködőbbek-e? Az együttműködő társas értékorientációnak sajátja, hogy nem egyéni, hanem közös haszonban gondolkodik. Helyzetünkben a békés magatartás nem erodálja a közösségi szinten értelmezhető erőforrást, a nyeresi esélyt, mert nem kisebbiti a másikat 5% nyeresi eséllyel csak azért, hogy a sajátja több legyen 3%-kal.

Az együttműködés vonatkozásában való besorolás és a vizsgálatban felvett játéktípus nem volt független, $\chi^2 = 6,58$, $df = 2$, $p = 0,04$: Ahogyan a 10. táblázatból kiolvashatjuk, a konfliktusba töretlenül be nem vonódó, soha harcos magatartást nem mutató, ahogyan az 5.1.

szakaszban emlegettük, a „Béke” játéktörténeti típusba eső személyek, szinte mindannyian együttműködő orientációjúak voltak. Ugyanez nem mondható el a másik két játéktörténeti típusba eső személyekről. Noha köztük is előfordultak együttműködő társas értékorientációjúak, kisebb arányban. Jegyezzük meg, hogy ezúttal a személyeket nem a megszokott módon kategorizáltuk együttműködő, individualista és versengő csoportokba (a kilencből minimum hat kérdésre azonos orientációt tükröző válasz kritériuma alapján), hanem úgy, hogy együttműködőnek neveztük azokat a személyeket, akik minimum hat együttműködő választ adtak a pontosztásos feladatban, a többieket pedig besoroltuk a „nem együttműködő” kategóriába.

Érdekesség, hogy a „Harc” kategóriába eső személyekhez képest az „Először béke, majd harc” csoportbéliak orientációjukat tekintve még kevésbé voltak együttműködők, de sokkal inkább önérdékvezéreltek voltak: valószínűleg ők a békét a saját érdekük bölcs belátása által vezérelve kezdeményezték. Ugyanis, ha érdekük úgy kívánja, és bíznak a másik együttműködő szándékában, az önérdékvezérelt személyek is szívesen működnek együtt (pl. Van Lange és Semin-Goossens, 1998).

10. táblázat. A „bosszú-játék”-ban mutatott játéktípus és a társas értékorientáció összefüggése: A táblázatban lévő számok azt mutatják meg, hányan estek vizsgálati személyeink közül az adott kategóriába. A „Béke” játéktörténeti típusba eső személyek túlnyomó többsége (10 személy a 12-ből) együttműködő társas értékorientációjú volt.

		Harc	Először béke majd harc	Béke	Összesen
Együttműködő társas értékorientáció	nem	25	17	2	44
	igen	25	11	10	46
Összesen		50	28	12	90

A társas értékorientációra is kiterjedő elemzésünkkel tehát tovább árnyaltuk azt a képet, amit a „bosszú-játék”-ba be nem vonódó személyekről formálhattunk. Az ötödik fejezetben megtudhattuk róluk, hogy nem izgatták fel magukat különösképpen a partnerük kifejezetten inváziós, és durván, sokszorosan a viszonzás normáját sértő viselkedése miatt, vagy ha igen, addigra, míg az utókérdőív kitöltésére került a sor, megnyugodtak, noha látták, hogy a partnerük viselkedése nem éppen szokványos. E szakaszból pedig kiderült, hogy jellemzően együttműködő társas értékorientációjúak. E jegyen túl nyilvánvaló, hogy lennie kell más egyéni jellemzőnek is, ami megkülönbözteti őket a konfliktusba bevonódott túlnyomó többségtől, hiszen együttműködő értékorientációjú személyek a bevonódó személyek között is szép

számmal előfordultak, továbbá a be nem vonódott személyek közül sem volt mindenki együttműködő orientációjú. A soron következő vizsgálatokból az igazságtalanságra adott válaszoknak számos további egyéni változóval való összefüggését követhetjük nyomon.

7.2. A vallásosság összefügg az igazságtalanságra nem-cselekvő módon való reagálással

A dolgozat ötödik fejezetében az 5.2. szakaszban az olvasó megismerkedhetett azzal a kérdőíves vizsgálatunkkal, mely eredménye szerint az igazságtalanságra adott válaszaikat tekintve az emberek két csoportja volt elkülöníthető. Volt egy csoport, ahova tartozó személyek válaszaiból az derült ki, hogy minél inkább viszonozzák az igazságtalanságot, annál hamarabb visszaszerzik nyugalmukat. És volt egy olyan csoport is (egy az előzőnél sokkal népesebb csoport), ahova azok tartoztak, akik válaszából az derült ki, hogy minél kevésbé viszonozzák az igazságtalanságot, annál inkább megnyugszanak. Ez utóbbi csoportba tartozó személyek ráadásul sokkal kisebb viselkedési és érzelmi kilengéseket mutattak. E szakaszban azt vizsgáljuk, vajon e két csoportba tartozás összefügg-e a keresztény vallásossággal. Mint ahogyan azt a 6. fejezetben részleteztük, a Biblia ajánlásai az igazságosság tekintetében egyértelműek: cselekedni másokkal az igazságosságot, és eltérni a másoktól a felénk irányuló igazságtalanságot, azt megbocsátva, és bízva abban, hogy a kapcsolat Isten segítségével újrakezeshető, folytatható, de legalább is eltérhető. Tehát a hívőktől inkább elvárjuk az igazságtalanságokra a Biblia igéinek megfelelő reakciómódokat, vagyis a nem-cselekvést, mint a nem hívőktől.

A 11. táblázat a vallásosságnak az igazságtalanságra adott válasz érzelmi, viselkedéses és gondolati komponensével való korrelációját mutatja be.

11. táblázat. A vallásosság összefüggése az igazságtalanságra adott válaszok érzelmi, viselkedéses és gondolati komponenseivel. A táblázatban feltüntetett értékek Spearman-korrelációs *rho*-értékek. A korrelációs vizsgálat nem eredményezett értelmezhető összefüggést.

	<i>Nyugalom (érzelem)</i>	<i>Szóvátétel (viselkedés)</i>	<i>Elemzés (gondolkodás)</i>
Vallásosság	0,02	-0,04	0,08

A vallásosságnak az igazságtalanságra adott válaszokkal való összefüggésének feltárására irányuló vizsgálat nem hozott értelmezhető szignifikáns eredményt. A vallásossággal kapcsolatos összefüggések elemzése kapcsán felmerült a lehetősége, sőt, a szükségessége annak, hogy a vallásosságot ne folytonos, hanem kategorikus változóként kezeljük, inkább a hit oldaláról közelítve. Egy válaszadónak ugyanis, ha hívő, azt tudnia kell magáról. Ez ugyanúgy hovatartozás kérdése, mint például a családi státusz vagy a nemzetiség. Vagyis az ez iránt érdeklődő kérdésre határozottan igennel kell tudni válaszolni, ha hívő. Noha a „mérsékelt erősségű keresztények iránti szimpátia” létező dolog, a „kicsit hívőség”

valószínűleg nem. Mivel az igazságossággal kapcsolatos feltételezett összefüggések inkább valódi, tartalmi alapon tudnak működni, véleményünk szerint e kategorizáció indokolható. (Kategorikus javaslatunk összevethető a Biblia „mustármagnyi hit” motívumával, pl. Mt 17,20 alapján, aminek üzenete, hogy nem a hit mértéke a lényeges, hanem az, hogy van vagy nincs.)

Tehát arra jutottunk, hogy ha valaki nem válaszol a vallásossággal kapcsolatos pár kérdésünkre (hogy hisz-e Istenben, jár-e templomba és vallásosnak tartja-e magát) elég egyértelműen igennel, akkor nagy valószínűséggel nem tekinthető hívőnek. Mivel mintánk kényelmi mintavétel eredményeképpen állt össze, valójában magát igazán vallásosnak mondó személyt (5-ös skálán minimum 4-es szinten) keveset sikerült megszólítanunk: a válaszadók mintegy 20%-a volt ilyen. Ez az arány összevethető a magyarországi más mérésekben talált arányokkal (pl. Kopp és mtsai (2004) mérésében a válaszadók 13%-a volt vallását egyházában rendszeresen gyakorló, és 17%-a ritkán gyakorló).

Megvizsgáltuk, hogy ezek a magukat határozottan vallásosnak mondó személyek arányaikban inkább tartoznak-e azokba a csoportokba (1-es, 2-es és 4-es és 5-ös klaszter), melyeket cselekvésesen és érzelmileg egyaránt visszafogottsággal jellemeztünk, azokhoz a személyekhez képest, akik nem vallásosak.

A különbség valóban számottevőnek mutatkozott, $\chi^2 = 4,28$, $df = 1$, $p = 0,04$: míg a vallásos személyeknek a 90%-a tartozott e visszafogott, a nyugalmat a nem-cselekvésben látó reakció-csoportokhoz (53 személyből 48), a nem vallásos személyeknek a 78%-a (204 személyből 159).

Megállapíthatjuk tehát, hogy az igazságtalanságokra való válaszadás vonatkozásában a vallásos személyekre különösképpen jellemző az amúgy az embereket általában is – legalább is elmondásuk alapján – jellemző türelmes reakció, mely segít megőrizni a kapcsolatokat. Nem arról van tehát szó, hogy a vallásos személyek az igazságtalanságra adott válaszaikban teljesen mások lennének, mint a nem vallásosak. A két csoport közötti hasonlóság legfőképpen annak köszönhető, hogy a kapcsolatkonzerváció nagyon erős – általános – elv azoknak az embereknek a lelki működéseiben is, akik nem a hitükből eredően tulajdonítanak különös értékességet ennek az elvnek.

Elemzésünkben igyekeztünk tekintettel lenni az esetleges nemi különbségekre is. A férfiakat némileg még inkább jellemezte a visszafogott magatartás ($\chi^2 = 2,88$; $df = 1$; $p = 0,09$): közülük 82% számolt be ilyen magatartásról, míg ez az arány a nők esetében mintegy 70%. Ez az eredmény jól harmonizál azokkal a vizsgálatokkal, melyek a férfiakat számos tekintetben konzervatívabb nézeteket vallónak találják (pl. Diekman, Eagly és Kulesa, 2002).

Mintánkban a vallásosság és a nem összefüggött ($t = -2,18$; $df = 265$; $p = 0,03$), lévén a nők vallásosabbak ($M = 2,60$; $SD = 1,37$), mint a férfiak ($M = 2,20$; $SD = 1,27$). Ezért igyekeztünk többváltozós módon, diszkriminancia elemzéssel végére járni annak, hogy a nyugalmat a viszontválaszban látó, illetve a nyugalmat a válaszhányban látó hozzáállás mennyire jósolható be a vallásosság, illetve a nem jellemzőjével. A diszkriminancia-elemzésbe e két bejósoló változón kívül belefoglaltuk a barátságosságot, a vonás-megbocsátást, az életkort, a végzettséget, s azt is, hogy a személynek van-e párkapcsolata vagy nincs. Vagyis az összes mérést, amit a kérdőív tartalmazott. A Stepwise módszerrel élünk, s egy olyan szignifikáns modellt kaptunk, $\lambda = 0,96$, $\chi^2 = 9,43$, $df = 2$, $p < 0,01$, melyben a vallásosság 0,85-ös

koeficienssel (a vallásos inkább a nem-cselekvésben látja a nyugalmat), a biológiai nem pedig -0,67-es koeficienssel (a nő inkább igényli a szóvátételt) szerepelt a nem-cselekvésben nyugodt csoportba tartozást leíró egyenletben. Az egyenlet 60%-os eséllyel jósolta be a csoportokba tartozást, mely jóslás sikeresebb a véletlenszerűnél, $\chi^2 = 9,83$, $df = 1$, $p < 0,01$. A többi bevont változó nem ütötte meg a szignifikáns hatás mércéjét.

E vizsgálat eredménye tehát harmóniában állt azzal a hatodik fejezetben kibontott feltételezésünkkel, hogy a vallásos személyek a nem vallásosokhoz képest az igazságtalanságokra kisebb érzelmi és viselkedési amplitúdóval válaszolnak, amennyiben ők arányaikat tekintve még annál is jellemzőbben a visszafogottabb reakciókat mutató csoportokba tartoztak, mint amennyire ez jellemző volt a nem vallásos személyekre. A visszafogott választ mutató csoportokba tartozó személyekre, ahogyan arról az 5. fejezetben részletesen írtunk, az volt jellemző, hogy minél nem-cselekvőbbnek vallották magukat, annál inkább olyannak is, mint aki hamar megnyugszik.

E vizsgálatunk megvitatásakor már az ötödik fejezetben is érintettük azt a kérdést, hogy a negatív érzésekkel való megküzdés alaposabb megismeréséhez olyan vizsgálatok is hasznos adalékokkal szolgálnának, ahol konkrét eseményekhez lehet kötni az érzéseket, cselekvéseket, gondolatokat.

Az 5.3. pontban bemutatott vinyetta-vizsgálatunk valóban egy konkrét ügyet tárt röviden a megítélő elé, ahol a kitöltőnek magát a főhős helyzetébe beleélve kellett nyilatkozni a valószínűsíthető reakcióiról. Abban a vizsgálatban az igazságosságra való érzékenység és a proszocialitás változóit emeltük be a reakciókkal potenciális összefüggésben álló változók sorába.

7.3. A proszocialitás és az igazságosság iránti érzékenység összefüggése az igazságtalanságra adott válaszokkal

Az ötödik fejezetben bemutatott egyik vinyetta-vizsgálatunk kapcsán előrevetítettük, hogy a vizsgálatba foglalt jelenségeket egyéni változók bevonásával is tárgyalni fogjuk egy későbbi ponton. Emlékeztetésképpen, ez volt az a vizsgálat, ahol a személynek a vetélytársánál jobb vagy rosszabb teljesítményét a döntőbíró jutalmazta, (a pályázat nyertesének avatta fel), vagy nem jutalmazta (a pályázat veszteseként hirdette ki). A vizsgálat a döntést követő kapcsolatromboló és kapcsolatépítő válaszokat elemezte, melyet az érintett személy a döntéshozó, és a döntésben érintett másik személy felé szándékozott mutatni. Az összefüggéseket illetően három fő eredményt emeltünk ki: Az igazságtalanság és az azt követő válaszok között valóban közvetít a stresszválasz. A kapcsolatromboló és a kapcsolatépítő válaszok egymással párhuzamosan jellemzik a viselkedést, stresszoldó potenciálja a kapcsolatépítésnek is van. A stressz nagyobb részt közvetít az igazságtalanság és a követő válasz között igazságtalanul kapott pozitív elismerés esetén, mint igazságtalan hátrátétel esetén, ahol az igazságban való meggyőződöttség a morális elégtételhez józan indoklást adhat, közvetlenül.

A vizsgálatba az igazságtalanságra adott válaszokat befolyásolni képes egyéni jellemzőként az áldozati és a kedvezményezetti érzékenységet (Schmitt és mtsai, 2010 alapján), valamint a proszocialitást (Caprara és mtsai, 2012 alapján) vontuk be. Azzal a várakozással éltünk, hogy az áldozati érzékenység felerősíti az igazságtalan hátrátétel esetén adott reakciókat, a kedvezményezettségre érzékeny személyektől pedig azt vártuk, hogy az igazságtalan kedvezményezettségre erősíti fel a reakciókat. A proszocialitással kapcsolatban pedig azzal az elvárással éltünk, hogy csendesíti a kapcsolatotromboló reakciókat és erősíti a kapcsolatépítő válaszokat.

Várakozásaink teljesülését korrelációs vizsgálattal ellenőriztük: Mind a négy alapszituáció (a négy vinyetta) esetében megvizsgáltuk, hogy az áldozati és kedvezményezetti érzékenység, valamint a proszocialitás milyen összefüggést mutatott a bíráló, illetve a vetélytárs felé irányuló destruktív, illetve konstruktív válaszokkal. A 12. táblázatban számolunk be az összefüggésekről. A 265 fős össz minta vonatkozásában egyébként e három változó, az áldozati, a kedvezményezetti érzékenység és a proszocialitás kapcsolatát vizsgálva arra jutottunk, hogy a kedvezményezetti érzékenység és a proszocialitás erős közepes összefüggést mutat ($\rho = 0,38$; $p < 0,01$). Más összefüggést nem azonosítottunk.

12. táblázat. Az áldozati és kedvezményezetti érzékenység, valamint a proszocialitás összefüggései a bíráló és a vetélytárs felé irányuló destruktív és konstruktív válaszokkal

<i>Rossz eredmény, igazságtalanul (n = 63)</i>				
	destruktív a bíráló felé	destruktív a vetélytárs felé	konstruktív a bíráló felé	konstruktív a vetélytárs felé
áldozati érz.	0,30*	0,17	0,21	0,12
kedvezményezetti érz.	-0,16	-0,03	0,04	0,17
proszocialitás	-0,20	-0,32*	0,21	0,32*
<i>Rossz eredmény, igazságosan (n = 68)</i>				
	destruktív a bíráló felé	destruktív a vetélytárs felé	konstruktív a bíráló felé	konstruktív a vetélytárs felé
áldozati érz.	0,21	0,25*	-0,01	-0,24
kedvezményezetti érz.	-0,19	-0,20	-0,11	-0,02
proszocialitás	-0,17	-0,12	-0,21	-0,07
<i>Jó eredmény, igazságtalanul (n = 68)</i>				
	destruktív a bíráló felé	destruktív a vetélytárs felé	konstruktív a bíráló felé	konstruktív a vetélytárs felé
áldozati érz.	-0,06	0,21	-0,04	-0,06
kedvezményezetti érz.	0,25*	-0,10	0,10	0,20
proszocialitás	0,29*	-0,15	-0,02	0,12
<i>Jó eredmény, igazságosan (n = 66)</i>				
	destruktív a bíráló felé	destruktív a vetélytárs felé	konstruktív a bíráló felé	konstruktív a vetélytárs felé
áldozati érz.	-0,01	0,31*	0,04	-0,11
kedvezményezetti érz.	0,01	-0,29*	0,15	0,34**

proszocialitás	-0,16	-0,14	0,10	0,52**
----------------	-------	-------	------	--------

Az áldozati érzékenység a destruktív viselkedéssel mutatott kapcsolatot, de nem csak igazságtalan rossz eredmény esetén (ekkor a destruktív viselkedés a döntéshozó felé irányult), hanem igazságos rossz eredmény, de még igazságos jó eredmény esetén is (ezekben az igazságos esetekben a destruktív viselkedés a vetélytárs felé irányult). Szögezzük le, hogy az áldozati érzékenységnek az igazságos, illetve jó kimenetek esetén konceptuális értelemben nem kellene, hogy kapcsolata legyen a destruktív viselkedéssel. Viszont az áldozati érzékenységnek az agresszióval való egyenes és a proszocialitással való fordított kapcsolatát a szakirodalom eddig is látta (Schmitt és munkatársai, 2010; Schlösser és mtsai, 2018). Így a kapott összefüggések ezekkel a szakirodalmi tényekkel összevetve nem annyira meglepők.

A kedvezményezetti érzékenység csak pozitív eredmény esetében mutatott összefüggéseket, de nem csak igazságtalanul kapott pozitív eredmény esetében. Először is, ha igazságtalan volt a pozitív eredmény, akkor a döntéshozó felé irányuló több destruktív viselkedéssel volt kapcsolata. Az, hogy a kedvezményezetti érzékenységnek igazságos eredmény esetén is volt a viselkedéssel kapcsolata, azt jelzi, hogy a kedvezményezetti érzékenység sem csak tisztán az igazságossággal kapcsolatos koncepció. Igazságos jó eredmény esetén a vetélytárs felé irányuló kevesebb destruktív, és több konstruktív viselkedéssel függött össze. Ezt valószínűleg az irigység elővételezett érzésének kivédése motiválhatja. Ezen a ponton mindenképpen érdemes azzal számolni, hogy Fülöp Márta (2009) kutatásai szerint a magyaroknál – ő többek között serdülők kapcsán beszél róla – a győzelem számos érzelmi következménye között a negatív érzelmek élen járnak: mintha a legyőzött vetélytársakkal szemben egyfajta szégyen lenne nyerni. Ennek ismeretében nem is meglepő, ha jó eredmény esetén nagyfokú indíttatást éreztek válaszadóink a vetélytárssal való kapcsolat ápolására.

A proszocialitásnak az elvárható összefüggései, nevezetesen, hogy a proszociális személyek mutassanak kevesebb kapcsolatromboló megnyilvánulást, és több kapcsolatépítőt, csak a vetélytárs irányában mutatkoztak. A történetben emlegetett vetélytárs a válaszadók benyomásai szerint feltehetőleg azonos munkahelyen dolgozik a képzeletbeli főhőssel, ugyanazon a hierarchikus szinten, akár egy részlegen, egy osztályon. A válaszokba belefoglalmazott tartalom legalább is ilyen viszonyt implikál („akadályozom”, „segítek neki”). A proszociális motiváció és proszociális viselkedés a közeli interdependens kapcsolatokban tud komolyan kibontakozni. Minél közelebb áll a proszociális cselekedetben érintett személy a cselekvőhöz, a gyakori interakcióik során át annál nagyobb eséllyel tudja a jó gesztusokat jó válaszokkal viszonzni (Rusbult és Agnew, 2010). A döntéshozó egy másik hierarchikus szinten áll, mint a válaszadó. A döntéshozó sokkal kevésbé függ a válaszadótól, mint fordítva. A döntéshozó irányában gyakorolt gesztusok kevésbé valószínű, hogy egy kölcsönös együttműködésben kibontakozhatnak.

Viszont a döntéshozó irányában is megjelent mégis egy összefüggés, mely ráadásul a proszocialitással kapcsolatos első intuíciónknak talán ellentmond, de amelyet alaposabban szemlélve könnyen érthetünk: Nevezetesen, igazságtalanul kapott jó eredmény esetén a

proszocialitás a döntéshozó döntésének vitatásával jár együtt. Korábbi kutatások alapján ismert, hogy a proszocialitás erős morális és társadalmi érzékenységgel is együtt jár, és morális fölháborodás esetén az uralkodó renddel szembeállító tiltakozó magatartással, kollektív cselekvéssel is (Fattori, Pozzi, Marzana és Mannarini, 2015; Dovidio, Piliavin, Schroeder és Penner, 2006; Passini és Morselli, 2011). Kutatásunk szerint a proszocialitás nem csak társadalmi, de interperszonális szinten is valószínűsíti az igazságtalan döntéshozói magatartással való szembeállást, akár a saját érdek rovására. A proszociális személy tehát erősebb késztetést érez a társas normák betartására, ami a közösségiességgel végső fokon harmonizál.

Összességében tehát láthattuk, hogy mind a proszocialitásnak, mind az igazságossági érzékenységnek voltak az igazságtalanságra adott válaszokkal való összefüggései. Olyan összefüggéseket nem találtunk, melyek rácafolnának mindarra, amit konceptuális alapon várhatunk: voltak jelen az elvárásainknak megfelelő összefüggések, és nem voltak azt cáfolók. Voltak viszont azon túliak, melyeket az érzékenységeknek az egoista és a proszociális motivációval való összefüggéseit kibontva értelmeztünk.

7.4. A megbocsátási hajlandóság és összefüggése az igazságtalanságra adott válaszokkal

A vonásszintű megbocsátásnak kifejezetten a helyzeti megbocsátással való összefüggését vizsgáló kutatások Fehr és Gelfand (2010) metaanalízise alapján a két konstruktum közepesen erős kapcsolatáról árulkodnak.

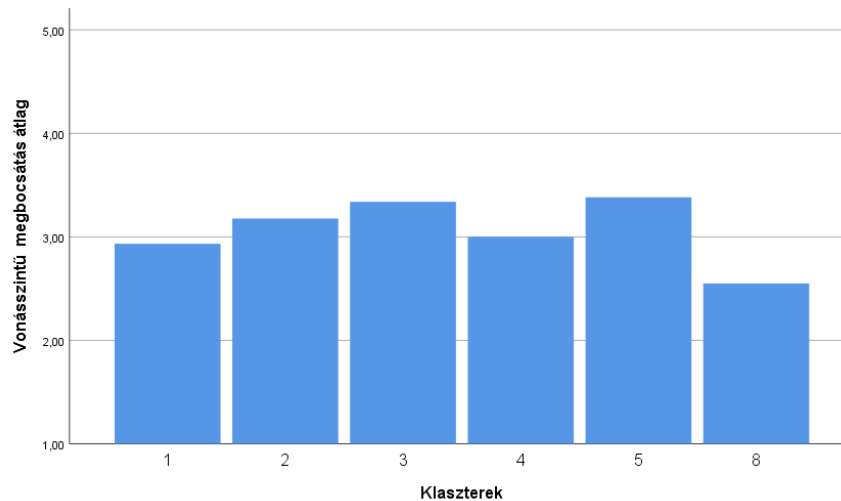
Az elsőként az 5.2. szakaszban bemutatott, majd a 7.2. szakaszban a vallásosság szempontjával kiegészítve utóelemzett kutatásunk adatai lehetőséget nyújtanak arra, hogy megvizsgáljuk, a vonásszintű megbocsátás milyen összefüggésben van az igazságtalanságokra való általában vett érzelmi, viselkedéses (szóvátévő) és töprengésben tetet öltő reakciókkal. Az 5. táblázatba foglalt állításokra adott válaszok érzelmi, viselkedéses és kognitív főkomponensértékeit korreláltattuk a vonásszintű megbocsátás értékével. A Spearman-korreláció rho értékeit a 13. táblázat mutatja be. A vonásszintű megbocsátási hajlandóság az érzelmi válaszokkal erős közepes összefüggést mutatott, a megbocsátóbb személyek tehát azt mondják magukról, hogy egy sérelem után hamarabb megnyugszanak.

13. táblázat. A vonásszintű megbocsátási hajlandóság összefüggése az igazságtalanságra adott érzelmi, viselkedéses és a gondolkodásban jelen lévő reakciókkal (N = 267)

		2.	3.	4.
1.	Vonásszintű megbocsátási hajlandóság	0,41**	-0,05	-0,01
2.	Érzelmi reakció – Nyugalom		-0,01	-0,01
3.	Viselkedéses reakció – Szóvátétel			-0,02
4.	Gondolkodásbéli reakció – Töprengés			

** $p < 0,01$

A nevezett a vizsgálatban a dolgozatban kifejtett mondanivaló – nevezetesen a viszonyosság alternatíváján túl (vagy mellett) létező igazságtalanságra való válasz – szempontjából a legfontosabb eredményünk a „cselekvésben megnyugvó” és a „nem-cselekvésben megnyugvó” személyek elkülönítése volt. A 7.2. szakaszban bemutatott diszkriminanciaelemzésből már kiderült, hogy e két csoportba tartozás meghatározói között a vonásmegbocsátás nem játszott szerepet. A 10. ábra alapján azonnal beláthatjuk, miért nem.

10. ábra. A megbocsátás érzelmi-viselkedéses-gondolati komponens-mintázatai alapján való klasztertagság és a vonásszintű megbocsátás összefüggése. A „viszonyosság-logikájú” csoportba tartozó 3-as klasztertagságú személyek (akik szóváteszik az őket ért igazságtalanságokat) kifejezetten megbocsátóak, az ugyancsak a „viszonyosság-logikájú” csoportba tartozó 8-as klasztertagságú személyek (akik csendben emésztenek magukat az igazságtalanság miatt) viszont kifejezetten nem megbocsátóak.

Ugyan a vonásszintű megbocsátás tekintetében a klaszterek a Kruskal-Wallis próba alapján különbséget mutattak ($H = 32,59$; $p < 0,01$) a különbségek nem rendeződtek olyan mintázatba, mely belesimulna a kétcsoportos felosztásba. Emlékeztetésképpen, a „cselekvésben megnyugvó” („viszonyosság-logikájú”) csoportot a 3-as és a 8-as klaszter alkotta (a 8-as történetesen a nem-cselekvésben nem nyugszik, de a cselekvés és megnyugvás pozitív összefüggését ez nem illeti). E két csoport, a 3-as és a 8-as a hat csoport összehasonlításában a két szélsőséget jelenti: az egyik legmegbocsátóbbak a 3-as klaszterbe eső személyek, a legkevésbé megbocsátóak pedig a 8-asba esők.

Összességében tehát a vonásmegbocsátással kapcsolatos elemzéseinkben arra jutottunk, hogy az leginkább az igazságtalanságokra adott érzelmi reakciókkal mutat komoly összefüggést, érte ezalatt legfőképpen, hogy milyen gyorsan nyugszanak meg a személyek a sérelmek után. Ez az eredmény harmóniában áll a kötetünkben képviselt állásponttal, mely kifejezetten összekapcsolhatónak tekinti a megbocsátás és az igazságosság tematikát.

7.5. Összefoglalás

A fejezet az igazságtalanságra adott válaszokat befolyásoló egyéni tényezőkre irányuló kutatásaink eredményeit foglalta össze. Bemutattuk, hogy a proszociális társas értékorientáció már észleleti szinten is képes befolyásolni a későbbi esetleges válaszokat, mivel az együttműködő értékorientációjú személyek elnézőbben ítélik meg a társuk viselkedését a véleményes helyzetekben, vagyis amikor fel is lehet róni a partnernek a viselkedése miatt, hogy sértett bizonyos normákat, de lehet tekinteni az alapvető jó szándékát is. Az együttműködő (proszociális) társas értékorientációjú személyeket viselkedéses szempontból is jellemeztük. Megmutattuk, hogy vizsgálatunkban a romboló természetű konfliktusba bevonódni még a másik megdöbbenően pusztító – és általuk is észlelt – viselkedése esetén sem voltak hajlandóak. A megtorlástól következetesen tartózkodó személyek között jóval nagyobb volt az együttműködő értékorientációjú személyek aránya, mint a konfliktusba bevonódni kész személyek között.

A proszocialitással együtt járó viselkedéses következményeket a proszocialitást a társas értékorientációs mérőeszközhöz képest (Van Lange és mtsai, 1997) másképpen megragadó kérdőíves mérőeszközzel is vizsgáltuk (Caprara és mtsai, 2012). A nagyobb proszocialitású személyek a vinyetta-kísérletünkben megjelenített pályázat-elbírálási szituációban – ahol az érintett pályázó szerepét vették föl – mindentől függetlenül kevesebb kapcsolatromboló destruktív és több kapcsolatépítő konstruktív viselkedést mutattak a vetélytárs felé. A proszocialitás azonban nem csak az azonos szintű vetélytárs felé mutatott viselkedéssel függött össze, de igazságtalanság esetén a döntéshozóval való szembeszállással is, melyet azzal magyaráztunk, hogy a proszociális személyeknek fontosabb lehet a normák betartatása, tekintve, hogy a normák közösségi értékeket fejeznek ki és a közösségi koordinációt segítik. A proszocialitást más kutatások is összekapcsolják erős morális és társadalmi érzékenységgel, sőt egy későbbi fejezetünkben tárgyalt kollektív cselekvéssel is (Dovidio és mtsai, 2006; Fattori és mtsai, 2015). A proszociális személyek részéről az őket igazságtalanul előnybe hozó döntések vitatása valójában kilép a viszonyossági keretből, amennyiben a kapott előnyt nem hálával viszonyozza.

Az igazságossági érzékenységeknek az igazságossággal összefüggő elvárható kapcsolataik közül jónéhány megmutatkozott a vizsgálatunkban. Az igazságtalan rossz eredmény esetén az áldozati érzékeny személyek destruktívabb viselkedési szándékokat mutattak a döntéshozó és a vetélytárs felé. Továbbá az igazságtalan jó eredmény esetén a kedvezményezett érzékeny személyek destruktívabb hajlandóságot mutattak a döntéshozó felé. Ugyanakkor azt a megfigyelést tettük, hogy az áldozati és a kedvezményezett igazságtalanságra való érzékenységgel kapcsolatos összefüggéseknek van egy alapvetően általános, igazságosság-független szintje. A legjellegzetesebb példa ezzel kapcsolatban talán az, hogy az áldozati érzékeny személy még igazságos és jó eredmény esetén is bántja a vetélytársát (amikor ő maga nem is áldozat, és semmiféle igazságtalanság sem érte), míg ugyanebben a helyzetben a kedvezményezettiségre érzékeny személy ápolja a vetélytársával

való kapcsolatot (noha ő maga igazságosan lett kedvezményezett). Noha ezek az eredmények összhangban vannak az áldozati érzékenységnek és a kedvezményezetti érzékenységnek az agresszióval és a proszocialitással általában vett kapcsolatával, mely kapcsolatokra a szakirodalom korábban rámutatott (Schmitt és munkatársai, 2010; Schlösser és mtsai, 2018), meglátásunk szerint az érzékenységi konstruktum jelentésének pontosításához nagy szükség lenne olyan vizsgálati eredményekre, melyek meggyőznek bennünket arról, hogy az igazságosságra való érzékenység egyes komponensei valóban az igazságtalanságokra való reakciókat jósolják be.

A vallásosság vonatkozásában bemutatott eredményünk szerint a vallásos személyekre különösképpen jellemző, hogy az őket érő igazságtalanságokra adott válaszaikat – önbeszámolóik szerint – a mértéktartás jellemzi, és az a nézet, hogy az igazságtalanságot viszonzó válaszok inkább megzavarják az ember nyugalmát, a feszültségek ezek nélkül a destruktív válaszreakciók nélkül is megszűnnek, sőt, inkább azok nélkül szűnnek meg. Noha ez az eredményünk teljes mértékben beleillett a vallásossággal kapcsolatban elvi alapon megfogalmazott, az igazságtalanságokra adott válaszokat érintő elvárásainkba, fontos megjegyezni, hogy a nem-cselekvés eme filozófiája a nem vallásos személyeknél is többségi volt, ha nem is annyira egyeduralmú. Az önbeszámolókra építő kérdőíves vizsgálatunk eredményei még meggyőzőbbek lennének, ha viselkedés adatokkal is meg tudnánk azokat támogatni.

A vonásszintű megbocsátási hajlandósággal (Berry és mtsai, 2005) kapcsolatban leírt legfontosabb megfigyelésünk, hogy az közepesen erős összefüggést mutatott az igazságtalanságra adott válaszok érzelmi komponensével, mely eredmény újabb adalékot jelentett számunkra azt illetően, hogy az igazságosság-kutatás és a megbocsátás-kutatás egészen közeli relációba állítható egymással.

A hetedik fejezetben bemutatott kutatásokba bevont személyi tényezők nem fedték le tökéletesen a hatodik fejezetben tárgyaltakat (az igazságos világba vetett hitre vonatkozó mérés egyik vizsgálatunkban sem fordult elő). Sőt, bevonhattuk volna akár a Haidt és Joseph (2004) által kínált „morális alapok” koncepciót is az egyéni változók sorába. De legfőképpen, nagy szükség lenne olyan vizsgálatokra, ahol az egyéni tényezők minél szélesebb körének az egyidejű mérésére kerülne sor, hogy e változók hatásai egymáshoz képest is értékelhetőek legyenek. Későbbi kutatásainknak ilyen vizsgálatok folytatása is lehet célkitűzése.

8. A DÖNTÉSHOZÓ TÖREKVÉSE AZ IGAZSÁGOSSÁGRA ÉS VÁLASZAI AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA

A dolgozat első hét fejezetében a pszichológiai igazságosság-tematikát, és az igazságtalanságra adott válaszokat jellemzően az érintettek válaszaira, azon belül is főleg a sértettek reakcióira összpontosítva tárgyaltuk. Az előszóban előrevetítettük, hogy Schmitt és munkatársainak (2010) az igazságtalanságra való érzékenység kapcsán bevezetett különbségtévesztésével összhangban, mely az áldozati, a kedvezményezettként való, a döntéshozói és a tanú nézőpontjából való érzékenységet különbözteti meg, az igazságtalanságra adott reakciókat is a szerepeket szétválasztva tárgyaljuk. Az áldozati és a kedvezményezettként való szerep érintett szerepek. Noha arányait tekintve a korábbi fejezetek kissé eltolódtak az áldozati szerepben adott reakciók tárgyalása felé, a kedvezményezett szerepben adott reakciókat is érintettük. Például a második fejezetben, amikor a viszonyosság jegyében a jutalmak meghálálása volt a téma, vagy a hetedik fejezetben, ahol azt láttuk, hogy a kedvezményezettiséggel kapcsolatban érzékeny személy vitatja a neki igazságtalanul kedvezményt adó döntéshozó ítéletének jogosságát.

A következő két fejezet más szemszögből elemzi az igazságtalanságra adott válaszokat. E nyolcadik a döntéshozó reakcióit veszi számba, különös hangsúlyt helyezve a kapcsolat- és egyensúlyhelyreállító gyakorlatokra, azon belül is a kompenzációra, illetve a bocsánatkérésre. A kilencedik fejezetben pedig a tanú helyzetben adott reakciókról lesz szó.

8.1. A döntéshozók igazságosságra való törekvése és az etikus vezetés

Sokat szoltunk tehát eddig arról, hogy az igazságtalanságokkal kapcsolatban az érintettek felől milyen reakciókra számíthatunk, kevesebbet arról, hogy az igazságtalan döntésekben a döntéshozóknak aktív szerepe van, és a saját maguk által generált igazságtalanságokra ők maguk is reagálhatnak, és kapcsolatfenntartó módon is reagálhatnak.

Mivel a döntéshozói szerep kezdeményező, könnyű belátni, milyen nagy a felelőssége a döntéshozóknak, vezetőknak abban, hogy lehetőleg minél kevesebb feszültség keletkezzen környezetükben, és minél kevesebben éljenek meg igazságtalanságot. Az igazságosságra való törekvés a mindennapi életben is a mindenkorai döntéshozókkal szemben támasztott egyik legfontosabb követelmény. Az igazságosságra törekvő döntéshozó felé, például a szervezetekben egy vezető felé, a beosztottak bizalommal fordulnak (Tyler, 1989, 1994). Az igazságos szervezetekben a tagok jó hozzáállást mutatnak a szervezethez, többek közt elégedettebbek, elkötelezettebbek, és a vezetői döntésekkel kapcsolatban engedelmesebbek (pl. Judge és Kammeyer-Mueller, 2012).

Újabban vált igen népszerűvé az „etikus vezető” szélesebb spektrumú fogalma az olyan vezetők jelölésére, akik az igazságosságon túl még számos más morális, normatív törekvést is mutatnak. A Brown és munkatársai (2005) által kidolgozott mérés az igazságosságon túl többek

között arra vonatkozik, hogy a vezető személyes élete mennyire normakövető, etikus, mennyire beszél át a munkával kapcsolatos morálisvonatkozású kérdéseket a beosztottjaival, és mennyire mutat példát azzal kapcsolatban, hogyan lehet kezelni az etikai vonatkozású munkahelyi ügyeket. Kutatások egész sora mutatott rá, hogy az etikusnak észlelt vezetők milyen jó hatásúak a szervezeti folyamatokra, szervezeti attitűdökre (pl. Brown, Trevino és Harrison, 2005; Xu, Loi és Ngo, 2016).

Hibákat mindazonáltal mindenki elkövet, s a vezető igazságossága, moralitása abban is megmutatkozhat, ahogyan a saját hibáit kezeli. Az első fejezetben tárgyaltuk, hogy a procedurális igazságosság egyik aspektusa a döntések korrigálhatósága, amin azt értettük, hogy jól tesz a döntési folyamatok igazságosságának, ha az eredményeket új háttér-információk birtokában újra lehet gondolni. Sokszor azonban a sérelmes döntés visszavonhatatlan, a sértés érvényteleníthetetlen. Ilyenkor is elrendezheti azonban a döntéshozó a kialakult igazságtalanságot, orvosolhatja az általa generált rossz érzéseket, ha morális indíttatású gesztusokat tesz, kárpótol és/vagy bocsánatot kér.

8.2. A döntéshozó proszociális lehetőségei az általa elkövetett igazságtalanság után: a kárpótlás

Nem mindegy, a saját hibáira hogyan reagál a hibát elkövető döntéshozó. Lehet immorális önigazoló módon be nem látni a hibát, akár tetézve ezt a rossz döntéssel amúgy is sújtott károsult hibáztatásával, belőle eredő okot keresve és találva a „megérdemelt” hátratétele mögött. Az igazságosságra törekvő vezető azonban belátja hibáját, és szeretné helyrehozni az általa generált igazságtalanságot. Megteheti ezt úgy is, hogy kárpótolja a károsultat, de bocsánatot is kérhet tőle.

A kárpótlás valamilyen ellenszolgáltatás nyújtása a sérelmet elszenvedett félnek, a bocsánatkérés pedig a vétség elismerése és a kapcsolat folytatása iránti igény kifejezése. A kárpótlás közvetlenül nem tartalmaz együttérzést. Nincs benne direkt módon az, hogy a sérelmet okozó fél elismerné bűnösségét, sem az, hogy sokra értékeli a kapcsolatot, és szeretné, ha az fennmaradna. Mégis, a kárpótlás magában hordoz egyfajta bocsánatkérést, tekintve, hogy a két viselkedés a tapasztalat szerint jellemzően együtt jár (Doosje, Branscombe, Spears és Manstead, 1998).

A kárpótlás közvetlen célja, hogy a két fél kapcsolatában helyreálljon az egyensúlyi helyzet, ami felbomlott a sérelmet követően (Fehr és Gelfand, 2010). Egy sérelem után a kárpótlásra való igény a kapcsolati egyensúlyról szól. Ha vagy a sértő, vagy egy intézmény nem kárpótol, a sértett maga is visszavághat, bosszúálló módon juttatva magát kompenzációhoz.

Ugyan a szimmetria fontos alapelve a kapcsolaton belüli igazságosság helyreállításának (Tripp, Bies és Aquino, 2002), a kárpótlás értékének nem feltétlenül kell megfelelni a károkozás mértékének. A kárpótlás ténye már önmagában utal jóvátételi szándékra (Flynn és Adams, 2009; Papp, Kovács, Pántya és Kiss, 2013). Üzleti kapcsolatokban gyakori, hogy a sérelem valamilyen anyagi kár okozásával jár együtt, ebben az esetben a legáltalánosabb kárpótlási forma az anyagi kártérítés (Desmet, De Cremer és Van Dijk, 2010). Kárpótolni azonban

nemcsak az anyagi természetű sérelmeket lehet, gondoljunk csak például arra, amikor a szülő nem tartja be ígéretét gyermekének egy vágyott programmal kapcsolatban, de utána elviszi valami más vonzó eseményre.

A legtöbb tanulmány szerint a kárpótlás csökkenti a sértett neheztelését (Bottom, Gibson, Daniels és Murningham, 2002; Scher és Darley, 1997; Schmitt, Gollwitzer, Förster és Montada, 2004). A kárpótlás nem minden helyzethez illik azonban egyformán. A megfogható ellentétben „be nem árazható” sérelmekhez (pl. becsületsértésekhez) kevésbé illik, mint például az anyagi veszteségekhez (De Cremer, 2010). Papp és Kovács (2015) pedig arra jutottak, hogy a kárpótlás inkább a lazább kapcsolatokban segíti a rossz érzések enyhülését, a bocsánatkérés pedig a közelebbi kapcsolatokban járul inkább hozzá a bizalom helyreállításához, a kapcsolat folytatásához. A kárpótlás más jóvátételi gesztusok hatásával is kapcsolatba léphet. Például Schmitt, Gollwitzer, Forster, Montada és Schmitt (2004) arra mutatnak rá, hogy a szolidaritás kifejezésével egyidejűleg történő kompenzációnyújtás nem csak hogy egyértelműsíti a jóvátételi szándékot, de kiteljesíti a sértett megbocsátó magatartását.

Egyik kutatásunkban magunk is rámutattunk a kárpótlás megbocsátást segítő hatására (Papp és mtsai, 2013). E kutatásunkban az a sérelem érte a személyt, hogy a munkacsoportvezető (aki a vizsgálati személyek közül találmra kiválasztott volt) kellő indoklás nélkül, úgymond „teljesítményalapon” kizárta a kísérleti munkacsoportból, mert a kísérleti peremfeltételek változása miatt valakit mindenképpen ki kellett zárni. Ennek következtében a kizárt személy egyrészt elesett a munkavégzés örömétől (érdekes volt a feladat), másrészt a kísérletben való pénzkeresés lehetőségétől. Ezt követően voltak, akik kárpótlásban részesültek, vagy a vezető döntése alapján, vagy a szabály alapján: anyagi és/vagy erkölcsi kárpótlásban (ugyanúgy elvégezhetette az érdekes feladatot és ugyanúgy visszajelzést kaphatott róla). Voltak olyan személyek is, akik nem részesültek kárpótlásban. A függő változó a sértett megbocsátása volt, amit egyrészt a helyzeti megbocsátás skálán mértünk (Rye és mtsai, 2001), másrészt diktátorjátékban (Kahneman, Knetsch és Thaler, 1986) hozott döntéssel, ami a sértő felé irányuló proszociális viselkedési szándékot volt hivatott megragadni.

E kutatásunkban azzal gazdagítottuk a kárpótlásnak a megbocsátásra mért pozitív hatásáról való tudást, hogy rámutattunk, a kárpótlásnak sokszor inkább a ténye, mint a nagysága számít. A részleges kárpótlásnál a teljes kárpótlás ugyanis semmivel nem vezetett nagyobb megbocsátáshoz. A sértő felé való megbocsátáshoz – legalább is apró sérelmek esetén – elégséges lehet egyfajta szabály által előírt, alapértelmezett „rendszerkárpótlás” (ami ezzel mintegy elismeri, hogy a sértettnek igaza van és megilleti őt a kárpótlás). Egy efféle alapértelmezett kárpótlás adott esetben még jobb hatású is lehet a sértő és sértett kapcsolatára nézve, mint az, ha a sértő saját maga dönt az igazságtalanság ellentételezéséről, felhívva ezzel a saját mulasztására és az abban való felelősségére a figyelmet.

8.3. Kérjen-e bocsánatot a döntéshozó? Hogyan kérjen bocsánatot a megbocsátást segítő és a bizalmat helyreállítandó?

A bocsánatkérés egyike a sértést elkövető cselekvő leghatásosabb kapcsolathelyreállító eszközeinek. Longitudinális vizsgálatok alapján például egy közeli kapcsolatban megélt sértést követően a sértett nagyobb valószínűséggel jut el a megbocsátásig, ha a sértő bocsánatot kért tőle és megbánást tanúsít a történetek miatt (Bono, McCullough és Root, 2008). A bocsánatkérés hatásosságát a mellétett anyagi kárpótlás emelheti (Mungan, 2012).

A bocsánatkérés hatékonysága persze még sok más tényezőtől függ, például a szándékosan elkövetettnek ítélt sértést követő bocsánatkérést akár manipulációnak is tarthatja a sértett, mely a befolyásolásnak való ellenállást válthat ki belőle, nehezítve a megbocsátást (Struthers, Eaton, Santelli, Uchiyama és Shirvani, 2008). Kis és Kovács (2013) is arra jutottak, hogy egy súlyos morális vétség után tett szolidáris bocsánatkérés nemhogy nem javította, de még meg is nehezítette a sértett megbocsátását. (Nem megvédeni a hozzátartozót az őt jelenlétén kívül érő nyilvános rágalmozással szemben, vagyis a lojalitás hiánya volt a morális vétség).

A sértéseket követően a kapcsolatok folytatását feltétlenül akadályozza, ha a sértett a sérelem után más helyzetekre is továbbviszi a rossz érzéseit a másikkal kapcsolatban és nem tud neki jó dolgokat kívánni, vagyis nem tud megbocsátani (Rye és mtsai, 2001). Továbbá nem tudja azt feltételezni a másiktól, hogy az ő (a sértett) kiszolgáltató helyzetével a jövőben nem él vissza, vagyis nem tud bízni – a bizalom Deutsch által adott definíciója alapján, mely szerint akkor bízunk, ha a másiktól azt feltételezzük, hogy – noha megtehetné – nem fog visszaélni helyzetével (Deutsch, 1973).

A bizalom megközelíthető érzelmi oldalról is, de racionális, stratégiai oldalról is (Kramer, 1999). Az érzelmi alapú bizalom az összetartozásból, a szeretetből és a kapcsolatból indul ki, amikor a másiktól jót vár (pl. Poppo, Zhou és Li, 2016; McAlister, 1995). A racionális (sokszor kalkulus-alapúnak nevezett) bizalom logikai úton feltételezi, hogy a másik a közösen ismert és elfogadott játékszabályok alapján belátja, hogy egyedül az együttműködő, nem pedig a másikat kihasználó viselkedésnek van értelme (pl. Murphy és Ackermann, 2015; Robinson, 1996).

Ha a kapcsolatban az egyik fél rácsafol ezekre a bizalom-alapú várakozásokra, nem csak a neheztelés elengedésére (a megbocsátásra) lehet szükség, de arra is, hogy a sértettnek racionális értelemben bizonyossága legyen azzal kapcsolatban, hogy a károkozó tudja, hogy mi rosszat követett el, sajnálja azt, tanul belőle, és legközelebb máshogy kíván viselkedni. Ez a bizalom-helyreállítás stratégiai előfeltétele. Ez utóbbi előfeltételt segítheti, ha a sértő kifejezi, hogy tudja, hol hibázott.

A megbocsátást persze nemcsak a bocsánatkérés befolyásolhatja, de számos személyiségjeggyel is kapcsolatban áll. Így többek között az emocionálisan stabil személyek (Walker és Gorsuch, 2002), a nagyobb általános megbocsátási hajlandósággal jellemezhető személyek (Berry és mtsai, 2005), és a vallásos személyek (Fox és Thomas, 2008) kevésbé

haragtartók. A megbocsátás a helyzettől, így a konkrét sértéstől, és a kapcsolattól magától is nagyban függ.

8.3.1. A vétséget elismerő bocsánatkérés hatása

Elméleti bevezetés

A következőkben egy olyan vizsgálatot mutatunk be részletesebben (Kovács és Papp, 2019), mely a bocsánatkérés tartalmának a hatását vizsgálta a megbocsátásra és a bizalomra. A pszichológiai kutatás jellemzően nem tesz különbséget bocsánatkérés és bocsánatkérés között. A legtöbb vizsgálat úgy operacionalizálja a bocsánatkérést, hogy a nagyon egyszerű „bocsánatot kérek” („I’m sorry”) feltételt különbözteti meg a „nincs bocsánatkérés” („no apology”) feltételtől, és nem dolgozik a bocsánatkérés során alkalmazott különböző tartalmi elemek kérdésével (Fehr és Gelfand, 2010). Mindamellett akad néhány kutatás, mely mégis foglalkozik a bocsánatkérés tartalmával. Például Lewicki, Polin és Lount (2016) szerint a részletesebb, többkomponensű bocsánatkérések hatásosabbak, mint az egyszerű bocsánatkérések, hozzátevé, hogy a személyes integritást (a méltóságot) sértő viselkedés után kevésbé működik a bocsánatkérés. Schlenker és Darby (1981) alapján a különböző komponensek a következők: a bocsánatkérő szándék deklarálása (1), a bánkódás kifejezése (2), a segítség felajánlása a helyreállításban (3), ön-büntetés (4), direkt próbálkozások arra, hogy a bocsánatot elnyerje a sértő (5). Fehr és Gelfand (2010) a kárpótlási, az empátiát kifejező, és a vétséget normasértésként elismerő tartalmakat különböztette meg.

Vizsgálatunk legfőbb újítása a „*normasértést elismerő*” és a normasértést el nem ismerő, úgynevezett „*kapcsolati mentegetőző*” bocsánatkérés közötti megkülönböztetés. Mindkettő tartalmazza a bocsánatkérést. Azonban míg a normasértést elismerő explicit módon kommunikálja, hogy az elkövető *tudja*, hogy mit kellett volna másképp tennie, a kapcsolati mentegetőző bocsánatkérés azt fejezi ki, hogy az elkövető *látja*, hogy a másik megbántódott, sajnálja azt, szeretné helyreállítani a kapcsolatot, de nem igazán érti, hogy a másik miért sértődött meg, talán még vitatja is, hogy arra volt-e neki oka.

A bocsánatkérés működésével összefüggésben McCullough és kollégái (1997) a sértett felől a sértő felé érzett empátiát emelik ki: Az empátiát a vétség feletti *bánkódás* válthatja ki. A sértett szolidáris a sértőnek a saját vétsége feletti bánkódásával. Tehát a szerzők a sértő büntudatának a sértettre való érzelmi hatását hangsúlyozzák. Felfogásunk szerint azonban a vétség feletti bánkódás, különösképpen, ha az a vétség elismerésével jár együtt, egyúttal esély a változásra, változtatásra, kiigazításra. Kutatásunkban a sértő saját vétségének az általa való tisztán látását *belátásként* emlegetjük, a sértettben erről való benyomást pedig *észlelt belátásként*.

Feltételezzük, hogy a hibát elismerő, belátó bocsánatkérést a sértett inkább észleli belátásként, mint a kapcsolati mentegetőzőt, az észlelt belátás pedig hozzájárul mind a megbocsátáshoz, mind a bizalom újraépüléséhez.

Vizsgálati kérdések és hipotézisek. Kutatásunk különböző bocsánatkérési tartalmak hatását vizsgálta tehát a megbocsátásra és a bizalomra, az általános megbocsátási hajlandóság és a vallásosság függvényében is.

Legfőbb kérdésünk, hogy mi a szerepe az észlelt belátásnak (és a feltételezhetően mögötte lévő helyes bocsánatkérésnek) a megbocsátás formálásában? Feltételezésünk szerint a sértésért való bocsánatkérés a sértettben a normasértésért való felelősségvállalás és bánkódás (belátás) észleletén keresztül váltja ki a megbocsátást (H1).

További kérdésünk, hogy mi a szerepe az észlelt belátásnak a bizalom formálásában? Feltételezésünk szerint az észlelt belátás egyrészt megbocsátáshoz vezet, a megbocsátás pedig a bizalom érzelmi előfeltételeként bizalom helyreállításához. Másrészt az észlelt belátás direkt módon is hozzájárulhat a bizalom regenerációjához, mivel stratégiai értelemben ad okot bizakodásra, ha látja a sértett, hogy a sértő belátta, hogy mit hol hibázott (H2).

Továbbá a más kutatásokban a megbocsátással kapcsolatban álló személyes tényezőket (vallásosság és általános megbocsátási hajlandóság) esetünkben is kapcsolatban állónak várjuk a megbocsátással.

Módszer

Vizsgálatunkban vinyetta-módszerrel éltünk, vagyis az adatgyűjtés során válaszadóink egy kérdőív háromféle változatának egyikével találkoztak véletlenszerűen. Mint a vinyetta-eljárásokban általában (Kovács, 2015), a háromféle kérdőív minden tekintetben tökéletesen egyforma volt, kivéve a manipulált változót. A manipulált változó esetünkben a bocsánatkérés tartalma volt. A mérőeszköz az informált beleegyező nyilatkozat megtörténte, és demográfiai adatok felmérése után bemutatott egy minden változatban ugyanolyan formában leírt sérelmet, amely kapcsán a sértett helyébe kellett képzelnie magát a válaszadónak, s meg kellett mondania, mennyire haragudna a másokra. Ezután a sérelemmel kapcsolatban – különös tekintettel arra, hogy a sértést követte-e bocsánatkérés, és ha követte, az belátó vagy mentegetőző volt – a három különböző változatban különféle információkat kaptak a személyek. Ezt követően válaszolniuk kellett azzal kapcsolatban, hogy mit gondolnak a sértő félről, mit éreznek iránta. Majd döntést hoztak róla, hogy a sérelmet követően egy bizalmat igénylő helyzetben mennyi bizalmat szavaznának a nekik ezelőtt sérelmet okozó személynek. Zárásképpen személyiségtulajdonságaikat érintő kérdésekre adtak választ.

Demográfiai kérdések. A válaszadók jelölték nemüket, végzettségüket és korukat. Az alapvető demográfiai kérdések után információt gyűjtöttünk a válaszadó vallásosságáról. Erre azért volt szükség, mert a főképp nyugati kultúrákban adatokat gyűjtő kutatás a vallásosságot a megbocsátással összefüggésben lévőnek szokta találni, rímelve arra (is), hogy a megbocsátáskészség a keresztényeknél erős normatív elvárás (a további érveket lásd a dolgozat 6.4. pontja alatt kifejtve). A vallásosságot felmérő két állítás, mellyel kapcsolatban hétfokú skálán jelölték egyetértésüket, a „Vallásos embernek tartom magam” és a „Rendszeres vallásgyakorló vagyok” állítások ($\alpha = 0,88$). Elemzéseinkben a vallásosság mutatójaként az átlaguk szerepel.

A sérelem. A sérelem elképzelt volt, és a sértett helyzetébe kellett a válaszadónak magát beleélnie, és válaszolni kérdéseinkre. A válaszadó a kapó fél, a sértő pedig az elosztó fél szerepét töltötte be egy diktátorjátékban (Kahneman és mtsai, 1986), ami a vizsgálóeszközben elmondottak szerint már korábban lezajlott, és a sértő fél tízből mindössze egyetlen zsetont adott a játékban a kapónak. A diktátorjáték egyszerű forгатókönyve szerint az elosztó szerepben lévő személy eldönti, hogy közte és egy vele párba osztott másik személy (a kapó) között hogyan oszt el egy 10 egységnyi vagyont, abból mennyit ad a kapónak, és mennyit tart meg magának. A kapó félnek a döntést egyszerűen tudomásul kell venni, fellebbezni nincs módja. A diktátorjátékokkal kapcsolatos szakirodalmi tapasztalatok alapján ez az egy egységnyi felajánlás egy ilyen helyzetben nagyon kevés, ennél az emberek átlagosan sokkal többet szoktak adni (Camerer, 2003). Számíthatunk tehát rá, hogy a sérelmet neheztelés követi.

A sérelmet követő harag. A sérelem elolvasása után a válaszadók ötfokú skálán fejezték ki, hogy egy ilyen szituációban mennyire éreznék magukat meglepettnek, haragosnak, csalódottnak, dühösnek, mennyire neheztelnének. Az öt negatív érzelemre adott válasz megfelelő összetartást mutatott ($\alpha = 0,82$), így az átlagukat a bocsánatkérést megelőző harag fokmérőjének tekintjük.

Bocsánatkérés. A kontroll feltételben nem követte semmiféle bocsánatkérés a sérelmet. A kapcsolati mentegetőző feltételben azt mondta a sértő, hogy „Sajnálom, ha valamivel megbántottalak”. A valódi bocsánatkérés feltételben pedig azt mondta, hogy „Sajnálom, túl mohó voltam, többet kellett volna adnom”.

A bocsánatkérést követő észlelt belátás. Az észlelt belátást ötfokú skálán mértük, három itemmel, nevezetesen „A másik sajnálja, hogy megbántódtam”, „A másik pontosan tudja, hogy rosszat tett az előbb”, és „A másik bánja, hogy rosszat tett az előbb” állításokkal való egyetértéssel. A három skálán adott válaszok megfelelő összetartást mutattak ($\alpha = 0,77$), az átlagukat az észlelt belátás fokmérőjének tekintjük.

A bocsánatkérést követő megbocsátás. Négy állítással kapcsolatban fejezték ki a válaszadók ötfokú skálán az egyetértésüket, a „Haragszok a másakra”, „Megbocsátottam a másiknak”, „Szeretnék revánsot venni a másikon”, és a „Többet nem akarnék a másikkal kapcsolatban lenni” állításokkal kapcsolatban. A négy állítás közül a második egyenes, a többi három pedig fordított item volt, melyekkel való kisfokú egyetértés a megbocsátás fokmérője. Mivel a négy állításra adott válaszok a megfelelő megfordítások után nem mutattak elégséges összetartást ($\alpha = 0,67$), a megbocsátás fokmérőjének a „Megbocsátottam a másiknak” egyenes itemre adott választ tekintjük.

A bocsánatkérést követő bizalom. Vizsgálatunkban a bizalmat viselkedéses szinten ragadtuk meg az arra alkalmas bizalomjátékkal (Berg és mtsai, 1995). Ugyan a bizalomjáték lényegét ismertettük már a 2.3.2. szakaszban, röviden ezen a ponton ezt újra megteesszük. A

bizalomjátékban két szerep van, a megbízó szerep (1. lépésben ő hoz döntést), és a megbízott szerep (2. lépésben pedig ő hoz döntést). A megbízó először eldönti, mennyit bíz a megbízottra 10 egységnyi pénzből. A megbízottnál a kapott pénz megháromszorozódik. Utána a megbízott eldönti, szolgáltat-e vissza valamennyit a megbízó felé a nála lévő pénzből. Ha a megbízó bíz a megbízott jóindulatában, sok erőforrást odaad neki, bízva benne, hogy a megbízott hálás lesz, és ez tükröződik is majd a viselkedésében. A diktátorjátékbeli sértő ajánlat megtapasztalását követő bizalomjátékban mutatott bizalom a sérelmet követő megbocsátás fokmérőjeként jelent meg korábbi kutatásokban (De Cremer, 2010). A jelen kutatásban azonban a bizalmat szétválasztottuk a megbocsátástól: a megbocsátást önbeszámoló alapján mértük, a bizalomjátékban átadott erőforrások mértékét pedig a bizalom mutatójának tekintettük.

Általános megbocsátási hajlandóság. Mérésére a Berry és munkatársai (2005) által kifejlesztett általános megbocsátási hajlandóságot mérő skálát alkalmaztuk, mely 10 állításból áll (köztük öt fordított), melyekkel kapcsolatban hétfokú skálán kell kifejezni az egyetértést. Olyan tartalmú kijelentések ezek, mint például „Mindig megbocsátottam azoknak, akik bántottak.”, vagy „Megbocsátó ember vagyok.” A 10 állításra adott válasz konzisztenciája kiválóan bizonyult ($\alpha = 0,81$), átlaguk az általános megbocsátási hajlandóság mutatója.

A vizsgálati minta jellemzői. A válaszadó személyek ismerőseink, és ismerőseink ismerősei köréhez tartoztak. Emailben buzdítottuk ismerőseinket a levélben feltüntetett linken elérhető rövid kérdőív kitöltésére. Az adatgyűjtés két ízben történt, egyrészt a Kovács és Papp (2019) közléshez 130 személytől gyűjtöttünk adatot 2019-ben, másrészt Tóth Patrícia, a Debreceni Egyetem harmadéves viselkedéselemző BA szakos hallgatója gyűjtött szociálpszichológiai műhelymunkájához 162 adatot, 2020-ban. A válaszadó személyek nagy része nő volt (mintegy 80%-uk), csaknem felük középiskolai végzettségű (minden bizonnyal egyetemista, hiszen egyetemi oktatóként diákjainkat is buzdítottuk a részvételre), 88 személy pedig egyetemi vagy főiskolai végzettségű. Életkorukat tekintve válaszadóink mintegy $\frac{3}{4}$ -e 30 év alatti, 4%-a pedig 50 év fölötti korú volt (legidősebb válaszadónk egy 68 éves személy volt). A vallásosság tekintetében a válaszadók 20%-áról jelenthető ki, hogy inkább vallásos, mint nem vallásos (vagyis a vallásosságot illető pontszáma 4 fölötti értékű).

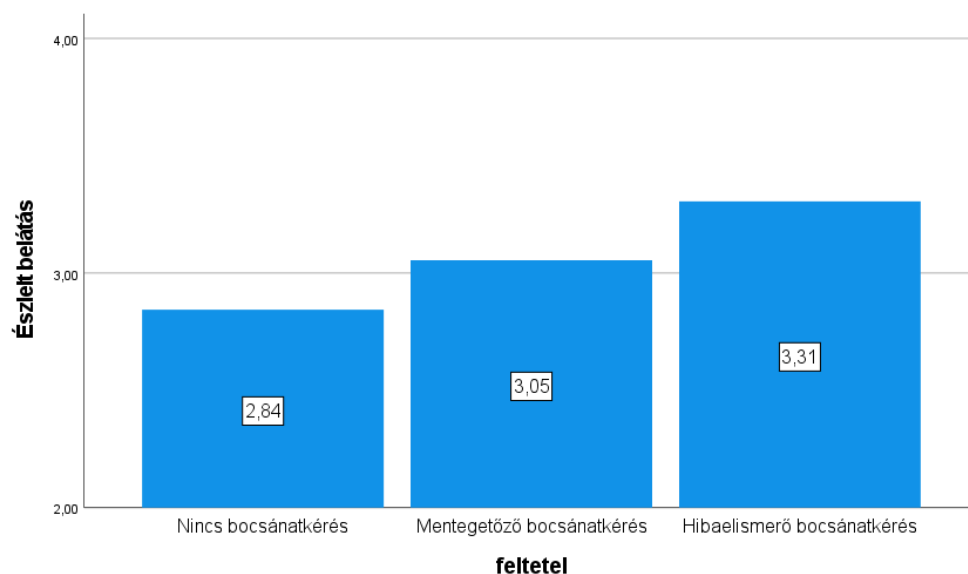
Eredmények

Mielőtt a különböző vizsgálati feltételekben kapott eredményeinket összevetnénk, ellenőrizzük, hogy vajon a válaszadók a kényelmi adatgyűjtésünk során valóban véletlenszerűen kerültek-e be a vizsgálati feltételekbe. Vajon a feltételek között tényleg csak a bocsánatkérés tartalma tesz-e különbséget, vagy esetleg a különböző csoportok különbözőek nem, életkor, iskolázottság, vallás vagy megbocsátási hajlandóság tekintetében, esetleg különböző mértékben éltek át neheztelést a sértés kapcsán, még mielőtt szétváltak volna a feltételek forgatókönyvei a bocsánatkérés tartalma szerint. A feltételekbe eső személyek nemi összetétele a függetlenség-vizsgálat szerint nem különbözött, $df = (2, 292)$, $\chi^2 = 4,20$, $p = 0,13$. A Kruskal-Wallis próba

szerinti elemzések eredményei szerint a különböző feltételekbe eső személyek a többi változó vonatkozásában sem mutattak eltérést, $df = (2, 291)$, $H < 5,16$ és $p > 0,08$, bármilyen összevetésben.

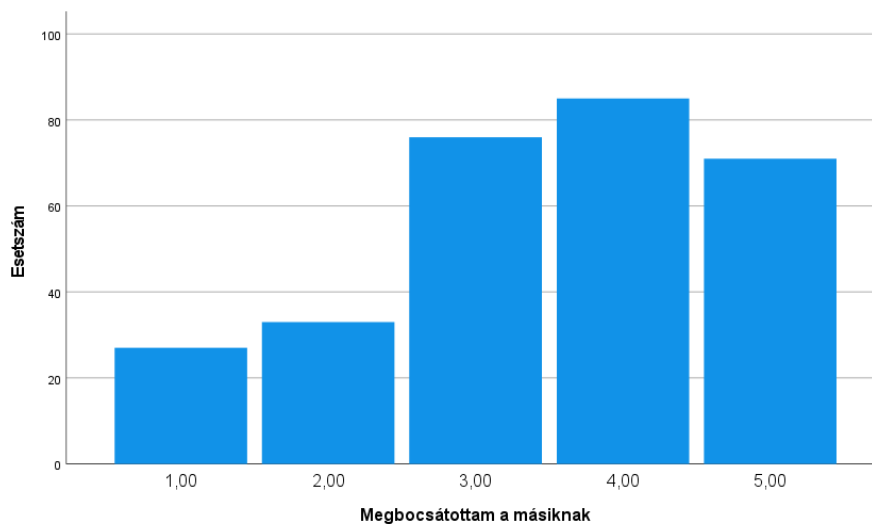
A vizsgálatban a sértőnek a saját vétségére való rálátását kontrolláltuk. Célunk szerint a bocsánatkérés elmaradásához képest nagyobb mértékben kellene a belátás benyomását kelteni, ha a sértő kifejezi, hogy „valamit elkövettem, de nem tudom pontosan, hogy mit, de szeretném, ha megbocsátanál” (mentegetőző bocsánatkérés). Továbbá, a belátásnak még ennél is erősebb benyomását kellene keltenie annak, ha a sértő azt kommunikálja, hogy „pontosan tudom, hogy hibáztam, és sajnálom, szégyellem” (valódi bocsánatkérés).

A manipuláció sikerességét Kruskal-Wallis próbával teszteltük, mely szerint a három feltételben észlelt belátás tekintetében szignifikáns különbséget figyelhetünk meg, $df = (2, 291)$, $H = 10,34$, $p < 0,01$. A 11. ábrán látható, hogy a csoportok közötti különbségek a manipulációs szándékunk szerint alakultak. A Mann-Whitney utóelemzések alapján a valódi (hibaelismerő) bocsánatkérés és a nincs bocsánatkérés feltételek az észlelt belátás tekintetében szignifikánsan különböznek, $Z = -3,12$, $p < 0,01$, a valódi és a mentegetőző feltételek, továbbá a nincs bocsánatkérés és a mentegetőző feltételek viszont nem különböztek egymástól szignifikáns mértékben, $Z > -1,79$, $p > 0,07$.

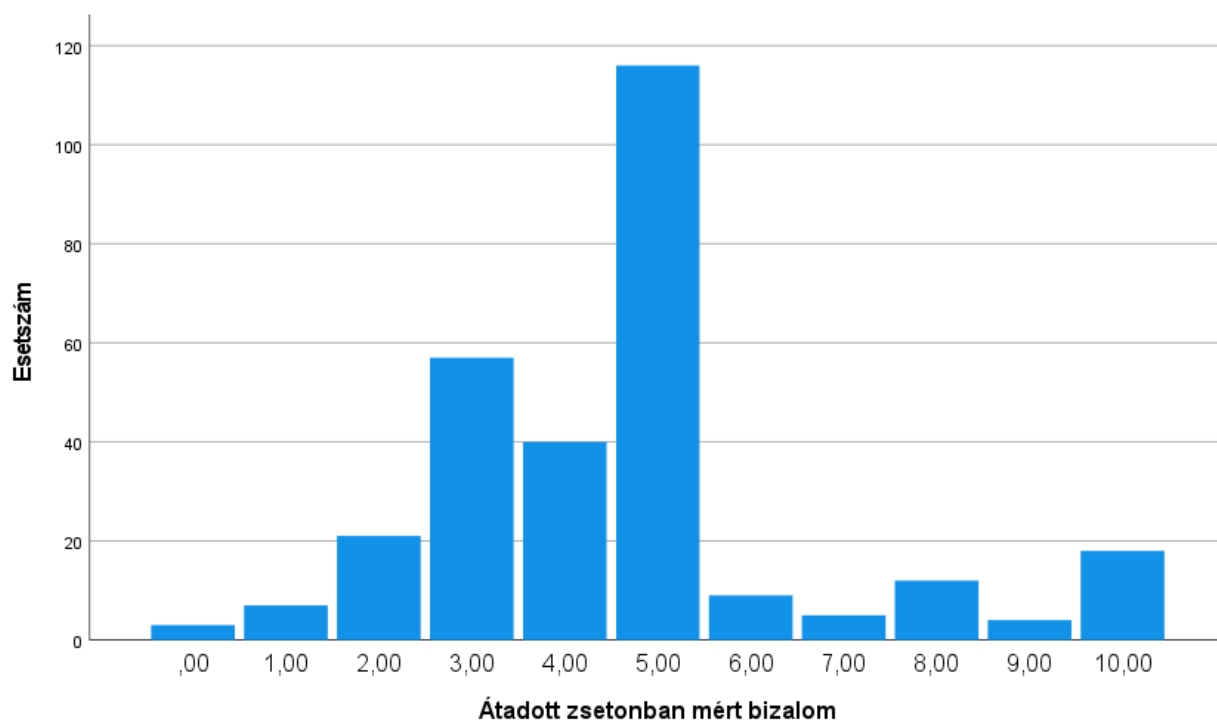

11.ábra. Az észlelt belátás a bocsánatkérés tartalmának függvényében

A legfőbb függő változóink, melyeknek alakulásával kapcsolatban elvárásokat fogalmaztunk meg, a megbocsátás és a bizalom volt. A 12. és 13. ábrákon jól látható, hogy mindkét változó kellő változatosságot mutatott ahhoz, hogy indokoltnak tarthassuk a kérdést, e változók mely más változók függvényében alakultak úgy, ahogyan alakultak.

12. ábra. A megbocsátás-válaszok eloszlása

13. ábra. A bizalomjátékban átadott zsetonok számának eloszlása

A 14. táblázat a legfőbb változók Spearman-korrelációját mutatja be. A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a fiatalabbak, az alacsonyabb végzettségűek, a vallásosabbak, továbbá azok, akik felé érkezett bocsánatkérés (lehetőleg a vétség elismerését magába foglaló) inkább

megbocsátottak. A megbocsátás pozitív összefüggést mutatott továbbá az észlelt belátással, az általános megbocsátási hajlandósággal, és a bizalommal. A bizalom a megbocsátáson túl az észlelt belátással és a vallásossággal függött össze pozitívan.

14. táblázat. A változók összefüggései. A táblázat rho értékeket mutat. A feltétel, észlelt belátás, megbocsátás és bizalom összefüggéseit kiemeltük (a belső keretben)

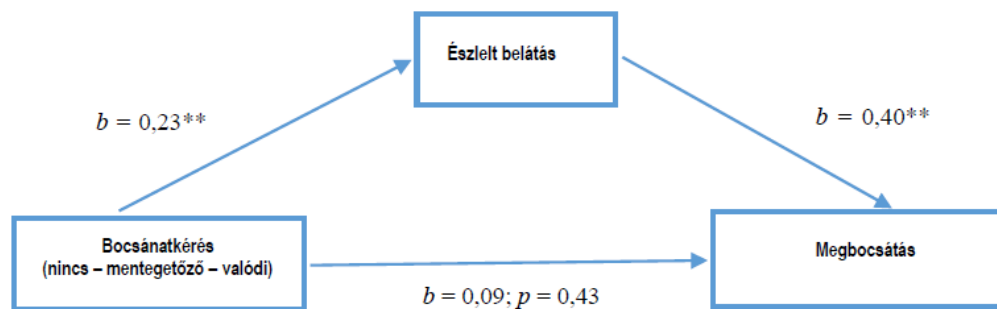
	Mean	SD	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1. nem (1-2)	1,80	0,40	-0,07	0,01	0,04	-0,06	-0,01	0,06	-0,01	-0,01
2. Életkor (18-68)	27,24	10,44		0,52**	0,01	-0,03	-0,15**	-0,23**	0,04	0,04
3. Végzettség (1-4)	3,01	0,81			0,01	-0,03	-0,02	-0,21**	-0,10	0,02
4. Vallásosság (1-7)	3,01	1,77				-0,04	0,11 ^t	0,10 ^t	0,13*	-0,01
5. Feltétel (1-2-3)							0,19**	0,10 ^t	0,03	-0,04
6. Észlelt belátás (1-5)	3,07	0,97						0,30**	0,18**	0,04
7. Megbocsátás (1-5)	3,48	1,23							0,17**	0,26**
8. Bizalom (0-10)	4,66	2,08								0,02
9. Megbocsátási hajlandóság (1-7)	4,50	1,00								

*: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$; t: $p < 0,10$

A legfőbb függő változóink, a megbocsátás és a bizalom, szorosabban összefüggtek az észlelt belátással, mint a legfőbb független változóval, vagyis a bocsánatkérés tartalmával. A bocsánatkérés tartalma viszont az észlelt belátással függött össze legerősebben. A korrelációs értékek alapján nem tűnik alaptalannak az első hipotézisben megfogalmazott feltételezés, mely szerint a bocsánatkérés az észlelt belátáson keresztül fejt ki hatását a megbocsátásra.

Az észlelt belátásnak a bocsánatkérés tartalma és a megbocsátás között közvetítő szerepét mediációs elemzéssel ellenőriztük, melyet az SPSS PROCESS macro csomagjával végeztünk el (Hayes, 2013). Az elemzés eredményét a 14. ábra mutatja be. A bocsánatkérés tartalma (nincs – van mentegetőző bocsánatkérés – van valódi bocsánatkérés a vétés elismerésével) az észlelt belátás szignifikáns előrejelzőjének mutatkozott, $b = 0,23$, $SE = 0,07$, $p < 0,01$, az észlelt belátás pedig a megbocsátás szignifikáns előrejelzőjének $b = 0,40$, $SE = 0,07$, $p < 0,01$. Továbbá, a bocsánatkérés tartalma nem maradt meg a megbocsátás előrejelzőjeként, ha a mediátor (vagyis az észlelt belátás) hatását kontrolláltuk, $b = 0,07$, $SE = 0,09$, $p = 0,43$. Ezek az eredmények támogatják a mediációs hipotézist (H1). A bocsánatkérés tartalmának a megbocsátásra való indirekt hatása az elemzés szerint szignifikáns, $b = 0,09$, $SE = 0,03$, $p < 0,01$, 95% BCa CI [0,03, 0,17].

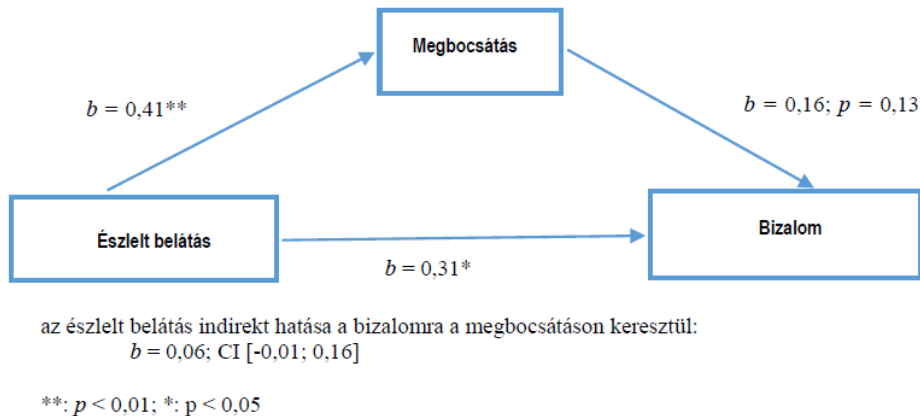
a bocsánatkérés indirekt hatása a megbocsátásra az észlelt belátáson keresztül:
 $b = 0,09$; CI [0,03; 0,17]

** $: p < 0,01$

14. ábra. A bocsánatkérés és a megbocsátás összefüggése az észlelt belátás mediálásával

A második feltételezésünk a bizalom érzelmi-kapcsolati, és racionális alapját illette. Azt feltételeztük, hogy a megbocsátás jelenti az érzelmi alapot (mely, mint azt az előző mediációs elemzésből láttuk, kapcsolatban áll az észlelt belátással), de az észlelt belátásnak van egy önálló direkt hatása is a bizalomra, mely a bizalom-helyreállítás racionális alapjául szolgál. Az érzelmi-kapcsolati előzményt illusztrálhatja az az olvasat, hogy „szimpatizálok vele, tehát bízik benne”, a racionálisat pedig az, hogy „látja, hogy hibázott, bánkodik miatta, tanult belőle, tudja, hogy legközelebb mit kell tennie”.

Feltételezésünket ismét mediációs elemzéssel ellenőriztük, melyet az SPSS PROCESS macro csomagjával végeztünk el (Hayes, 2013). Az elemzés eredményét a 15. ábra mutatja be. Az észlelt belátás a megbocsátás szignifikáns előrejelzőjének mutatkozott, $b = 0,41$, $SE = 0,07$, $p < 0,01$, de a megbocsátás nem bizonyult a bizalom szignifikáns előrejelzőjének $b = 0,16$, $SE = 0,10$, $p = 0,13$. Az észlelt belátás a bizalom direkt meghatározója maradt tehát, $b = 0,31$, $SE = 0,13$, $p = 0,02$, a megbocsátás potenciális közvetítésével számolva is. A megbocsátáson keresztül való indirekt hatás tehát nem mutatkozott szignifikánsnak, $b = 0,06$, $SE = 0,04$, 95% BCa CI [-0,01; 0,16].

15. ábra. Az észlelt belátás és a bizalom összefüggése a megbocsátáson keresztül való esetleges indirekt hatásra tekintettel

Megbeszélés

Kutatásunk megerősítette azt az elgondolást, hogy a sértésért való bocsánatkérés a sértettben a normasértésért való felelősségvállalás és bánkódás (belátás) észleletén keresztül váltja ki a megbocsátást, valamint, hogy az észlelt belátás stratégiai előzményként a bizalomhoz is hozzájárul. A hibát elismerő bocsánatkérés a bocsánatkérés elmaradásához képest egyértelműen nagyobb észlelt belátást eredményezett, míg a mentegetőző bocsánatkérés a bocsánatkérés hiányához képest nem keltett olyan benyomást, hogy a sértő belátta a hibáját.

A megbocsátás kapcsolatban állt még az általános megbocsátási hajlandósággal és a vallásossággal. Nem várt összefüggésként tapasztaltuk, hogy az idősebbek és a magasabb iskolai végzettségűek kevésbé bocsátottak meg.

A megbocsátás jelenségvilágában a személy általános megbocsátási hajlandósága nagyon fontos személyi tényező (Berry és mtsai, 2005), és ezt vizsgálatunk is alátámasztja. A vallásosság ehhez képest esetünkben gyengébb összefüggést mutatott akár a megbocsátással, akár a bizalommal. Pedig a vallásosságot a vizsgálatok a megbocsátással a legkülönbözőbb kontextusokban kapcsolatban állónak találják, a békülékeny párkapcsolati kommunikációtól kezdve a vásárlóként átélt sérelmekig (pl. Sheldon és Honeycutt, 2011; Tsarenko és Tojib, 2012). Vizsgálatunkban sem mondhatjuk, hogy ez az összefüggés nem volt jelen. Bár korrelációs szinten a vallásosság és a megbocsátás közötti kapcsolat valóban csak tendenciaszintű volt, Mann-Whitney próbával összehasonlítva az inkább vallásos 97 személy (4–7-ig terjedő pontszám a vallásosság-index alapján), inkább megbocsátott, mint a kevésbé vallásos többi 195 személy, $Z = -2,14$, $p = 0,03$. Tehát e vizsgálatban (hasonlóan a 7.2. pontban bemutatotthoz) újra előállt az, hogy a vallásosság inkább akkor hozza az elvárható összefüggéseket, ha kategorikus változóként kezeljük, nem pedig folytonosként. Az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy vizsgálatunkban a vallásosságra két egyszerű kérdéssel kérdeztünk rá, mely arra nem volt alkalmas, hogy a hit tartalmi jegyeit is mutató vallásosságot

elkülönítse a csak intézményes vallásosságtól. A tényleges hit a kutatások szerint ugyanis erősebb összefüggést mutat a megbocsátással (Hills, Francis, Argyle és Jackson, 2004).

A megbocsátással foglalkozó szakirodalom az idősebbeket megbocsátóbbaknak tartja, egyrészt a rövidebb előttük álló, kapcsolatrendezésre alkalmas időperspektíva miatt, másrészt a hosszabb életük folyamán felhalmozódott tapasztalati bölcsességük miatt is (Allemand, 2008; Cheng és Yim, 2008). Ezzel ellentétben a mi adataink az életkor és a megbocsátás közötti szignifikáns negatív korrelációról beszélnek. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a kényelmi mintánkban a 40 évesnél idősebbek aránya mindössze 13% volt, tehát az életkori összefüggések korrekt vizsgálatára adataink nem ideálisak. További limitációnak tekinthető a női válaszadók nagy aránya.

Noha vizsgálatunkban törekedtünk rá, hogy a bizalomnak úgy a stratégiai, mint az érzelmi előzményét is kezeljük, az észlelt belátásban – véleményünk szerint – kizárólag a stratégiai előzményt tudtuk megtalálni. Az észlelt belátásból következő megbocsátás semmi olyat nem tett hozzá a bizalomhoz, amit maga az észlelt belátás ne tudott volna megtenni. A bizalom jelenségeinek kutatásában él egy olyan elképzelés, hogy a stratégiai döntéseket tartalmazó módszertan (itt ezt alkalmaztuk) inkább a bizalom stratégiai megragadására alkalmas, a bizalom kapcsolati alapú vizsgálatához viszont ténylegesen tartalmas, valódi kapcsolatokat kell vizsgálni (Kramer, 1999). Vizsgálatunk is megerősítette ezt a nézetet, a megbocsátás konstruktumának beemelése nem tudta az érzelmi előzményt a stratégiáitól szétválasztani. Fenntartjuk, hogy a mindennapi életben számos példáját látjuk a megbocsátás lehetőségességének, anélkül, hogy a kapcsolat folytatódna. A folytatáshoz a megbocsátás szükséges, de nem feltétlenül elégséges, az észszerű keretek között folytatott kölcsönösen kielégítő kapcsolat lehetősége is fontos. Ez utóbbit segíti a hibák tisztázása és a tanulságok megfogalmazása után nyíló új esély az elégedettségre okot adó interakcióra. Noha a bizalom kapcsolati és stratégiai bázisainak a bizalomra gyakorolt hatásukban való megkülönböztetésére a szakirodalomban látunk friss példákat (pl. Poppo és mtsai, 2016 vagy Wang, Qiu, Kim és Benbasat, 2016), a hiba-elismerő bocsánatkérésnek a bizalom-helyreállításban betöltött kettős szerepére tudomásunk szerint a kutatás még nem mutatott rá. Fönntartjuk, hogy ez lehetséges: talán a kevésbé tárgyilagos, az itt vizsgálnál szorosabb kapcsolatok világában érdemes e kettős hatás megtalálásának esélyével kutatásokat folytatni.

Vizsgálatunk eredményeit tehát számos ok miatt érdemes óvatosan kezelni. A vizsgálatban megjelenő sértés nem számít túl összetettnek vagy nagy horderejűnek, és a kapcsolati partner is csak egy képzeletbeli, távoli partner volt. Az interakció mindvégig hipotetikus volt, valódi következmények nélkül, ahogyan az egyébként az ilyen típusú vinyetta-kutatásokban lenni szokott. Ezeket az eredményeket indokolt valós szituációkban is ellenőrizni. Nem jelenti ez azonban azt, hogy a kutatási eredményünk feltétlenül félrevezető lenne, hiszen számos olyan példát lehet azonosítani a szakirodalomban, ahol a vinyetta-kutatás és az analóg valós következményekkel járó kutatás egybevágó eredményeket hozott (Kovács, 2015).

Bizalmat szavazván a vizsgálat általánosíthatóságának kutatásunkból következő tanulságként megfogalmazhatjuk, hogy sérelem okozóként a megbocsátás reményében érdemes bocsánatot kérni, és érdemes a hibát elismerő módon bocsánatot kérni, ezzel észszerű-rationális alapokon esélyt adni a kapcsolat folytatásának és a bizalom újraépülésének.

8.4. Összefoglalás

Az igazságtalanságra adott válaszokat eddig az érintettek válaszaira összpontosítva vizsgáltuk. A bevezetőben tett vállalásunknak megfelelően e reakciókat a cselekvő és a tanú nézőpontjából is körbejárjuk. E ponton a cselekvő (~döntéshozó, ~vezető) reakcióihoz értünk, ahol is a kérdés az volt, hogy a vezető hogyan reagálhat a saját maga által elkövetett igazságtalanságokra, vajon hogyan rendezheti kapcsolatát a sértettel, hogy közöttük a kapcsolat folytatódhasson.

Ha a döntéshozók tartanak magukat ahhoz, hogy mindig igazságos döntéseket hozzanak, ne kövessenek el sértéseket, valójában nem is kellene foglalkoznunk mindazokkal az igazságtalanságokra adott válaszokkal, melyeket az első hét fejezetben tárgyaltunk: a döntéshozók, a potenciális igazságtalanság-elkövetők felelőssége tehát nagy.

A hibáik kiigazítására is van azonban lehetőségük: nyújthatnak kárpótlást, kérhetnek bocsánatot. Mindkét lehetőség hatásos eszköze az egyensúly helyreállításának és a kapcsolatrendezésnek. Vannak helyzetek (anyagi veszteség, távoli kapcsolat), melyekhez inkább a kárpótlás illik, s vannak (erkölcsi veszteség, közeli kapcsolat), melyekhez inkább a bocsánatkérés (De Cremer, 2010; Papp és Kovács, 2015). A bocsánatkéréssel kapcsolatban részletesen bemutatunk egy vizsgálatot, mely legfőbb tanulsága az volt, hogy a bocsánatkérés hatását a megbocsátásra az észlelt belátás közvetíti. A belátás észleletének esélye nagyobb, ha a bocsánatkérés valódi, tehát a normasértést elismerő, nem pedig kapcsolati mentegetőző, vagyis olyan, mely a kapcsolat folytatására való igényt kifejezi, de nem ismeri el a vétséget. A kapcsolatok folytatásához nélkülözhetetlen bizalomra is volt hatása az észlelt belátásnak, közvetlenül. Az észlelt belátás közvetlen hatásában a bizalom stratégiai előzményét véltük megtalálni (akkor van értelme bízni a vétséget elkövetőben, ha biztosak lehetünk abban, hogy tudja, mit hol hibázott és emiatt bánkódik). Az alkalmazott vizsgálati elrendezésben a bizalomnak és megbocsátásnak a McCullough és kollégái (1997) által feltételezett érzelmi előzményét, vagyis azt, hogy a vétségre felett bánkódó sértőt a sértett megsajnálja, nem sikerült megtalálni. A távoli és stratégiai kapcsolat nem volt tehát arra alkalmas, hogy az abban észlelt belátás sajnálatot és szimpátiát váltson ki, és így érzelmileg is hozzájáruljon a kapcsolatnak a bizalommal való szorosabbra vonásához. E hatás kimutatásához valószínűleg közelebbi kapcsolatokat kell kutatnunk.

Felmerülhet az a kérdés is, hogy vajon egy nagyon egyszerű elosztásos szituációban mutatott viselkedés (sérelemokozás és bocsánatkérés) megfeleltethető-e a vezetők, döntéshozók mindennapi élethelyzetekben mutatott viselkedésének. Ezek az egyszerű döntési helyzetek természetesen csak vázlatok az élethelyzeteknek, de ahogy egy festmény vázlatának egy-két vonása alapján azonosíthatóak fontos struktúrák, az itt bemutatott vizsgálatban alkalmazott modellhelyzet, és más hasonló vizsgálati helyzetek is a kapcsolatok lényegi jegyeit hordozzák: teljhatalmú döntést hozni erőpozíció, igazságtalan eredményre jutni sértés. Sőt, a modell nagyon általánosan a „szándékos módon sérelmet okozni egy védtelen személynek” forgatókönyvet jeleníti meg, ahol a hatalmat az agresszióra való lehetőség adja, attól teljesen függetlenül, hogy konvencionálisan a kapcsolatban ki az alárendelt vagy fölrendelt. Fájdalmas sértéseket egyébként még a konvencionális értelemben „alullévők” is kezdeményezhetnek a

vezetők felé, ezzel valamiféle romboló hatalmat birtokolva, bár az ilyen esetek számos oknál fogva ritkábbak (például a vezetők alapértelmezésben nagyobb büntető hatalma miatt, illetve az engedelmesség normája miatt).

Az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy a kapcsolathelyreállító viselkedésre vonatkozó hivatkozott és bemutatott kísérletes vizsgálatok érdekes módon a kapcsolathelyreállító viselkedést (itt: bocsánatkérés) független, nem pedig függő változóként kezelik. Ez nem eseti jegy, hanem jellemző tendencia. Vagyis, valójában inkább arról szólnak az áttekintett vizsgálatok, hogy a sértő kapcsolathelyreállító viselkedésére a sértettek hogyan reagálnak, nem pedig arról, hogy a sértő fél mikor és hogyan kér bocsánatot vagy mikor és hogyan kárpótol. Ez nem amiatt állt elő, mert a dolgozat szelektált ilyen módon a hozzáférhető szakirodalmak közül, hanem amiatt, mert a kutatás tényleg sokkal kevesebbet foglalkozik a bocsánatkérés meghatározóival, mint annak hatásával. Mintha a kutatóként való gondolati sémáinkba nem férne bele, hogy a döntéshozónak ne az akcióit, hanem a reakcióit – az önmaguk által okozott zavarra való reakcióit – vizsgáljuk. Pedig a döntéshozó és érintett szerepek közötti hierarchikus különbségnek az olvadásával együtt járhatna a reaktív viszonyulás vizsgálata is, melyet a jövőbeni kutatások ígéretes tárgyának látunk.

9. AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA TANÚKÉNT ADOTT PROSZOCIÁLIS VÁLASZOK

Noha a dolgozatomban nem mutat be tanúként adott proszociális választ megragadó empirikus vizsgálatot, az igazságtalanságra adott proszociális válaszok jelenségkörének tárgyalása meglehetősen hiányos lenne e cselekvési kategória nélkül. Az interperszonális és társadalmi igazságossággal, és az igazságtalanságokra adott válaszokkal kapcsolatos társadalomtudósi, kutatói attitűdöm kibontása sem lenne teljes e nélkül a kategória nélkül. Az áldozati és elkövetői szerepkörben való viselkedések esetében a dolgozat egyértelműen a kapcsolat-reparáló funkciót betöltő viselkedéseket állította a középpontba. Viszont ezen a ponton egyértelműen állást foglalok a rendszerszintű igazságtalanságokkal szemben való határozott, de mederben tartott fellépés mellett.

Ahogy az igazságtalanságra való érzékenységnek egy alkotóeleme a másokkal történt igazságtalanságra való érzékenység (Schmitt és mtsai, 2010), az igazságtalanságokra adott válaszok között is megjelenik az a viselkedés, amikor a személy nem a közvetlen saját ügyében lép, és tesz valamit azért, hogy a méltánytalan helyzet rendeződjön, hanem másokért áll ki. Ez a kiállás közvetett értelemben persze akár a saját helyzetének menedzselését is szolgálhatja. A kiállás történhet interperszonális szinten, akár egyetlen személy védelmében, de akár társadalmi szinten is, a kollektív cselekvés formájában, mely egy kollektív entitás érdekében történik és általában több személy együttes cselekvéséből áll.

Az eddigiekben amellel érveltünk, hogy a kapcsolatainkban, legyenek azok egyértelműen alá- és fölérendeltség szerint strukturáltak, vagy szimmetrikusak, komoly érvek szólnak a sérelmekre és igazságtalanságra adott kapcsolat-reparáló válasz mellett, mely esélyt ad a kapcsolat folytatására, mely kapcsolat jó esetben, a hibák belátása és az abból való tanulás után, kevésbé lesz sérelmekkel, hibázással és igazságtalansággal terhelt.

Ugyanakkor a béketűrő, kapcsolathoz lojális magatartás a bizalommal, illetve a hatalommal való visszaélés kockázatát vállalja, és a túlkapások akár állandósulhatnak is. Ezek ellen a túlkapások ellen észszerű védelmet nyújthat az eseti kiállás is, de a testületi érdekképviselő is, mely során a sérelmeket átélő személy nem mint személy harcol a sértő fél ellen, hanem az ő érdekét képviselő társadalmi mozgalom változtatja meg a sérelmek társadalmi-jogi környezetét olyan módon, mely visszahat az egyedi esetekre, védve őket a túlkapásoktól.

9.1. Tanúként való közbeavatkozás az igazságtalanságokkal szemben interperszonális szinten

Ha nem vagyunk közvetlenül érintettek egy igazságtalanságot magába foglaló helyzetben, de tanúi vagyunk annak, a cselekvés vagy nem-cselekvés dilemmája akkor is érint bennünket. Miért avatkozunk közbe, ha abból kézzel fogható előny nincs (mert nem a mi ügyünk), de a beavatkozás költségeit mindenképpen állnunk kell? Ilyen költség lehet például a sértő fél magunkra haragítása, a sértett elutasítása, a tárgyalásokra járás fáradalma, és még sorolhatnánk.

Sokan valóban arra jutnak, mások dolgába inkább nem ártják magukat. Hasonlíthatjuk a jelenséget a hirtelen segítségre szorulóknak nyújtott segítségadásra jellemző közönyösséghez (bystander apathy, Latané és Darley, 1969).

Viszont vannak, akik beavatkoznak. A beavatkozás alapvetően a sértett védelmében, illetve a normák védelmében (a sértő ellen) történhet, és mindkettőt proszociálisnak, vagyis a társakért, a társadalomért cselekvőnek tartjuk, el nem vitatva, hogy a normák betartatása az egész társadalomnak, tehát a beavatkozó tanúnak is érdeke.

9.1.1. Az áldozat védelmében való személyes kiállás tanú szerepben

A jelenséget jellemzően a zaklatással (bullying) kapcsolatos jelenségeket vizsgáló szakirodalom tárgyalja. A zaklatást Olweus (1993) alapján a másoknak kárt okozó, őt megfélemlítő és megalázó, időről időre ismételt magatartásként definiáljuk. A tanúk szerepe kulcsfontosságú a zaklatással szemben vívott harcban, ugyanis az áldozat a megfélemlítettség, tehetetlenség-érzet, az áldozatként való önhibáztatás, valamint a szégyenérzet miatt ritkán kér segítséget. A zaklatásra irányuló vizsgálatoknak, legalább is azoknak, amelyek a szemtanúként való beavatkozást vizsgálják, nagy részben az iskolai zaklatás a témája. Az Olweus és munkatársai (2007) által kidolgozott iskolai zaklatás prevencióját célzó program hangsúlyozza, hogy a szemtanú is részese a zaklatási eseménynek: a nem-cselekvés majdnem ugyanolyan káros, mint a bántalmazóval való szövetség. Obermann (2011) a közönyt érző szemtanúkkal kapcsolatban beszél arról, hogy a sértőkhöz hasonlóan morális érzéküket teljesen elveszítve áldozathibáztatnak, ez a fajta „morális szétkapcsoltság” (moral disengagement) egyáltalán nem jellemzi azokat, akiknek büntudatuk van amiatt, hogy nem tesznek semmit.

A morális értelemben vett egyetlen elfogadható válasz itt tehát a bántalmazott mellett való kiállás, neki való segítségnyújtás, stb. Barhight, Hubbard és Hyde (2013) prepubertás korú gyerekek körében azt találták, hogy a társak jellemzése alapján azok a gyerekek hajlanak mások védelmére kelni, akiket fiziológiai mérések tanúsága szerint mások zaklatásának a látványa érzelmileg erősen felzaklat. Caravita, Di Blasio és Salmivalli (2009) különösképpen a csoportban magas státuszú fiúkat találták olyannak, akikről a gyengék védelmében a zaklatással szemben való fellépést várhatjuk.

A másik terület, ahonnan viszonylag sok tanulmányt folytattak a zaklatással kapcsolatban, a munka világa. A tanúként látott munkahelyi zaklatás egyértelműen feszültségforrás, még akkor is, ha kisebb feszültséget jelent, mint áldozatként a zaklatás. A kutatások rendre arról számolnak be, hogy a tanúként megélt zaklatás elégedetlenséggel jár együtt (Einarsen és Mikkelsen, 2003; Lutgen-Sandvik, Tracy és Alberts, 2007; Vartia, 2001). Sims és Sun (2010) szerint a tanúként megélt tapasztalat összefüggésben van a munkahely elhagyásának szándékával, s e kapcsolatot a stressz és az elégedetlenség közvetíti. Más vizsgálatok figyelme pedig nem a munkahelyi attitűdökre gyakorolt, hanem a beavatkozást érintő hatásokra irányult. Például MacCurtain, Murphy, O'Sullivan, MacMahon és Turner (2018) arra világítottak rá, hogy a munkahely által nyújtott biztonság és támogatottság-érzés fokozni tudja az érdemi beavatkozás (az ügyről a vezetőnek való jelentés, beszámolás) esélyét,

amit ha nem tesznek meg, akkor a zaklatás ügyét a kollégák jellemzően csak egymás között tárgyalják ki. Arra is felhívják a figyelmet, hogy a jó munkatársi csoportklíma feltétele mellett való kibeszélés könnyen elviheti a jelentésre buzdító feszültséget, éppen ezért a vezetőknek érdemes hangsúlyozottan buzdítani a túlkapásokról való jelentésre.

Akár iskolai, akár munkahelyi zaklatással kapcsolatban történtek tehát a vizsgálódások, a tanú szerepkörében való kiállás egyfajta normatív, morális felhanggal, mint kívánatos magatartás jelent meg, melyet valószínűsítő hatásoknak a vizsgálata intenzív kutatás tárgya.

9.1.2. A normasértés büntetése érdekében mutatott kiállás tanú szerepben

Az előző szakaszban a sértések és igazságtalanságok kapcsán történő tanúként tett közbeavatkozásokat főképp az áldozat-védelem nézőpontjából tárgyaltuk. Ezeknek a közbeavatkozásoknak a másik célja a normasértés büntetése, az elkövetőre kirótt büntetés formájában.

Az ebben a tárgykörben folytatott vizsgálódásokat gyakran anyagi tétre menő kísérletes játékokban folytatják, és meggyőző eredményeket halmoztak fel a kutatások azzal kapcsolatban, hogy tanúként látott igazságtalanságokat anyagi áldozatokat is vállalva büntetnek az emberek. Fehr és Fischbacher (2004) például diktátor játékba vitték be a harmadik személyes büntetés lehetőségét. A harmadik személy a diktátor (sokszor kifejezetten zsugori) viselkedésének tanújaként büntetőpontokat róhatott ki a diktátorra, és minden kirótt pont háromszor annyit vont el a saját 50 pontnyi erőforrásából. A tanúk mintegy kétharmada élt az elosztási norma megbüntetésének a lehetőségével, és minél kevesebbet adott a diktátor a partnerének, annál jobban büntették a diktátort. Fehr és Fischbacher (2004) egy megfelelő összehasonlításra alkalmas vizsgálati elrendezés alapján arra is felhívták a figyelmet, hogy a tanúként való költséges büntetés mértéke elmarad az áldozatként való költséges büntetés mértékétől.

Nelissen és Zeelenberg (2009) a harmadik személyes büntetés motivációját kutatva arra jutottak, hogy abban nagy szerepet játszik a normasértés okozta düh, másrészt a cselekvés felelőssége miatt megszólaló lelkiismeret. Szintén egy diktátorjátékban hozott döntésnek voltak a résztvevők a tanúi, és a diktátor 100 pontból 20 pontnyi ajánlatáról vagy azt tudták, hogy szándékos (nagy indulatot kiváltó feltétel) vagy pedig azt, hogy egy sorsolás műve (kis düh). Továbbá, vagy úgy tudták, hogy egyedüli tanúk (nagy mértékű felelősségérzet), vagy pedig abban a hiszemben voltak, hogy harmadmagukkal azok (kisebb felelősség). Mindkét érzelm közreműködött a büntetések kiszabásában, de némi büntetésre még akkor is sor került, ha az elosztás a véletlen műve volt, és voltak más tanúk is. Ez az eredmény egyrészt az egyensúlyra törekvésről is szól, de a nevezett morális érzelmek közvetítésével történő büntetések egyértelműen a normák betartására irányuló motivációt húzzák alá. A harmadik feles büntetést számos más kutatás is a társadalmi normák betartására irányulónak mutatja be (pl. Carlsmith, 2006).

9.2. A kollektív cselekvés

A társadalomtudósok általában egyetértenek azzal, hogy az észszerű keretek között tartott, *békés, nem radikális* kollektív cselekvés, vagyis a valamilyen szempontból elnyomott, hátrányos helyzetű személyek ügye mellett való kollektív kiállás a társadalom összessége szempontjából kívánatos (Thomas és Louis, 2013). Amit pedig a társadalom összérdeke alapján kívánatosnak nevezünk, azt nevezhetjük proszociálisnak is, ugyanis a proszociális személyek definitív tulajdonsága, hogy az érintettek összességének érdeke motiválja őket.

Thomas és Louis (2013) szerint a kollektív cselekvésben való részvétel, illetve a társadalmi tiltakozást kifejező cselekedetek az állampolgárok nagyon fontos eszközei a demokratikus társadalmakban, mellyel részt tudnak venni a társadalmi történésekben, és társadalmi változásokat tudnak kezdeményezni. Az intézményeknek, nagyobb szervezeteknek, társadalmaknak igazából saját maguknak is érdekük lenne, hogy az emberek ilyen kezdeményezésekre – lehetőleg békés keretek között – mobilizálódjanak, ugyanis ezek a cselekvések a társadalmi egyenlőség és igazságosság céljait szolgáló eszközök.

9.2.1. A kollektív cselekvés pszichológiai alapja: a társas identitás alapú mobilizáció

A kollektív cselekvést pszichológiailag a társas identitás alapozza meg. A társas identitás az énfogalomnak az az aspektusa, mely egy csoporthoz tartozásból ered (Tajfel, 1981). A csoporttagságból az önértékelésünk építkezik, és arra törekszünk, hogy a saját csoportot pozitív színben lássuk. Éppen ezért a csoport bármely tagját érő atrocitás, még akkor is, ha a személyt személyesen nem érinti, rosszul eshet. Azt, hogy a cselekvők a mobilizáció mely formáját választják, és azt, hogy a cselekvés felforgató vagy békés lesz, a társas normák alakítják.

A kollektív cselekvés tehát a csoportalapú igazságtalanság megszüntetését vagy megelőzését célozza. Ezt az igazságtalanságot a saját csoport is, de egy külső csoport is elszenvedheti (Van Zomeren, Iyer, 2009). Sokan ugyanis más csoportok tagjaival is képesek szolidaritást átélni, különösképpen, ha identitásuk széles alapú, vagyis a kisebb csoportok határain átívelő, másokat is magába foglaló (Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman és Rust, 1993). Noha a kollektív cselekvéssel kapcsolatos kutatások sokáig elsősorban kisebbségi csoportok tagjaira irányultak, azt vizsgálván, hogy a hátrányos helyzetű személyek mikor válaszolnak az őket ért igazságtalanságokra összefogással, a vizsgálatok egy másik része valóban a más csoportba tartozó személyek érdekében való aktivizálódásra irányult.

A motiváció tekintetében tehát a magyarázó elvek között sokáig a végső soron egyéni érdekek voltak előtérben (a saját csoport tagjával történő esemény közvetlenebbül érinti az egyént). Később azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az emberek privilegizált csoportok tagjaiként is mobilizálódhatnak.

9.2.2. Az aktivizálódás feltételei: morális felháborodás és hatékonyságérzés

Az aktivizálódás egy sajátos hozzáállást szükségeltet, melyben szükség van a csoporttal való sorsközösség érzésére, a csoport státuszával és hatalmával való elégedetlenségre, arra a meggyőződésre, hogy a csoportok közötti vagyoni különbségek nem egyéni tényezőkön múlnak, hanem a társadalom szerkezetéből következnek, és arra a felismerésre, hogy a sérelmeket csak kollektív cselekvéssel lehet rendezni (Kende és Kende, 2015). Van Zommeren, Postmes és Spears 2008-ban végzett, 182 tanulmányt metaanalizáló kutatása szerint kollektív cselekvésbe akkor fognak az emberek, ha az igazságtalanság felzaklatja őket, továbbá, ha értelmét látják a cselekvésnek.

Saab, Tausch, Spears és Cheung (2015) vizsgálata is éppen olyan személyek kollektív cselekvésbe való bevonódását vizsgálta, akik nem voltak érintettek egy igazságtalanságban, de a hátrányos helyzetű csoporttal való szolidaritásuk cselekvésre ösztönözte őket. Egyrészt a palesztinok ügyéért Londonban tüntető britek körében, másrészt a Tienanmen-téri eseményeknek emléket állító szolidaritás-tüntetés kapcsán, Hong Kongban gyűjtötték adataikat. A kollektív cselekvés kéttényezős elméletét (Van Zommeren, Spears, Fischer és Leach, 2004) finomították tovább, mely elmélet a felzaklatottság érzelmi komponensét és a hatékonyság-érzet kognitív komponensét különítette el a kollektív cselekvés mögött. Az érzelmi komponens is tovább bontották két összetevőre, a sajnálatra és a morális felháborodásra, és a hatékonyság komponens is tovább finomították, a célelérés hatékonyság-érzetére és a tiltakozó mozgalom identitását megszilárdító hatékonyság-érzetére. Az eredmény, hogy az identitás megerősödésével kapcsolatos hatékonyságérzet az eredményközpontú politikai hatékonyságérzettől teljesen függetlenül bejósoló erővel van a kollektív cselekvésre, az identitás-erősítő hatékonyság intrinsic motiváló erejére mutat rá.

9.2.3. A kollektív cselekvést befolyásoló további hatások

A felháborodáson és a hatékonyságérzésen túl a kollektív cselekvésbe való bevonódást számos tényező befolyásolja: nem mindegy, kit ért atrocitás, az sem mindegy, milyen atrocitás, ki által, és az sem, hogy kinek a bevonódásáról van szó.

Kollektív cselekvéssel saját csoporttagért könnyebb kiállni, mint más csoport tagjáért (Glasford és Caraballo, 2016). Ugyan a távolság, legyen az téri vagy időbeli távolság, növeli az esélyét annak, hogy az áldozatokban az embert, ne pedig egy bizonyos kisebb csoport tagját lássuk, e távolság el is von a segíteni akarás érzelmi muníciójából. A saját csoporttagjainknak viszont jellemzően a közelségében élünk.

Kollektív fellépésre akár egy hétköznapi nem várt nyilvános helyzetben is sor kerülhet (például egy rendbontóval szemben egy közlekedési eszközön). A fellépés nagyban múlik az elkövető rangján, hatalmán, és azon, hogy a cselekedete mennyire súlyos következményekkel bír a jelenlévőkre. A lényegtelen rendbontásokat a szemtanúk még a kisebb státuszú elkövetőknek is sokszor elnézik, de a súlyosabb rendbontások esetén már cselekszenek, igaz, leginkább az alacsony státuszú rendbontókkal szemben (Glasford és Pratto, 2014).

A kollektív cselekvésbe való bevonódást az is befolyásolja, hogy a személy mennyire érzi úgy, hogy a sérelem akár vele is megtörténhetne. Ezt az érzést a társas identitás alapjának a szélessége alapvetően befolyásolja. Minél inkább sorsközösséget tud valaki érezni másokkal, vagyis az identitása minél kevésbé kizárólagos, de inkább befogadó, széles alapú, annál inkább mobilizálódni tud egy igazságtalanság láttán. Subašić, Schmitt és Reynolds (2011) kísérletben tették a sorsközösség-érzetre alkalmas befogadó társas identitást hozzáférhetővé, és úgy találták, hogy ilyen esetben a kollektív áldozatiság érzése hajlandóvá tette a résztvevőket az etikus módon gyártott termékekért többet fizetni és kiállni a dolgozók nagyobb fizetéséért (édességekről és édességboltban dolgozó kizsákmányolt eladókról volt szó a kísérleti forgatókönyvben). Ugyanakkor a közös áldozatiság fenyegetése befogadó identitás hiányában mérsékelte a kollektív cselekvésre való készséget.

Shepherd, Spears és Manstead (2013) a kollektív lelkiismeret erejére mutatnak rá, amennyiben azt hangsúlyozzák, hogy ez az érzés a csoport által a jövőben más csoportok rovására elkövetni tervezett normasértéssel szemben mozgósíthatja a lelkiismeretfurdalást átélő személyeket.

A kollektív cselekvés személyiségtényezőkkel is kapcsolatban áll. Duncan és Stewart (2007) a politikai érdeklődéssel, a politika-tudatossággal (personal political salience) kapcsolatban mutattak arra rá, hogy akiben erős a politikai érdeklődés, az a politikai eseményekhez könnyen kapcsolódik személyesen, mivel azokat az identitásához kapcsolódónak látja. Rámutattak arra, hogy a politikai érdeklődés hozzájárul az átpolitizálódott kollektív identitás kialakulásához és a kollektív cselekvéshez. Ezt a kapcsolatot a nőjogi és a polgárjogi aktivizmus vonatkozásában mutatták ki.

Kelly és Kelly (1994) is a kollektív cselekvést valószínűsítő egyéni tényezőket vizsgálták. Kereskedelembe dolgozó szakszervezeti tagoktól kérdezték, hogy milyen eséllyel vennének részt a legkülönfélébb szakszervezeti megmozdulásokban. Legfontosabb meghatározónak a csoportidentitás erőssége bizonyult, de sokat számított még a kollektivisták beállítódás is, illetve az, hogy a másik csoport tagjait (a managementet) mennyire látták sztereotipikusan.

9.3. Összefoglalás

Az igazságtalanságokra tanú szerepben mutatott reakciók vizsgálata a kutatásban jókora késéssel indult a személyesen érintett szerepben mutatott reakciók vizsgálatához képest, valamikor a 90-es évek elején, közepén. A tanúként adott reakciók ugyanis zavarbaejtően kívül esnek az érdek-vezérelt motivációval magyarázott reakciók körén, főleg, ha valóban érdekmentes reakciókról van szó, mint például azt a fejezetben emlegetett kutatások közül Fehr és Fischbacher (2004) harmadik személyes büntetést vizsgáló kutatásában, vagy Saab és mtsai (2014) szolidaritás-tüntetési kutatásaiban láttuk.

A tanúként mutatott reakcióhoz motivációs bázist ugyanúgy az igazságtalanság okozta belső feszültség ad (Einarsen és Mikkelsen, 2003; Lutgen-Sandvik, Tracy és Alberts, 2007; Vartia, 2001), mint érintett helyzetben. A tanúként adott érzelmi reakciókat viszont jellemzően és dominánsan morális érzelmekkel írhatjuk le, mint a sajnálat, szolidaritás, düh,

felelősségérzet, felháborodás (Barhight és mtsai, 2013; Nelissen és Zeelenberg, 2009; Saab és mtsai, 2015; Van Zommeren és mtsai, 2008).

A szociálpszichológia a tanúként való beavatkozásokat – kiváltképpen érdekmentes esetben – egyértelműen proszociálisnak, vagyis az áldozatot segítőnek és a társadalmi normák betartását támogatónak tekinti, és azt vizsgálja – csakúgy, mint általában más proszociális cselekedetek esetén is – hogy milyen feltételek erősítik a tanúként gyakorolt beavatkozásokat, melyek általában véve azért gyengébbek, mint az érintett helyzetekben mutatott reakciók.

ÖSSZEGZÉS

A dolgozat összefoglalásaképpen szakaszokba rendezem a bemutatott gondolatmenetnek és empirikus kutatási tapasztalatoknak a legfőbb üzenetét, a hozzájárulását a pszichológia tudományához elméleti, tudományos és gyakorlati vonatkozások tekintetében. Ismertetem a dolgozat téziseit, a dolgozat limitációit, és viszonyítom a dolgozatot a szociálpszichológia igazságossággal kapcsolatos legfrissebb elgondolásaihoz. Mielőtt azonban a dolgozat tudományhoz való hozzájárulásának módszeres összefoglalását elkezdem tárgyalni, kifejtem nézőpontomat azzal kapcsolatban, hogy a dolgozatban is oly sokat emlegetett kapcsolatisághatékonyág összefüggésről végső soron mit gondolok.

A kapcsolat és a hatékonyság nem trade-off

Amikor 2014-ben közreadtam „Az igazságosság és a hatékonyság az interperszonális és a társadalmi kapcsolatok pszichológiájában” című monográfiát, a kötetet lektorként áttekintő és véleményező Hunyady György akadémikus professzortól azt az általam azóta alaposan megszívlelt visszajelzést kaptam, hogy gondoljam át, vajon a hatékonyságról és az igazságosságról való emberi gondolkodás tényleg ellentételezi-e a két jelenséget. Noha kutatásaimnak fókuszában azóta is a viselkedés, és a beszámolt viselkedés maradt, és kevésbé a reprezentációk, a saját elgondolásom erről a bizonyos trade-offról mindenképpen formálódott.

A motiváció témakörében a pszichológiai kutatás sok tekintetben jutott arra az álláspontra, hogy egy jól funkcionáló személy – az adott szituáció követelményeihez is alkalmazkodva – egyensúlyt tart a sokszor szükségszerűen egymásnak feszülő motívumok kielégítésében. Így például lavírozunk a pontos és a gyors cselekvés követelményei között (Förster, Higgins és Bianco, 2003), az önértékelésünk a reális és a magas önértékelés között keresi az egyensúlyt (Crocker és Park, 2004), az önkontroll a csalóka azonnali jutalmak csábítása és a hosszú távú érdemi célok keresztüztüében funkcionál (Baumeister és Vohs, 2003). Sorolhatnánk még azokat a működéseket, melyekben az emberek egymásnak feszülő erők által befolyásolva éreznek, gondolkodnak, cselekszenek.

Miután áttekintettük az igazságossággal és az igazságtalanságokra adott válaszokkal foglalkozó szakirodalom fontos fejezeteit és a területhez kapcsolódó saját kutatásainkat is, az igazságtalanságokra adott válaszokkal kapcsolatban is eszünkbe juthatna az a konklúzió, hogy a körülményeket is tekintetbe véve optimálisnak azt tartjuk, ha az egyén megtalálja az egyensúlyt a saját érdekének a képviselője és a kapcsolat gondozása, fenntartása között: A saját érdek túlhajszolása tönkretelheti a kapcsolatot, és viszont. A két szélsőség közötti kontinuumon az egyensúlyi pont helyét nagyban befolyásolja a kontextus, például az, hogy mennyire közeli kapcsolatról van szó.

E következtetésre azok a – negyedik fejezetben bemutatott – elméletek is indíthatnának bennünket, melyek a kapcsolati és az önérték-alapú motívumok vonatkozásában működő dinamikáról beszélnek (pl. Lindenberg és Steg, 2007; Tenbrunsel és mtsai, 1999; Vohs és mtsai, 2006). De akár az alapján is erre a következtetésre juthatnánk, ahogyan a dolgozatban a viszonyosság logikája szerint felfűzhető jelenségek és a kapcsolatfenntartás elve szerint

felfűzhetőek váltakoztak. Nyitásképpen arról beszéltünk, hogy az igazságtalanságokra az emberek viszonzóan válaszolnak, de sokszor saját érdekeiket nem képviselve ezt nem teszik. Majd hosszasan bemutattuk, hogy a kapcsolat-fenntartási motiváció milyen magatartásra – sokszor az önérdek-képviselőben való engedményre – készítheti az embert az igazságtalan helyzetekben, de a kötet végén mégis visszatértünk az érdekét (a sajátját, de a másét is) kollektív cselekvésben képviselő ember magatartásának tárgyalásához.

Óriási különbség van azonban az e szakasz második bekezdésében emlegetett ellentétek (gyorsaság és pontosság; reális önértékelés és túl magas önértékelés; csalóka jutalmak és igazi jutalmak), valamint az önérdek–kapcsolat ellentét között. Az előbbieket a jelenségek lényegéből fakadó ellentétek: ha egy gyerek legjobb tudását mozgósítva megtanult egy zeneművet egy bizonyos tempóban szépen és hibátlanul előadni, az annál sokkal gyorsabb tempó kezdetben szükségszerűen több pontatlansághoz vezet. A saját lehetőségeinket illetően nagyban túlzó optimizmus is törvényszerűen alkalmazkodási hibához vezet. Például, ha valaki soha nem vizsűrúra esővédelmet, előbb-utóbb nagyon megázik. Vagy, ha a diétázó habos sütit eszik gyümölcs helyett édesség gyanánt, aznapra elfelejtheti a súlyára vonatkozó terveit.

A saját érdek képviselőének és a kapcsolatok ápolásának a motívuma azonban csak akkor ellentétes, ha a kapcsolatban az egyik fél, jellemzően az erősebbik fél, visszaél a hatalmával, és méltatlanul kihasználja a hozzá ragaszkodót. Ebben az állapotban a sértettnek nem csak azt kell elviselnie, hogy kevés jut neki, de az önbecsülését pusztító érzést is, hogy olyan kapcsolatban él, melyben megsértik vele szemben a normákat (Deutsch, 1990). Vannak azonban kapcsolatok, ahol a felek kölcsönösen megbecsülik egymást, serkentő módon inspirálják egymást arra, hogy ki-ki tudása, képessége szerinti legjavát adja a kapcsolathoz, és a kapcsolatban megragadható javakból a felek megelégedéssel részesülnek. A legtöbb kapcsolat valójában valószínűleg e két szélsőség, a kegyetlen igazságtalanság és a boldog igazságosság között húzódó kontinuumon helyezkedik el valahol. A dolgozatban amellet érveltem, hogy sokat tehet érte a sértő is, és a sértett is, hogy a kontinuumnak inkább azon a végén helyezkedjen el a kapcsolatuk, mely a fejlődést, a kibontakozást és a megelégedést biztosítja az érintettek számára. Tehet érte az igazságtalanságokat elkövető, törekedve arra, hogy igazságos legyen döntéseiben, ha pedig valamit igazságtalanul cselekedett, folyamodhat kárpótláshoz, és bocsánatot is kérhet. És tehet érte az igazságtalanságot elszenvedő is. Már azzal is sokat tehet a kapcsolatért, ha igazságtalanság esetén nem mutat viszontválaszt vagy megbocsát. Ez a nagyvonalúság persze sokkal inkább elvárható, ha a negatív esemény másodlagos kiértékelése pozitív eredménnyel zárul (Greenberg, 2004), vagyis, amikor a sértés eseti, nem rendszerszerű, és a sértő fél kapcsolati jó szándékához az általa követett eljárások és az általa mutatott viselkedés alapján kétség sem férhet.

Az azonban a destruktív reakció mellőzése nem az egyetlen mód arra, ahogyan a sértett igazságtalanságok esetén kapcsolatfenntartó és reparáló módon válaszolhat. Előállhat ugyanis kapcsolatjavítási konstruktív kezdeményezésekkel is, ami a tisztázást, megbeszélést, kölcsönösen elfogadható változások kezdeményezését jelenti. Valójában, ha ezekkel nem él, akkor a kapcsolat javulását kizárólag a sértőtől várhatja. Nyilvánvalóan annak is van lehetősége, hogy a sértő tényleg belátja hibáját, örül a sértett nagyvonalúságának, és hálából, valamint belátásból, változtat a saját sértő gyakorlatán. De annak is megvan a veszélye, hogy visszajelzés

hiányában a sértő esetleg azt gondolja, hogy az általa folytatott sértő gyakorlat rendben lévő. Rosszabb esetben tudja, hogy nem az, de látja, hogy következmények nélkül megteheti. Kutatásainkban, többek között, éppen erre a sértett által kezdeményezett kapcsolatépítő konstruktív aktivitásnak a lehetőségére és a jelenlétére igyekeztünk felhívni a figyelmet.

Ezekkel a sértett oldaláról induló kapcsolatjavító konstruktív kezdeményezésekkel az igazságtalanságokra adott válaszokkal foglalkozó szakirodalom igen keveset foglalkozik. Igaz, a megbocsátás is a kapcsolatépítő irányba mutat, és a megbocsátásra valóban nagyon sok kutatás irányul (pl. Worthington, 2001), azonban a sértett oldaláról tekintve a megbocsátás nem kezdeményező, hanem általában inkább követő esemény. Kezdeményezés alatt olyan aktivitásokra kellene inkább gondolnunk, mint például annak elmagyarázása, hogy egy változás (például a munkabeosztás hosszabb távra való fixálása) mennyire hasznos lenne mindenki számára, de a konstruktív kezdeményezés akár direkt módon is elejét veheti a további konfliktusoknak. (Például, ha valaki sérelmezi a társa rendetlenségét, elláthatja őt további iratrendező alkalmatosságokkal.)

A második fejezetben, amikor a viszonyossági értelmezési keret szociálpszichológiai kutatásokban jelenlévő hagyományáról szóltunk, idéztük Hastings és Finegan (2011) gondolatait, akik maguk is annak adtak hangot, hogy a viszonyossági keret milyen sokáig szívósan tartotta magát. Továbbá, hogy az abba a keretbe tartozó kutatások volumenéhez képest mennyivel kevesebb az olyan, mely a destruktív válaszokat befolyásoló egyéni tényezőkről szól, és még sokkal kevesebb, mely a konstruktív válaszokról, és a mögötte húzódó személyiségtényezőkről. Akkor, vagyis 2011-ben a szerzők egyedül Gill (2005) kiadatlan doktori disszertációjában találtak rá a sértett pozícióból kezdeményezett konstruktív válaszok lehetőségére, illetve rajta kívül még Bies és Tripp (1996) munkájában, akik a vezető kifogásolható cselekedeteit vele négy szemközt átbeszélni kívánó kezdeményezést jegyezték e viselkedéskategóriában. Hastings és Finegan (2011) az idealista gondolkodásról mutatták ki, hogy a konstruktív sértett oldali kezdeményezések velejárója. Áttekintve a 2011 utáni szakirodalmat, nem bukkantam nyomára más tanulmányoknak, melyek ezeket a kezdeményezéseket vizsgálják. Saját kutatásaink a proszocialitással hozták összefüggésbe az ilyen konstruktív viszontválaszokat.

A dolgozat hozzájárulása a pszichológia tudományához elméleti, tudományos és gyakorlati vonatkozásban

Elsőként összefoglaljuk, hogy a szakirodalmat alaposan megvizsgálva milyen megállapításokra juthatunk a motiváló és a motivált igazságosság egységes rendszerbe rendezésének a hiányával, a hiány okaival kapcsolatban:

Az egységes rendszert egyrészt a közeli és távolabbi kapcsolatok kutatásának szakterületi szétválása magyarázza. Az igazságosságkutatás kikerült a szociálpszichológia alaptémái közül, és jó pár évtizede a szervezetpszichológusok, illetve a társadalmi igazságossággal kapcsolatos nézeteket vizsgáló kutatás foglalkozik vele (Tyler, 2012; Brockner és Wiesenfeld, 2020). Akár a szervezeteket, akár a társadalmi viszonyokat tekintjük, a relációk kevésbé szorosak, mint az igazán közeli kapcsolatokban (Lewicki, 2006). Ez nem jelenti azt, hogy azokban ne működhetne (és működik is) a kapcsolati motiváció. A kapcsolatokban történő

sérelmeket követő kapcsolatrendezés tematikája viszont inkább a megbocsátás-kutatásban jelent meg, mely kutatás hosszú ideig a szervezetpszichológiai kutatásoktól nagyon markánsan elkülönülő egészségpszichológiai, pozitív pszichológiai kutatási szálon szövődött. A szoros értelemben vett igazságosságkutatás a megbocsátást olyannak tekintette, mint ami felrúgja az igazságosságot. Az igazságosságnak ma egyre inkább elfogadott a szorosabb érzelmi kötelékű, kevésbé hierarchikus kapcsolatokon belüli értelmezése is, mely új lehetőséget nyit az igazságosság és a megbocsátás tematikának az összefűzésére a resztoratív (kapcsolathelyreállító) igazságosság tematikájának a keretei között (Strelan, 2018).

Az egységes rendszer hiányának kutatás-módszertani okai is vannak. Az igazságosságkutatásnak a csereelméleti behaviorista gyökerei miatt az igazságtalanságra adott viselkedéses reakciók vizsgálata a viszonzó viselkedéses reakciók vizsgálatára koncentrált. A válaszhiány nem számított eseménynek, és annak jelenvalósága a mindenkori publikációs torzítás (Rothstein, Sutton és Borenstein, 2005) miatt valószínűleg ritkábbnak tűnt. A nem viszonzó válaszok megragadására pedig a kutatás nem volt nyitott. A kutatás sokszor olyan vizsgálóeszközöket alkalmaz, melyek teret sem adnak a destruktív és a konstruktív aktivitások párhuzamosságának.

További magyarázatként szolgál a statikus felfogás a hierarchikus kapcsolatok történéseiről. Az igazságossággal kapcsolatos eseményeknek a tudománytörténetileg kijelölt kerete a hierarchikus kapcsolatok voltak. Statikus módon a kutatás a felülről indított akciókban, és az alulról érkező viszonzó reakciókban gondolkodott. Az alulról jövő konstruktív kapcsolatrendezési kezdeményezés, vagy a felülről érkező hibabelátás a merev hierarchiában való gondolkodást fellazító, a kapcsolatokat dinamikus rendszereknek látó szemléletbe fér bele. A mai igazságosságkutatás valóban nyitott az efféle szemléletváltás irányában (Brockner és Wiesenfeld, 2020).

A teljes és egységes kép hiányához az is hozzájárult, hogy a viszonzó válasz hiányára adott racionalizálási magyarázattal az igazságosságkutatók sokáig megelégedtek. Az elmaradó viszonzó válaszok mögötti kapcsolati motiváció tehát azért maradt sokáig láthatatlan, mert az igazságtalanságokat követő válaszhiányra a racionalizáció, illetve a rendszerigazolás „túl jó” választ adott: Megtalált a kutatás egy igazán sok válaszhiányt magyarázni képes széleskörűen támogatott elméletet, és sokáig nem gondolkodott alternatív magyarázatokban.

Végül, de nem utolsó sorban az is hozzájárult az egységes rendszer hiányához, hogy a rendszerigazolással kapcsolatos kutatások döntő többsége nyugati kultúrkörből származik, ahol a minta is, és a kutató is a morális alapok tekintetében inkább az egyéni, és nem a közösségi alapokat tekinti, mivel az egyensúlytalanság helyreállításának morális alapelve ezekben a kultúrákban sokkal hangsúlyosabb, mint mondjuk az engedelmesség vagy a csoporthűség alapelve (Graham és mtsai, 2011).

Tézis 1 az igazságosságkutatás egységes keretének hiányával kapcsolatban:

Számos okát azonosítottuk annak, hogy az igazságosság kutatásának egységes keretbe foglalása mindeztáig nem történt meg:

Az egységes keret hiányának egyik oka a közeli és a távolabbi kapcsolatokban megjelenő igazságosságkutatás szakterületi szétválása. Kutatás-módszertani okok is

hozzájárulhattak ahhoz, hogy az igazságtalanságot viszonzás nélkül hagyó válaszok nem kaptak kellő figyelmet a kutatásban. Az igazságosságot hierarchikus struktúrába szorító hagyomány továbbá a strukturális szemléletével egyidejűleg statikus szemléletű is volt, az alsóbb szinten lévők viselkedésének csak a reaktív vonatkozásait látta, a kezdeményezőt nem. Ráadásul a szakterület a válaszhiányra adott rendszerigazolással kapcsolatos magyarázathoz képest nem fordított elég intenzív érdeklődést az alternatív magyarázatok keresésére. Sőt, a válaszhiányra adott magyarázatok közül a kapcsolat fenntartási motivációval élő magyarázatok késlekedésének még kulturális okai is vannak, amennyiben a kutatók és a kutatásokban résztvevő személyek túlnyomó többsége is individualista, nyugati típusú kultúrából származik.

Elméleti értelemben a dolgozat egyik legfontosabb hozamának a dolgozatnak a szemléletét tartom. Többekhez hasonlóan (Hastings és Finegan, 2011; Strelan, 2018), magam is elégedetlen voltam azzal, ahogyan az igazságossággal és igazságtalansággal kapcsolatos jelenségek jellemzően a tárgynak csak a viszonzási keretbe illő részét mutatva jelennek meg tanulmányokban, könyvfejezetekben, a témáról a szakmában való gondolkodásban. Erre a hiányra e dolgozattal én is megfogalmaztam egy választ.

A dolgozatban részletesen bemutatott saját empirikus kutatások tanulságai alapján az igazságtalanságokra adott nyílt válaszok hiánya nem feltétlenül jelenti azt, hogy a személy nem látta a normasértést. Sokaknál a válaszhiány nem jelent szünni nem tudó stressz-terhelést, mivel az igazságtalanságokra adott kapcsolat-reparáló reakciók is képesek oldani az igazságtalanság okozta stresszt, feszültséget. Az igazságtalanságra adott válaszokat személyi tényezők is befolyásolják, mint vizsgálatainkban a vallásosság, a megbocsátási hajlandóság, az igazságtalanságra való érzékenység, és a proszocialitás. Továbbá megmutattuk, hogy a bocsánatkérés az észlelt belátáson keresztül fejti ki hatását a megbocsátásra, valamint, hogy az észlelt belátás a bizalom-helyreállítás stratégiai előfeltételei között is számon tartható.

Empirikus eredményeinket tézisekhez kapcsolva tételesen a következőképp foglaljuk össze:

Tézis 2 az elmaradó viszonzó válasz és a feszültségcsökkentés kapcsolatáról:

Az igazságtalansági tapasztalatot követő feszültség viszonzó válasz nélkül is csökkenthető.

Egy 92 személlyel végzett kísérletben Bolle és mtsai (2014) „vendetta”-játékának módosított változatát alkalmaztuk (Kovács és mtsai, 2012). A vizsgálati személyek kontrollált körülmények között vagy átéltek igazságosságreleváns normasértő tapasztalatot, vagy nem éltek át (a viszonzás normája sérülhetett). A normasértést tapasztaló személyek egy része válaszképpen megtorolta a sérelmét, másik része azonban úgy döntött, hogy nem teszi azt. Ez utóbbi csoportba tartozó személyek a normasértést az utókérdőív tapasztalatai alapján ugyanúgy észlelték, mint az abba a csoportba tartozó személyek, akik visszavágtak, az események utáni megélt érzelmeikről való beszámolóik alapján azonban semmivel nem voltak izgatottabbak, nem éltek meg több negatív érzelmet, mint azok a személyek, akik nem

tapasztalták meg a viszonzási normának a velük szemben való megsértését. Ebből az eredményből arra következtettünk tehát, hogy a normasértésből következő stressz igazságosság-helyreállító cselekedet nélkül is csökkenthető.

Továbbá, egy 267 személlyel végzett kérdőíves kutatásban a vizsgálati személyek a közvetlen interperszonális kapcsolataikban (pl. családban, munkahelyen) átélt igazságtalanságok után megtapasztalt érzéseikről, viselkedéseikről és gondolataikról adtak számot. Válaszaik alapján klaszterelemzéssel csoportokba soroltuk őket. A klaszterek egyik részéhez tartozó személyeknél az érzelmi feszültség és a viszonzó válasz valóban úgy függött össze, ráadásul kifejezetten erősen, ahogyan azt a viszonzási elv alapján elvárhatjuk. Vagy arról számoltak be, hogy aktívan tesznek az őket ért igazságtalanságok utáni egyensúly helyreállításáért (például szóvá teszik a sérelmet és megkövetelik a hiba elismerését a másiktól) és ezzel párhuzamosan könnyen megnyugodnak, vagy pedig arról, hogy nem reagálnak viszonzó módon az igazságtalanságra, és nem is tudnak könnyen megnyugodni. Volt azonban a válaszadóknak egy összességében ez előbbi típusnál sokkal nagyobb létszámú csoportja, ahol a viszonzó válasz és az érzelmek közepes erővel fordított módon függtek össze: némelyek cselekvés után megmaradó feszültségről számoltak be és viszonzó cselekvésről, és kifejezetten sokan nyugalomról és nem-cselekvésről. Elő sem fordulhatott, hogy azért számoltak be nyugalomról, mert nem észlelték az igazságtalanságot, vagy nem emlékeztek rá, mert a kérdőív instrukciója szerint kifejezetten a megtapasztalt igazságtalanságok utáni érzéseikről, viselkedésükről és gondolataikról kérdeztük őket. Ez utóbbi vizsgálatunk is megerősítette tehát, hogy az igazságtalanságok után cselekvés nélkül való feszültségcsökkenés lehetséges, és azon túl, hogy a nem-viszonzás és a nyugalom jól megfér egymás mellett, ez az együttállás a közeli interperszonális kapcsolatokban inkább szabály, mint kivétel.

Tézis 3 a konstruktív és destruktív viselkedésválaszok kapcsolatáról:

Az igazságtalanságot követő konstruktív és destruktív viselkedéses szándékok egymással párhuzamosan vannak jelen.

Tézis 4 a konstruktív válaszok stressz-csökkentő képességéről:

A stressz-válasz részlegesen mind a konstruktív, mind a destruktív cselekedetek esetében közvetít az igazságtalanság és a viselkedés között, tehát a stressz csökkentésére mindkét típusú viselkedés alkalmas.

Tézis 5 a stressz-válasz előnyös igazságtalanság esetén jelentkező erősebb közvetítő szerepéről:

A stressz igazságtalanság és cselekvés között közvetítő szerepe kifejezettebb az előnyösen érintő igazságtalanság esetén.

Tézis 6 arról, hogy a hierarchikus viszonyrendszerekben az igazságtalanságra adott reakciók elsődleges célpontja a döntéshozó:

A döntéshozó felé irányuló reakciók erőteljesebbek a döntésben az érintett személlyel egy hierarchikus szinten lévő másik személy felé irányuló reakciónál.

E téziseket egy 265 fővel végzett 2×2 -es vinyetta kísérlet tanulságaiból állítottuk föl, melyben az eredmény kedvezőségét és annak igazságosságát manipuláltuk. A vinyettában a főszereplő, akinek a helyébe kellett a válaszadónak saját magát képzelni, egy vetélytárral való versenyben,

a döntéshozó döntésének eredményeképpen megnyer vagy elveszít egy pályázatot, amelyen jobban, illetve rosszabbul teljesített, mint a vetélytársa. A megélt stresszt a PANAS (Gyollai és mtsai, 2011) kérdőívén negatív itemekre adott válaszaik alapján mértük föl. A függő változók a döntéshozóval, illetve a vetélytárssal kapcsolatban szándékozott destruktív (például „Rossz hírért kelteném”), illetve konstruktív („Megbeszelném vele, mit gondol a helyzetről”) viselkedések voltak.

Eredményeink szerint az igazságtalanságot követő konstruktív és destruktív cselekedetek egymással párhuzamosan vannak jelen. A stresszválasz részlegesen mind a konstruktív, mind a destruktív cselekedetek esetében közvetít az igazságtalanság és a viselkedés között, tehát a stressz csökkentésére mindkét típusú viselkedés alkalmas. A stressz igazságtalanság és cselekvés között közvetítő szerepe kifejezettebb az előnyösen érintő igazságtalanság esetén. A döntéshozó felé irányuló reakciók erőteljesebbek a vetélytárs felé irányuló reakcióknál.

Tézis 7 a proszocialitás és az igazságtalanságokra válaszolás tekintetében a viszonyossági keretből kilépő reakciók összefüggéséről:

A proszocialitás, mely a társas motívumok vonatkozásában erősebb kapcsolati motivációs indítékokra utal, pozitív összefüggést mutat az igazságtalanságokra való válaszok vonatkozásában a viszonyossági keretből való kilépéssel.

Az alapján, hogy a viszonyossági keretből való kilépés mögött kapcsolati motivációs bázist feltételezünk, a társas motivációk tekintetében erősebb kapcsolati motivációjú személyekre a viszonyossági keretből való kilépést jellemzőbbnek feltételezhetjük. Két konstrukttummal kapcsolatban végeztünk tanulmányokat, a társas értékorientációval, illetve a proszocialitással kapcsolatban.

A társas értékorientációval való összefüggések

A módosított vendetta-játékot alkalmazó kísérletünk (Kovács és mtsai, 2012) alapján a normasértést nem viszonozó személyek körében az együttműködő társas értékorientáció szignifikánsan nagyobb arányban volt jelen, mint a többi vizsgálati személy körében. E vizsgálatban a normasértés durva volt, és azt láttuk tehát, hogy az együttműködő társas értékorientáció olyan erő, amely visszatart az összességében vett társas erőforrások rombolásától.

Az együttműködő társas értékorientációnak egy másik vizsgálatunkban (Kovács és mtsai, 2011) is vizsgáltuk az összefüggéseit, az együttműködésről kialakított benyomásokkal. A vizsgálat egy 97 fővel végzett vinyetta-kísérlet volt, ahol egy szimmetrikus helyzetben a megítélt személyt alapvetően segítőkésznek mutattuk be, de manipuláltuk az általa mutatott viselkedés procedurális minőségét és a segítség eredményességét. Az együttműködő társas értékorientációnak arról a vonatkozásáról számoltunk be, hogy véleményes esetekben, melyekben akár sérelmesnek is tarthatnánk egy interakciót annak viselkedéses, procedurális elemei miatt, az együttműködő orientációjuk jóindulatúan az együttműködő szándékot tekintik, és ha az megvan, a kifogásolható ügymeneti részletekkel kevesebbet foglalkoznak.

Tehát az együttműködő társas értékorientáció a véleményes esetekben már az észlelet szintjén elnézővé tesz az igazságtalanságokkal kapcsolatban. Az együttműködő társas értékorientáció az egyértelmű esetekben is összefügg az igazságtalanságokra adott válaszokkal, mivel visszatart a közös erőforrások rombolásától.

A proszocialitással való összefüggések

A proszocialitás a proszociális viselkedésbe bocsátkozásra való hajlandóságot ragadja meg (Caprara és mtsai, 2012). A proszocialitás skálával a 265 fővel történt vinyetta-kísérletünkben gyűjtöttünk adatokat. Azzal az elvárással éltünk, hogy a proszocialitás igazságtalanság esetén csendesíti a kapcsolatotromboló reakciókat és erősíti a kapcsolatépítő válaszokat.

Az igazságtalanul kapott rossz eredmény esetében a vetélytárral kapcsolatban valóban kevesebb destruktív és több konstruktív viselkedési szándékot mutattak a proszociális személyek. Azonban a proszocialitásnak egy olyan vonatkozását is azonosítottuk, hogy a proszocialitás igazságtalanul kapott jutalom esetében a döntéshozó döntésének vitatására sarkall.

Áldozatként a proszociális személyek tehát kevesebb viszonzó választ mutatnak. Kedvezményezettként (amikor igazságtalanul kedvezményezettek) is rácsafolnak a viszonzásra, amennyiben kedvezményezettségüket nem „hálával” viszonzozzák, de a döntéshozó döntését vitatják.

Összességében tehát a proszocialitás, mely a társas motívumok vonatkozásában erősebb kapcsolati motivációs indítékokra utal, valóban összefügg az igazságtalanságokra való válaszok vonatkozásában a viszonzossági keretből való kilépéssel.

Tézis 8 az áldozati és kedvezményezetti érzékenység és az igazságtalanságokra válaszolás tekintetében a viszonzossági keretből kilépő reakciók összefüggéséről:

Igazságtalan rossz kimenetel esetében az áldozati érzékenység a viszonzossági keretbe beleillő válasszal jár együtt, míg igazságtalan jó kimenetel esetében a kedvezményezettségi érzékenység a viszonzossági keretből kilépő válasszal. Mindazonáltal az áldozati és a kedvezményezetti érzékenységnek olyan viselkedéses együttjárásai is vannak, melyek arra mutatnak rá, hogy ezek az érzékenységek nem tisztán az igazságossággal kapcsolatosak.

Az áldozati és kedvezményezetti érzékenység egyéni tényezőit ugyanabba a vizsgálatba foglaltuk bele, melyről a megelőző szakaszban a proszocialitás kapcsán beszéltünk. Schmitt és munkatársai (2010) az igazságossággal összefüggésben négyféle érzékenységet különböztetnek meg, az áldozati, a kedvezményezetti, a tanúként valót és a döntéshozóit. Az áldozati/kedvezményezetti érzékenység azt ragadja meg, hogy valakit mennyire zaklat föl, ha igazságtalanul kevesebbet/ többet kap annál, mint amennyit szerinte érdemel.

Az áldozati érzékenység a destruktív viselkedéssel mutatott kapcsolatot, de nem csak igazságtalan rossz eredmény esetén (ekkor a destruktív viselkedés a döntéshozó felé irányult), hanem igazságos rossz eredmény, de még igazságos jó eredmény esetén is (ezekben az igazságos esetekben a destruktív viselkedés a vetélytárs felé irányult).

Az áldozati igazságtalanságra való érzékenységnek az igazságos, illetve jó kimenetek esetén konceptuális értelemben nem kellene, hogy kapcsolata legyen a destruktív viselkedéssel. Ezeket az összefüggéseket az áldozati érzékenységnek az agresszióval való egyenes és a proszocialitással való fordított kapcsolata magyarázhatja, mely a szakirodalomból ismert (Schmitt és munkatársai, 2010; Schlösser és mtsai, 2018).

A kedvezményezetti érzékenység csak pozitív eredmény esetében mutatott összefüggéseket. Ha igazságtalan volt a pozitív eredmény, akkor a döntéshozó felé irányuló több destruktív viselkedéssel volt kapcsolata, hasonlóan ahhoz, ahogyan arról a proszocialitás kapcsán írtunk. Az, hogy a kedvezményezetti érzékenységnek igazságos eredmény esetén is volt a viselkedéssel kapcsolata, azt jelzi, hogy a kedvezményezetti érzékenység sem csak tisztán az igazságossággal kapcsolatos koncepció. Igazságos jó eredmény esetén a vetélytárs felé irányuló kevesebb destruktív, és több konstruktív viselkedéssel függött össze.

Igazságtalan rossz kimenetel esetében az áldozati érzékenység tehát a viszonyossági keretbe beleillő válasszal jár együtt. Igazságtalan jó kimenetel esetében pedig a kedvezményezettségi érzékenység a viszonyossági keretből kilépő válasszal. Mind az áldozati, mind a kedvezményezetti érzékenységgel kapcsolatban olyan viselkedéses együttjárásokat is azonosítottunk, melyek arra mutatnak rá, hogy ezek az érzékenységek nem tisztán az igazságossággal kapcsolatosak.

Tézis 9 a vonásszintű megbocsátási hajlandóság és az igazságtalanságokra válaszolás tekintetében a viszonyossági keretből kilépő reakciók összefüggéséről:

A megbocsátási hajlandóság, és az, hogy a személy viszonzó, vagy nem viszonzó módon válaszol, nem függ össze, mindazonáltal az erősebb mértékben vonásmegbocsátó személyek az őket közeli kapcsolataikban érő igazságtalanságok után hamarabb megnyugodnak.

A vonásszintű megbocsátási hajlandóság (Berry és mtsai, 2005) azt fejezi ki, hogy a személy helyzeteken átívelő módon általában véve hajlik a sérelmeinek a megbocsátására. Abban a kérdőíves vizsgálatunkban, ahol a közelebbi interperszonális helyzetekben, a munkahelyen, a családban őket érő sérelmek, igazságtalanságok megtapasztalása utáni emocionális, viselkedéses és kognitív tapasztalataikról kérdeztük a válaszadókat, az derült ki, hogy a vonásszinten megbocsátóbb személyek érzelmileg hamarabb megnyugodnak igazságtalanságok után. Ez az összefüggés támogatja a megbocsátással és az igazságossággal kapcsolatos jelenségek tematikus összekapcsolását. Abban a tekintetben a vonásmegbocsátás nem különbözteti meg a személyeket, hogy inkább a viszonzó vagy inkább a viszonyossági keretből kilépő módon válaszoló személyek csoportjába tartoznak.

Tézis 10 a vallásosság és az igazságtalanságokra válaszolás tekintetében a viszonyossági keretből kilépő reakciók összefüggéséről:

A közeli kapcsolatokban történt igazságtalanságokra adott válaszokkal kapcsolatban a vallásos személyekre még annál is jellemzőbb a nem viszonzási keretben gondolkodás, mint amennyire az a nem vallásos személyekre jellemző.

Vizsgálatainkban mint magyar kontextusban a különböző vallások közül többségi vallást, a keresztény vallásosságot céloztuk mérni, bár a vallásosságnak az igazságtalanságokra adott válaszokkal való kapcsolata kétségkívül a keresztény kultúrkörön kívül is értelmezhető (Joshanloo és Weijers, 2016). A vallásosságról a szorosabb családi és munkahelyi kontextusban az igazságtalanságokra adott válaszokat elemző kérdőíves vizsgálatunkban úgy találtuk, szoros összefüggésben volt a nem viszonzó válaszokat mutató személyek csoportjába tartozással: a vallásos személyekre az ebbe a csoportba tartozás még annál is jellemzőbb volt, mint amennyire az a nem vallásos személyeket jellemezte. A keresztény vallásos személyektől konceptuális alapon, a keresztény tanítások alapján a viszonzási keretből való kilépés el is várható.

Összességében tehát vizsgálataink alapján a viszonzáson túli proszociális válaszokat az együttműködő társas értékorientációjú, proszociális, kedvezményezett igazságtalanságokra érzékeny és vallásos személyektől várhatjuk.

Tézis 11 a hibabelátó bocsánatkérésnek a megbocsátásban és a bizalom helyreállításában játszott szerepéről:

A hibabelátó bocsánatkérés erősebb megbocsátáshoz, és a hibabelátó bocsánatkérés nyomán ébresztett észlelt belátás nagyobb bizalomhoz vezet, mely a megbocsátást az igazságossággal és a kapcsolatfenntartást az önérdekkel összeegyeztethetőnek mutatja.

A megbocsátásról mint a megtorló viszonzásnak az igazságtalanság utáni feszültség csökkentésére alkalmas kapcsolatfenntartó alternatívájáról beszéltünk. Jogos kérdés a megbocsátással kapcsolatban, hogy nem kerüli-e meg az igazságosságot, nem válik-e még több igazságtalanság forrásává, nem konzerválja-e a méltatlan kapcsolatokat (Strelan, 2018). Véleményünk szerint a megbocsátás kevésbé látszik összeegyeztethetőnek az igazságossággal, és gyakoribb, ha a megbocsátó azt észleli, hogy a sértő tudja és látja, hol hibázott, és bántja is, hogy hibázott. Így a sértő rossz érzése ellensúlyozza a sértett rossz érzését, és a sértett bízhat abban, hogy a jövőben nem fordul elő a sértés, mivel a sértő megértette, mit hibázott.

Kérdőíves vinyetta-vizsgálatunkban (Kovács és Papp, 2019) 293 személy kapott egy sértésről egy leírást – a sértett helyébe kellett képzelni magukat – ami szerint egy diktátorjátékban (Kahneman és Tsai, 1986) rendkívül keveset, a javak 10%-át kapták a sértőtől. A sértést követően vagy érkezett, vagy nem érkezett felőlük bocsánatkérés, ami vagy mentegetőző, vagy felelősségvállaló hibaelismerő bocsánatkérés volt. Ezt követően a sértettek egyrészt kérdőíves módon számoltak be arról, mennyire bocsátottak meg, másrészt egy viselkedési döntést is meghoztak arról, hogy egy bizalomjátékban (Berg és Tsai, 1995) mekkora bizalmat mutatnak a korábbi sértőjük irányában.

Eredményeink szerint a bocsánatkérés megbocsátásra gyakorolt hatását teljes egészében az észlelt belátás közvetítette, mely magasabb volt a hibabelátó bocsánatkérésnél, mint a bocsánatkérés hiányában, és a mentegetőző bocsánatkérés esetén észlelt belátás a két másik feltétel esetén való észleletek közé esett, bár azoktól, sem egyiktől, sem másiktól, nem tért el

szignifikánsan. Továbbá az észlelt belátásnak a bizalomra közvetlen hatása volt, mely hatást a megbocsátás nem mediálta.

Tehát a hibabelátó bocsánatkérés erősebb megbocsátáshoz, és a hibabelátó bocsánatkérés nyomán ébresztett észlelt belátás nagyobb bizalomhoz vezet, mely a megbocsátást az igazságossággal és a kapcsolatfenntartást az önérdekkel összeegyeztethetőnek mutatja.

Gyakorlati vonatkozások

Kutatásaink rávilágítanak annak fontosságára, hogy azokban a relációkban, melyekben az igazságosságot (annak előzményeit és következményeit) eddig is vizsgálta a tudomány, és jó esetben látta és alkalmazta a gyakorlat is (például a szervezetpszichológia területén), mennyire indokolt a reláció szorosságát és időtávlátát (közelségét) is figyelembe venni. A szorosabb és hosszabb időperspektívájú kapcsolatokban ugyanis a kapcsolatfenntartásra irányuló motiváció sokkal erősebb, emiatt az igazságtalanságra nem adott destruktív és adott konstruktív válasz sokkal valószínűbb. A kutatások számára megfogalmazható gyakorlati tanulság, hogy a lehetséges válaszokat érdemes széleskörűen kezelni és mérni, teret adva a viszonyossági keretből kilépő konstruktív válaszoknak is.

A dolgozatból természetesen nemcsak a kutatók számára fogalmazhatunk meg kutatással kapcsolatos gyakorlati tanácsokat, de a gyakorló szakemberek, vagy akár a laikosok számára is, a mindennapi konfliktusok kezelésében használhatóakat. Például többek között azt, hogy „ha magad is békülnél, semmiképp ne kérsd magad, mert ha késlekedsz, már késő lehet”, vagy, „ha bocsánatot kérsz, és tényleg szeretnéd folytatni a kapcsolatot, leghasznosabb elismerni a hibát, különben a másik milyen alapon bízhatna abban, hogy legközelebb nem követed el ugyanazt”. Ezeket a gyakorlatba könnyen átemelhető tanulságokat a segítő foglalkozásúak felé végzett szélesebb körű ismeretterjesztő munka teheti ismertté.

A dolgozatban közölt kutatások limitációi

A dolgozatban bemutatott kutatások közül a legrégebbinek az adatgyűjtése húsz éve történt. Több másik felidézett kutatási adatgyűjtés is csaknem tíz éve folyt. Akkoriban a pszichológiai kutatásokkal szemben az elvárások némiképp eltérőek voltak a mai elvárásokhoz képest. Először is, az Egyesített Pszichológiai Kutatásetikai Bizottság 2000-es évek végén való alapítása előtt a nem klinikai természetű kutatásokhoz a szakmai közösség nem várt el etikai engedélyeztetést. A dolgozatban bemutatott vizsgálatok közül egyedül a gyenge és erős vétőjog birtoklása iránti igényt, és a jog alkalmazását vizsgáló kutatásnak nem történt meg az etikai engedélyeztetése, de meggyőződésünk szerint az a kutatás is teljes mértékben a ma is érvényes etikai normákat követte, amennyiben volt benne informált beleegyezés, és egyébként sem tartalmazott semmiféle megtévesztést. A későbbi kutatások mind az EPKEB, illetve a Debreceni Egyetem Pszichológiai Kutatásetikai Bizottsága által engedélyezettek voltak.

A pszichológiai kutatások az idővel nem csak a vizsgálati személyek felé való etikai felelősség miatti szigorú etikai elvárásoknak tettek egyre inkább eleget, de a tudományos kutatás felé való etikai felelősség egyre nagyobb követelményeket támasztott a vizsgált minták nagyságával kapcsolatosan is. Míg a 2000-es években kutatási eredményeket igényes lapokban is lehetett 100 fő alatti mintával közölni, a mai pszichológiában a mintaelemszámok sokkal nagyobbak. Ezzel összhangban a dolgozatban taglalt kutatások is, ahogyan közeledünk a jelen felé, egyre nagyobb mintaelemszámmal dolgoztak.

A minták nagyságát illetően persze ma is vannak észszerű „engedmények”: A költségesebb adatokkal szemben támasztott elvárások a számokat tekintve szelídebbek. Vagyis minél több pénzbe és időbe kerül egy adat felvétele, bizonyos határig annál kevesebb is elég belőle. A bemutatott vizsgálatok közül a vétőjog értékelésével és használatával kapcsolatos, az eszkalálódó konfliktust vizsgáló, és a mentalizációs igény hatását az integratív alkutárgyalásban vizsgáló ilyen értelemben „drága”, vagyis a résztvevő személyeket a teljesítményük függvényében díjazó vizsgálatok voltak, a felsorolás sorrendjében 40 pár, 92 személy, 70 pár részvételével. Ezek a mintaelemszámok valóban nem nagyok, de az eredmények meggyőzőerejét nagyban emeli, hogy a vizsgálatokban a motivációs bázis életszerű volt, amennyiben a döntéseket a résztvevők valós anyagi tétellel hozták. A többi vizsgálatban önbeszámolókat, illetve a vinyetta-kísérletekben „mintha”-döntéseket kértünk, jellemzően sokkal több személytől, minimum 200-300 főtől. Szoktak fenntartásokat megfogalmazni a nem érintett döntési helyzetekben való döntések értelmezésével kapcsolatban, és ezeket jellemzően csak az tudja oszlatni, amikor ellenőrizzük, hogy a „papír-alapú” válaszok, és a valódi viselkedés válaszok hasonlóan alakulnak. Limitációként azonosíthatjuk, hogy ez az ellenőrzés a hivatkozott vizsgálatok közül csak egynek az esetében történt meg, a kompenzációnak a megbocsátásra való hatásával foglalkozó vizsgálat esetében (Papp és mtsai, 2013; Papp, Kovács és Pántya, 2013). A nagy mintaelemszámú kérdőíves kutatást valódi kísérletté transzformálva azt kaptuk, hogy a kísérletben is, hasonlóan ahhoz, mint amit a vinyetta kutatásban kaptunk, egyedül a kompenzáció ténye számított a megbocsátásban, nem pedig a nagysága. Továbbá azt is megerősítettük, hogy az apró sérelmekre rendelt intézményes jogorvoslat valóban jobban támogatja a megbocsátást, mint a sértő személyes bocsánatkérése.

A manipulációt alkalmazó kutatással kapcsolatban az is egy gyakori vád, hogy egy adott módon megkonstruált szituáció kétséges, hogy képes-e reprezentálni az általa modellált élethelyzetek teljességét. Jogos kritika ez, és úgy lehet kezelni, ha egy adott eset alternatív konstrukcióival is élünk, illetve, ha differenciáljuk valamilyen szempontból azokat az élethelyzeteket, melyeket a vizsgálati konstrukció képvisel. Alternatív konstrukciókkal éltünk abban a vizsgálatban, ahol az volt a kérdés, hogy vajon az együttműködésről formált benyomásokat illetően is jellemzi-e ugyanaz a jóindulatúság az együttműködő társas értékorientációjú személyeket, mint ami az igazságosságról való benyomásaikat jellemzi (Kovács és mtsai, 2011). Miután megbizonyosodtunk róla, hogy a szituációk alternatív megfogalmazásai az alapösszefüggéseket nem módosították, az alternatívákat együtt kezeltük, és úgy tekintettük, hogy mindkettő hasonlóan jól hordozza a mellérendelt helyzetben való együttműködési problematikát.

A vizsgálati modellek által reprezentált élethelyzetek közötti differenciációra nem tudunk a bemutatott vizsgálatfolyamból példát állítani, de jó példa lenne, ha a sértést követő bocsánatkéréses szituációnak közeli kapcsolatokra érvényes alternatívájával is dolgoznánk. Így lehetne pontosítani, hogy a kapott összefüggés, mely szerint a hibaelismerő bocsánatkérés az észlelt belátáson keresztül vált ki nagyobb megbocsátást a nincs bocsánatkérés helyzethez viszonyítva, általánosan működik-e. Elképzelhető ugyanis, hogy a közeli kapcsolatokban a megbocsátás sokkal inkább a kapcsolat és a személyiség függvénye, és kevésbé nyugszik tárgyilagos háttérbázison, vagyis a sértő utólagos viselkedése sokkal kevesebbet számít, mint távoli kapcsolatok esetében. Sőt, az is elképzelhető, hogy a közeli kapcsolatokban az észlelt belátás teljes egészében a megbocsátás érzelmi útján keresztül fejti ki hatását a bizalomra, és nem a bizalom stratégiai előfeltételeként működik. Ezeket a pontosításokat elkövetkezendő kutatásainkban kell megtennünk.

További limitációképpen róhatjuk föl, hogy az igazságtalanságokra adott reakciókkal kapcsolatba hozható személyiségtényezőket egyik vizsgálatunkba sem vontuk be azzal a teljesszerű szisztematikussággal, ami alapján súlyozhatnánk a hatások között, és eldönthetnénk, hogy legfőképpen, illetve másod-, harmadsorban mely változók magyarázzák a viselkedést. Elkövetkezendő kutatásainkba egyszerre kell tehát bevonni a személyes változók minél szélesebb körét.

A dolgozatban közölt tartalmaknak a szociálpszichológiának az igazságossággal kapcsolatos legfrissebb elgondolásaihoz való viszonyítása

A jelen dolgozat már szinte elkészült, amikor Allan Lind, a témának régtől fogva teoretikus újításokra mindig kész, nagyon átfogó tudású szakértője szerkesztőként útjára indította a „Social Psychology and Justice” (2020) című kötetet, szerzői sorába a fiatalabb kutatókon kívül olyan nagyokat megnyerve, mint Tom Tyler, Russel Cropanzano vagy Rob Folger.

Hihetetlen izgalommal vágtam bele a könyv elolvasásába, ugyanis roppant módon izgatott, hogy rátalálok-e azokra a nyomokra az ő gondolkodásukban, melyeket én is követtem és jártam e dolgozat megírásakor, és ha rátalálok, az ő általuk követett nyomok visznek-e tovább, messzebb, mint ameddig eljutottam. Nagy örömmel nyugtáztam, hogy az az út, melyet a dolgozatban követtem, máshonnan nézve is sejlik, sőt, olyannak tűnik, mint ami vezet valahova. Ez az út a könyvben megszólaló szakemberek megnyilvánulásai alapján sem egy mindenki által taposott, kijárt út, hanem valami olyan, amit ki kell építeni. Ebben a kötetben találkoztam a dolgozat 3. fejezetében már említett gondolattal, hogy bizonyos értelemben az igazságosságkutatás egyik legnagyobb kihívása, hogy létrehozson egy egységes keretrendszert, melyben a „motiváló” és a „motivált” igazságosság jelenségei koherensen kapcsolódnak egymáshoz.

Az egységes keretbe foglalásban a kihívást, ahogyan azt bemutattuk, az adja, hogy azok a helyzetek, melyekben nincs következménye az igazságtalanságnak, nem fednek át azokkal, ahol a kívülről igazságtalannak látszó helyzetet racionalizáló módon igazságosnak látjuk. Lind (2020b) is fölveti, hogy az igazságtalanságot követő viszontválasz elmaradása mögött

kapcsolatfenntartásra irányuló törekvések lehetnek, a társadalmi együttélés, csoporton belüli együttélés ugyanis megkívánja a kapcsolatok valamiféle állandóságát. Ő is megfogalmazta tehát, hogy az elmaradó válasz nem feltétlenül rendszerigazolásból, racionalizálásból ered, származhat az kapcsolatfenntartási motivációból is. Ezek az együtt-állások, vagyis az azzal kapcsolatos szakirodalmi megerősítés, hogy a konstruktív kapcsolatrendező magatartás beemelése az igazságosságkutatásba gyümölcsöző próbálkozás lehet, úgy gondolom, komoly inspirációt adhatnak számomra a kutatások további folytatásához, és azok eredményeinek közzétételéhez.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A disszertációban bemutatott egyes kutatások részleteinek kidolgozása, a kérdések felvázolása, a vizsgálatok megtervezése, azok kivitelezése, az adatgyűjtés és adatelemzés, az egyes tanulmányok mondanivalójának közlésre alkalmas formába érlelése természetesen nem volt egyszemélyes munka. Abban a mindenkori kollégáim, tanítványaim, témavezetett hallgatóim nagy segítségemre voltak. Egyetemi oktató-kutatóként a nem témavezetett hallgatóim is sok inspirációt nyújtottak, akiket kifejezetten a „Társadalmi és szervezeti igazságosság” MA kurzuson vagy más kurzusokon tanítottam a Debreceni Egyetem pszichológusképzésében. A dolgozat megfelelő pontjain az adott tanulmányhoz kapcsolódó témavezetettjeimről, akik adatokat gyűjtöttek, rendre említést is tettem, köszönet nekik!

De a témák alakulása nem volt független a szűkebb, illetve tágabb értelemben vett személyes, illetve szakmai kapcsolataimban való meghatározó találkozásoktól, beszélgetésektől, tapasztalatoktól sem, s hálásan tekintek vissza ezekre. A köszönetnyilvánításban személy szerint szeretném a köszönetemet kifejezni a dolgozathoz kapcsolódó területeken PhD fokozatot szerzett volt témavezetettjeimnek, később kollégáimnak, az együttműködésben töltött évekért: Bernáth Ágnesnek, Pántya Józsefnek, Papp Gábornak.

Köszönet illeti a Debreceni Egyetemen a mindenkori intézeti, illetve kari vezetést (Bölcsészettudományi Kar, Pszichológiai Intézet) a nyugodt alkotó-kutató munkához nyújtott intézményes körülmények biztosításáért és a személyemet illető erkölcsi támogatásért.

Hálás köszönettel élek a hazai pszichológus-társadalom szociálpszichológusi szakmai közössége felé is, ahonnan rendre értek olyan hatások, melyek arra ösztönöztek, hogy foglaljam össze kutatói munkásságomnak az igazságosságkutatással kapcsolatos mondanivalóját e disszertáció formájában. Különösképpen kiemelem Hunyady György akadémikus professzor megtisztelő biztatását e vállalkozás megtételére.

És végül, de egyáltalán nem utolsó sorban, köszönöm a családomnak a bennem való teljesen elfogult bizodalmutat és legfőképpen azt a sok örömet és támogatást, amit tőlük kaptam, a férjemtől, Molnár Attilától, a lányomtól, Saroltától, és fiaimtól, Leventétől és Leheltől.

IRODALOMJEGYZÉK

- Abeler, J., Falk, A., Goette, L. & Huffman, D. (2011). Reference points and effort provision. *American Economic Review*, 101(2), 470–92.
- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. In L. Berkowitz, (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 2 (pp. 267–299). New York: Academic Press.
- Allemand, M. (2008). Age differences in forgivingness: The role of future time perspective. *Journal of Research in Personality*, 42(5), 1137–1147.
- AlSheddi, M., Russell, S., & Hegarty, P. (2020). How does culture shape our moral identity? Moral foundations in Saudi Arabia and Britain. *European Journal of Social Psychology*, 50(1), 97–110.
- Argyle, M. (1995). Társas viszonyok. In M. Hewstone, W. Stroebe, J.-P. Codol és G.-M. Stephenson (Szerk.), *Szociálpszichológia* (pp. 245–271.). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Aryee, S., Chen, Z.X., Budhwar, P.S. (2004). Exchange fairness and employee performance: An examination of the relationship between organizational politics and procedural justice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 94(1), 1–14.
- Ashy, M., Mercurio, A. E., & Malley-Morrison, K. (2010). Apology, Forgiveness, and Reconciliation: An Ecological World View Framework. *Individual Differences Research*, 8(1), 17–26.
- Bales, R. F. (1970). *Personality and interpersonal behavior*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Barhight, L. R., Hubbard, J. A., & Hyde, C. T. (2013). Children’s physiological and emotional reactions to witnessing bullying predict bystander intervention. *Child Development*, 84(1), 375–390.
- Baron, J. (1993). Heuristics and biases in equity judgements: A utilitarian approach. In B. A. Mellers és J. Baron (Eds.), *Psychological perspectives on justice* (pp. 109–137). Cambridge University Press.
- Batson, C. D. (1998). Altruism and prosocial behavior. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (Vol. 2, pp. 282–316). Boston, MA: McGraw-Hill.
- Bauer, P. T. (1981). *Equality, the Third World, and economic delusion*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (2003). Willpower, choice, and self-control. In G. Loewenstein, D. Read, & R. Baumeister (Eds.), *Time and decision: Economic and psychological perspectives on intertemporal choice* (pp. 201–216). New York: Russell Sage Foundation.
- Baumert, A., Gollwitzer, M., Staubach, M., & Schmitt, M. (2011). Justice sensitivity and the processing of justice-related information. *European Journal of Personality*, 25(5), 386–397.
- Bègue, L. (2002). Beliefs in justice and faith in people: Just world, religiosity and interpersonal trust. *Personality and Individual Differences*, 32(3), 375–382.

- Bègue, L., & Muller, D. (2006). Belief in a just world as moderator of hostile attributional bias. *British Journal of Social Psychology, 45*(1), 117–126.
- Berg, J., Dickhaut, J., & McCabe, K. (1995). Trust, reciprocity, and social history. *Games and Economic Behavior, 10*(1), 122–142.
- Berkowitz, L., & LePage, A. (1967). Weapons as aggression-eliciting stimuli. *Journal of Personality and Social Psychology, 7*(2), 202–207.
- Bernáth, Á. és Kovács, J. (2013). A mentalizációs igény és a machiavelliánus nézetekkel való egyetértés. *Magyar Pszichológiai Szemle, 68*(4), 671–685.
- Bernáth, Á., & Kovács, J. (2015). Mentalizációra irányuló igény és együttműködés integratív alkutárgyalásban. *Magyar Pszichológiai Szemle, 70*(1), 233–247.
- Berry, J. W., Worthington Jr, E. L., O'Connor, L. E., Parrott III, L., & Wade, N. G. (2005). Forgiveness, vengeful rumination, and affective traits. *Journal of Personality, 73*(1), 183–226.
- Berry, J. W. & Worthington, Jr. E. L. (2001). Forgiveness, relationship quality, stress while imagining relationship events, and physical and mental health. *Journal of Counseling Psychology, 48*(4), 447–455.
- Bies, R. J. & Tripp, T. M. (1996). Beyond Distrust: Getting Even and the Need for Revenge. In R. J. Lewicki, B. H. Sheppard, & M. H. Bazerman (Eds.), *Research on Negotiation in Organizations, Vol. 1* (pp. 43–55). Greenwich, CT: JAI Press.
- Bjerk, D. (2016). In front of and behind the veil of ignorance: an analysis of motivations for redistribution. *Social Choice and Welfare, 47*(4), 791–824.
- Blount, S. (1995). When social outcomes aren't fair: The effect of causal attributions on preferences. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 63*(2), 131–144.
- Bolle, F., Tan, J. H., & Zizzo, D. J. (2014). Vendettas. *American Economic Journal: Microeconomics, 6*(2), 93–130.
- Bono, G., McCullough, M. E., & Root, L. M. (2008). Forgiveness, feeling connected to others, and well-being: Two longitudinal studies. *Personality and Social Psychology Bulletin, 34*(2), 182–195.
- Bottom, W. P., Gibson, K., Daniels, S. E., & Murnighan, J. K. (2002). When Talk Is Not Cheap: Substantive Penance and Expressions of Intent in Rebuilding Cooperation. *Organization Science, 13*(5), 497–513.
- Boulding, K. E. (1962). Social justice in social dynamics. In R. B. Brandt (Ed.), *Social justice* (pp. 73–92). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Brockner, J. & Siegel, P. (1996). Understanding the Interaction Between Procedural and Distributive Justice. The Role of Trust. In R. Kramer & T. Tyler (Eds), *Trust in organizations. Frontiers of theory and research*, (pp. 390–413). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Brockner, J. & Wiesenfeld, B. M. (2020). Organizational Justice is Alive and Well and Living Elsewhere (But Not Too Far Away). In E. A. Lind (Ed.), *Social psychology and justice* (pp. 213–242). New York: Routledge.

- Brown, M. E., Trevino, L. K., & Harrison, D. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117–134.
- Brown, R. P. (2004). Vengeance is mine: Narcissism, vengeance and the tendency to forgive. *Journal of Research in Personality*, 38(6), 576–584.
- Brown, R. P., Barnes, C. D., & Campbell, N. J. (2007). Fundamentalism and forgiveness. *Personality and Individual Differences*, 43(6), 1437–1447.
- Buchko, A. A., Buscher, C., & Buchko, K. J. (2017). Why do good employees stay in bad organizations?. *Business Horizons*, 60(5), 729–739.
- Burton, J. P., Mitchell, T. R., & Lee, T. W. (2005). The role of self-esteem and social influences in aggressive reactions to interactional injustice. *Journal of Business and Psychology*, 20(1), 131–170.
- Camerer, C. F. (2003). Dictator, Ultimatum and Trust Games. In C. F. Camerer: *Behavioral Game Theory: Experiments in Strategic Interaction* (pp. 43–117.) New York: Sage.
- Caprara, G. V., Alessandri, G., & Eisenberg, N. (2012). Prosociality: The contribution of traits, values, and self-efficacy beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(6), 1289–1303.
- Caravita, S. C., Di Blasio, P., & Salmivalli, C. (2009). Unique and interactive effects of empathy and social status on involvement in bullying. *Social Development*, 18(1), 140–163.
- Carlsmith, K. M. (2006). The roles of retribution and utility in determining punishment. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(4), 437–451.
- Carlsmith, K. M., Darley, J. M., & Robinson, P. H. (2002). Why do we punish?: Deterrence and just deserts as motives for punishment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(2), 284–299.
- Carstensen, L. L., & Charles, S. T. (1998). Emotion in the second half of life. *Current Directions in Psychological Science*, 7(5), 144–149.
- Chadwick-Jones, J. K. (1976). *Social exchange theory: Its structure and influence in social psychology* (Vol. 8). New York: Academic Press.
- Cheng, S. T. & Yim, Y. K. (2008). Age differences in forgiveness: The role of future time perspective. *Psychology and Aging*, 23(3), 676–680.
- Cialdini, R. H. (1984). *Influence – How and Why People Agree to Things*. New York: Morrow.
- Cikara, M., Lee, T. L., Fiske, S. T., & Glick, P. (2009). Ambivalent sexism at home and at work: How attitudes toward women in relationships foster exclusion in the public sphere. In J. T. Jost, A. C. Kay, & H. Thorisdottir (Eds.), *Social and psychological bases of ideology and system justification* (pp. 444–462). Oxford University Press.
- Clayton, S. D. (1992). The experience of injustice: Some characteristics and correlates. *Social Justice Research*, 5(1), 71–91.
- Colquitt, J. A., Scott, B. A., Judge, T. A., & Shaw, J.C. (2006). Justice and personality: Using integrative theories to derive moderators of justice effects. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 100(1), 110–127.

- Colquitt, J. A., Scott, B. A., Rodell, J. B., Long, D. M., Zapata, C. P., Conlon, D. E., & Wesson, M. J. (2013). Justice at the millennium, a decade later: A meta-analytic test of social exchange and affect-based perspectives. *Journal of Applied Psychology, 98*(2), 199–236.
- Crocker, J., & Park, L. E. (2004). The costly pursuit of self-esteem. *Psychological Bulletin, 130*(3), 392–414.
- Cropanzano, R., Goldman, B., & Folger, R. (2003). Deontic justice: The role of moral principles in workplace fairness. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior, 24*(8), 1019–1024.
- Curhan, J., R., Neale, M. A., Ross, L., & Rosencranz-Engelmann, J. (2008). Relational accommodation in negotiation: Effects of egalitarianism and gender on economic efficiency and relational capital. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 107*(2), 192–205.
- Dalbert, C. (1998). Belief in a just world, well-being and coping with an unjust fate. In L. Montada, & M. Lerner (Eds.), *Responses to victimizations and belief in the just world* (pp. 87–105). New York: Plenum.
- Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally: About the personal belief in a just world scale's validity. *Social Justice Research, 12*(2), 79–98.
- Dalbert, C. (2002). Beliefs in a just world as a buffer against anger. *Social Justice Research, 15*(2), 123–145.
- Dalbert, C. (2009). Belief in a just world. In M. R. Leary & R. H. Hoyle, (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (pp. 288–297). New York: Guilford Press.
- Dalbert, C., Lipkus, I. M., Sallay, H., & Goch, I. (2001). A just and unjust world: Structure and validity of different world beliefs. *Personality and Individual Differences, 30*(4), 561–577.
- Darley, J. M., & Pittman, T. S. (2003). The psychology of compensatory and retributive justice. *Personality and Social Psychology Review, 7*(4), 324–336.
- Davey, L. M., Bobocel, D. R., Hing, L. S., & Zanna, M. P. (1999). Preference for the Merit Principle Scale: An Individual Difference Measure of Distributive Justice Preferences. *Social Justice Research, 12*(3), 223–240.
- Davis, D. E., Dooley, M. T., Hook, J. N., Choe, E., & McElroy, S. E. (2017). The purity/sanctity subscale of the Moral Foundations Questionnaire does not work similarly for religious versus non-religious individuals. *Psychology of Religion and Spirituality, 9*(1), 124–130.
- Davis, D. E., Hook, J. N., Van Tongeren, D. R., & Worthington Jr, E. L. (2012). Sanctification of forgiveness. *Psychology of Religion and Spirituality, 4*(1), 31–39.
- De Cremer, D. (2010). To pay or to apologize? On the psychology of dealing with unfair offers in a dictator game. *Journal of Economic Psychology, 31*(6), 843–848.
- Decety, J., & Yoder, K. J. (2016). Empathy and motivation for justice: Cognitive empathy and concern, but not emotional empathy, predict sensitivity to injustice for others. *Social Neuroscience, 11*(1), 1–14.

- Desmet, P. T. M., De Cremer, D., & Van Dijk, E. (2010). On the Psychology of Financial Compensations to Restore Fairness Transgressions: When Intentions Determine Value. *Journal of Business Ethics, 95*(1), 105–115.
- Deutsch, M. & Gerard, H. B. (1955). A study of normative and informational social influence upon individual judgment. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 51*(3), 629–636.
- Deutsch, M. (1973). *The resolution of conflict*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Deutsch, M. (1975). Equity, equality, and need: What determines which value will be used as a basis for distributive justice? *Journal of Social Issues, 31*(3), 137–150.
- Deutsch, M. (1990). Psychological roots of moral exclusion. *Journal of Social Issues, 46*(1), 21–25.
- Diekman, A. B., Eagly, A. H., & Kulesa, P. (2002). Accuracy and Bias in Stereotypes about the Social and Political Attitudes of Women and Men. *Journal of Experimental Social Psychology, 38*(3), 268–282.
- Diekmann, K. A., Samuels, S. M., Ross, L., & Bazerman, M. H. (1997). Self interest and fairness in problems of resource allocation: Allocators Versus Recipients. *Journal of Personality and Social Psychology, 72*(5), 1061–1074.
- Diener, E., Suh, E. M., Kim-Prieto, C., Biswas-Diener, R., & Tay, L. S. (2010). *Unhappiness in South Korea: Why it is high and what might be done about it*. Seoul: Korean Psychological Association.
- Diener, E., Tay, L., & Myers, D. G. (2011). The religion paradox: if religion makes people happy, why are so many dropping out? *Journal of Personality and Social Psychology, 101*(6), 1278–1290.
- Donnellan, M. B., Oswald, F. L., Baird, B. M., & Lucas, R. E. (2006). The mini-IPIP scales: tiny-yet-effective measures of the Big Five factors of personality. *Psychological Assessment, 18*(2), 192–203.
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R., & Manstead, A. S. R. (1998). Guilty by Associations: When One's Group Has a Negative History. *Journal of Personality and Social Psychology, 75*(4), 872–886.
- Dovidio, J. F., Piliavin, J. A., Schroeder, D. A., & Penner, L. A. (2006). *The social psychology of prosocial behavior*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Duncan, L. E., & Stewart, A. J. (2007). Personal political salience: The role of personality in collective identity and action. *Political Psychology, 28*(2), 143–164.
- Einarsen, S., & Mikkelsen, E. G. (2003). Individual effects of exposure to bullying at work. In S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, & C. L. Cooper (Eds.), *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace: International Perspectives in Research and Practice* (pp. 127–144). New York, NY: Taylor & Francis.
- Eisenberger, N. I., Lieberman, M. D., & Williams, K. D. (2003). Does rejection hurt? An fMRI study of social exclusion. *Science, 302*(5643), 290–292.
- Ellemers, N., & Barreto, M. (2009). Collective action in modern times: How modern expressions of prejudice prevent collective action. *Journal of Social Issues, 65*(4), 749–768.

- Elovainio, M., Kivimäki, M., Puttonen, S., Lindholm, H., Pohjonen, T., & Sinervo, T. (2006). Organisational injustice and impaired cardiovascular regulation among female employees. *Occupational and Environmental Medicine*, *63*(2), 141–144.
- Elster, J. (1992). *Local justice: How institutions allocate scarce goods and necessary burdens*. New York: Russell Sage Foundation.
- Everett, L., Worthington, E. L., & Scherer, M. (2007). Forgiveness is an emotion-focused coping strategy that can reduce health risks and promote health resilience: Theory, review, and hypotheses. *Psychology & Health*, *19*(3), 385–405.
- Exline, J. J., Worthington, E. L. Jr., Hill, P., & McCullough, M. E. (2003). Forgiveness and justice: A research agenda for social and personality psychology. *Personality and Social Psychology Review*, *7*(4), 337–348.
- Ezenwa, M. O., Molokie, R. E., Wilkie, D. J., Suarez, M. L., & Yao, Y. (2015). Perceived injustice predicts stress and pain in adults with sickle cell disease. *Pain Management Nursing*, *16*(3), 294–306.
- Falk, A., Gächter, S., & Kovács, J. (1999). Intrinsic motivation and extrinsic incentives in a repeated game with incomplete contracts. *Journal of Economic Psychology*, *20*(3), 251–284.
- Farrow, T., Zheng, Y., Wilkinson, I., Spence, J., Deakin, J., Tarrier, N., Griffiths, P., & Woodruff, P. (2001). Investigating the functional anatomy of empathy and forgiveness. *NeuroReport*, *12*(11), 2433–2438.
- Fattori, F., Pozzi, M., Marzana, D., & Mannarini, T. (2015). A proposal for an integrated model of prosocial behavior and collective action as the expression of global citizenship. *European Journal of Social Psychology*, *45*(7), 907–917.
- Fehr, E., & Fischbacher, U. (2004a). Social norms and human cooperation. *Trends in Cognitive Sciences*, *8*(4), 185–190.
- Fehr, E., & Fischbacher, U. (2004b). Third-party punishment and social norms. *Evolution and Human Behavior*, *25*(2), 63–87.
- Fehr, E., & Gächter, S. (2002). Altruistic punishment in humans. *Nature*, *415*(6868), 137–140.
- Fehr, E., Kirchsteiger, G., & Riedl, A. (1993). Does fairness prevent market clearing? An experimental investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, *108*(2), 437–459.
- Fehr, R., & Gelfand, M. J. (2010). When apologies work: How matching apology components to victims' self-construals facilitates forgiveness. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *113*(1), 37–50.
- Fehr, R., Gelfand, M. J., & Nag, M. (2010). The road to forgiveness: a meta-analytic synthesis of its situational and dispositional correlates. *Psychological Bulletin*, *136*(5), 894–914.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Evanstone, IL: Row, Peterson.
- Fiske, S. T. (1993). Controlling other people: The impact of power on stereotyping. *American Psychologist*, *48*(6), 621–628.
- Flynn, J. F., & Adams, G. S. (2009). Money can't buy love: Asymmetric beliefs about gift price and feelings of appreciation. *Journal of Experimental Social Psychology*, *45*(2), 404–409.

- Foa, E. B., & Foa, U. G. (1976). Resource Theory of Social Exchange. In J. W. Thibaut, J. T. Spence, & R. C. Carson, (Eds.), *Contemporary Topics in Social Psychology*, (pp. 99–131). Morris- town, NJ: General Learning Press.
- Folger, R. & Konovsky, M. A. (1989). Effects of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions. *Academy of Management Journal*, 32(1), 115–130.
- Folger, R., & Bies, R. J. (1989). Managerial responsibilities and procedural justice. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 2(2),79–90.
- Folger, R., Cropanzano, R. (2001). Fairness theory: Justice as accountability. In J. Greenberg és R. Cropanzano (Eds.), *Advances in organizational justice* (pp. 89–118). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Folkman, S. (2013). Stress: appraisal and coping. In *Encyclopedia of behavioral medicine* (pp. 1913–1915). New York: Springer.
- Forsyth, D. R. (1980). A taxonomy of ethical ideologies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(1), 175–184.
- Fox, A., & Thomas, T. (2008). Impact of religious affiliation and religiosity on forgiveness. *Australian Psychologist*, 43(3), 175–185.
- Fox, S., & Spector, P. E. (1999). A model of work frustration–aggression. *Journal of Organizational Behavior*, 20(6), 915–931.
- Förster, J., Higgins, E. T., & Bianco, A. T. (2003). Speed/accuracy decisions in task performance: Built-in trade-off or separate strategic concerns?. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 90(1), 148–164.
- Francis, L., & Barling, J. (2005). Organizational injustice and psychological strain. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 37(4), 250–261.
- Frank, R. H., Gilovich, T., & Regan, D. T. (1993). Does studying economics inhibit cooperation? *The Journal of Economic Perspectives*, 7(2), 159–171.
- Friedberg, J. P., Suchday, S., & Srinivas, V. S. (2009). Relationship between forgiveness and psychological and physiological indices in cardiac patients. *International Journal of Behavioral Medicine*, 16(3), 205–211.
- Frohlich, N., & Oppenheimer, J. A. (1990). Choosing justice in experimental democracies with production. *American Political Science Review*, 84(2), 461–477.
- Frohlich, N., Oppenheimer, J. A., & Eavey, C. L. (1987). Choices of principles of distributive justice in experimental groups. *American Journal of Political Science*, 31(3), 606–636.
- Fry, W. R., Firestone, I. J., & Williams, D. L. (1983). Negotiation process and outcome of stranger dyads and dating couples: Do lovers lose? *Basic and Applied Social Psychology*, 4(1), 1–16.
- Furnham, A., & Procter, E. (1989). Belief in a just world: Review and critique of the individual difference literature. *British Journal of Social Psychology*, 28(4), 365–384.
- Fülöp, M. (2009). Happy and unhappy competitors: What makes the difference?. *Psihologijske Teme*, 18(2), 345–367.

- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Anastasio, P. A., Bachman, B. A., & Rust, M. C. (1993). The common ingroup identity model: Recategorization and the reduction of intergroup bias. *European Review of Social Psychology, 4*(1), 1–26.
- Galinsky, A. D., Magee, J. C., Inesi, M. E., & Gruenfeld, D. H. (2006). Power and perspectives not taken. *Psychological Science, 17*(12), 1068–1074.
- Gelles, R. J. (1976). Abused wives: Why do they stay. *Journal of Marriage and the Family, 38*(4), 659–668.
- Gill, H. (2005). *Reactions to Injustice: Development and Validation of a Measure*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Western Ontario, London, Ontario, Canada. idézi: Hastings, S. E., & Finegan, J. E. (2011). The role of ethical ideology in reactions to injustice. *Journal of Business Ethics, 100*(4), 689–703.
- Gilovich, T., Cone, J., & Rosenzweig, E. (2012). Where the mind goes: The influence of endogenous priming on thought and behaviour. In J. I. Krueger (Ed.), *Social judgment and decision making* (pp. 3–20). New York: Psychology Press.
- Glasford, D. E., & Caraballo, K. L. (2016). Collective action from a distance: Distance shapes how people view victims of injustice and decreases willingness to engage in collective action. *Group Processes & Intergroup Relations, 19*(1), 27–42.
- Glasford, D. E., & Pratto, F. (2014). When extraordinary injustice leads to ordinary response: How perpetrator power and size of an injustice event affect bystander efficacy and collective action. *European Journal of Social Psychology, 44*(6), 590–601.
- Glick, P., & Fiske, S. T. (2001). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist, 56*(2), 109–118.
- Gollwitzer, M., & Van Prooijen, J. W. (2016). Psychology of justice. In C. Sabbagh és M. Schmitt (Eds.), *Handbook of Social Justice Theory and Research* (pp. 61–82). New York: Springer.
- Gollwitzer, M., Schmitt, M., Schalke, R., Maes, J., & Baer, A. (2005). Asymmetrical effects of justice sensitivity perspectives on prosocial and antisocial behavior. *Social Justice Research, 18*(2), 183–201.
- Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociological Review, 25*(2), 161–178.
- Graham, J., Haidt, J., & Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology, 96*(5), 1029–1046.
- Graham, J., Meindl, P., Beall, E., Johnson, K. M., & Zhang, L. (2016). Cultural differences in moral judgment and behavior, across and within societies. *Current Opinion in Psychology, 8*, 125–130.
- Graham, J., Nosek, B. A., Haidt, J., Iyer, R., Koleva, S., & Ditto, P. H. (2011). Mapping the moral domain. *Journal of personality and social psychology, 101*(2), 366–385.
- Green, M., Wheeler, C. A., & Hodgson, M. N. (2012). Leader spirituality and leader virtues as predictors of effective leadership. *Journal of Spirituality, Leadership and Management, 6*(1), 35–47.

- Greenberg, J. (2004). Stress fairness to fare no stress: Managing workplace stress by promoting organizational justice. *Organizational Dynamics*, 33(4), 352–365.
- Greenberg, J. (2006). Losing sleep over organizational injustice: Attenuating insomniac reactions to underpayment inequity with supervisory training in interactional justice. *Journal of Applied Psychology*, 91(1), 58–69.
- Greenberg, J. (2010). Organizational injustice as an occupational health risk. *Academy of Management Annals*, 4(1), 205–243.
- Grobink, L. H., Derksen, J. J., & van Marle, H. J. (2015). Revenge: An analysis of its psychological underpinnings. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 59(8), 892–907.
- Gruenfeld, D. H., Inesi, M. E., Magee, J. C., & Galinsky, A. D. (2008). Power and the objectification of social targets. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(1), 111–127.
- Guinote, A. (2007). Power and goal pursuit. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(8), 1076–1087.
- Guinote, A., Willis, G. B., & Martellotta, C. (2010). Social power increases implicit prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(2), 299–307.
- Güth, W. és Kovács, J. (2002). Why do people veto? *Homo Oeconomicus*, 18(2), 277–302.
- Güth, W., Schmittberger, R., & Schwarze, B. (1982). An experimental analysis of ultimatum bargaining. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 3(4), 367–388.
- Gyollai, Á., Simor, P., Köteles, F., & Demetrovics, Zs. (2011). Psychometric properties of the Hungarian version of the original and the short form of the Positive and Negative Affect Schedule (PANAS). *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, 13(2), 73–79.
- Hafer, C. L., & Choma, B. L. (2009). Belief in a just world, perceived fairness, and justification of the status quo. In J. T. Jost, A. C. Kay, & H. Thorisdottir (Eds.), *Social and psychological bases of ideology and system justification* (pp. 107-125). Oxford University Press.
- Hafer, C. L., & Olson, J. M. (1989). Beliefs in a just world and reactions to personal deprivation. *Journal of Personality*, 57(4), 799–823.
- Haidt, J., & Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, 20(1), 98–116.
- Haidt, J., & Joseph, C. (2004). Intuitive ethics: How Innately prepared intuitions generate culturally variable virtues. *Daedalus*, 133(4), 55–66.
- Haidt, J., Koller, S. H., & Dias, M. G. (1993). Affect, culture, and morality, or is it wrong to eat your dog?.. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 613–628.
- Hastings, S. E., & Finegan, J. E. (2011). The role of ethical ideology in reactions to injustice. *Journal of Business Ethics*, 100(4), 689–703.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: Guilford Press.
- Haynes, G., & Gilovich, T. (2010). “The ball don't lie”: How inequity aversion can undermine performance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(6), 1148–1150.

- Hegtvedt, K. A., & Markovsky, B. (1995). Justice and injustice. In K. S. Cook, G. A. Fine, & J. S. House, (Eds.), *Sociological Perspectives on Social Psychology* (pp. 257–280). Boston: Allyn and Bacon.
- Hegtvedt, K. A., Clay-Warner, J., & Johnson, C. (2003). The social context of responses to injustice: Considering the indirect and direct effects of group-level factors. *Social Justice Research, 16*(4), 343–366.
- Henle, C. A. (2005). Predicting workplace deviance from the interaction between organizational justice and personality. *Journal of Managerial Issues, 17*(2), 247–263.
- Higgins, E. T. (2012). Motivation science in social psychology: A tale of two histories. In A. W. Kruglanski & W. Stroebe (Eds.), *Handbook of the History of Social Psychology* (pp. 201–220). New York: Psychology Press.
- Hills, P., Francis, L. J., Argyle, M., & Jackson, C. J. (2004). Primary personality trait correlates of religious practice and orientation. *Personality and Individual Differences, 36*(1), 61–73.
- Hogg, M. A. (2000). Subjective uncertainty reduction through self-categorization: A motivational theory of social identity processes. *European Review of Social Psychology, 11*(1), 223–255.
- Homans, G. C. (1961). *Social Behavior: Its Elementary Forms*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Hunyady, Gy. (2018). Rendszerigazolás és rendszerkritika. *Magyar Pszichológiai Szemle, 73*(2), 269–298.
- Johnston, C. S., Krings, F., Maggiori, C., Meier, L. L., & Fiori, M. (2016). Believing in a personal just world helps maintain well-being at work by coloring organizational justice perceptions. *European Journal of Work and Organizational Psychology, 25*(6), 945–959.
- Joshanloo, M., & Weijers, D. (2016a). Religiosity reduces the negative influence of injustice on subjective well-being: A study in 121 nations. *Applied Research in Quality of Life, 11*(2), 601–612.
- Joshanloo, M., & Weijers, D. (2016b). Religiosity moderates the relationship between income inequality and life satisfaction across the globe. *Social Indicators Research, 128*(2), 731–750.
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1999). A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat. In Hunyady Gy., D. L. Hamilton és Nguyen Luu L. Anh (Szerk.), *A csoportok percepciója* (pp. 489–518). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jost, J. T., & Hunyady, O. (2005). Antecedents and consequences of system-justifying ideologies. *Current Directions in Psychological Science, 14*(5), 260–265.
- Jost, J. T., & Thompson, E. P. (2000). Group-based dominance and opposition to equality as independent predictors of self-esteem, ethnocentrism, and social policy attitudes among African Americans and European Americans. *Journal of Experimental Social Psychology, 36*(3), 209–232.
- Jost, J. T., Gaucher, D., & Stern, C. (2015). The world isn't fair": A system justification perspective on social stratification and inequality. In M. E. Mikulincer, P. R. Shaver, J.

- F. Dovidio, & J. A. Simpson (Eds.), *APA Handbook of Personality and Social Psychology, Volume 2: Group Processes* (pp. 317–340). Washington: American Psychological Association.
- Jost, J. T., Pelham, B. W., Sheldon, O., & Sullivan, B. N. (2003). A társadalmi egyenlőtlenség és a rendszer érdekeit szolgáló ideológiai disszonanciacsökkentés: bizonyíték a hátrányos helyzetűek fokozott rendszerigazoló törekvéseire. In Jost, T. J. (Válogatta és szerkesztette Hunyady Gy.), *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája* (461–499. o.), Budapest: Osiris.
- Jost, J. T., van der Linden, S., Panagopoulos, C., & Hardin, C. D. (2018). Ideological asymmetries in conformity, desire for shared reality, and the spread of misinformation. *Current Opinion in Psychology, 23*, 77–83.
- Judge, T. A., & Kammeyer-Mueller, J. D. (2012). Job attitudes. *Annual Review of Psychology, 63*, 341–367.
- Kahneman, D. és Miller, D. T. (1986). Norm theory: Comparing reality to its alternatives. *Psychological Review, 93*(2), 136–153.
- Kahneman, D., Knetsch, J. L., & Thaler, R. H. (1986). Fairness and the assumptions of economics. *Journal of Business, 59*(4), 285–300.
- Kameda, T., Takezawa, M., Tindale, R. S., & Smith, C. M. (2002). Social sharing and risk reduction: Exploring a computational algorithm for the psychology of windfall gains. *Evolution and Human Behavior, 23*(1), 11–33.
- Kay, A. C., Gaucher, D., Peach, J. M., Laurin, K., Friesen, J., Zanna, M. P., & Spencer, S. J. (2009). Inequality, discrimination, and the power of the status quo: Direct evidence for a motivation to see the way things are as the way they should be. *Journal of Personality and Social Psychology, 97*(3), 421–434.
- Kay, A. C., Jimenez, M. C., & Jost, J. T. (2002). Sour grapes, sweet lemons, and the anticipatory rationalization of the status quo. *Personality and Social Psychology Bulletin, 28*(9), 1300–1312.
- Keizer, K., Lindenberg, S., & Steg, L. (2008). The spreading of disorder. *Science, 322*(5908), 1681–1685.
- Kelley, H. (1999). Fifty years in social psychology: Some reflections on the individual-group problem. In: A. Rodrigues & R. Levine, (Eds.), *Reflections on One Hundred Years of Experimental Social Psychology* (pp. 35–46). New York: Basic Books.
- Keltner, D., Gruenfeld, D. H., & Anderson, C. (2003). Power, approach, and inhibition. *Psychological Review, 110*(2), 265–284.
- Kelly, C., & Kelly, J. (1994). Who gets involved in collective action?: Social psychological determinants of individual participation in trade unions. *Human Relations, 47*(1), 63–88.
- Kende, J. & Kende, A. (2015). A politikai aktivizmus és a kollektív cselekvés szociálpszichológiája. In Gy.Hunyady & M. Berkics (Szerk.), *A jog szociálpszichológiája*, 259–278. o.). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kis, M., & Kovács, J. (2010). A bosszú pszichológiai összetevői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 11*(2), 129–150.

- Kis, M., & Kovács, J. (2013). Jóvatételi mintázatok hatása a jóvatételi igényekre és a megbocsátásra közeli kapcsolatokban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68(4), 687–712.
- Klimecki, O. M., Vuilleumier, P., & Sander, D. (2016). The impact of emotions and empathy-related traits on punishment behavior: introduction and validation of the inequality game. *PLoS one*, 11(3), e0151028.
- Koleva, S. P., Graham, J., Iyer, R., Ditto, P. H., & Haidt, J. (2012). Tracing the threads: How five moral concerns (especially Purity) help explain culture war attitudes. *Journal of Research in Personality*, 46(2), 184–194.
- Konow, J., & Schwettmann, L. (2016). The economics of justice. In C. Sabbagh & M. Schmitt (Eds.), *Handbook of Social Justice Theory and Research* (pp. 83–106). New York: Springer.
- Kopp, M., Skrabski, Á., & Székely, A. (2004). Vallásosság és egészség az átalakuló társadalomban. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 5(2), 103–125.
- Kovács J. (2009). *Felemás felezés- az egyenlőségheurisztika működése összetett társas elosztási helyzetekben*. Habilitációs értekezés, Debreceni Egyetem.
- Kovács J., & Kovács Z. (1998). A nyereség és méltányosság szempontjai rövid és hosszú távú kapcsolatokban – kultúraközi vizsgálat. *Pszichológia*, 18(2), 191–207.
- Kovács, J. (2000). *A méltányosság elve a munkahelyi ösztönzésben*. PhD értekezés, Debreceni Egyetem.
- Kovács, J. (2014). *Az igazságosság és a hatékonyság az interperszonális és a társadalmi kapcsolatok pszichológiájában*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kovács, J. (2015). A szerkesztett történetekkel élő vinyetta-kutatások módszertana. In Balázs K., Kovács J., & Münnich Á. (Szerk.), *Pszichológiai Módszertani Tanulmányok* (pp. 127–141). Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kovács, J. (2015). Az igazságosságkutatás, az együttműködés-versengéskutatás és a hatalom pszichológiájára irányuló kutatás tematikus érintkezési pontjai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70(1), 197–213.
- Kovács, J. (2019). Az elosztásokkal együttjáró kockázatvállalás és a kapcsolati erőforrások összefüggése. In Kádi A., Kiss O. E., & Düll A. (Szerk.) *Inspirációk – Válogatott tanulmányok Faragó Klára tiszteletére* (pp. 356–372). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kovács, J., & Papp, G. (2019). „Bocsánat, ha valamivel megsértettelek volna” – A kapcsolati mentegetőzés hatása a megbocsátásra és az azt követő bizalomra. *Előadás az MPT XXVIII. Országos Tudományos Nagygyűlésén*. Debrecen.
- Kovács, J., Bernáth, Á., Pántya, J., & Papp, G. (2011). Az együttműködő személy figyelmessége és eredményessége által keltett benyomások a megfigyelőben: tesz-e különbséget a társas értékorientáció kétféle szemüvege?. *Pszichológia*, 31(2), 107–123.
- Kovács, J., Pántya, J., Bernáth, Á., Máth, J., & Hidegkuti, I. (2012). Elég-e már a rosszból? – Az eskalálódó konfliktusból való kilépés kísérletes vizsgálata a viszonzatlan békülési gesztus és mentalizációs képesség függvényében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67(4), 653–671.
- Kramer, R. M. (1999). Trust and distrust in organizations: Emerging perspectives, enduring questions. *Annual Review of Psychology*, 50(1), 569–598.

- LaBouff, J. P., Humphreys, M., & Shen, M. J. (2017). Religiosity and group-binding moral concerns. *Archive for the Psychology of Religion*, 39(3), 263–282.
- Lambert, N. M., Fincham, F. D., Stillman, T. F., Graham, S. M., & Beach, S. R. (2010). Motivating change in relationships: Can prayer increase forgiveness?. *Psychological Science*, 21(1), 126–132.
- Landenburger, K. M. (1998). The dynamics of leaving and recovering from an abusive relationship. *Journal of Obstetric, Gynecologic, & Neonatal Nursing*, 27(6), 700–706.
- Latané, B., & Darley, J. M. (1969). Bystander "Apathy". *American Scientist*, 57(2), 244–268.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Lench, H. C., & Chang, E. S. (2007). Belief in an unjust world: When beliefs in a just world fail. *Journal of Personality Assessment*, 89(2), 126–135.
- Lerner, M. J. (1980). *The Belief in a just World*. Boston, MA: Springer.
- Leung, K., & Bond, M. H. (1982). How Chinese and Americans reward task-related contributions: a preliminary study. *Psychologia: An International Journal of Psychology in the Orient*, 25(1), 32–39.
- Leventhal, G. S. (1976). Fairness in social relationships. In J. W. Thibaut, J. T. Spence, & R. C. Carson (Eds.), *Contemporary topics in social psychology* (pp. 211–239). Morristown, NJ: General Learning Press.
- Lewicki, R. J. (2006). Trust, trust development, and trust repair. In M. Deutsch, & P. T. Coleman (Eds.), *The handbook of conflict resolution: Theory and practice* (pp. 86–107). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Lewicki, R. J., Polin, B., & Lount Jr, R. B. (2016). An exploration of the structure of effective apologies. *Negotiation and Conflict Management Research*, 9(2), 177–196.
- Lewin, K. (1948/2001). Az amerikai és a német társadalom közti szociálpszichológiai különbségekről. In Hunyady Gy. (Szerk.), *Nemzetkarakterológiák*, (pp. 251–282). Budapest: Osiris.
- Li, W., Moallem, I., Paller, K. A., & Gottfried, J. A. (2007). Subliminal smells can guide social preferences. *Psychological Science*, 18(12), 1044–1049.
- Lind, E. A. (2001). Fairness heuristic theory: Justice judgments as pivotal cognitions in organizational relations. In J. Greenberg, & R. Cropanzano (Eds.), *Advances in organizational justice* (pp. 56–88). Stanford University Press.
- Lind, E. A. (2020b). The study of justice in social psychology and related fields. In E. A. Lind (Ed.), *Social Psychology and Justice* (pp. 1–20). New York: Routledge.
- Lind, E. A. (2020c). Exclusion, exploitation and the psychology of fairness. In E. A. Lind (Ed.), *Social Psychology and Justice* (pp. 75–92). New York: Routledge.
- Lind, E. A. (Ed.). (2020a). *Social Psychology and Justice*. New York: Routledge.
- Lind, E. A., & Tyler, T.R. (1988). *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum.
- Lind, E. A., & van Den Bos, K. (2002). When fairness works: Toward a general theory of uncertainty management. *Research in Organizational Behavior*, 24, 181–224.
- Lindenberg, S., & Steg, L. (2007). Normative, gain and hedonic goal frames guiding environmental behavior. *Journal of Social Issues*, 63(1), 117–137.

- Lipkus, I., Dalbert, C., & Siegler, I. (1996). The importance of distinguishing the belief in a just world for self versus others: Implications for psychological well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(7), 666–677.
- Lucas, T., Lakey, B., Alexander, S., & Arnetz, B. (2009). Individuals and illnesses as sources of perceived preventability. *Psychology, Health & Medicine*, 14(3), 322–330.
- Lutgen-Sandvik, P., Tracy, S. J., & Alberts, J. K. (2007). Burned by bullying in the American workplace: prevalence, perception, degree and impact. *Journal of Management Studies*, 44(6), 837–862.
- Lutjen, L. J., Sifton, N. R., & Flannelly, K. J. (2012). Religion, forgiveness, hostility and health: A structural equation analysis. *Journal of Religion and Health*, 51(2), 468–478.
- M. J. Strube, & L. S. Barbour. (1983). The decision to leave an abusive relationship: Economic dependence and psychological commitment. *Journal of Marriage and the Family*, 45(4), 785–793.
- MacCurtain, S., Murphy, C., O'Sullivan, M., MacMahon, J., & Turner, T. (2018). To stand back or step in? Exploring the responses of employees who observe workplace bullying. *Nursing Inquiry*, 25(1), e12207.
- Maes, J., & Schmitt, M. (1999). More on ultimate and immanent justice: Results from the research project “Justice as a problem within reunified Germany”. *Social Justice Research*, 12(2), 65–78.
- Magee, J. C. & Smith, P. K. (2013). The social distance theory of power. *Personality and Social Psychology Review*, 17(2), 158–186.
- Major, B., & Adams, J. B. (1983). Role of gender, interpersonal orientation, and self-presentation in distributive-justice behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(3), 598–608.
- Mamman, A. (1997). Employees' attitudes toward criteria for pay systems. *The Journal of Social Psychology*, 137 (1), 33–41.
- Mannix, E. A., Neale, M. A., & Nortcraft, G. B. (1995). Equity, equality, or need? The effects of organizational culture on the allocation of benefits and burdens. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 63(3), 276–286.
- Martin, J., & Harder, J. W. (1994). Bread and roses: Justice and the distribution of financial and socioemotional rewards in organizations. *Social Justice Research*, 7(3), 241–264.
- McAlister, D. J. (1995). Affect- and cognition based trust as foundations for interpersonal cooperation in organizations. *Academy of Management Journal*, 38(1), 24–59.
- McCullough, M. E. (2008). *Beyond revenge: The evolution of the forgiveness instinct*. New York, NY: Jossey-Bass.
- McCullough, M. E., Bellah, C. G., Kilpatrick, S. D., & Johnson, J. L. (2001). Vengefulness: Relationships with forgiveness, rumination, well-being, and the Big Five. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(5), 601–610.
- McCullough, M. E., Worthington Jr, E. L., & Rachal, K. C. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(2), 321–336.
- Meeker, B. F., & Elliot, G. C. (1987). Counting the costs. Equity and allocation of negative group products. *Social Psychology Quarterly*, 50(1), 7–15.

- Messick, D. M. (1995). Equality, fairness, and social conflict. *Social Justice Research*, 8(2), 153–173.
- Messick, D. M., & McClintock, C. G. (1968). Motivational bases of choice in experimental games. *Journal of Experimental Social Psychology*, 4(1), 1–25.
- Messick, D. M., & Schell, T. (1992). Evidence for an equality heuristic in social decision making. *Acta Psychologica*, 80(1-3), 311–323.
- Messick, D. M., & Sentis, K. P. (1979). Fairness and preference. *Journal of Experimental Social Psychology*, 15(4), 418–434.
- Messick, D. M., & Sentis, K. P. (1983). Fairness, preference, and fairness biases. In D. M. Messick & K. S. Cook (Eds.), *Equity Theory: Psychological and Sociological Perspectives* (pp. 61–94). New York: Praeger.
- Mező E., & Kovács J. (1999). Szervezeti igazságosság. *Pszichológia*, 19(1), 125–162.
- Midlarsky, E., & Hannah, M. E. (1989). The generous elderly: naturalistic studies of donations across the life span. *Psychology and aging*, 4(3), 346–351.
- Mikula, G., Petrik, B., & Tanzer, N. (1990). What people regard as unjust: Types and structures of everyday experiences of injustice. *European Journal of Social Psychology*, 20(2), 133–149.
- Miller, D. T. (1977). Personal deserving versus justice for others: An exploration of the justice motive. *Journal of Experimental Social Psychology*, 13(1), 1–13.
- Miller, D. T. (2001). Disrespect and the experience of injustice. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 527–553.
- Mitchell, G., Tetlock, P. E., Mellers, B. A., & Ordonez, L. D. (1993). Judgments of social justice: Compromises between equality and efficiency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 629–639.
- Mitchell, M. S., & Ambrose, M. L. (2012). Employees' behavioral reactions to supervisor aggression: An examination of individual and situational factors. *Journal of Applied Psychology*, 97(6), 1148–1170.
- Moon, C., Travaglino, G. A., & Uskul, A. K. (2018). Social value orientation and endorsement of horizontal and vertical individualism and collectivism: An exploratory study comparing individuals from North America and South Korea. *Frontiers in Psychology*, 9, 22–62.
- Moorman, R. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76(6), 845–855.
- Mungan, M. C. (2012). Don't say you're sorry unless you mean it: Pricing apologies to achieve credibility. *International Review of Law and Economics*, 32(1), 178–187.
- Murphy, R. O., & Ackermann, K. A. (2015). Social preferences, positive expectations, and trust based cooperation. *Journal of Mathematical Psychology*, 67, 45–50.
- Murphy-Berman, V., Berman, J. J., Purnima, S., Pachauri, A., & Kumar, P. (1984). Factors affecting allocation to needy and meritorious recipients: A cross cultural comparison. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(6), 1267–1272.

- Napier, J. L., Mandisodza, A. N., Andersen, S. M., & Jost, J. T. (2006). System justification in responding to the poor and displaced in the aftermath of Hurricane Katrina. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 6(1), 57–73.
- Nelissen, R. M., & Zeelenberg, M. (2009). Moral emotions as determinants of third-party punishment: Anger, guilt and the functions of altruistic sanctions. *Judgment and Decision Making*, 4(7), 543–553.
- Neuman, J. H. (2004). Injustice, stress, and aggression in organizations. In R. W. Griffin & A. M. O' Leary-Kelly, (Eds.), *The dark side of organizational behavior* (pp. 62–102). San Francisco: Jossey-Bass.
- Nilsson, A., & Erlandsson, A. (2015). The Moral Foundations taxonomy: Structural validity and relation to political ideology in Sweden. *Personality and Individual Differences*, 76, 28–32.
- Nisbett, R. E., & Bellows, N. (1977). Verbal reports about causal influences on social judgments: Private access versus public theories. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(9), 613–624.
- Nowakowski, J. M., & Conlon, D. E. (2005). Organizational justice: Looking back, looking forward. *International Journal of Conflict Management*, 16(1), 4–29.
- Nudelman, G., & Shiloh, S. (2011). Who deserves to be sick? An exploration of the relationships between belief in a just world, illness causal attributions and their fairness judgements. *Psychology, Health & Medicine*, 16(6), 675–685.
- Obermann, M. L. (2011). Moral disengagement among bystanders to school bullying. *Journal of School Violence*, 10(3), 239–257.
- Oishi, S., Schimmack, U., & Diener, E. (2012). Progressive taxation and the subjective well-being of nations. *Psychological Science*, 23(1), 86–92.
- Okun, A. M. (1975). *Equality and efficiency: The big tradeoff*. Washington, DC: Brookings Institution.
- Olson, J. M., & Hafer, C. (2000). Tolerance of personal deprivation. In J. T. Jost & B. Major, (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 157–175). Cambridge University Press.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell.
- Olweus, D., Limber, S. P., Crocker Flerx, V. C., Mullin, N., Riese, J., & Snyder, M. (2007). *Olweus Bullying Prevention Program teacher guide*. Center City, MN: Hazelden
- Opotow, S. (1990). Moral exclusion and injustice: An introduction. *Journal of Social Issues*, 46(1), 1–20.
- Osborne, D., Sengupta, N. K., & Sibley, C. G. (2019). System justification theory at 25: Evaluating a paradigm shift in psychology and looking towards the future. *British Journal of Social Psychology*, 58(2), 340–361.
- Pántya, J., & Kovács, J. (2014). A hatalom pszichológiai következményei—A hatalmi előhangolást alkalmazó szociálpszichológiai kísérletek néhány tanulsága. In Münnich Á.(Szerk.), *Pszichológiai kutatások. Debreceni Egyetem Pszichológiai Doktori Program* (pp.137–150). Debreceni Egyetemi Kiadó.

- Pántya, J., Kovács, J. & Illyés, K. (2015). Laikus nézetek az adózás igazságosságáról és hatékonyságáról. *Alkalmazott Pszichológia*, 15(2), 21–47.
- Pántya, J., Kovács, J., Kogler, C., & Kirchler, E. (2016). Work performance and tax compliance in flat and progressive tax systems. *Journal of Economic Psychology*, 56, 262–273.
- Pántya, J., Papp, G., & Kovács, J. (2019). Az adózás észlelt igazságosságának pozitív érzelmek által közvetített teljesítménynövelő hatása. *Előadás az MPT XXVIII. Országos Tudományos Nagygyűlésén*. Debrecen.
- Papp, G. (2014). *A jóvátétel megbocsátásra gyakorolt hatása*. Doktori (PhD) disszertáció. Debrecen: Humán Tudományok Doktori Iskola.
- Papp, G., & Kovács, J. (2015). A bocsánatkérés és a jóvátétel hatása a megbocsátásra közeli és távoli kapcsolatokban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70(1), 265–282.
- Papp, G., Kovács, J., Pántya, J., & Kiss, N. (2013) Mikor vezet megbocsátáshoz a jóvátétel?. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68(2), 277–300.
- Papp, G., Kovács, J., & Pántya, J. (2013). When does compensation lead to forgiving? – An experimental study about how the agent and extent of compensation influences forgiving. In G. Angyalosi, Á. Münnich, & G. Pusztai (Eds.), *Interdisciplinary Research in Humanities* (pp. 375–394). Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra.
- Pargament, K. I., & Rye, M. S. (1998). Forgiveness as a method of religious coping. In E. L. Worthington (Ed.), *Dimensions of forgiveness: Psychological research and theological perspectives* (pp. 59–78). Philadelphia, PA: Templeton Foundation Press.
- Passini, S., & Morselli, D. (2011). In the name of democracy: Disobedience and value-oriented citizenship. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 21(3), 255–267.
- Payne, J. W., Bettman, J. R., Coupey, E., & Johnson, E. (1992). A constructive process view of decision making: Multiple strategies in judgment and choice. *Acta Psychologica*, 80(1-3), 107–141.
- Pedersen, M. J., Stritch, J. M., & Taggart, G. (2017). Citizen perceptions of procedural fairness and the moderating roles of ‘belief in a just world’ and ‘public service motivation’ in public hiring. *Public Administration*, 95(4), 874–894.
- Poppo, L., Zhou, K. Z., & Li, J. J. (2016). When can you trust “trust”? Calculative trust, relational trust, and supplier performance. *Strategic Management Journal*, 37(4), 724–741.
- Pruitt, D. G. (2012). A history of social conflict and negotiation research. In A. W. Kruglanski, & W. Stroebe, (Eds.), *Handbook of the history of social psychology* (pp. 431–452). New York: Psychology Press.
- Rawls, J. (1971/1997). *Az igazságosság elmélete*. Budapest: Osiris.
- Riek, B. M., & Mania, E. W. (2012). The antecedents and consequences of interpersonal forgiveness: A meta-analytic review. *Personal Relationships*, 19(2), 304–325.
- Ritter, C., Benson, D., & Snyder, C. (1990). Belief in a just world and depression. *Sociological Perspectives*, 33(2), 235–252.
- Roberts, M. L., Hite, P. A. (1994). Progressive taxation, fairness, and compliance. *Law & Policy*, 16 (1), 27–48.

- Robinson S. L. (1996). Trust and breach of the psychological contract. *Administrative Science Quarterly*, 41(4) 574–599.
- Rohrbaugh, J., McClelland, G., & Quinn, R. (1980). Measuring the relative importance of utilitarian and egalitarian values: A study of individual differences about fair distribution. *Journal of Applied Psychology*, 65(1), 34–49.
- Rothstein, H. R., Sutton, A. J., & Borenstein, M. (2005). Publication bias in meta-analysis. *Publication bias in meta-analysis: Prevention, assessment and adjustments*, 1–7.
- Rusbult, C. E., & Agnew, C. R. (2010). Prosocial motivation and behavior in close relationships. In M. Mikulincer & P. R. Shaver (Eds.), *Prosocial motives, emotions, and behavior: The better angels of our nature* (pp. 327–345). Washington, DC: American Psychological Association.
- Rusbult, C. E., & Martz, J. M. (1995). Remaining in an abusive relationship: An investment model analysis of nonvoluntary dependence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(6), 558–571.
- Rutte, C. G., & Messick, D. M. (1995). An Integrated Model of Perceived Unfairness in Organizations. *Social Justice Research*, 8(3), 239–261.
- Rye, M. S., Loiacono, D. M., Folck, C. D., Olszewski, B. T., Heim, T. A., & Madia, B. P. (2001). Evaluation of the psychometric properties of two forgiveness scales. *Current Psychology*, 20(3), 260–277.
- Saab, R., Tausch, N., Spears, R., & Cheung, W. Y. (2015). Acting in solidarity: Testing an extended dual pathway model of collective action by bystander group members. *British Journal of Social Psychology*, 54(3), 539–560.
- Sabbagh, K., & Schmitt, M. (Eds.). (2016). *Handbook of social justice theory and research*. New York, NY: Springer.
- Saleem, F., & Gopinath, C. (2015). Injustice, counterproductive work behavior and mediating role of work stress. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 9(3), 683–699.
- Scher, S. J., & Darley, J. M. (1997). How effective are the things people say to apologize? Effects of the realization of the apology speech act. *Journal of Psycholinguistic Research*, 26(1), 127–140.
- Schlenker, B. R., & Darby, B. W. (1981). The use of apologies in social predicaments. *Social Psychology Quarterly*, 44(3), 271–278.
- Schlösser, T., Berger, S., & Fetchenhauer, D. (2018). Justice Sensitivity and Cooperation Dynamics in Repeated Public Good Games. *Social Justice Research*, 31(1), 1–22.
- Schmitt, M., & Dörfel, M. (1999). Procedural injustice at work, justice sensitivity, job satisfaction and psychosomatic well-being. *European Journal of Social Psychology*, 29(4), 443–453.
- Schmitt, M., Baumert, A., Gollwitzer, M., & Maes, J. (2010). The Justice Sensitivity Inventory: Factorial validity, location in the personality facet space, demographic pattern, and normative data. *Social Justice Research*, 23(2-3), 211–238.

- Schmitt, M., Gollwitzer, M., Förster, N., & Montada, L. (2004). Effects of objective and subjective account components on forgiving. *The Journal of Social Psychology, 144*(5), 465–486.
- Schmitt, M., Gollwitzer, M., Maes, J., & Arbach, D. (2005). Justice sensitivity. *European Journal of Psychological Assessment, 21*(3), 202–211.
- Seider, B. H., Shiota, M. N., Whalen, P., & Levenson, R. W. (2010). Greater sadness reactivity in late life. *Social Cognitive and Affective Neuroscience, 6*(2), 186–194.
- Semmer, N. K., Jacobshagen, N., Meier, L. L., Elfering, A., Beehr, T. A., Kälin, W., & Tschan, F. (2015). Illegitimate tasks as a source of work stress. *Work & Stress, 29*(1), 32–56.
- Seybold, K. S., Hill, P. C., Neumann, J. K., & Chi, D. S. (2001). Physiological and psychological correlates of forgiveness. *Journal of Psychology and Christianity, 20*(3), 250–259.
- Sheldon, P., & Honeycutt, J. (2011). Impact of Gender and Religiosity on Forgiving Communication. *Journal of Communication & Religion, 34*(1), 59–75.
- Shepherd, L., Spears, R., & Manstead, A. S. (2013). ‘This will bring shame on our nation’: The role of anticipated group-based emotions on collective action. *Journal of Experimental Social Psychology, 49*(1), 42–57.
- Sheppard, B. H., & Lewicki, R. J. (1987). Toward general principles of managerial fairness. *Social Justice Research, 1*(2), 161–176.
- Sherman, D. K., & Cohen, G. L. (2006). The psychology of self-defense: Self-affirmation theory. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 38, pp. 183–242). San Diego, CA: Academic Press.
- Shteynberg, G., Gelfand, M., Imai, L., Mayer, D. M., & Bell, C. (2017). Prosocial thinkers and the social transmission of justice. *European Journal of Social Psychology, 47*(4), 429–442.
- Sims, R. L., & Sun, P. (2012). Witnessing workplace bullying and the Chinese manufacturing employee. *Journal of Managerial Psychology, 27*(1), 9 – 26.
- Skarlicki, D. P., Folger, R., & Tesluk, P. (1999). Personality as a moderator in the relationship between fairness and retaliation. *Academy of Management Journal, 42*(1), 100–108.
- Skitka, L. J., & Tetlock, P. E. (1992). Allocating scarce resources: A contingency model of distributive justice. *Journal of Experimental Social Psychology, 28*(6), 491–522.
- Smith, H. J., & Tyler, T. R. (1996). Justice and power: Can justice motivations and superordinate categorizations encourage the advantaged to support policies which redistribute economic resources and encourage the disadvantaged to willingly obey the law? *European Journal of Social Psychology, 26*(2), 171–200.
- Smith, P. B., & Bond, M. H. (1998). *Social psychology across cultures*. Hemel Hempstead, UK: Prentice-Hall.
- Spring, A., Tolnay, S. E., & Crowder, K. (2016). Moving for opportunities? Changing patterns of migration in North America. In M. J. White, (Ed.), *International handbook of migration and population distribution* (pp. 421–448). Nueva York: Springer.
- Stake, J. E. (1983). Factors in reward distribution: Allocation motive, gender, and protestant ethic endorsement. *Journal of Personality and Social Psychology, 44*(2), 410–418.

- Stavrova, O., Schlösser, T., & Baumert, A. (2014). Life satisfaction and job-seeking behavior of the unemployed: The effect of individual differences in justice sensitivity. *Applied Psychology, 63*(4), 643–670.
- Strelan, P. (2018). Justice and forgiveness in interpersonal relationships. *Current Directions in Psychological Science, 27*(1), 20–24.
- Strelan, P., & Zdaniuk, A. (2015). Threatened state self-esteem reduces forgiveness. *Self and Identity, 14*(1), 16–32.
- Strelan, P., Crabb, S., Chan, D., & Jones, L. (2017). Lay perspectives on the costs and risks of forgiving. *Personal Relationships, 24*(2), 392–407.
- Strelan, P., McKee, I., & Feather, N. T. (2016). When and how forgiveness benefits victims: Post-transgression offender effort and the mediating role of deservingness judgements. *European Journal of Social Psychology, 46*(3), 308–322.
- Strelan, P., McKee, I., Calic, D., Cook, L., & Shaw, L. (2013). For whom do we forgive? A functional analysis of forgiveness. *Personal Relationships, 20*(1), 124–139.
- Strube, M. J., & Barbour, L. S. (1983). The decision to leave an abusive relationship: Economic dependence and psychological commitment. *Journal of Marriage and the Family, 45*(4), 785–793.
- Struthers, C. W., Eaton, J., Santelli, A. G., Uchiyama, M., & Shirvani, N. (2008). The effects of attributions of intent and apology on forgiveness: When saying sorry may not help the story. *Journal of Experimental Social Psychology, 44*(4), 983–992.
- Subašić, E., Schmitt, M. T., & Reynolds, K. J. (2011). Are we all in this together? Co-victimization, inclusive social identity and collective action in solidarity with the disadvantaged. *British Journal of Social Psychology, 50*(4), 707–725.
- Sze, J. A., Gyurak, A., Goodkind, M. S., & Levenson, R. W. (2012). Greater emotional empathy and prosocial behavior in late life. *Emotion, 12*(5), 1129–1140.
- Tajfel, H. (1978). Social categorization, social identity and social comparison. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations* (pp. 61–76). London: Academic Press.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge University Press.
- Tay, A. K., Rees, S., Steel, Z., Tam, N., Soares, Z., Soares, C., & Silove, D. M. (2016). Six-year trajectories of post-traumatic stress and severe psychological distress symptoms and associations with timing of trauma exposure, ongoing adversity and sense of injustice: a latent transition analysis of a community cohort in conflict-affected Timor-Leste. *BMJ open, 6*(2), e010205.
- Taylor, S. E., & Brown, J. D. (1994). Positive illusions and well-being revisited: separating fact from fiction. *Psychological Bulletin, 116*(1) 21–27.
- Tenbrunsel, A. E., Wade-Benzoni, K. A., Moag, J., & Bazerman, M. H. (1999). The negotiation matching process: Relationships and partner selection. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 80*(3), 252–283.
- Thibaut, J. W., & Kelley, H. H. (1959). *The social psychology of groups*. New York: Wiley.
- Thibaut, J., & Walker, L. (1975). *Procedural Justice: A psychological Analysis*. Hillsdale, NJ.: Erlbaum.

- Thomas, E. F., & Louis, W. R. (2013). Doing democracy: The social psychological mobilization and consequences of collective action. *Social Issues and Policy Review*, 7(1), 173–200.
- Thompson, L., & Loewenstein, G. (1992). Egocentric Interpretations of Fairness and Interpersonal Conflict. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 51(2), 176–197.
- Törnblom, K. Y. (1982). Reversal in preference responses to two types of injustice situations: A methodological contribution to equity theory. *Human Relations*, 35(11), 991–1014.
- Törnblom, K., & Ahlin, E. (1998). Mode of accomplishing positive and negative outcomes: Its effect on fairness evaluations. *Social Justice Research*, 11(4), 423–442.
- Törnblom, K.Y., & Jonsson, D. R. (1985). Subrules of the equality and contribution principles: Their perceived fairness in distribution and retribution. *Social Psychology Quarterly*, 48(3), 249–261.
- Triandis, H. C. (1989). The self and social behavior in differing cultural contexts. *Psychological Review*, 96(3), 506–520.
- Triandis, H. C., & Gelfand, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 118–128.
- Tripp, M., Bies, R. J., & Aquino, K. (2002). Poetic justice or petty jealousy? The aesthetics of revenge. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89(1), 966–984.
- Tripp, T. M., & Bies, R. J. (2015). “Doing justice”: The role of motives for revenge in the workplace. In R. Cropanzano & M. Ambrose (Eds.), *The Oxford handbook of justice in the workplace* (pp. 461–475). Oxford University Press.
- Trost, Z., Agtarap, S., Scott, W., Driver, S., Guck, A., Roden-Foreman, K., ... & Warren, A. M. (2015). Perceived injustice after traumatic injury: Associations with pain, psychological distress, and quality of life outcomes 12 months after injury. *Rehabilitation Psychology*, 60(3), 213–221.
- Tsarenko, Y., & Tojib, D. (2012). The role of personality characteristics and service failure severity in consumer forgiveness and service outcomes. *Journal of Marketing Management*, 28(9-10), 1217–1239.
- Turillo, C. J., Folger, R., Lavelle, J. J., Umphress, E. E., & Gee, J. O. (2002). Is virtue its own reward? Self-sacrificial decisions for the sake of fairness. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89(1), 839–865.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(4481), 453–458.
- Tyler, T. R. (1989). The psychology of procedural justice: A test of the group-value model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(5), 830–838.
- Tyler, T. R. (1994). Psychological models of the justice motive: Antecedents of distributive and procedural justice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(5), 850–863.
- Tyler, T. R. (2012). A history of justice and morality research. In A.W.P. Kruglanski és W. Stroebe, (Eds.), *Handbook of the history of social psychology* (pp. 453–474). New York: Psychology Press.

- Tyler, T. R., & Blader, S. L. (2003). The group engagement model: Procedural justice, social identity, and cooperative behavior. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4), 349–361.
- Urbanska, K., McKeown, S., & Taylor, L. K. (2019). From injustice to action: The role of empathy and perceived fairness to address inequality via victim compensation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 82, 129–140.
- Van den Bos, K., & Lind, E. A. (2002). Uncertainty management by means of fairness judgments. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 34 (pp. 1–60). San Diego, CA: Academic Press.
- Van der Toorn, J., Nail, P. R., Liviatan, I., & Jost, J. T. (2014). My country, right or wrong: Does activating system justification motivation eliminate the liberal-conservative gap in patriotism?. *Journal of Experimental Social Psychology*, 54, 50–60.
- Van Doorn, J., Zeelenberg, M., & Breugelmans, S. M. (2019). Emotional experience and prosocial behavior in observers of unjust situations. *Applied Psychology in Criminal Justice*, 15(1), 41–59.
- Van Lange, P. A., & Semin-Goossens, A. (1998). The boundaries of reciprocal cooperation. *European Journal of Social Psychology*, 28(5), 847–854.
- Van Lange, P. A., De Bruin, E., Otten, W., & Joireman, J. A. (1997). Development of prosocial, individualistic, and competitive orientations: theory and preliminary evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(4), 733–746.
- Van Prooijen, J. W., De Cremer, D., Van Beest, I., Ståhl, T., Van Dijke, M., & Van Lange, P. A. (2008). The egocentric nature of procedural justice: Social value orientation as moderator of reactions to decision-making procedures. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(5), 1303–1315.
- Van Prooijen, J. W., Ståhl, T., Eek, D., & Van Lange, P. A. (2012). Injustice for all or just for me? Social value orientation predicts responses to own versus other's procedures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(10), 1247–1258.
- Van Zomeren, M., & Iyer, A. (2009). Introduction to the social and psychological dynamics of collective action. *Journal of Social Issues*, 65(4), 645–660.
- Van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*, 134(4), 504–535.
- Van Zomeren, M., Spears, R., Fischer, A. H., & Leach, C. W. (2004). Put your money where your mouth is! Explaining collective action tendencies through group-based anger and group efficacy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(5), 649–664.
- Vartia, M. A. (2001). Consequences of workplace bullying with respect to the well-being of its targets and the observers of bullying. *Scandinavian Journal of Work Environment Health*, 27(1), 63–69.
- Vidmar, N., & Miller, D. T. (1980). Social psychological processes underlying attitudes toward legal punishment. *Law and Society Review*, 14(3), 565–602.

- Vohs, K. D. (2015). Money priming can change people's thoughts, feelings, motivations, and behaviors: An update on 10 years of experiments. *Journal of Experimental Psychology: General*, *144*(4), 86–93.
- Vohs, K. D., Mead, N. L., & Goode, M. R. (2006). The psychological consequences of money. *Science*, *314*(5802), 1154–1156.
- Wade, N.G., & Worthington, E. L. Jr. (2002). *Unforgiveness and forgiveness in volunteers for a psychoeducational intervention*, working paper. Richmond, VA: Department of Psychology, Virginia Commonwealth University.
- Walker, D. F., & Gorsuch, R. L. (2002). Forgiveness within the Big Five personality model. *Personality and Individual Differences*, *32*(7), 1127–1137.
- Walker, L. E. (1984). *The Battered Woman Syndrome*. New York: Springer.
- Walster, E., Walster, G. W., & Berscheid, E. (1978). *Equity: Theory and Research*. Boston: Allyn and Bacon.
- Wang, W., Qiu, L., Kim, D., & Benbasat, I. (2016). Effects of rational and social appeals of online recommendation agents on cognition-and affect-based trust. *Decision Support Systems*, *86*(C), 48–60.
- Wenzel, K., Schindler, S., & Reinhard, M. A. (2017). General belief in a just world is positively associated with dishonest behavior. *Frontiers in Psychology*, *8*, 1770.
- Wenzel, M. (2000). Justice and identity: The significance of inclusion for perceptions of entitlement and the justice motive. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *26*(2), 157–176.
- Wenzel, M. (2004). A social categorisation approach to distributive justice. *European Review of Social Psychology*, *15*(1), 219–257.
- Wenzel, M., Okimoto, T. G., Feather, N. T., & Platow, M. J. (2008). Retributive and restorative justice. *Law and Human Behavior*, *32*(5), 375–389.
- Witvliet, C. V. O., Worthington, E. L. Jr., & Wade, N. G. (2002). Victims' heart rate and facial EMG responses to receiving an apology and restitution. *Psychophysiology*, *39*, S88.
- Witvliet, C. V. O., Ludwig, T. E., & Vander Laan, K. L. (2001). Granting forgiveness or harboring grudges: implications for emotion, physiology, and health. *Psychological Science*, *12*(2), 117–123.
- Wojciszke, B. (1997). Parallels between competence-versus morality-related traits and individualistic versus collectivistic values. *European Journal of Social Psychology*, *27*(3), 245–256.
- Worthington, E. L. (2001). *Five steps to forgiveness: The art and science of forgiving*. New York, NY: Crown.
- Xu, A. J., Loi, R., & Ngo, H. Y. (2016). Ethical leadership behavior and employee justice perceptions: The mediating role of trust in organization. *Journal of Business Ethics*, *134*(3), 493–504.
- Yilmaz, O., Harma, M., Bahçekapili, H. G., & Cesur, S. (2016). Validation of the moral foundations questionnaire in Turkey and its relation to cultural schemas of individualism and collectivism. *Personality and Individual Differences*, *99*, 149–154.

- Zelditch Jr, M., & Ford, J. B. (1994). Uncertainty, potential power, and nondecisions. *Social Psychology Quarterly*, 57(1), 64–73.
- Zhdanova, L., & Lucas, T. (2016). Justice beliefs, personal well-being and harsh social attitudes: Initial demonstration of a polynomial regression and response surface methodology. *Current Psychology*, 35(4), 615–624.
- Zhou, X., Vohs, K. D., & Baumeister, R. F. (2009). The symbolic power of money. Reminders of money alter social distress and physical pain. *Psychological Science*, 20(6), 700–706.

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. *táblázat.* Az észszerű és nem észszerű választások száma a bizalom három fokozatában (zárójelben feltüntetjük, hogy az adott bizalmi kategóriába tartozó személyeknek a hány %-a jutott észszerű, illetve nem észszerű döntésre) 59
2. *táblázat.* A játék során gyűjtött tapasztalatok három alaptípusa 66
3. *táblázat.* A viszonzatlan békülés és az egyezség összefüggése 67
4. *táblázat.* Az egyensúlyhelyreállítás és a sérelmi motiváció szerepe a megegyezéssel való késlekedésben. 67
5. *táblázat.* Az igazságtalanságra adott válaszokat mérő kérdések, és azok érzelmi, cselekvéses és gondolati kategóriákba sorolása faktoranalízissel 71
6. *táblázat.* Klaszterek és jellemzőik. Karakteresnek akkor tekintünk valamilyen tekintetben egy csoportot, ha a jellemző sztenderdizált középértéke egymintás t-próba alapján eltért 0-tól 72
7. *táblázat.* A nyugalom és a cselekvés komponenseinek összefüggése az igazságtalanságra adott reakciókban: Vannak, akiket a cselekvés nyugtat meg, és vannak, akiket a nem-cselekvés 73
8. *táblázat.* Az előnyös vagy nem előnyös, és igazságtalan vagy igazságos tapasztalatokra való reagálást felmérő kérdések sora a vizsgálatunkban 75
9. *táblázat.* Az előnyös vagy nem előnyös, és igazságtalan vagy igazságos tapasztalatokra való reagálást felmérő kérdések sora a vizsgálatunkban 77
10. *táblázat.* A „bosszú-játék”-ban mutatott játéktípus és a társas értékorientáció összefüggése: A táblázatban lévő számok azt mutatják meg, hányan estek vizsgálati személyeink közül az adott kategóriába 100
11. *táblázat.* A vallásosság összefüggése az igazságtalanságra adott válaszok érzelmi, viselkedéses és gondolati komponenseivel 101
12. *táblázat.* Az áldozati és kedvezményezett érzékenység, valamint a proszocialitás összefüggései a bíráló és a vetélytárs felé irányuló destruktív és konstruktív válaszokkal 104
13. *táblázat.* A vonásszintű megbocsátási hajlandóság összefüggése az igazságtalanságra adott érzelmi, viselkedéses és a gondolkodásban jelen lévő reakciókkal (N = 267) 106
14. *táblázat.* A változók összefüggései. A táblázat rho értékeket mutat. A feltétel, észlelt belátás, megbocsátás és bizalom összefüggéseit kiemeltük (a belső keretben) 120

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. <i>ábra.</i> A kis hatalom (gyenge vétójog), valamint a nagy hatalom (erős vétójog) esetére beállított elfogadási küszöbök a gyengébb hatalom preferálásának függvényében	56
2. <i>ábra.</i> Benyomás arról, hogy a kiszállítási idő mennyivel lehetett fontosabb a partnernek, mint a kifizetési határidő.	61
3. <i>ábra.</i> A játéktörténet (játékstílus) és az átélt negatív érzések összefüggése	68
4. <i>ábra.</i> A normasértés észlelete a három játékstílus-kategóriába eső személyeknél	69
5. <i>ábra.</i> A klaszterek jellemzői érzelmi, cselekvéses és gondolati tekintetben	72
6. <i>ábra.</i> Az igazságtalanságnak a bíráló felé irányuló romboló viselkedéssel való kapcsolata	77
7. <i>ábra.</i> Az igazságtalanságnak a vetélytárs felé irányuló romboló viselkedéssel való kapcsolata	78
8. <i>ábra.</i> Az igazságtalanságnak a bíráló felé irányuló építő viselkedéssel való kapcsolata	79
9. <i>ábra.</i> Az együttműködésről alkotott benyomások az együttműködés eredményességének, folyamatának és a megítélő személy társas értékorientációjának a függvényében	98
10. <i>ábra.</i> A megbocsátás érzelmi-viselkedéses-gondolati komponens-mintázatai alapján való klasztertagság és a vonásszintű megbocsátás összefüggése	107
11. <i>ábra.</i> Az észlelt belátás a bocsánatkérés tartalmának függvényében	118
12. <i>ábra.</i> A megbocsátás-válaszok eloszlása	119
13. <i>ábra.</i> A bizalomjátékban átadott zsetonok számának eloszlása	119
14. <i>ábra.</i> A bocsánatkérés és a megbocsátás összefüggése az észlelt belátás mediálásával	121
15. <i>ábra.</i> Az észlelt belátás és a bizalom összefüggése a megbocsátáson keresztül való esetleges indirekt hatásra tekintettel	122

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

Melléklet a 4.2.1. szakaszhoz, melynek címe: A hatalomféltés és hatalomvágyás különös ellentmondása és a kapcsolati rombolás ellen való „beépített” biztosítás

A vizsgálati instrukció

(A mellékletben a vizsgálat eredeti instrukcióját adjuk közre, ahol nemcsak az erős és a gyenge erejű vétőjog szerepelt, de a közepes erejű is, amikor az elutasítás esetén az összegek harmadát kapják csak meg a felek)

Két kísérleti forduló áll önök előtt. Mindkettőre érvényes, hogy Ön, és egy másik személy (a két fordulóban két különböző személyről van szó, hogy kiről, nem fog kiderülni) összesen 3000 Forinton osztozkodhatnak. A következőkben először elmagyarázzuk az osztozás feltételeit, utána pedig meg fogja hozni a döntéseit. Mindenki egyforma szabályok szerint játszik, az összes játékosnak ugyanezt az instrukciót adtuk.

A λ -szabály

Az osztozkodás két résztvevője X és Y, akik 3000 Forinton osztozkodhatnak.

X, aki az osztó, eldönti, hogy mekkora y összeget szán a 3000 Forintból Y-nak.

$$0 \leq y \leq 3000$$

Ez azt jelenti, hogy X azt javasolja, hogy a 3000 Forintból Y kapjon meg y összeget, az övé pedig legyen 3000-y.

Y játékos ezt az ajánlatot vagy elfogadja, vagy elutasítja. Ha elfogadja, minden úgy történik, ahogya X javasolta.

Ha elutasítja, akkor módosítja az X által javasolt összegeket.

Az elutasítás lehetőségének van azonban egy feltétele. Nevezetesen az, hogy Y előzetesen megvásárolta magának az elutasítás jogát. (Ehhez kap tőlünk egy keretösszeget, abból amit nem költ el erre a célra, megtarthatja magának.)

Nevezük ezt az elutasítási jogot λ -nak! λ háromféle értéket vehet fel, lehet 0, 1/3 vagy 2/3.

Elutasítás esetén λ szorzótényezőként működik, így X játékos

$\lambda \cdot (3000-y)$, Y játékos pedig $\lambda \cdot y$ összeget kap.

Vagyis minél kisebb a λ értéke, elutasítás esetén annál inkább változnak az X által eredetileg javasolt pénzösszegek. Ha például $\lambda=0$, elutasítás esetén a 3000 Forintból sem X, sem Y sem kap semmit.

Ha Y nem vásárolt magának elutasítási jogot, akkor az osztozkodás teljes mértékben X döntése szerint történik, Y y összeget kap, X pedig 3000-y összeget. Emlékezzünk, akkor is ez a helyzet, ha Y megszerezte az elutasítás jogát, de elfogadja az X ajánlatát.

Mitől függ a λ értéke?

Az, hogy a három lehetséges elutasítási jog (λ érték) melyikét lehet megvásárolni egy adott Y-nak, a kísérletvezető véletlenszerű döntésén fog múlni.

Ezt Y előzetesen nem tudja, így mindhárom λ érték (0, 1/3, 2/3) esetében külön-külön kell nyilatkoznia, hogy mennyit ér meg az számára, hogy elutasítási joggal játssza a játékot, ne pedig anélkül.

A random ármechanizmus

Tételezzük fel, hogy Y játékos döntése arról szól, hogy maximálisan mekkora árat hajlandó a $\lambda = 2/3$ elutasítási jogért adni. Ezt a döntést Y úgy teszi meg, hogy egyszerűen megad egy felső határt (l) arra vonatkozóan, hogy maximum mennyit hajlandó áldozni azért, hogy legyen egy ilyen visszautasítási lehetősége. Ehhez kap tőlünk egy 1500 Forintnyi pénzkeretet, mellyel szíve szerint élhet. Amit nem költ el a visszautasítási jog megvásárlására, az az övé marad l értéke a következő határok között mozoghat:

$$0 \leq l \leq 1500$$

Hogy ténylegesen mennyibe is kerül a visszautasítási jog, azt a kísérletvezető véletlenszerű döntése fogja megadni: Ki fogunk sorsolni egy árat az 1 és 1500 közötti számokból. Ez az érték lesz a visszautasítási jog ára, vagyis p .

$$0 < p \leq 1500$$

Ha a visszautasítási jog ára (p), nagyobb lesz, mint a választott l érték, akkor példánkban ez azt jelenti hogy az Y játékos nem vásárolja meg a $\lambda = 2/3$ visszautasítási jogot, vagyis az osztozkodás mindenképpen úgy történik, ahogyan azt X javasolja. Amennyiben viszont p nem bizonyul nagyobbak az l értéknél, példánkban Y megvette a $\lambda = 2/3$ visszautasítási jogot, mellyel élhet, ha számára X ajánlata elfogadhatatlan. A visszautasítási jogért kifizetett p összeget le kell vonni abból a keretösszegeből (1500 Ft), amit Y visszautasítási jog vásárlására kapott, a $1500-p$ összeg viszont Y-é marad.

Figyelem, az l érték egy lehetséges felső határ, amit Y hajlandó fizetni a visszautasítási jogért, de a ténylegesen kifizetett összeget a random mód meghatározott ár (p) adja, ami akár lényegesen kisebb is lehet az l -nél.

Az Y játékosoknak egyenként kell megjelölni, hogy a három különböző értékű elutasítási jogért ($\lambda=0$, $\lambda=1/3$, $\lambda=2/3$) mennyit hajlandók áldozni, ha úgy alakul, hogy nekik az egyiket, a másikat vagy a harmadikat van lehetőségük megvásárolni, ezzel biztosítani, hogy ha X ajánlata nem elfogadható, akkor ne történjen az osztozkodás az X döntése szerint.

Figyelem, bár három lehetséges alternatíváról kell nyilatkozni, a három eshetőségből csak egyetlen fog realizálódni. Vagyis az Y játékosnak nem kell „beosztani” az 1500 Forintnyi keretét a lehetőségek között, hisz úgyis csak az egyik fog bekövetkezni.

Továbbá, a három elutasítási jog (λ -érték) esetére ugyancsak különböztetve azt is meg kell jelölnie, hogy mi az az alsó y érték ($\underline{y}$), amit még elfogadnak X-től, aminél ha az kisebb értéket ajánl fel, az ajánlatot elutasítják. Ez az ajánlatelfogadás küszöbe.

Foglaljuk össze, hogy kísérletünk hogyan néz ki!

1. Először mindenki nagyon figyelmesen elolvassa az instrukciókat. Ha valakinek ezek után még valamivel kapcsolatban kérdése támad, kérjük, azt kézfelnyújtással jelezze. Személyesen fogjuk megválaszolni. Kérjük, tartózkodjanak a hangos kommentároktól.
2. Ezután ki kell tölteni egy lapot, melynek az a célja, hogy ellenőrizze, vajon mindenki megértett-e mindent.
3. Az Y játékos mindhárom λ -értékre megadja a maximális árat (l), amelyet hajlandó fizetni azért, hogy legyen elutasítási joga
  - (i) $\lambda = 0$ $l =$
  - (ii) $\lambda = 1/3$ $l =$

(iii) $\lambda = 2/3$ $l =$

Ezzel egyidőben Y megadja azt az alsó határt (y), amennyinek az y értéknek a különböző feltételek mellett minimálisan kell lenni ahhoz, hogy az ajánlatot elfogadja.

(i) $\lambda = 0$ $y =$

(ii) $\lambda = 1/3$ $y =$

(iii) $\lambda = 2/3$ $y =$

Ugyanezen idő alatt X arról fog dönteni, hogy az összes elképzelhető alternatíva esetén (ha Y vásárolt visszautasítási jogot (i) vagy (ii) vagy (iii) feltétel mellett, illetve ha nem vásárolt visszautasítási jogot- ez összesen 4 lehetséges helyzet- milyen y ajánlatokat tesz Y-nak

Y vásárolt visszautasítási jogot:

(i) $\lambda = 0$ $y =$

(ii) $\lambda = 1/3$ $y =$

(iii) $\lambda = 2/3$ $y =$

Y nem vásárolt visszautasítási jogot:

$y =$

Ezzel a kísérlet azon szakasza, melyben a játékosok döntenek, lezárul. Ezt követően azok a döntések fognak lezajlani, melyeket a kísérletvezető tesz véletlenszerűen.

4. Utána először is el kell dönteni, hogy az egyes X-Y párokban az (i), az (ii) vagy az (iii) visszautasítási jogot lehet-e Y-nak megszerezni.

Hogy melyik X játékos melyik Y játékosal van összepárosítva, azt egy előre felállított rendszer határozza meg, ezt csak a kísérletvezető ismeri. Itt most azt döntjük el, hogy a párok Y tagjának melyik visszautasítási jogot áll módjában megvásárolni. Ehhez dobókockával dobunk egyet A dobott szám, valamint az Y játékosok számkódjának utolsó értéke, ami 7-es, 8-as vagy 9-es, a táblázatban bemutatott módon együttesen meghatározza, hogy y melyik értéket tudja megszerezni.

A dobott szám	X és Y játékosok számkódjának utolsó jegye		
	7	8	9
1 vagy 2	(i)	(ii)	(iii)
3 vagy 4	(ii)	(iii)	(i)
5 vagy 6	(iii)	(i)	(ii)

A lényeg, hogy mindig lesznek olyan párok is, ahol a $\lambda = 0$ értékű elutasítási jogot lehet megszerezni, olyanok is, ahol a $\lambda = 1/3$ értékűt, s olyanok is, ahol a $\lambda = 2/3$ értékűt

Ezután már csak egyetlen dolog marad: meghatározni, hogy vajon mennyi is az elutasítási jog ára (p), $0 < p \leq 1500$. Miután ezt kisorsoltuk, mindenki számára tudottá tesszük, hangosan bemondjuk.

Hogy Y élhet-e a számára kisorsolt értékű elutasítási joggal az azon múlik, hogy ő maga arra az adott λ értékre (a 3.a pontban) mekkora felső határt szabott meg a vásárlás árának (l), s hogy a kisorsolt ár (p) nem haladja-e meg azt.

Ezzel a lépéssel tulajdonképpen mindenki esetében eldőlt, hogy mennyi lett a körben a keresete, hisz a számára érvényes feltétel esetében történő viselkedés felől már korábban meghozta a saját döntését. (A 3. pontban.)

Mindamellet az Y játékosokkal közöljük, hogy mekkora ajánlatot kaptak, az X játékosokkal pedig azt, hogy Y -nak volt-e elutasítási joga, s ha volt, azt elfogadta-e vagy elutasította, s ha elutasította, milyen λ értékkel kell a jövedelmet megszorozni. Ezen információk birtokában mindenki számára egyszerűen kiszámítható lesz a saját keresete.

Foglaljuk össze, hogy mennyit keresnek a játékosok!

A megszerzett elutasítási jog (λ) értéke:	Elfogadta-e Y az ajánlatot?	X keresete	Y keresete
Y-nak nincs elutasítási joga		$3000-y$ (y az ajánlati összeg)	$y+1500$ (emlékezzünk, ez az 1500 forint abból ered, hogy az Y játékosnak ennyi volt a kerete elutasítási jog vásárlására, p pedig a jog ára)
$\lambda=0$	igen	$3000-y$	$y+1500 - p$
$\lambda=0$	nem	$0 \cdot (3000-y) = 0$	$0 \cdot y + 1500 - p = 1500 - p$
$\lambda=1/3$	igen	$3000-y$	$y+1500 - p$
$\lambda=1/3$	nem	$1/3 \cdot (3000-y) = 1000 - 1/3 \cdot y$	$1/3 \cdot y + 1500 - p$
$\lambda=2/3$	igen	$3000-y$	$y+1500 - p$
$\lambda=2/3$	nem	$2/3 \cdot (3000-y) = 2000 - 2/3 \cdot y$	$2/3 \cdot y + 1500 - p$

A $\lambda=1/3$ feltételhez kapcsolódó adatokat ebben a dolgozatban nem hasznosítottuk.

2. sz. melléklet

Melléklet a 4.2.2.szakaszhoz, melynek címe: Egyenlőségheurisztikus osztás mentésre érdemes társas viszonyok közepette (kapcsolatmentés a hatékonyság rovására): Az összetett elosztási feladat

Az összetett elosztási feladat:

Kérjük, olvassa el a következő esetet, majd utána válasszon a lehetőségek közül az instrukciónak megfelelően!

Képzelve el, hogy a cégvezetésük a MOL-lal való jó együttműködés jutalmául a MOL-tól utalványokat kapott, melyeket a dolgozók közt lehetne szétosztani. Kétféle utalvány van, nevezzük az egyiket „tankolós”-nak, a másikat „vásárlós”-nak. A tankolós utalvánnyal kinek-kinek annyit lehet tankolni egy MOL kútnál, amennyit a múlt héten tankolt. (Ezt tudják, hogy mennyi, mert egy felmérés miatt jegyezni kellett, és lejelenteni). A vásárlós utalvánnyal 3000 Ft-ért lehet vásárolni egy MOL üzletben. A csoportjuk (mondjuk legyenek öten) 10 tankolós és 10 vásárlós utalványt kapott. Hogyan osztanák szét?

Felsorolunk 9 lehetőséget. Az a feladata, hogy ebből azt kiválassza, mely ön szerint a legmegfelelőbb, ha az igazságosság és hatékonyság szempontjait vesszük figyelembe.

A választását (egyetlent a 9 közül) jelölje meg!

1. Aki keveset tankolt, kapjon többet a tankolós kártyából, aki sokat tankolt, kapjon kevesebbet. Ha valaki nagyon sokat tankolt, vásárlós kártyát egyáltalán ne kapjon, ha valaki nagyon keveset tankolt, több vásárlós kártyát kapjon.
2. Aki sokat tankolt, kapjon kevesebb tankolós utalványt, mint aki keveset tankolt, hogy nagyjából hasonló mértékben részesüljenek a benzinajándékból. A vásárlós kártyából mindenkinek ugyanannyi darabot adnék.
3. Adjuk a tankolós jegyeket azoknak, akik keveset tankoltak. A vásárlós jegyek legyenek azoké, akik sokat tankoltak.
4. A tankolós jegyekből adjunk mindenkinek ugyanannyi darabot. A vásárlós jegyeket osszuk úgy szét, hogy aki kevesebbet tankolt, az kapjon többet, aki sokat tankolt, kapjon kevesebbet.
5. Mindkét jegyet osszuk szét darabszámra egyenlően, kapjon mindenki kettőt-kettőt.
6. A tankolós jegyeket osszuk szét egyenlően. A vásárlós jegyekből adjunk többet annak, akinek nagyobb volt a múlt héten benzinből a fogyasztása.
7. A tankolós jegyek legyenek azokéi, akik átlagon fölüli sokat tankoltak. Ők viszont egyáltalán ne kapjanak vásárlós jegyet, azok illessék az átlagon alul tankolókat!
8. A tankolós jegyekből kapjanak többet a többet tankolók. A vásárlós jegyeket osszuk szét egyenlően.
9. A tankolós jegyekből kapjanak többet a többet tankolók. Akiknek a múlt heti benzinfogyasztása nagyobb volt, a vásárlós jegyből is kapjon többet

A felettes iránti bizalmat a következő állítással mértük: A vezetőm fontos célja az igazságosság.

3. sz. melléklet

Melléklet a 4.2.3. szakaszhoz, melynek címe: Alkalmazkodásalapú integráció integratív alkuban. Instrukció, utókérdőív, elemzések

Instrukció- Vásárló (hentesbolt tulajdonos)

Képzeld el, hogy egy hentesbolt tulajdonosa. A hentesbolt eddigi beszállítója a jövőben már nem fogja tudni ellátni az árubeszállítást, ezért felkeresett egy másik állatfarmot, hogy a gördülékeny árubeszállítás érdekében tárgyaljanak. A következő percekben lehetősége lesz találkozni az állatfarm igazgatójával, akivel megbeszélheti a részleteket.

A következő három témát érintve kellene tárgyalniuk: kiszállítási idő, áruválaszték, fizetési határidő.

A kiszállítási idő a megrendelés kiadásától a tényleges áruátadásig eltelt időt jelenti.

Az áruválaszték a kiszállított állatfajták számát jelenti.

A fizetési határidő pedig az áruátvételtől a kifizetésig eltelt időt jelenti.

A beszélgetés időtartama alatt az említett szempontok mentén kössön üzletet az állatfarm igazgatójával, ahogyan Ön azt a legjobbnak látja.

A kiszállítási idő többek között azért fontos, hogy a húsboltban minden nap friss termék kerüljön eladásra.

Ha az árubeszállítás nem elég gyakori, akkor félő, hogy pl. csökkeni fog a vevőkör, a rendszertelen utánpótlás miatt.

Minél szélesebb az üzlet árukínálata annál több vevő fog betérni a boltba, mivel a szélesebb árukínálattal több vevőt tud becsalogatni.

Az ön vagyónának nagy százaléka a termékkészletben áll, ezért Önnek az az érdeke, hogy minél később fizessen, akkor, ha már a húsaruk ténylegesen eladásra kerültek.

A pontos haszon/profit kiszámítás érdekében mellékelünk egy táblázatot, amelyből megtudhatja, hogy a kiszállítási idő, áruválaszték, és fizetési határidő tekintetében milyen opciók közül választhat, és a különböző opciók mennyi hasznot jelentenek Önnek.

10 perc áll rendelkezésére felkészülni a tárgyalásra és 20 percen keresztül tárgyalhat.

Kizárólag a táblázatban leírt konkrét összegekről nem beszélhet tárgyalópartnerével, de minden másról igen.

A feladat lényege, hogy maximum 20 perc alatt megegyezzen partnerével, és az idő leteltével felírja a lapra, hogy mind a szállítási idő, mind az áruválaszték, mind pedig a fizetési határidő tekintetében melyik opcióban egyeztek meg.

A megszerzett kísérleti tallérok számát 75-tel elosztva kapja meg a forintban értendő jutalmat, ami a fix óradíjon felül értendő.

Instrukció – Eladó (állatfarm igazgató)

Képzeld el, hogy egy állatfarm igazgatója. A farmra egy új ügyfél látogat, aki egy hentesbolt tulajdonosa, és az Önök farmjától szeretné áruját beszerezni. A következő percekben a hentesbolt tulajdonosával lesz lehetősége találkozni, akivel megbeszélheti a részleteket.

A következő három témát érintve kellene tárgyalniuk: kiszállítási idő, áruválaszték, fizetési határidő.

A kiszállítási idő a megrendelés felvételétől a tényleges áruátadásig eltelt időt jelenti.

Az áruválaszték a kiszállítandó állatfajták számát jelenti.

A fizetési határidő pedig az áruátvételtől a kifizetésig eltelt időt jelenti.

A beszélgetés időtartama alatt az említett szempontok mentén kössön üzletet a hentesbolt tulajdonosával, ahogyan Ön azt a legjobbnak látja.

A gyorsabb kiszállítási idő Önnek azért nem előnyös többek között, mert adott esetben gyakrabban kellene erre megfelelő személyzetet foglalkoztatnia, illetve a magas benzinárak csökkentik a profitot.

Önnek nem előnyös több fajta állatot tenyészteni, mivel pl. gondoskodni kell külön-külön az állatok takarmányáról, szükséges gyógyszereiről, elhelyezéséről, stb.

Vagyonának nagy százaléka az állatkészletben áll, ezért az az érdeke, hogy minél hamarabb fizessék ki az átvett állatot, hogy folyamatosan gondoskodni tudjon az újabb állatbeszerzésről és az állatok felneveléséről.

A pontos haszon/profit kiszámítás érdekében melléktünk egy táblázatot, amelyből megtudhatja, hogy a kiszállítási idő, áruválaszték, és fizetési határidő tekintetében milyen opciók közül választhat, és a különböző opciók mennyi hasznot jelentenek Önnek.

10 perc áll rendelkezésére felkészülni a tárgyalásra és 20 percen keresztül tárgyalhat.

Kizárólag a táblázatban leírt konkrét összegekről nem beszélhet tárgyalópartnerével, de minden másról igen.

A feladat lényege, hogy maximum 20 perc alatt megegyezzen partnerével, és az idő leteltével felírja a lapra, hogy mind a szállítási idő, mind az áruválaszték, mind pedig a fizetési határidő tekintetében melyik opcióban egyeztek meg.

A megszerzett kísérleti tallérok számát 75-tel elosztva kapja meg a forintban értendő jutalmat, ami a fix óradíjon felül értendő.

A kifizetési mátrix, vagyis az egyes megegyezési opciókhoz tartozó haszon mértéke az eladó és vásárló tekintetében:

<i>Kiszállítási idő</i>			<i>Tenyészített állatfajták</i>			<i>Fizetési határidő</i>		
<i>Alternatíva</i>	<i>Vásárló (hentesbolt tulajdonos)</i>	<i>Eladó (állatfarm igazgató)</i>	<i>Alternatíva</i>	<i>Vásárló (hentesbolt tulajdonos)</i>	<i>Eladó (állatfarm igazgató)</i>	<i>Alternatíva</i>	<i>Vásárló (hentesbolt tulajdonos)</i>	<i>Eladó (állatfarm igazgató)</i>
naponta kétszer	64000	0	9	38400	0	azonnal	0	64000
másnap reggelre	56000	3200	8	33600	4800	1 nap múlva	3200	56000
másnap délutánra	48000	6400	7	28800	9600	2-3 nap múlva	6400	48000
2 napra	40000	9600	6	24000	14400	4-5 nap múlva	9600	40000
2,5 napra	32000	12800	5	19200	19200	1 hét múlva	12800	32000
3 napra	24000	16000	4	14400	24000	10 nap múlva	16000	24000
3,5 napra	16000	19200	3	9600	28800	2 hét múlva	19200	16000
4 napra	8000	22400	2	4800	33600	3 hét múlva	22400	8000
4,5 napra	0	25600	1	0	38400	1 hónap múlva	25600	0

Vizsgálati utókérdőív

A tárgyalás befejeztével egy utókérdőívet töltöttek ki a tárgyalók, melyben a partnerükkel kapcsolatos észrevételekre, valamint a feladat struktúrájának interpretációjára kérdeztünk rá. E kérdőívből tanulmányunk szempontjából azoknak a kérdéseknek van jelentősége, melyek azt mérték fel, hogy vajon a résztvevők megértették-e a feladat szerkezetét, rájöttek-e a prioritások komplementaritására. Ezek a kérdések: „A kiszállítási idő volt a másik számára a legfontosabb”; „A tenyésztett állatfajták száma volt a másik számára a legfontosabb”; „A fizetési határidő volt a másik számára a legfontosabb”.

Statisztikai elemzések

Az azzal kapcsolatos *lineáris regresszióelemzés* eredménye (stepwise módszer), hogy a pár nyereségét vajon mi határozza meg, a magasabbik mentalizációs igény, az alacsonyabbik mentalizációs igény, az eladó vagy a vevő mentalizációs igénye.

$R^2 = 0,07; F = 5,28; p = 0,02$	β	p
Bevont:		
Mentalizációs maximum	0,26	0,02
Kizárt:		
Eladó mentalizációs igénye	0,04	0,75
Vevő mentalizációs igénye	0,02	0,88
Mentalizációs minimum	0,06	0,63

Az azzal kapcsolatos *Mann-Whitney próbák* eredményei, melyek célja annak vizsgálata volt, hogy a feladat szerkezetének látásához mit ad a mentalizációs igény. Vajon a nagyobb (átlag feletti) mentalizációs igényű személyek jobban látták-e a vizsgálat ösztönzési struktúráját? A függő változó: „A kiszállítási idő fontosabb a partnernek, mint a kifizetési idő” ~ „reprezentáció”.

Az eladók mind a magas, mind az alacsony mentalizációs igényű személyek esetében látják, hogy a partnerüknek a kiszállítási idő a fontos, a vásárlók pedig látják, hogy a partnerüknek a fizetési határidő.

Alacsony mentalizációs igényű személyek:

Ranks	szerep	N	Mean Rank	Sum of Ranks
reprezentáció	eladó	30	41,47	1244,00
	vásárló	33	23,39	772,00
	Total	63		
Test Statistics				
			reprezentáció	
Mann-Whitney U			211,000	
Wilcoxon W			772,000	
Z			-3,943	
Asymp. Sig. (2-tailed)			,000	

Magas mentalizációs igényű személyek:

Ranks				
	szerep	N	Mean Rank	Sum of Ranks
reprezentáció	eladó	39	48,09	1875,50
	vásárló	38	29,67	1127,50
	Total	77		

Test Statistics		reprezentáció
Mann-Whitney U		386,500
Wilcoxon W		1127,500
Z		-3,684
Asymp. Sig. (2-tailed)		,000

A magas mentalizációs igényű személyek az alacsony mentalizációs igényűekhez képest sem az eladók, sem a vásárlók esetében nem reprezentálják helyesebben a játék szerkezetét.

Szerep = eladó

Ranks				
	mentkod	N	Mean Rank	Sum of Ranks
reprezentáció	,00	30	36,83	1105,00
	1,00	39	33,59	1310,00
	Total	69		

Test Statistics		reprezentáció
Mann-Whitney U		530,000
Wilcoxon W		1310,000
Z		-,676
Asymp. Sig. (2-tailed)		,499

Szerep = vásárló

Ranks ^a				
	mentkod	N	Mean Rank	Sum of Ranks
reprezentáció	,00	33	36,30	1198,00
	1,00	38	35,74	1358,00
	Total	71		

Test Statistics ^{a,b}		reprezentáció
Mann-Whitney U		617,000
Wilcoxon W		1358,000
Z		-,117
Asymp. Sig. (2-tailed)		,907

4. sz. melléklet

Melléklet az 5.1. szakaszhoz. A szakasz címe: „Menethibás” csavar: a provokálhatatlanok türelme

Instrukció

Vizsgálatunkban egy játékra invitáljuk Önöket, melynek eredményeképp kb. 1000 Ft értékű tárgnyereményeket lehet nyerni egy sorsoláson. A sorsolást személyesen fogjuk minden egyes résztvevő esetében lebonyolítani a következő rend szerint:

A *személyes sorsoláson* egy játékos valamilyen eséllyel indul, hogy mekkorával, az a játékban hozott döntéseitől is függ. Tétélezzük föl, hogy nyerési esélye 30%-os. Ekkor egy kalapba 70 fehér cédula mellé 30 pirosat teszünk, és ha a véletlen húzás eredménye piros, akkor ez a bizonyos személy megnyerte az éppen soron következő tárgnyereményt, ha fehér, akkor pedig nem. Igazából ezt a sorsolást számítógépen fogjuk lefolytatni, minden egyes személy esetében.

Hogyan határozzuk meg azt, hogy *kinek mekkora a nyerési esélye?*

1. A játékban mindenki egyformán 30 %-os nyerési eséllyel indul.
2. A játékosokat párokba rendeztük, egy meghatározott rend szerint. Az Önök párjai a másik teremben ülnek. Hogy ki kivel játszott, az sem játék közben, sem utána nem fog kiderülni.
3. A párokat alkotó személyek *felváltva* hoznak döntést arról, hogy akarják-e növelni a nyerési esélyüket. Ha úgy döntenek, hogy igen, ez azt jelenti, hogy a párjuktól elvesznek 5 %-nyi esélyt. Ez számukra 3 %-nyi esélynövelést jelent. Tehát, ha a kezdő játékos úgy dönt, hogy növel, akkor ezáltal a párja nyerési esélye 25%-ra csökken, az övé pedig 33%-ra nő. Ezután a másik játékos lesz a soros, és ő is dönthet arról, hogy akarja-e növelni a saját nyerési esélyét.
4. A játék akkor ér véget, ha *egymást követő 2 lépésben egyik és másik játékos is úgy dönt, hogy nem akarja növelni a nyerési esélyét.* Továbbá a játék akkor is véget ér, ha bármelyik fél nyerési esélye 10 %-ra esett le.

Nagyon fontos, hogy megértse a játékszabályt, ezért ha valami nem világos, kérdezzen, segítünk. Ugyanakkor kérjük, ezt tegye személyesen a jelenlévő vizsgálatvezetőkhez fordulva, ugyanis nem szeretnénk, ha bármilyen vélemény nyilvános tárgyalásra kerülne, mert az befolyásolná a vizsgálatunk eredményét.

Ugyanígy arra is *nagyon nyomatékosan megkérjük, hogy ne beszélgessen játékostársaival és ne kommentáljon nyilvánosan mindaddig, amíg a vizsgálat véget nem ért!*

Együtműködését köszönjük szépen!

Utókérdések (Válaszadás ötfokú skálán):

Harag: Haragudtam a partneremre

Szomorúság: elszomorít a dolgok alakulása

Furcsa: furcsállottam a partner viselkedését

Rendhagyó: teljesen szokványos volt, amit a partner csinált

Statisztikai elemzések

Lépésenkénti regresszióelemzés a késlekedés („késlek_4”) változóra: nagyobb a késlekedés a megegyezéssel, ha volt korábbi visszautasításban része annak, akinek a késlekedéséről szó van. A negatív érzések nem önmagukban számítanak, hanem akkor, ha azok a visszautasítottaságból származnak.

Változónevek:

„gesztus_”: van korábbi visszautasítás (~ „először béke majd harc”)

„negatív”: negatív érzések

„negatív_gesztus”: a „gesztus-”, és a „negatív” interaktív tagja a regresszióban

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Model Summary		Change Statistics			
				Std. Error of the Estimate	R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,342 ^a	,117	,105	1,02790	,117	9,911	1	75	,002
2	,345 ^b	,119	,095	1,03340	,002	,203	1	74	,653
3	,454 ^c	,206	,173	,98787	,087	7,979	1	73	,006

a. Predictors: (Constant), gesztus_

b. Predictors: (Constant), gesztus_, negatív

c. Predictors: (Constant), gesztus_, negatív, negatív_gesztus

Model		ANOVA ^a				
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	10,471	1	10,471	9,911	,002 ^b
	Residual	79,243	75	1,057		
	Total	89,714	76			
2	Regression	10,689	2	5,344	5,004	,009 ^c
	Residual	79,026	74	1,068		
	Total	89,714	76			
3	Regression	18,475	3	6,158	6,311	,001 ^d
	Residual	71,239	73	,976		
	Total	89,714	76			

a. Dependent Variable: késlek_4

b. Predictors: (Constant), gesztus_

c. Predictors: (Constant), gesztus_, negatív

d. Predictors: (Constant), gesztus_, negatív, negatív_gesztus

Model		Coefficients ^a		Standardized Coefficients	t	Sig.
		Unstandardized Coefficients	Std. Error			
		B		Beta		
1	(Constant)	,451	,144		3,133	,002
	gesztus_	,780	,248	,342	3,148	,002
2	(Constant)	,370	,231		1,603	,113
	gesztus_	,737	,267	,323	2,761	,007
	negatív	,048	,105	,053	,451	,653
3	(Constant)	,359	,221		1,626	,108
	gesztus_	,602	,259	,264	2,320	,023
	negatív	,017	,101	,019	,170	,866
	negatív_gesztus	,336	,119	,305	2,825	,006

a. Dependent Variable: késlek_4

5. sz. melléklet

Melléklet az 5.2. szakaszhoz, melynek címe „Az igazságtalanságot követő feszültség oldásának egyéni mintázatai: szóvá tenni vagy hallgatni?”

A vizsgálóeszköz:

Vallásosság (5 fokú skálán)

1. Hiszek Istenben
2. Szoktam templomba járni
3. Vallásos embernek tartom magam

Igazságtalanságra adott válaszok (5 fokú skálán egyetértés)

1. Ha úgy érzem, hogy a családban igazságtalanul megbánt valaki, azt szóvá teszem.
2. Az igazságtalan viszonyokat az életemben igyekszek felszámolni.
3. Az engem érő jogtalan sérelmek után ragaszkodom hozzá, hogy a sértő ismerje el, hogy hibázott.
4. Az engem érő méltánytalanságokon sokat rágódom.
5. Hamar vissza tudom nyerni nyugalmamat, ha valami igazságtalanság ér.
6. Az igazságtalanságok boncolgatása és rendezése nem túl bölcs dolog, mert közben eltávolodhatunk fontos kapcsolatainktól.
7. Az igazságtalan sérelmeket okozók gyakran nem szándékosan követik el a sértéseket.
8. Igyekszek minél kevesebbet foglalkozni a sérelmeimmal

Vonás szintű megbocsátás (Berry és mtsai, 2005 alapján) (5 fokú skálán egyetértés)

1. A hozzám közelállóak valószínűleg úgy gondolják, hogy haragtartó vagyok.
2. Szinte mindent meg tudok bocsátani egy barátnak.
3. Ha valaki rosszul bánik velem, és is ugyanúgy bánok vele.
4. Arra törekszem, hogy megbocsássak másoknak, még akkor is, ha nekik nincs bűntudatuk amiatt, amit tettek.
5. Általában könnyedén megbocsátok és elfelejtek sértéseket.
6. Több kapcsolatomban is megbántottnak érzem magam.
7. Még azután is, hogy megbocsátottam valakinek, eszembe jutnak olyan dolgok, amik miatt neheztelek.
8. Vannak dolgok, amiket soha nem tudnék megbocsátani, még egy szeretett személynek sem.
9. Mindig megbocsátottam azoknak, akik bántottak.
10. Megbocsátó ember vagyok.

Barátságosság (Donnellan és mtsai 2006 alapján) (5 fokú skálán egyetértés)

1. Együttérzek mások érzéseivel
2. Nem érdekelnek különösebbképpen mások problémái. (R)
3. Ráhangolódok mások érzelmeire.
4. Nem igazán foglalkozok másokkal. (R)

Statisztikai elemzések

Az igazságtalanságra adott reakciókat mérő itemek, mint skálák nem kellően összetartóak, ezért a későbbi elemzésekben mint főkomponenseket szerepeltetjük, nem pedig skálaátlagokat:

Az érzelmi reakciókat mérő kérdések összetartása:

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
,599	4

	Item-Total Statistics			
	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
IR5	8,9813	4,627	,507	,421
IR8	8,3258	5,303	,422	,498
IR7	8,4794	6,469	,177	,663
IR_ford_4	9,4157	4,868	,431	,487

A 7-es kérdés kihagyásával 0,66-os szintű Cronbach alpha mutatót lehetne elérni, de ez még mindig elmarad a kívánatos 0,75-ös szintű erősségtől.

A cselekvéses reakciókat mérő skálák összetartása:

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
,554	3

	Item-Total Statistics			
	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
IR1	7,62	3,041	,376	,434
IR2	7,61	3,493	,370	,454
IR3	8,05	2,828	,358	,472

Javítani az összetartáson itemkihagyással nem lehet.

Egy ésszerű klasztercsoportosítás megtalálása

A csoportosítások részletezése a négy csoportba bontástól kezdődően egészen a kilences csoportosításig fokról fokra a nagyobb csoportokat bontotta tovább (hierarchikus klaszteranalízis, Euklidészi távolságnégyzet, csoportátlag közti távolság módszere). A következő lépés azonban már egy egészen kicsi csoportot érintett, így a kilenc csoportra bontásnál megálltunk.

A következő táblázat lépésről lépésre mutatja, hogyan alakult a személyek csoportokba sorolása fokról fokra, ahogy a négy csoportra bontástól a tíz csoportba sorolásig haladtunk.

4	5	6	7	8	9	10
257	231	205	66	42	42	42
				24	24	24
			139	139	48	48
					91	91
		26	26	26	26	26
	26	26	26	26	26	26
4	4	4	4	4	4	3
						1
5	5	5	5	5	5	5
1	1	1	1	1	1	1

A kilenc csoport mintaelemszáma:

		Average Linkage (Between Groups)			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	42	15,7	15,7	15,7
	2	26	9,7	9,7	25,5
	3	26	9,7	9,7	35,2
	4	48	17,9	18,0	53,2
	5	91	34,0	34,1	87,3
	6	4	1,5	1,5	88,8
	7	5	1,9	1,9	90,6
	8	24	9,0	9,0	99,6
	9	1	,4	,4	100,0
	Total	267	99,6	100,0	
Missing System	1	,4			
Total	268	100,0			

A 6-os, 7-es és 9-es csoportba tartozó személyeket későbbi elemzéseinkbe nem vonjuk bele, mivel csoportjuk számossága túl kicsiny volt.

A klaszterekbe tartozó személyek vonásszintű megbocsátásának összevetése

A megbocsátás nem normális eloszlású

One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test

		megbocsátó
N		257
Normal Parameters ^{a,b}	Mean	3,1346
	Std. Deviation	,72978
	Most Extreme Differences	
	Absolute	,066
	Positive	,036
	Negative	-,066

Test Statistic	,066
Asymp. Sig. (2-tailed)	,009 ^c

- a. Test distribution is Normal.
- b. Calculated from data.
- c. Lilliefors Significance Correction.

A klaszterekbe tartozó személyek vonásszintű megbocsátásának összevetése Kruskal-Wallis próbával

Kruskal-Wallis Test

		Ranks	
		Average Linkage (Between Groups)	Mean Rank
megbocsátó	1	N	107,80
	2	42	134,21
	3	26	151,35
	4	26	114,50
	5	48	153,86
	8	91	70,98
	Total	24	257

Test Statistics^{a,b}

		megbocsátó
Kruskal-Wallis H		32,588
df		5
Asymp. Sig.		,000

- a. Kruskal Wallis Test
- b. Grouping Variable: Average Linkage (Between Groups)

6. sz. melléklet

Melléklet az 5.3. szakaszhoz, melynek címe „A kapcsolatromboló és kapcsolatjavító válaszok egymás mellett való jelenléte az igazságtalanságot követően”

Vizsgálóeszköz

A szituáció négy változata (az eltérések dőlt betűvel jelölve)

Kérem, olvassa el az alábbi szituációt, majd válaszoljon a kérdésekre!

„A” verzió: Igazságtalan veszteség

Egy meghirdetett pályázatra ketten küldenek be pályázati anyagot: Ön és a Vetélytársa. Miután mindketten előadták az Elbírálónak a tervezetüket, egyértelművé vált, hogy az *Ön pályázata sokkal jobb*, mint a Vetélytársáé. Mégis, az *Elbíráló a Vetélytársát hozza ki győztesként*, annak ellenére, hogy nyilvánvalóan sokkal gyengébben teljesítette a kiírt feladatot, mint Ön.

„B” verzió: Igazságos veszteség

Egy meghirdetett pályázatra ketten küldenek be pályázati anyagot: Ön és a Vetélytársa. Miután mindketten előadták az Elbírálónak a tervezetüket, egyértelművé vált, hogy a *Vetélytársa pályázata sokkal jobb*, mint az Öné. Ennek megfelelően az *Elbíráló a vetélytársat hozza ki győztesként*, hiszen nyilvánvalóan sokkal jobban teljesítette a kiírt feladatot, mint Ön.

„C” verzió: Igazságtalan nyereség

Egy meghirdetett pályázatra ketten küldenek be pályázati anyagot: Ön és a Vetélytársa. Miután mindketten előadták az Elbírálónak a tervezetüket, egyértelművé vált, hogy a *Vetélytársa pályázata sokkal jobb*, mint az Öné. Mégis, az *Elbíráló Önt hozza ki győztesként*, annak ellenére, hogy nyilvánvalóan sokkal gyengébben teljesítette a kiírt feladatot, mint a Vetélytársa.

„D” verzió: igazságos nyereség

Egy meghirdetett pályázatra ketten küldenek be pályázati anyagot: Ön és a Vetélytársa. Miután mindketten előadták az Elbírálónak a tervezetüket, egyértelművé vált, hogy az *Ön pályázata sokkal jobb*, mint a Vetélytársáé. Az *Elbíráló Önt hozza ki győztesként*, hiszen nyilvánvalóan sokkal jobban teljesítette a kiírt feladatot, mint a Vetélytársa.

A PANAS kérdőív magyar változata (Gyollai és mts., 2011)

Instrukció: Kérem, jelölje be, hogy az alábbi érzések közül melyiket mennyire érezné a fenti szituációt követően!

1. Érdeklődő	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
2. Kiborult	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
3. Izgatott, feldobott	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
4. Zaklatott, feldúlt	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
5. Erős	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
6. Büntudatot átélő	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
7. Rémuljt	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
8. Ellenséges	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
9. Lelkes	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon

10. Büszke	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
11. Ingerlékeny	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
12. Éber	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
13. Megszégyenült	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
14. Elhivatott	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
15. Ideges	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
16. Elszánt, határozott	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
17. Figyelmes	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
18. Feszült	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
19. Aktív, élénk	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon
20. Félénk	Egyáltalán nem/alig	Kicsit	Mérsékelten	Eléggé	Nagyon

A viselkedéses reakciókra vonatkozó kérdések (saját fejlesztés)

Instrukció: Mennyire érezne késztetést a következő cselekedetekre? (Válaszlehetőségek: 1. Egyáltalán nem, 2. Inkább nem, 3. Semleges, 4. Inkább igen, 5. Biztos, hogy igen)

1. Rossz híret kelteni az elbírálónak
2. Kifejezni az elbírálónak, hogy nem tartja nagyra
3. Beszélni az elbírálóval, hogy megértse a döntési szempontjait
4. Fellebbezni a döntés ellen
5. Vitatni a döntés szakszerűségét
6. Tisztázni az elbírálóval a történeteket
7. A későbbiekben kerülni az elbírálót
8. Rossz híret kelteni a vetélytársnak
9. Kifejezni a vetélytársnak, hogy nem tartja nagyra
10. Beszélni a vetélytárssal, hogy megismerje, hogyan érez
11. Tisztázni a vetélytárssal a történeteket
12. A későbbiekben kerülni a vetélytársát
13. Akadályozni a vetélytársam tevékenységét, ahol csak tudom
14. Segíteni a vetélytársam tevékenységét, ahol csak tudom

A proszocialitás kérdőív (Caprara és mtsai, 2005 alapján, saját fordítás)

Instrukció: Kérem, jelölje be, hogy az alábbi állítások közül melyik mennyire jellemző Önre! (Válaszlehetőségek: 1. Soha/egyáltalán nem, 2. Ritkán igaz, 3. Néha igaz, 4. Gyakran igaz, 5. Mindig/szinte mindig igaz)

1. Szívesen segítek barátaimnak/munkatársaimnak.
2. Megosztom barátaimmal, amim van.
3. Igyekszem segíteni másoknak.
4. Önkéntes feladatokat vállalok, hogy segítsek a rászorulóknak.
5. Empatikus vagyok azokkal, akik szükségben élnek.
6. Azonnal segítek, ha valakinek szüksége van rá.
7. Mindent megteszek, hogy segítsek másoknak, hogy ne kerüljenek bajba.
8. Mélyen átélem, amit mások éreznek.
9. Tudásommal és képességeimmel szívesen állok mások rendelkezésére.
10. Ha valaki szomorú, megpróbálom megvigasztalni.
11. Könnyen adok kölcsön pénzt, vagy más dolgokat.
12. Ha valaki kellemetlenséget él meg, könnyen a helyébe tudom képzelni magam.

13. Próbálok könnyen elérhető lenni azoknak és foglalkozni azokkal, akiknek szükségük van rá.
14. Ha valamilyen jó lehetőséggel találkozom, könnyen megosztom barátaimmal.
15. Szánok időt azokra, akik magányosnak érzik magukat.
16. Azonnal észreveszem, ha egy barátomat bántja valami, még akkor is, ha nem mondja.

Az igazságtalanságra való érzékenység skála, Schmitt és mtsai, 2010 [Justice Sensitivity Inventory]

Instrukció: Az emberek különböző módon reagálnak igazságtalan helyzetekben. Ön hogyan reagálna? (Válaszlehetőségek: 1. Egyáltalán nem, 2. Ritkán, 3. Néha, 4. Gyakran, 5. Főleg, 6. Mindig)

Először olyan szituációkat olvashat, ahol mások jutnak Önnel szemben igazságtalan előnyhöz.

1. Zavar, ha valaki más kap meg valamit, amit nekem kellene.
2. Dühít, ha más kap meg egy olyan jutalmat, amit én érdemeltem ki.
3. Nehezen viselem, ha mások kihasználják.
4. Sok időbe telik elfelejtenem, ha mások gondatlanságából származó problémát kell helyrehoznom.
5. Lehangel, ha kevesebb lehetőséget kapok képességeim fejlesztésére, mint mások.
6. Dühös leszek, ha mások jobban boldogulnak, mint én, pedig nem érdemlik meg.
7. Bosszant, ha keményen kell dolgoznom dolgokért, amiket mások könnyen megkapnak.
8. Sokáig rágódok rajta, ha másokkal jobban bánnak, mint velem.
9. Rosszul esik, ha olyasmért kritizálnak, amit másnak elnéznek.
10. Feldühít, ha rosszabbul bánnak velem, mint másokkal.

A következő szituációkban valaki más kerül igazságtalanul előnytelen helyzetbe másokhoz képest, vagy kihasználják őt.

1. Zavar, ha valaki megkap valamit, amit nem érdemel meg.
2. Dühít, ha valaki nem kap meg egy olyan jutalmat, amit kiérdemelt.
3. Nehezen viselem, ha valaki kihasznál másokat.
4. Sok időbe telik elfelejtenem, ha valaki gondatlanságából származó problémákat másoknak kell helyrehozniuk.
5. Nyomaszt, ha valaki kevesebb lehetőséget kap képességei fejlesztésére, mint mások.
6. Dühös leszek, ha valaki rosszabbul boldogul, mint mások, pedig nem érdemli meg.
7. Bosszant, ha valakinek keményen kell dolgoznia dolgokért, amiket mások könnyen megkapnak.
8. Sokáig rágódok rajta, ha valakivel ok nélkül rosszabbul bánnak, mint másokkal.
9. Lehangel, ha olyasmért kritizálnak valakit, amit másnak elnéznek.
10. Feldühít, ha valakivel rosszabbul bánnak, mint másokkal.

Az alábbi szituációkban Ön jut igazságtalan előnyökhöz másokkal szemben.

1. Nyomaszt, ha olyasmit kapok, amit másnak kellene megkapnia.

2. Lelkiismeretfurdalásom van, ha olyan jutalmat kapok, amit más érdemelt ki.
3. Nehezen viselem, ha másokat kihasználok.
4. Sok időbe telik elfelejtenem, ha az én gondatlanságom okozta problémákat másoknak kell helyrehozniuk.
5. Nyomaszt, ha több lehetőséget kapok képességeim fejlesztésére, mint mások.
6. Bűntudatot érzek, ha ok nélkül jobban boldogulok, mint mások.
7. Zavar, ha könnyen megkapok valamit, amiért másoknak keményen kell dolgozniuk.
8. Sokáig rágódok rajta, ha jobban bánnak velem, mint másokkal.
9. Zavar, ha valamit eltérnek nekem, ami miatt mást kritizálnának.
10. Bűntudatom van, ha jobban bánnak velem, mint másokkal.

Végül olyan helyzetek következnek, amelyekben Ön bánik igazságtalanul másokkal, kihasznál másokat.

1. Lehangel, ha elveszek valamit valakitől, amit nem érdelek meg.
2. Lelkiismeretfurdalásom van, ha nem adom meg valakinek a neki járó elismerést.
3. Ki nem állhatom, ha úgy érzem, kihasználok valakit.
4. Sok időbe telik elfelejtenem, ha gondatlan módon viselkedek mások kárára.
5. Nyomaszt, ha valaki elől elveszem a lehetőséget, hogy képességeit fejleszthesse.
6. Bűntudatot érzek, ha mások kárára szerzek hasznot.
7. Zavar, ha kiskapukkal elérek valamit, amiért másoknak erőlködniük kell.
8. Sokáig rágódok rajta, ha valakivel ok nélkül barátságatlanabb vagyok, mint másokkal.
9. Lelkiismeretfurdalásom van, ha valakit olyasmiért kritizálok, amit másnak eltérnék.
10. Bűntudatom van, ha valakivel rosszabbul bánok, mint másokkal.

A főszövegben nem található statisztikai elemzés háttérdokumentációja:

A főkomponens-elemzés a romboló, illetve az építő válaszokat a vetélytárs és a bíráló vonatkozásában szétválasztja

Rombolás

Component	Total Variance Explained					
	Total	Initial Eigenvalues		Extraction Sums of Squared Loadings		
		% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4,590	51,005	51,005	4,590	51,005	51,005
2	1,247	13,858	64,863	1,247	13,858	64,863
3	,990	10,998	75,861			
4	,629	6,987	82,848			
5	,481	5,349	88,197			
6	,335	3,719	91,916			
7	,281	3,126	95,042			
8	,253	2,810	97,852			
9	,193	2,148	100,000			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Component Matrix^a

	Component	
	1	2
rosszhír_bírál	,797	-,222
becsmérel_bírál	,775	-,170
fellebbez_bírál	,799	-,285
vitat_bírál	,808	-,309
kerül_bírál	,710	-,416
rosszhír_vetély	,758	,488
becsmérel_vetél	,651	,562
y		
kerül_vetély	,422	,075
akadály_vetély	,618	,510

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

a. 2 components extracted.

Építés

Component	Total Variance Explained					
	Total	Initial Eigenvalues		Extraction Sums of Squared Loadings		
		% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	2,575	51,495	51,495	2,575	51,495	51,495
2	1,304	26,071	77,566	1,304	26,071	77,566
3	,593	11,860	89,426			
4	,284	5,675	95,101			
5	,245	4,899	100,000			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Component Matrix^a

	Component	
	1	2
beszél_bírá	,736	-,542
tisztáz_bírá	,700	-,578
beszél_vetél	,794	,352
y		
tisztáz_vetél	,851	,262
y		
segít_vetély	,435	,695

Extraction Method: Principal

Component Analysis.

a. 2 components extracted.

A bíráló felé való kapcsolatromboló viselkedést elemző mediációs elemzés SPSS outputja:

Az elemzésben olvasható változónevek jelentése:

bosszú : A bíráló felé való kapcsolatromboló viselkedés

igazs_lg: A döntés igazságossága (0: igazságtalan; 1: igazságos)

negatív: Stresszválasz (PANAS-skála negatív itemjeivel mérve)

eredmén: Eredmény (0: rossz kimenet, a vetélytárs nyer a pályázaton; 1: jó kimenet, a személy nyer a pályázaton)

Run MATRIX procedure:

***** PROCESS Procedure for SPSS Version 3.4 *****

Written by Andrew F. Hayes, Ph.D. www.afhayes.com
Documentation available in Hayes (2018). www.guilford.com/p/hayes3

*****

Model : 7
Y : bosszú
X : igazs_lg
M : negatív
W : eredmén

Sample
Size: 265

*****

OUTCOME VARIABLE:
negatív

Model Summary

	R	R-sq	MSE	F	df1	df2
p	,5488	,3012	,6351	37,5046	3,0000	261,0000
	,0000					

Model

	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	2,5397	,0966	26,2804	,0000	2,3494	2,7300
igazs_lg	,3270	,1394	2,3463	,0197	,0526	,6014

eredmén	-1,0821	,1377	-7,8586	,0000	-1,3533	-,8110
Int_1	,6008	,1959	3,0665	,0024	,2150	,9865

Product terms key:

Int_1 : igazs_lg x eredmén

Test(s) of highest order unconditional interaction(s):

	R2-chng	F	df1	df2	p
X*W	,0252	9,4035	1,0000	261,0000	,0024

Focal predict: igazs_lg (X)
Mod var: eredmén (W)

Conditional effects of the focal predictor at values of the moderator(s):

eredmén	Effect	se	t	p	LLCI
ULCI					
,0000	,3270	,1394	2,3463	,0197	,0526
,6014					
1,0000	,9277	,1377	6,7373	,0000	,6566
1,1989					

*****

OUTCOME VARIABLE:

bosszú_

Model Summary

	R	R-sq	MSE	F	df1	df2
p	,7211	,5200	,5055	141,9078	2,0000	262,0000
,0000						

Model

	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	,3810	,1155	3,2973	,0011	,1535	,6085
igazs_lg	,8455	,0923	9,1623	,0000	,6638	1,0272
negatív	,5086	,0488	10,4287	,0000	,4125	,6046

***** DIRECT AND INDIRECT EFFECTS OF X ON Y *****

Direct effect of X on Y

Effect	se	t	p	LLCI	ULCI
,8455	,0923	9,1623	,0000	,6638	1,0272

Conditional indirect effects of X on Y:

INDIRECT EFFECT:

igazs_lg -> negatív -> bosszú_

eredmén	Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
,0000	,1663	,0772	,0231	,3264
1,0000	,4718	,0681	,3398	,6057

Index of moderated mediation (difference between conditional indirect effects):

	Index	BootSE	BootLLCI	BootULCI
eredmén	,3055	,0895	,1225	,4697

***** ANALYSIS NOTES AND ERRORS *****

Level of confidence for all confidence intervals in output:
95,0000

Number of bootstrap samples for percentile bootstrap confidence intervals:
5000

NOTE: Variables names longer than eight characters can produce incorrect output.

Shorter variable names are recommended.

----- END MATRIX -----

A vetélytárs felé való kapcsolatromboló viselkedést elemző mediációs elemzés outputja:

Az elemzésben olvasható változónevek jelentése:

bosszú_ : A vetélytárs felé való kapcsolatromboló viselkedés

igazs_lg: A döntés igazságossága (0: igazságtalan; 1: igazságos)

negatív: Stresszválasz (PANAS-skála negatív itemjeivel mérve)

eredmén: Eredmény (0: rossz kimenet, a vetélytárs nyer a pályázaton; 1: jó kimenet, a személy nyer a pályázaton)

Run MATRIX procedure:

***** PROCESS Procedure for SPSS Version 3.4 *****

Written by Andrew F. Hayes, Ph.D. www.afhayes.com
Documentation available in Hayes (2018). www.guilford.com/p/hayes3

*****

Model : 7
Y : bosszú_
X : igazs_lg
M : negatív
W : eredmén

Sample
Size: 265

*****

OUTCOME VARIABLE:
negatív

Model Summary

	R	R-sq	MSE	F	df1	df2
p	,5488	,3012	,6351	37,5046	3,0000	261,0000
,0000						

Model

	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	2,5397	,0966	26,2804	,0000	2,3494	2,7300
igazs_lg	,3270	,1394	2,3463	,0197	,0526	,6014
eredmén	-1,0821	,1377	-7,8586	,0000	-1,3533	-,8110
Int_1	,6008	,1959	3,0665	,0024	,2150	,9865

Product terms key:

Int_1 : igazs_lg x eredmén

Test(s) of highest order unconditional interaction(s):

	R2-chng	F	df1	df2	p
X*W	,0252	9,4035	1,0000	261,0000	,0024

Focal predict: igazs_lg (X)
Mod var: eredmén (W)

Conditional effects of the focal predictor at values of the moderator(s):

eredmén	Effect	se	t	p	LLCI
ULCI					
,0000	,3270	,1394	2,3463	,0197	,0526
,6014					
1,0000	,9277	,1377	6,7373	,0000	,6566
1,1989					

*****

OUTCOME VARIABLE:

bosszú_

Model Summary

	R	R-sq	MSE	F	df1	df2
p	,4387	,1924	,3222	31,2145	2,0000	262,0000
	,0000					

Model

	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	,7917	,0922	8,5825	,0000	,6101	,9733
igazs_lg	,0985	,0737	1,3371	,1823	-,0466	,2436
negatív	,2702	,0389	6,9404	,0000	,1936	,3469

***** DIRECT AND INDIRECT EFFECTS OF X ON Y *****

Direct effect of X on Y

Effect	se	t	p	LLCI	ULCI
,0985	,0737	1,3371	,1823	-,0466	,2436

Conditional indirect effects of X on Y:

INDIRECT EFFECT:

igazs_lg -> negatív -> bosszú_

eredmén	Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
,0000	,0884	,0429	,0126	,1781
1,0000	,2507	,0441	,1705	,3415

Index of moderated mediation (difference between conditional indirect effects):

	Index	BootSE	BootLLCI	BootULCI
eredmén	,1623	,0504	,0610	,2638

***** ANALYSIS NOTES AND ERRORS *****

Level of confidence for all confidence intervals in output:

95,0000

Number of bootstrap samples for percentile bootstrap confidence intervals:

5000

NOTE: Variables names longer than eight characters can produce incorrect output.

Shorter variable names are recommended.

----- END MATRIX -----

A bíráló felé való építő viselkedést vizsgáló mediációs elemzés outputja

Az elemzésben olvasható változónevek jelentése:

kapocs_b: A bíráló felé való kapcsolatépítő viselkedés

igazs_lg: A döntés igazságossága (0: igazságtalan; 1: igazságos)

negatív: Stresszválasz (PANAS-skála negatív itemjeivel mérve)

eredmén: Eredmény (0: rossz kimenet, a vetélytárs nyer a pályázaton; 1: jó kimenet, a személy nyer a pályázaton)

Run MATRIX procedure:

***** PROCESS Procedure for SPSS Version 3.4 *****

Written by Andrew F. Hayes, Ph.D. www.afhayes.com
Documentation available in Hayes (2018). www.guilford.com/p/hayes3

*****

Model : 7
Y : kapocs_b
X : igazs_lg
M : negatív
W : eredmén

Sample
Size: 265

*****

OUTCOME VARIABLE:
negatív

Model Summary	R	R-sq	MSE	F	df1	df2
p	,5488	,3012	,6351	37,5046	3,0000	261,0000
	,0000					

Model	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	2,5397	,0966	26,2804	,0000	2,3494	2,7300
igazs_lg	,3270	,1394	2,3463	,0197	,0526	,6014
eredmén	-1,0821	,1377	-7,8586	,0000	-1,3533	-,8110
Int_1	,6008	,1959	3,0665	,0024	,2150	,9865

Product terms key:
Int_1 : igazs_lg x eredmén

Test(s) of highest order unconditional interaction(s):	R2-chng	F	df1	df2	p
X*W	,0252	9,4035	1,0000	261,0000	,0024

Focal predict: igazs_lg (X)
Mod var: eredmén (W)

Conditional effects of the focal predictor at values of the moderator(s):

eredmén	Effect	se	t	p	LLCI
ULCI					
,0000	,3270	,1394	2,3463	,0197	,0526
,6014					
1,0000	,9277	,1377	6,7373	,0000	,6566
1,1989					

*****

OUTCOME VARIABLE:

kapocs_b

Model Summary

	R	R-sq	MSE	F	df1	df2
p	,6170	,3807	1,1563	80,5174	2,0000	262,0000
	,0000					

Model

	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	1,4710	,1747	8,4180	,0000	1,1269	1,8151
igazs_lg	1,3524	,1396	9,6895	,0000	1,0775	1,6272
negatív	,3417	,0738	4,6330	,0000	,1965	,4869

***** DIRECT AND INDIRECT EFFECTS OF X ON Y *****

Direct effect of X on Y

Effect	se	t	p	LLCI	ULCI
1,3524	,1396	9,6895	,0000	1,0775	1,6272

Conditional indirect effects of X on Y:

INDIRECT EFFECT:

igazs_lg -> negatív -> kapocs_b

eredmén	Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
,0000	,1117	,0568	,0161	,2361
1,0000	,3170	,0813	,1736	,4913

Index of moderated mediation (difference between conditional indirect effects):

	Index	BootSE	BootLLCI	BootULCI
eredmén	,2053	,0785	,0685	,3748

***** ANALYSIS NOTES AND ERRORS *****

Level of confidence for all confidence intervals in output:

95,0000

Number of bootstrap samples for percentile bootstrap confidence intervals:

5000

NOTE: Variables names longer than eight characters can produce incorrect output.

Shorter variable names are recommended.

----- END MATRIX -----

7. sz. melléklet

Melléklet a 7.1.1. szakaszhoz, melynek címe: „A proszociális társas értékorientáció elnézővé tesz a sérelmekkel kapcsolatban”

Vizsgálóeszköz

A következőkben először a történetek kezdő, mind a négy változatban közös sorait mutatjuk be, melyekből az alapproblémát ismerhetjük meg, majd a manipulációknak megfelelő befejezéseket.

1. *„Képzeljének el egy munkahelyi helyzetet, aminek két központi szereplője Péter és Gábor. Péter és Gábor egy termelő cég egyik gyáregységében azonos műszakban dolgozik. Ebben a műszakban velük együtt öt fő dolgozik, és a műszak lényegében akkor munkaképes, ha legalább négyen jelen is vannak.*

Péter elhatározta, hogy május második hetében egy hét szabadságot vesz ki, mert igen sok ház körüli teendője felhalmozódott, fontos adóügyeket kell elintéznie és családi program is várható. Azonban Gábor is azt tervezte el, hogy május második hetében kivesz egy hét szabadságot, mert akkor néhány napra elutazhatnának pihenni a családdal, elintézhethé a régóta halogatott egészségügyi kontrollvizsgálatát, és a szüleinek is segíthetne a tavaszi kerti munkában.

Péter és Gábor is jelezte művezetőjüknek, hogy szeretnének szabadságra menni. A művezetőjük – meghallgatva igényeiket – azt javasolta, hogy döntsék el egymás között a kérdést, számára csak az a fontos, hogy minden nap meglegyen a minimum négy fős műszaklétszám.

Jó folyamat:

Péter és Gábor találkoztak, hogy megoldják a helyzetet. Péter elmondta Gábornak, hogy sajnálja, hogy pont így egybeestek a terveik, de ha már így alakult, akkor keressenek olyan megoldást, ami mindkettőjüknek megfelel. Gábor ezzel egyet is értett és azt javasolta, hogy akkor nézzék végig, hogy melyikük milyen programot tervezett az egyes napokra, hogy lássák, mi mennyire fontos számukra. Végig is nézték a napokat, és kiderült, hogy a tervezett programok egy része igen fontos és nagyon nehezen megváltoztatható mindkettőjüknek. Ekkor Péter azt javasolta, hogy próbálják meg úgy rendezni a beosztásukat, hogy felváltva maradjanak otthon: egy vagy két napot ő, majd néhányat Gábor stb., mindezt a legfontosabb és legnehezebben megváltoztatható programokhoz igazítva. Ezzel Gábor is egyetértett, és megkérdezte Pétert, hogy neki melyik napokon szükséges feltétlenül otthon maradnia, majd elmondta a saját igényeit is.

Jó eredmény:

Tekintetbe vették mindkettejük legfontosabb programjait, így osztották meg az egy hét szabadságot.

Rossz eredmény:

Az egyeztetés azonban nem vezetett sikerhez, kiderült, hogy mindkettőjüknek ugyanazonra a napokra lenne szüksége.

Rossz folyamat:

Aznap Gábornak hamar haza kellett mennie, és Péter félve attól, hogy késésbe kerülnek a szabadság igénylésének ügyében és így az elosztás esélyében, gyorsan kiírta magát szabadságra a titkárságon május második hetére. Úgy gondolta, ha ő most kiírja magát, esetleg Gábornak is át tud majd engedni néhány napot – ha a programja átszervezése engedi. Másnap közölte Gáborral, hogy a kívánt májusi hét utolsó 3 napját kiveheti szabadságra, mert neki sikerült úgy csoportosítani a teendőit, hogy a hét első felében intézze a halaszthatatlan dolgokat.

Jó eredmény:

Kiderült, hogy véletlenül Gábornak is jó ez a megoldás, ő is el tudja intézni legfontosabb teendőit ebben a három napban.

Rossz eredmény:

Gábornak azonban ez nem volt megfelelő, neki is ugyanazonra a napokra lett volna szüksége.

2. *„Képzeljének el két programozót – Ferencet és Csabát –, akik ugyanannak a programfejlesztő cégnél dolgoznak. Ferenc tapasztaltabb és kreatívabb programozó Csabánál, ezzel mindketten tisztában is vannak. Csaba sokat dolgozik azon, hogy fejlessze programozói tudását, hogy egyszer ő is olyan jó programozó legyen, mint Ferenc. Ez a cél vezérelte akkor is, amikor legutóbb egy nagyon nehéz program megírását igen szűk határidővel elvállalta.*

Ferenc – mivel nincs családjá – gyakran túlórázik. Úgy tartja, hogy ilyenkor, amikor már nem csengenek a telefonok, lehet a legjobban haladni, és ekkor jönnek a legkreatívabb gondolatok is. Egy ilyen túlóra alkalmával sikeresen befejezett egy régóta halogatott programot, amikor a számítógép közös meghajtóján váratlanul észrevette Csaba programját. Láta, hogy Csaba le van maradva a programmal, és tudta, hogy a határidő hamarosan lejár, ezért elhatározta, hogy segít neki. Azt is tudta, hogy a programot azzal a módszerrel lehet a legjobban megírni, amivel ő a legutóbbi fejlesztését végezte, és amelyik módszert Csaba tapasztalatlansága miatt nem ismeri.

Jó folyamat:

Másnap Ferenc meg is kereste Csabát, elmondta neki, hogy tegnap este váratlanul megpillantotta a munkáját a közös meghajtón, és látta, hogy azzal a programmal, amit ő nemrég készített, gyorsabban és hatékonyabban meg lehetne oldani ezt a feladatot. Felajánlotta Csabának, hogy keressenek egy olyan időpontot, ami mindkettőjüknek jó, és fejezzék be közösen a munkát.

Jó eredmény:

Ez meg is történt, a program határidőre elkészült.

Rossz eredmény:

Ez meg is történt; a program elkészült határidőre, azonban délután, amikor Csaba működtetni próbálta, kiderült, hogy mégsem fut.

Rossz folyamat:

Átnézte a programot, és látta, hogy Csaba több hibát is elkövetett megírásakor. Ezeket a hibákat kijavította, és az említett módszerrel befejezte a programot. Kipróbálta, és az pontosan úgy működött, ahogyan annak kellett. Másnap Ferenc elújságolta Csabának: látta, hogy nehezen halad a programmal, neki pedig volt egy kis ideje, ezért befejezte azt. Megemlítette neki, hogy kijavította a hibáit, és egy újfajta módszert is alkalmazott az elkészítésekor.

Jó eredmény:

A program elkészült határidőre.

Rossz eredmény:

A program elkészült határidőre, azonban délután, amikor Csaba működtetni próbálta, kiderült, hogy mégsem fut.

Statistikai elemzés: Többszemponos varianciaelemzés az együttműködésről szóló ítélettel kapcsolatosan

Between-Subjects Factors			
	Value	Label	N
folyamat	1,00	+	34
	2,00	-	35
eredmény	1,00	+	37
	2,00	-	32

Tests of Between-Subjects Effects					
Dependent Variable: együttműködő					
Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	87,220 ^a	5	17,444	8,963	,000
Intercept	482,541	1	482,541	247,950	,000
folyamat	66,443	1	66,443	34,141	,000
eredmény	11,491	1	11,491	5,904	,018
Proszociális	5,065	1	5,065	2,603	,112
folyamat * eredmény	1,121	1	1,121	,576	,451
folyamat * Proszociális	21,363	1	21,363	10,977	,002
Error	122,606	63	1,946		
Total	2026,000	69			
Corrected Total	209,826	68			

a. R Squared = ,416 (Adjusted R Squared = ,369)

8. sz. melléklet

Melléklet a 8.3. szakaszhoz, melynek címe „Kérjen-e bocsánatot a döntéshozó? Hogyan kérjen bocsánatot a megbocsátást segítő, és a bizalmat helyreállítandó?”

Mérések

Demográfiai változók

- Nem
- Életkor
- Végzettség

Szituáció

Képzeld el, hogy véletlenszerűen összesorsolnák egy másik személlyel, akit az egyszerűség kedvéért most a „Másiknak” nevezünk. Nem ismerné ezt a másik személyt, és a vizsgálat után sem tudná meg, ki volt az.

A Másik személynek 10 zseton állna rendelkezésére, minden zseton 1000 Ft-ot érne. A Másik félnek lehetősége lenne arra, hogy eldöntse, ebből a 10 zsetonból mennyit ad át Önnek, és mennyit tart meg magának. Ez a döntése végleges lenne, Önnek ezt el kellene fogadnia.

Ebben a helyzetben a másik fél úgy döntene, hogy 1 zsetont ad át Önnek.

Érzelmi reakciók mérése

Milyen mértékben élné át az alábbi érzéseket? Vegye úgy, mintha ezekről az érzéseiről tájékoztatnánk a másikat!

- meglepődöttség
- harag
- csalódottság
- düh
- neheztelés

A bocsánatkérés manipulálása

- Nincs
- Ezután a másik fél azt mondaná Önnek, hogy sajnálom, túl mohó voltam, többet kellett volna adnom.
- Ezután a másik fél azt mondaná Önnek, hogy sajnálom, ha megbántottalak.

Következő szituáció

A következőkben Ön kapna 10 zsetont, amiből tetszés szerint átadhat bármennyit a Másiknak. Az átadott pénz megháromszorozódna, és utána a Másik szabadon dönthetne arról, hogy hány

zsetont adna vissza Önnek. Például ha Ön átad 2 zsetont, akkor a Másiknak $2 \times 3 = 6$ zsetonja lesz, és erről a 6 zsetonról dönthet szabadon.

Az észlelt belátás és a megbocsátás mérése

Mielőtt azonban eldönti, hogy hány zsetont adna át, kérjük, fejezze ki, mennyire ért egyet az alábbi állításokkal!

- Haragszok a másokra.
- Megbocsátottam a másiknak.
- Szeretnék revánsot venni a másikon.
- Többet nem akarnék a másikkal kapcsolatban lenni.
- A másik sajnálja, hogy megbántódtam.
- A másik pontosan tudja, hogy rosszat tett az előbb.
- A másik bánja, hogy rosszat tett az előbb.

Bizalom mérése

(miután megválaszolta a kérdéseket)

- Hány zsetont adna át a Másiknak?

Vonásszintű megbocsátás mérése

Vonás szintű megbocsátás skála (a Berry és mtsai, 2005 alapján Papp (2014) által alkalmazott állítások)

- A hozzám közelállóak valószínűleg úgy gondolják, hogy haragtartó vagyok.
- Szinte mindent meg tudok bocsátani egy barátnak.
- Ha valaki rosszul bánik velem, én is ugyanúgy bánok vele.
- Arra törekszem, hogy megbocsássak másoknak, még akkor is, ha nekik nincs büntudatuk amiatt, amit tettek.
- Általában könnyedén megbocsátok és elfelejtek sértéseket.
- Több kapcsolatomban is megbántottnak érzem magam.
- Még azután is, hogy megbocsátottam valakinek, eszembe jutnak olyan dolgok, amik miatt neheztelek.
- Vannak dolgok, amiket soha nem tudnék megbocsátani, még egy szeretett személynek sem.
- Mindig megbocsátottam azoknak, akik bántottak.
- Megbocsátó ember vagyok.

Vallásosság mérése

- Vallásos embernek tartom magam.
- Rendszeres vallásgyakorló vagyok.

A mediációs elemzés SPSS outputjai

Az outputban olvasható változónevek jelentése:

megbocs: beszámolt megbocsátás

feltetel: feltétel (0: nincs bocsánatkérés; 1: van mentegetőző bocsánatkérés; 2: van belátó bocsánatkérés)

eszlbl: észlelt belátás

Run MATRIX procedure:

***** PROCESS Procedure for SPSS Version 3.5 *****

Written by Andrew F. Hayes, Ph.D. www.afhayes.com
Documentation available in Hayes (2018). www.guilford.com/p/hayes3

*****

Model : 4
Y : megbocs
X : feltetel
M : eszlbl

Sample
Size: 292

*****

OUTCOME VARIABLE:
eszlbl

Model Summary	R	R-sq	MSE	F	df1	df2	p
	,1918	,0368	,9045	11,0718	1,0000	290,0000	,0010

Model	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	2,8368	,0897	31,6317	,0000	2,6603	3,0133
feltetel	-,2308	,0694	3,3274	,0010	-,0943	,3674

*****

OUTCOME VARIABLE:
megbocs

Model Summary	R	R-sq	MSE	F	df1	df2	p
	,3238	,1048	1,3718	16,9240	2,0000	289,0000	,0000

Model	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	2,1872	,2330	9,3877	,0000	1,7287	2,6458
feltetel	,0681	,0870	,7825	,4346	-,1032	,2394
eszlbl	-,3983	,0723	5,5080	,0000	-,2560	,5407

***** DIRECT AND INDIRECT EFFECTS OF X ON Y *****

Direct effect of X on Y	Effect	se	t	p	LLCI	ULCI
	,0681	,0870	,7825	,4346	-,1032	,2394

Indirect effect(s) of X on Y:	Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
eszlbl	,0919	,0349	,0317	,1661

***** ANALYSIS NOTES AND ERRORS *****

Level of confidence for all confidence intervals in output:

95,0000

Number of bootstrap samples for percentile bootstrap confidence intervals:
5000

----- END MATRIX -----

Az észlelt belátásnak a bizalmi válasszal való összefüggése: vajon mediált-e a megbocsátás által?

Az outputban olvasható változónevek jelentése:

zseton: bizalom

eszlbel: észlelt belátás

megbocs: beszámolt megbocsátás

Run MATRIX procedure:

***** PROCESS Procedure for SPSS Version 3.5 *****

Written by Andrew F. Hayes, Ph.D. www.afhayes.com
Documentation available in Hayes (2018). www.guilford.com/p/hayes3

*****

Model : 4
Y : zseton
X : eszlbel
M : megbocs

Sample
Size: 292

*****

OUTCOME VARIABLE:
megbocs

Model Summary	R	R-sq	MSE	F	df1	df2	p
	,3209	,1029	1,3699	33,2803	1,0000	290,0000	,0000

Model	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	2,2230	,2283	9,7362	,0000	1,7736	2,6723
eszlbel	,4092	,0709	5,7689	,0000	,2696	,5488

*****

OUTCOME VARIABLE:
zseton

Model Summary	R	R-sq	MSE	F	df1	df2	p
	,1961	,0385	4,1969	5,7816	2,0000	289,0000	,0035

Model	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	3,1537	,4603	6,8509	,0000	2,2477	4,0597
eszlbel	,3127	,1311	2,3858	,0177	,0547	,5707
megbocs	,1572	,1028	1,5295	,1272	-,0451	,3595

***** DIRECT AND INDIRECT EFFECTS OF X ON Y *****

Direct effect of X on Y	Effect	se	t	p	LLCI	ULCI
	,3127	,1311	2,3858	,0177	,0547	,5707

Indirect effect(s) of X on Y:

dc_1821_20
dc_1821_20

	Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
megbocs	,0643	,0427	-,0138	,1560

***** ANALYSIS NOTES AND ERRORS *****

Level of confidence for all confidence intervals in output:
95,0000

Number of bootstrap samples for percentile bootstrap confidence intervals:
5000

----- END MATRIX -----